FRÉDÉRIC ROUVILLOIS

ISTORIA SNOBISMULUI

Frédéric Rouvillois s-a născut în 1964, locuieşte la Paris şi este profesor de drept public la Universitatea Paris-V.

Bibliofil şi colecţionar de tratate de *savoir-vivre*, a publicat numeroase lucrări de istoria ideilor, în special *Histoire de la politesse*, în 2006, care a avut un mare succes în Franţa şi este în curs de traducere în multe ţări.

FRÉDÉRIC ROUVILLOIS

ISTORIA

SNOBISMULUI

Traducere din limba franceză Irina Negrea

NEMIRA

Coperta colecţiei: Dana MOROIU, Corneliu ALEXANDRESCU

Ilustraţia copertei: At Polo, 1920 – 29 (pochoir print) by Bărbier, Georges (1882 – 1932) (after) Private Collection/The Stapleton Collection/The Bridgeman Art Library Nationality / copyright status: French / out of copyright

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a Români ROUVILLOIS, FRÉDÉRIC

Istoria snobismului / Frédéric Rouvillois, trad.: Irina Negrea.

— Bucureşti: Nemira Publishing House, 2010 Index

ISBN 978 – 606 – 579 – 024 – 7 I. Negrea, Irina (trad.)

177

Frédéric Rouvillois HISTOIRE DU SNOBISME e Éditions Flammarion, 2008

© Nemira, 2010

Redactor: Dana IONESCU Tehnoredactor: Alexandru CSUKOR

Tiparul executat de Monitorul Oficial R.A.

Orice reproducere, totală sau parţială, a acestei lucrfără acordul scris al editorului, este strict interzisă şi

se pedepseşte conform Legii dreptului de autor.

ISBN 978 – 606 – 579 – 024 – 7

Lui Arme, snoaba pe care o iubeam, soţia mea, această carte scrisă pentru ea, deşi ea nu a avut tăria să o aştepte.

În loc de avertisment

„Nimic nu este mai sfâşietor decât să fii ca toată lumea”.

Balzac, Fiziologia gastronomică

„Toţi amicii mei sunt snobi, noi suntem snobi şi ce bine e!” înainte de a se lansa în această aventură numită „istoria snobismului”, era obligatoriu ca autorul, fredonând refrenul lui Boris Vian, să înceapă prin a se destăinui. De-atâtea ori, într-adevăr, i-a fost suficient să se contemple într-o oglindă sau să arunce o privire în jurul lui, pentru a desluşi ce înseamnă să fii snob, precum şi *ce* ar putea face obiectul temei sale de studiu.

La drept vorbind, chestiunea nu este nouă. Cel care a fost, de fapt, inventatorul cuvântului cu pricina, romancierul englez William Makepeace Thackeray, la mijlocul secolului al XIX-lea, îşi intitula deja marea sa lucrare *Istoria snobilor din Anglia*, *scrisă de unul dintre ei*. Încă din negura timpurilor, snobismul este cel mai bine repartizat lucru din lume. Chiar aşa, cine ar putea afirma, fără să roşească, de fapt, că n-a fost niciodată prins, de el însuşi sau de alţii, în liniştea biroului sau în tumultul societăţii, în flagrant delict de snobism?!? *Mea culpa*! Iată o lipsă de modestie de care autorul paginilor ce urmează se simte întru totul nevinovat.

La optsprezece ani, prefera să prizeze un tutun mentolat mizerabil, în loc să fumeze ţigări, mâzgălea blazoane pe toate caietele, citea Saint-John Perse şi refuza să dea examen pentru permisul de conducere. După un sfert de secol, tot nu are carnet de şofer, dar visează să intre în Automobile Club, întoarce spre el televizorul în serile când e meci, îl îmbracă pe fiul lui, Ambroise, de la „Bonpoint” şi îşi gravează cărţile de vizită la „Stern”. Nu

bea decât cafea „Illy”, ceai „Mariage Frères” şi whisky *single malt*. În *Elle*, citeşte doar reţetele culinare şi pagina lui Fonelle, iar recent s-a înscris în Asmall World44. Snob a fost, snob este şi snob va rămâne negreşit, cel puţin într-un anumit mod şi dintr-un anumit punct de vedere.

De altfel, aşa se explică de ce s-a apucat într-o bună zi să scrie istoria acestui sentiment pe care îl cunoaşte bine. Aşa se explică de ce astfel s-a amuzat copios şi de ce, în fine, şi-a permis să îi săpunească, uneori cam aspru, pe protagoniştii acestei lungi odisei, snobii din toate timpurile, semenii lui, fraţii lui.

4 Whisky pur, din ovăz, făcut la o anumită distilerie din Scoţia – în lb. engl. În orig. (n.tr.). „Reţea de socializare online, pe internet, similară cu Facebook şi Linkedin (n. red.).

Prolog

Exact acum o jumătate de veac, în ajunul plecării într-o călătorie, lui Paul Morand i se ceruse părerea despre snobism – o noţiune care străbate întreaga sa operă romanescă. A doua zi de dimineaţă, după ce toată noaptea meditase la chestiune, sucind-o pe toate părţile şi recitindu-i pe autorii avizaţi, a răspuns că, date fiind obligaţiile lui turistice, din păcate nu „mai avea timpul necesar pentru a reflecta la infinit asupra unui subiect care… aşa se cuvine să fie tratat1”. Care aşa se cuvine să fie tratat, fiindcă este în sine infinit, snobismul, după cum oricine poate ghici vag, fiind prezent pretutindeni şi în toate epocile, etern şi universal.

SNOBISMUL ETERN

„Snobismul pare să fi existat, deşi sub forme atenuate, încă din ziua de luni a primei săptămâni după ce Dumnezeu a creat universul2”, spunea cu umor americanul Joseph Epstein. Într-adevăr, chiar dacă în ceea ce-i priveşte pe Adam şi Eva snobismul rămâne discutabil (în cazul lui Adam, oricum), nu se poate contesta, în schimb, că „vanitatea celor care afişează opiniile, comportamentul şi atitudinile ce prevalează în anumite medii considerate

distinse”, conform definiţiei din *Dicţionarul Academiei Franceze*, nu a existat din toate timpurile, înscriindu-se în tradiţia unei lungi istorii. O istorie care, de altfel, nu comportă o liniaritate judicioasă – după suişuri şi coborâşuri, intervine o ruptură capitală atunci când, pe la mijlocul secolului al XIX-lea, romancierul englez William Makepeace Thackeray popularizează cuvintele *snob* şi *snobism*, astfel conferindu-i acestei atitudini, pe lângă un nume de botez, o consistenţă şi o amploare inedite, care de atunci nu şi-au pierdut niciodată relevanţa.

Înainte de veacul al XIX-lea, istoria snobismului poartă amprenta caracterului ei discontinuu: o istorie punctată de intermitenţe, care începe în Antichitate – snobii întruchipaţi de personaje literare, ca Trimalchio din *Satyricon* de Petroniu, reproducând neîndoielnic comportamentele uzuale din înalta societate romană sau specifice celor care aspiră să facă parte din ea. Descris ca „un individ foarte şic” de sclavii pe care îi impresionează, Trimalchio se scobeşte între dinţi în public cu un ac de gămălie din argint, îşi păstrează la masă locul de onoare, „potrivit unei noi mode”, şi nu îşi serveşte musafirii decât cu bucate „foarte distinse”, pârşi unşi cu miere, ouă de păun şi vinuri alese: „În curând au fost aduse amfore de sticlă, migălos pecetluite la gură. Pe gâtul acestor amfore se aflau etichete cu următoarea inscripţie: «Vin de Falern din vremea lui Opimius, vechi de o sută de ani.» În vreme ce noi citeam inscripţia, Trimalchio a bătut din palme. […] «Vă dau un opimian autentic. Ieri n-am servit oaspeţilor un vin atât de bun, şi erau oameni mult mai de vază decât voi.» 3” Libert, moştenitor al unui stăpân foarte bogat, parvenitul Trimalchio reprezintă unul dintre primele exemple ale snobismului *avant la lettre*: obsedat de ideea de a-şi etala fastul, Trimalchio urmăreşte astfel să îşi ascundă originile umile, să lase impresia că de acum înainte aparţine de drept unei elite, parodiindu-i moravurile, şi să îi strivească prin trufia lui pe toţi cei pe care îi crede inferiori. Ceea ce îngăduie, de altfel, o

clarificare a definiţiei schiţate mai sus. Snobismul nu este doar o atitudine tipică individului care vrea să semene, prin numele sau înfăţişarea lui, prin gusturi, opinii sau comportamente, cu membrii unui grup considerat superior. În subsidiar, snobismul înseamnă totodată a-ţi permite să îi dispreţuieşti pe toţi cei care nu aparţin clanului şi care, prin urmare, pot fi socotiţi oameni de rând, înapoiaţi, inferiori.

În Imperiul Cezarilor, snobul este o specie răspândită. Dar lucrurile nu mai stau la fel în secolele de după căderea Romei, şi nici în Evul Mediu. După o interminabilă absenţă, abia în Renaştere, dar mai ales în epoca modernă, snobul îşi va face din nou apariţia. După Erasmus, celebrul umanist, care, în veacul al XVI-lea, colecţionează deja câteva specimene reuşite, ducele de Saint-Simon se specializează în denunţarea celor care mişună la Curtea lui Ludovic al XIV-lea – neglijând faptul că el însuşi aparţine indiscutabil speciei pe care o vânează cu împunsăturile şi persiflările lui. Snob de Curte era şi marchizul de Dangeau, pe care La Bruyère îl descrie în *Caracterele* lui sub numele de Pamphile: „Este plin de sine, nu se scapă din ochi, atât de drag îşi este lui însuşi, nu se abate de la ideea grandorii lui, a înrudirilor lui, a funcţiei lui, a demnităţii lui; îşi adună, cum s-ar spune, toate fireturile, se împăunează cu ele pentru a se pune în valoare: îl auzi cum spune ordinul meu, superbul meu cordon al Ordinului Saint-Esprit; îl etalează sau îl ascunde ostentativ; Pamphile, într-un cuvânt, vrea să se dea mare, se crede mare, nu e mare, este doar o pastişă şi-atât[1]”.

Dar Molière a fost cel care a avut atunci rolul de mare codificator al tipurilor de snobism. Multe dintre piesele sale gravitează într-adevăr în jurul subiectului: *Burghezul gentilom*, bineînţeles, care prin personajul domnul Jourdain pecetluieşte pentru totdeauna trăsăturile snobismului monden; *Femeile savante*, arhetipuri ale

1 Născut în bâlciurile din secolul al XVUI-lea, personajul pere Duchesne (moş Duchene) era

snobismului intelectual; *Contesa d'Escarbagnas*, caricatură a snobului de provincie; *Preţioasele ridicole*, despre care Jules Lemaître afirma în 1896 că sunt „de fapt, nişte snobinete", „strămoaşele autentice ale cucoanelor bizare pe care le vedem pe culoarele din Théâtre de l'Oeuvre", sau care leşină de plăcere în faţa „vreunui poem simbolic în versuri nevertebrate"[2]. Comedia umană concepută de Molière permite chiar o cizelare a definiţiei snobului, confruntând-o bunăoară cu personajul Tartuffe. Asemenea domnului Jourdain, acesta urmăreşte să acceadă într-un grup superior şi tot asemenea lui este gata să se preteze la multe pentru a-şi atinge scopul. Dar, în timp ce Jourdain este un snob şi chiar unul remarcabil în felul său, Tartuffe nu este decât un arivist şi încă de cea mai joasă speţă. Căci aşa cum sublinia Jean d'Ormesson, a trece de la snobism la arivism înseamnă a sări dintr-o lume imaginară într-o lume reală. Snobul „vânează umbrele umbrelor" 6. Superioritatea pe care o atribuie mediului în care se străduieşte să pătrundă sau aidoma căruia năzuieşte să fie nu este decât o superioritate presupusă, visată, chiar plăsmuită; superioritatea la care jinduieşte arivistul, dimpotrivă, este întru totul concretă, materială şi, cel mai adesea, răsunătoare şi înşelătoare ca un morman de galbeni.

În aceste condiţii, ce să credem despre unul ca Voltaire, trăitor în secolul următor? Snob? Sau arivist, atunci când se împrieteneşte cu cea mai înaltă aristocraţie din vremea sa, devine amantul unor marchize carteziene şi manifestă faţă de regele Prusiei, Frédéric cel Mare, o admiraţie de o sinceritate uneori îndoielnică? Este şi un pic snob, şi un pic arivist, negreşit, ca de altfel mulţi alţi filosofi iluminişti. În ansamblu, veacul al XVIII-lea a fost propice înfloririi varietăţilor de snobism, monden sau intelectual, aristocratic sau vestimentar – fără ca, pe acest plan, Revoluţia Franceză să fi schimbat mare lucru.

2p rototipul omului din popor, dornic întotdeauna să denunţe abuzurile şi nedreptăţile lumii (n. tr.).

Snobismul, aşa cum am văzut, constă în dorinţa de a imita un grup considerat superior. Însă această superioritate este prin esenţa ei subiectivă şi variabilă: depinzând de opinia fiecăruia, ea va putea, prin urmare, să se schimbe în funcţie de răsturnările politice. Dacă snobul dinainte de 1789 visează, în general, să îşi pună în faţa numelui o particulă care să-i arate rangul nobil sau un titlu de marchiz, snobul de după 1792 se va îmbrăca asemenea unui sanculot, va înjura ca moş Duchêne* şi va cita din Jean-Jacques la fiecare pas. Peste câţiva ani, după executarea lui Robespierre, snobul va vorbi poate ca *Incredibilii*, uitând să pronunţe jumătate dintre consoane, şi se va îmbrăca asemenea lor, purtând jiletci negre în amintirea regelui-martir şi ciomege pentru a-i stârpi pe republicani.

Având în vedere această istorie discontinuă, înainte de a merge mai departe putem să ne întrebăm care sunt cauzele fenomenului. De ce există, sub acest aspect, perioade neprielnice şi perioade faste, goluri şi plinuri? Cum nota unul dintre cei mai buni cunoscători în domeniu, Emilien Carassus, dacă snobismul este valabil în toate timpurile, „nu este mai puţin adevărat că în sine, dintr-o perspectivă mai îngustă, snobismul depinde de împrejurări istorice şi spirituale specifice” 7. împrejurări care sunt prezente atât în Imperiul Roman decadent, cât şi în Europa de după Revoluţia Franceză. Paul Morand estima că snobismul nu poate să apară şi să prospere decât în epocile de tranziţie dintre monarhia absolută şi societatea fără clase8: în perioadele dintre un sistem social în care rangurile sunt strict fixate şi unanim acceptate – astfel încât vanităţile sunt sortite să rămână marginale –, şi sistemul opus, în care suprimarea autoritară a ierarhiilor şi a diferenţelor face imposibil orice snobism. Am putea, desigur, să criticăm detaliul folosit drept exemplu şi să remarcăm că în Franţa, monarhia absolută, bulversând structurile nobiliare, amalgamându-le cu forţa în creuzetul curţii regale şi deschizând burgheziei calea de acces la

cele mai înalte funcţii în stat, a favorizat negreşit apariţia unui anumit snobism, de tipul celui ridiculizat de Molière şi Saint-Simon. Sau la fel am putea obiecta că şi într-o societate fără clase, vanităţile şi diferenţele ajung până la urmă întotdeauna să se strecoare în interstiţiile sistemului, după cum a demonstrat experienţa sovietică. Pe scurt, putem contesta detaliul, dar nu şi viziunea de ansamblu. „Este mai uşor să păcăleşti într-o societate dezorganizată decât într-o societate organizată, unde nimeni nu se mulţumeşte cu avantaje imaginare” 9.4 *

O opinie împărtăşită şi de Joseph Epstein, care afirma că „snobismul aşa cum îl cunoaştem astăzi nu a devenit posibil decât prin dezvoltarea democraţiei” 10. Democraţia în sens social, implicând existenţa unei „societăţi deschise”, relativ destructurate şi caracterizate printr-o anumită estompare a valorilor şi a reperelor tradiţionale. „Acolo unde rangul social este clar demarcat”, acolo unde fiecare individ îşi acceptă poziţia socială, se mulţumeşte cu ea şi chiar venerează poziţiile superioare, snobismul nu poate ocupa decât un loc derizoriu. În schimb, snobismul îşi intră pe deplin în drepturi atunci când societatea este mai fluidă şi pe măsură ce se intensifică acel sentiment de invidie pe care Tocqueville îl considera deosebit de dezvoltat în regimurile democratice. Un sentiment despre care constata, în America de la mijlocul veacului al XIX-lea, că poate să se exprime în mii de feluri – anticipând astfel, cu câţiva ani înainte de inventarea cuvântului, una dintre caracteristicile snobismului: extrema sa diversitate. Dacă ar mai fi trăit încă treizeci de ani, până la instaurarea celei de-a Treia Republici, ar fi avut posibilitatea să observe, de asemenea, că această conexiune, aparent paradoxală, dintre democraţie şi snobism, nu este nicidecum un fenomen tipic american.

În istoria snobismului, constată Joseph Epstein, „la început nu a fost cuvântul”, sau mai bine zis termenul care avea să desemneze noţiunea. La drept vorbind, este o

situaţie destul de frecventă în istoria ideilor sau a mentalităţilor, demonstrând că, dacă iniţial lipseşte, vocabula apare în general în momentul în care fenomenul pe care îl desemnează a căpătat o reală amploare; odată numit, fenomenul respectiv dobândeşte, de altfel, o consistenţă sporită, ca şi cum existenţa unei denumiri i-ar conferi o nouă vigoare. Snobismul se află într-adevăr la începutul epocii lui de aur, atunci când romancierul William Makepeace Thackeray publică în foileton, în revista *The Punch*, între februarie 1846 şi februarie 1847, o serie de articole de senzaţie, care vor fi reunite într-un volum în anul următor, sub titlul de *Istoria snobilor din Anglia*, *scrisă de unul dintre ei*, înainte de a primi titlul definitiv: *Cartea snobilor*. Scriitorul, aşa cum recunoaşte singur, s-a mulţumit să popularizeze cuvântul: „Întâi, a fost creată Lumea; apoi, într-o ordine firească, au apărut şi snobii; au existat de-o veşnicie, fără să fie mai cunoscuţi decât America până să nu fi fost descoperită. Nu demult, însă, oamenii şi-au dat seama cumva că există o asemenea rasă. După nici douăzeci şi cinci de ani de atunci, un nume, un cuvânt monosilabic sugestiv, a apărut pentru a desemna acea rasă. Şi numele acela a împânzit toată Anglia, la fel ca liniile ferate ulterior. Snobii sunt cunoscuţi şi identificaţi pe tot cuprinsul acestui Imperiu unde mi s-a dat de înţeles că soarele nu apune niciodată. *Punch* apare la ţanc, pentru a înregistra istoria lor; la fel şi individul chemat să consemneze această istorie în *Punch*”. n Nu pentru a crea cuvântul, ci pentru a-i netezi drumul.

Dacă despre cuvântul *snob*, aşa cum mărturiseşte Thackeray, ştim că a apărut cu puţin înainte de mijlocul secolului al XIX-lea, nu cunoaştem, în schimb, originea şi nici etimologia lui. Să menţionăm, spre amuzament, că, încă de la sfârşitul secolului al XIX-lea, această etimologie şi, prin urmare, sensul profund care trebuie dat cuvântului au făcut obiectul unor ipoteze pe cât de numeroase, pe atât de contradictorii. Cea mai cunoscută dintre ele, aceea care, în zilele noastre, continuă să fie susţinută de cei care

se cred informaţi, vede originea cuvântului în abrevierea sintagmei latine *sine nobilitate* („fără nobleţe”), expresie care, se spune, figura pe listele cu numele elevilor din marile colegii britanice, în faţa numelor celor care nu aparţineau aristocraţiei. Se consideră astfel că, încetul cu încetul, în urma unui proces de abreviere, *sine nobilitate* ar fi devenit *’s. nob.*, iar în final *snob*. În Franţa, această etimologie este propusă pentru prima oară în 1876 de un oarecare John Doren, colaborator britanic al revistei lunare *L’Intermédiaire des chercheurs et des curieux*. Totuşi, în acelaşi moment şi în aceeaşi publicaţie, un alt cunoscător declara, deloc nejustificat, că această etimologie era „cam fantezistă” 12. Alţii, urmând exemplul lui Skeat, autor al unui *Dicţionar etimologic al limbii engleze* (1879 – 1882), atribuie cuvântului *snob* origini scandinave, amintind că în limba islandeză, bunăoară, termenul *snapr* are sensul de „prostie”, asociat cu o înclinaţie spre şarlatanism, lăudăroşenie şi fanfaronadă, plus tendinţa de a-i păcăli pe ceilalţi. În fine, răsturnând cu totul ipoteza bazată pe expresia *sine nobilitate*, alte voci evocă diverse etimologii la fel de improbabile, potrivit cărora cuvântul *snob* ar fi fost inventat de francezi – termenul fiind rezultatul unei eliziuni apărute în pronunţarea expresiei *c’est noblexl* de către oamenii needucaţi –, sau ar reprezenta abrevierea unui alte sintagme latine, *quasi* nobilis14, „aproape nobil”.

Aceste etimologii, însă, incerte şi ingenioase în egală măsură15, par toate un pic prea frumoase pentru a fi adevărate. De fapt, Thackeray, scriind *Cartea snobilor*, se referea mai degrabă la un termen provenit din argoul studenţilor de la Cambridge care, spre sfârşitul secolului al XVIII-lea, îi numeau „snobi” pe târgoveţi şi pe burghezi, pentru a-i deosebi de universitari şi de cărturari. Acesta este, de altfel, şi sensul pe care Thackeray îl atribuia cuvântului în 1829, când, tot la Cambridge, a botezat *The Snob* modesta revistă studenţească pe care o înfiinţase împreună cu câţiva colegi de facultate.

Dar, în ciuda caracterului lor îndoielnic, toate aceste etimologii rămân deosebit de semnificative, având meritul de a reflecta feluritele faţete pe care le desemnează termenul *snob* în viziunea majorităţii. Snobul nu este şi nobil, ci doar aspiră să aibă titluri de nobleţe, să aparţină nobilimii sau să se bucure de prestigiul acesteia, iar, într-un sens mai general, snobul visează la un statut *superior* propriei sale condiţii; snobul este un intrus, un imitator şi, destul de frecvent, în feluri foarte diverse, un vanitos.

În Franţa, unde *Cartea snobilor* este tradusă încă din 1857, cuvântul se va împământeni destul de rapid, dar cu un sens oarecum îndepărtat de semnificaţia pe care i-o dădea Thackeray în lucrarea sa. În opera romanescă a acestuia, se întâmplă ca snobul să fie un filfizon avid de succese mondene, cum era Joseph Sedley, unul dintre personajele-cheie ale romanului *Bâlciul deşertăciunilor*, pe care Thackeray l-a scris în timp ce lucra la *Cartea snobilor*. Funcţionar civil la Compania Indiilor Orientale, Joe Sedley revine în Anglia pentru a-şi trata boala de ficat; obez şi ridicol, organizează partide de vânătoare, frecventează tavernele şi teatrele „cum era de bonton pe atunci” şi se arată la Operă îmbrăcat întotdeauna după ultima modă, în pantaloni mulaţi pe picior şi tricorn. „Când avea un lord în faţă nu mai vedea nimic altceva” şi îşi petrecea timpul consultând zelos *Dicţionarul Camerei Lorzilor*, „de care nu se despărţea niciodată, nici măcar când călătorea” 16.

În Franţa, o schimbare semnificativă se manifestă încă de la primele utilizări ale cuvântului, prin 1866 – 1867. Într-un articol din *Journal des débats*, publicat la 12 mai 1867, Horace de Lagardie anunţă pe un ton glumeţ marea sa operă postumă, *Introducere în istoria snobismului parizian*, „monument gigantic ale cărui materiale se acumulează zilnic”, nu fără a recunoaşte că *snob* este un cuvânt care se foloseşte „cam la întâmplare” în Franţa. În acelaşi an, Alfred Delvau, autorul unui *Dicţionar de argou*, face din *snob* un sinonim pentru „îngâmfat, ridicol, vanitos”. Şi tot în 1867, an important

pentru răspândirea cuvântului în limba franceză, desenatorul Victor Geruzez, sub pseudonimul de Crafty, desenează treizeci de planşe ce întruchipează viaţa trepidantă a *Snobului la Paris*, care de-abia pridideşte să se împartă între cursele de cai şi cântărirea jocheilor la Chantilly, între Champs-Élysées şi plimbările la Bois, între tragerea la ţintă, Clubul patinatorilor şi marile expoziţii de pictură17.

Acesta este sensul, deopotrivă mai larg şi uşor edulcorat, cu care cuvântul va triumfa rapid.

Succesul este atât de năprasnic, încât stârneşte câteva nedumeriri: Cum şi de ce acest anglicism a reuşit, atât de repede, să se impună, devenind o referinţă inevitabilă? Romancierul monden Paul Hervieu, cu un cinism care îi încânta pe contemporanii săi, răspundea că un cuvânt ajunge să aibă mare trecere „atunci când folosirea lui le furnizează oamenilor încă un mijloc de a exprima ostilitate, dispreţ, desconsiderare sau injurii contra celorlalţi oameni18”. Cert este că termenul, aproape necunoscut la sfârşitul anilor 1850, îşi câştigă fără niciun efort dreptul de a apărea în marile dicţionare: *Littré* în 1873, *Larousse du XIXe siècle* în 1875.

Conform unei evoluţii clasice, succesul cuvântului va accelera succesul atitudinii pe care o denumeşte. Aşa cum nota istoricul Corrado Fatta 19, snobismul rămăsese un fenomen episodic, fragmentar şi parţial până la această percepere specifică, devenită posibilă prin inventarea termenului care îl desemnează. Şi, de fapt, fenomenul a căpătat cu adevărat amploare abia începând din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea. În timp ce cuvântul, aşa cum constată Jules Lemaître în 1896, „este foarte utilizat de câţiva ani – şi chiar de către snobi, ca toate cuvintele la modă20”, snobismul în sine tinde să devină un fapt social. Nu numai că inspiră nenumărate articole, lucrări, studii, romane şi piese de teatru, ci şi influenţează profund viaţa, discuţiile şi comportamentele elitelor, stârnind de altfel reacţii ostile, pe care absenţa unui nume şi a unei categorii

clar conturate le făcea imposibile până nu demult.

În paralel cu ceea ce Pierre de Bouchaud numeşte în 1900 „mareea tot mai crescândă a snobismului21”, se manifestă într-adevăr un antisnobism vehement. Un antisnobism care nu este, în fond, decât un „snobism răsturnat”, care, „printr-o afectare simetrică, se preface că inversează scara de valori stabilită de snobi”, astfel încât „antisnobul îşi închipuie că astfel intră el însuşi într-o elită” 22, ce se vrea mai selectă, mai rafinată, mai subtilă decât cea invocată de snobii de rând…

Mai mult, în timp ce fenomenul se răspândeşte în societate, cuvântul tinde să dobândească în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea un sens mai larg, care ne permite să distingem două tipuri de snobism: un snobism social sau monden, care se traduce prin dorinţa de a imita, de a se apropia, de a se împrieteni cu membrii „înaltei societăţi”; şi un snobism al modei, care trimite la un alt tip de superioritate, de ordin intelectual, şi nu social, şi care se traduce prin ambiţia de a fi mereu în avangardă, întruchiparea eleganţei, pe culmile bontonului, cum se spunea pe atunci. Un snobism care, scrie un redactor al publicaţiei *Le Figaro*, la 13 februarie 1885, se reduce la „*a te marghioli* în mii de lucruri, de la vârful pantofilor până la părerea pe care o exprimi despre un om genial”, de la veşminte până la literatură, de la gusturile din sfera artei până la practicarea sporturilor. În scurt timp, dicţionarele vor prelua această distincţie: asemenea voluminosului *Larousse du XXe siècle* care, după ce afirmase că snobismul este caracteristic persoanelor „ahtiate după nobleţe”, precizează că este vorba în special despre „cusurul oamenilor obsedaţi de tendinţele modei, care adoptă o anumită atitudine nu dintr-o convingere intimă, ci fiindcă acea opinie este bine văzută sau nu”.

Aceste două tipuri de snobism au, desigur, un numitor comun, dorinţa pătimaşă de a fi asemenea, dacă nu chiar de a se alătura, membrilor unui grup socotit o elită; aşa cum remarca Marcel Proust, unul dintre cei mai

fini cunoscători ai subiectului, snobismul, schimbându-şi obiectul, nu îşi schimbă accentul, nici natura. Cu atât mai mult cu cât cele două tipuri de snobism, deşi distincte, se combină frecvent. Şi, de fapt, există, cel puţin până spre mijlocul secolului XX, o strânsă legătură între *modă* şi *mondenitate* – din moment ce lumea mondenă este cea care lansează modele şi ştiut fiind că, tocmai pentru a avea acces în saloanele simandicoase sau pentru a-şi afla de drept locul în cercurile selecte, efortul de a se conforma acestor mode îşi găseşte o justificare. Abia după al Doilea Război Mondial se poate percepe o ruptură, mai mult sau mai puţin pronunţată, între cele două tipuri de snobism: „noii snobi", care sunt snobii modei, afişând într-adevăr, începând de atunci, un dispreţ accentuat (un sentiment el însuşi în vogă, foarte şic) faţă de snobii „vechi", criticând în special conservatorismul demersului lor şi primitivismul, dacă nu chiar „perimarea" ambiţiilor lor.

Realitatea e că diferenţa specifică în privinţa obiectului nu este lipsită de consecinţe. În timp ce snobismul monden este de o permanenţă remarcabilă – chiar dacă blazoanele, decoraţiile, titlurile sau particulele nobiliare nu mai au întru totul strălucirea pe care o aveau în timpul domniei lui Ludovic al XIV-lea, nu înseamnă că snobul din secolul XX nu continuă să viseze la ele şi să vorbească despre ele în aceiaşi termeni, ca strămoşul său, Jourdain –, snobismul modei, dimpotrivă, poartă amprenta naturii foarte schimbătoare a obiectului său. Cum scria André Hallays în 1896, totul este să fii „pe val", „în priză", „pe faţă" 23, cu atenţia sporită, pândind tot ceea ce se schimbă. De îndată ce un lucru care era la modă se demodează sau devine prea comun, prea banal, fie că este vorba despre muzica lui Wagner sau despre pictura impresionistă, despre fularele Hermès sau despre practicarea tenisului, snobul va renunţa la ceea ce s-a perimat, pentru a îmbrăţişa o nouă pasiune. În fiecare clipă, snobul este gata să ardă ceea ce adora adineauri, pentru a nu fi niciodată depăşit: căci a rămâne în urmă ar

însemna, pentru el, a nu mai aparţine, nici măcar în aparenţă, grupului superior.

Cealaltă diferenţă între aceste două categorii ţine de locul pe care îl are fiecare într-o istorie a snobismului. Snobismul modei tinde, de fapt, să devină, imediat după Primul Război Mondial, genul dominant, în timp ce snobismul monden, iniţial preponderent, pare să piardă teren odată cu dispariţia treptată a „înaltei societăţi", înlocuită inadecvat de elita „celebrităţilor", şi odată cu decăderea iremediabilă a prestigiului aristocraţiei. Pe scurt, chiar dacă snobismul monden se perpetuează şi astăzi, prezenţa lui, începând cu perioada interbelică, rămâne marginală, în timp ce, dimpotrivă, snobismul modei, relativ limitat ca fenomen până la sfârşitul secolului al XIX-lea, tinde să se impună drept snobismul prin excelenţă.

SNOBISMUL UNIVERSAL

În 1857, în prefaţa la traducerea în franceză a volumului *Cartea snobilor*, pe care o semna, Georges Guiffrey afirma că, „întrucât snobii sunt aproximativ aceiaşi pretutindeni, cu excepţia unor diferenţe în croiala veşmintelor şi în nuanţa favoriţilor, până când un colorist iscusit se va fi decis să îi zugrăvească pe snobii francezi, snobii englezi ne vor da întotdeauna o idee generală despre tipologia speciei24". De atunci, această constatare a fost reluată în nenumărate rânduri şi în special în deceniile următoare, sub condeiul gazetarului Chamillac, care în 1888 descria snobismul drept o „chestiune universală25", sau în scrierile lui André Hallays, care vedea în snobism „o maladie a omenirii, un defect internaţional26".

Deosebirea dintre tipurile de snobism specifice diferitelor ţări din lume ţine, în principal, de detaliu, de circumstanţe şi de mentalităţi.

Astfel, Willy Copens de Houthulst afirma la sfârşitul anilor '50 că „snobismul belgian este foarte diferit de snobismul britanic, care îl incită pe snob să se strecoare

(…) într-o castă superioară lui; în Belgia, unde individualismul este mai accentuat, snobismul celor atinşi de acest fenomen îi împinge să îşi dea importanţă ca persoane, ceea ce a făcut totodată ca în limbajul popular din Bruxelles să fie născocit cuvântul potrivit pentru a-i caracteriza pe respectivii snobi – *stouffers*, care rimează cumva cu *esbrouffeury* desemnând un individ vanitos şi preţios27". De asemenea, se consideră că snobismul italian se deosebeşte substanţial de snobismul francez, care adesea se ruşinează de sine – cum se întâmpla cu Legrandin, descris de Marcel Proust în romanul

În căutarea timpului pierdut, un personaj care se simţea jignit când era tratat drept snob, deşi în realitate era prototipul caricatural prin excelenţă al snobului francez. Italienii, dimpotrivă, consideră Violet Trefusis, sunt snobi „în cel mai fastuos mod cu putinţă, fără meschinărie, în mod asumat" – foarte „extravagant", în definitiv –, având totuşi nenumărate variante locale, la Florenţa, la Veneţia, la Palermo, la Napoli, la Milano şi, bineînţeles, la Roma, unde „familiile negre", în relaţii strânse cu papalitatea, au dat tonul multă vreme şi unde se afişează, în consecinţă, „un snobism mai semeţ, grandios, mai puţin frivol" 28.

Diferenţele depind, de asemenea, de particularităţile ţării avute în vedere. În Statele Unite, bunăoară, constată Joseph Epstein, „într-o ţară aflată încă în dezvoltare, ar fi fost oarecum ciudat, în special la început, să se imite rangurile sociale cele mai înalte, din moment ce ele încă nu erau definite precis". Când ascensiunea socială şi economică reprezenta un fenomen general, nu se putea pune problema unui snobism de imitaţie. Ulterior, mai remarcă Joseph Epstein, snobismul american se rezumă la o atitudine ce vizează să demonstreze cu ostentaţie celorlalţi că persoana respectivă a ajuns să dobândească un anumit rang, manifestând totodată un dispreţ suveran faţă de cei care nu au atins încă acel stadiu. Aşa cum recunoştea şi Virginia Woolf, nu fără a mărturisi de altfel

că ea însăşi nu era străină de fenomen, „esenţa snobismului este dorinţa de a-i impresiona pe ceilalţi” 29.

Ceea ce diferă, în fine, sunt, bineînţeles, natura şi statutul elitei pe care snobul se va căzni să o imite: mari familii de negustori la Veneţia, conţi sau baroni levantini la Beirut, patricieni la Geneva, membrii uneia dintre cele douăzeci de familii din înalta aristocraţie în Polonia, mari nume de rezonanţă spaniolă în Argentina, vechi descendenţe anglo-saxone la Adelaide, dinastii figurând cel puţin în a doua parte a *Almanahului Gotha*[3] în lumea germanică. Şi, desigur, uzanţele distinctive, convingerile, gusturile sau capriciile care, specifice unei aristocraţii sau alteia, vor contribui, într-o ţară sau alta, la conturarea unei tipologii a snobismului – care însemna, de pildă, în Argentina, să fii proprietarul unei *estancia*, adică al unui teren de mii de hectare la ţară, dacă se poate în provincia Buenos Aires. Acolo, „şicul suprem (era) o *cabana*, o crescătorie foarte elegantă şi foarte costisitoare de tauri selecţionaţi”, evenimentul monden al anului fiind, „cum era la englezi prezentarea domnişoarelor la Curte, renumita *Exposición Rural*, un fel de comisii agricole extrem de elegante, rezervate prezentării taurilor şi a cailor pentru polo” 30. În Australia, pentru a fi şic, marii bogătaşi îşi cumpără podgorii. În Franţa, în schimb, ideea de *gentleman farmer* nu a prins niciodată la snobi.

Totuşi, ceea ce uneşte diferitele tipuri de snobism este, incontestabil, mai important decât ceea ce le separă.

Este valabil chiar şi în ţara care, sub acest aspea, ar putea părea cea mai îndepărtată de Franţa, şi anume Statele Unite ale Americii. În veacul al XIX-lea, în ciuda imenselor diferenţe de ordin politic (foarte tânăra republică din Lumea Nouă contrapusă celei mai vechi

3 îndreptar celebru, care cuprindea studii despre arborele genealogic al familiilor regale şi al familiilor de cel mai înalt rang nobiliar din Europa, precum şi clasificări ale acestora. A fost elaborat iniţial în 1763, când a apărut la Gotha, la Curtea lui Frederic al EQ-lea. Din 1785 până în 1944 s-au publicat ediţii revizuite în fiecare an, dar în 1944 arhivele în care se aflau volumele au fost distruse de sovietici (n. red.).

monarhii din Lumea Veche), social, economic sau cultural, regăsim astfel, de o parte şi de cealaltă a Atlanticului, varietăţi de snobism monden destul de similare, până la urmă. În America şi în Franţa deopotrivă snobii se arată fascinaţi de aristocraţie sub toate formele ei. „Statele Unite", ironiza Édouard de Naurois la începutul secolului XX, „ne promit minuni pentru veacul următor, căci, la finele anului 1899, numărau deja cincisprezece urmaşi ai lui Alfred cel Mare, treizeci de vlăstare ilustre ale regilor scoţieni şi peste alte o sută de familii aristocratice; departe de a-şi dori să importe nobili, America începe chiar să îi fabrice pentru export31".

Cu o jumătate de secol în urmă, Borel d'Hauterive, în *Anuarul nobilimii din Franţay* constata deja semnele concrete ale acestei pasiuni: „În Statele Unite, negustorul nici nu s-a desprins bine de treburile lui, că deja îşi îmbracă oamenii în livrea, îşi pune blazon pe portierele trăsurilor şi îşi întocmeşte ascendenţa familială pentru a vedea dacă arborele lui genealogic nu se leagă cumva de vreun Montgommery, de vreun Percy, ba chiar de vreun tovarăş de arme de-al lui Rollon sau de-al lui Wilhelm Cuceritorul 32". Această dragoste frenetică pentru vechile aristocraţii europene va declanşa, de altfel, de la sfârşitul secolului al XIX-lea, o adevărată epidemie a căsătoriilor patriciene, cei mai bogaţi industriaşi americani, Singer, Gould sau Vanderbilt, regii căilor ferate sau ai bumbacului, ai conservelor de carne sau ai maşinilor-unelte, cumpărându-şi cu aurul lor gineri cu titluri nobiliare şi primind în schimb un prestigiu monden considerabil în sânul cercurilor din care aceştia fac parte.

Adevărate patriciate regionale s-au format într-adevăr pe parcursul secolului în Noua Anglie, la New York, în Boston şi în Philadelphia sau în statele americane din Sud, Virginia şi Maryland, dând naştere unui fenomen pe care istoricul Edward

Dighy Baltzell îl va desemna printr-un termen hărăzit unui viitor glorios, *WASP*, adică *White Anglo-Saxon*

Protestants33: o elită care, în aşa-numita epocă „victoriană”, va domina ţara pe toate planurile. Această aristocraţie, ca în Europa, are cluburile ei, anuarele ei – *Social Registers* –, uzanţele ei, cum ar fi cutuma de a păstra prenumele strămoşilor şi de a introduce o cifră după propriul patronim, traducând ambiţia de a constitui adevărate dinastii (Henry Ford al II-lea, John Davidson Rockefeller al III-lea). Aristocraţia aceasta are ierarhiile ei, variabile în funcţie de loc, dar dominate de grandori incontestabile, descendenţi ai pelerinilor de pe *Mayflower* sau eroi ai Revoluţiei Franceze. În fine, ca şi în Europa, această aristocraţie formează dinamica de ambiţie, de vanitate şi de excluziune specifică snobismului – o situaţie descrisă şi în anii ’20 de Henry Louis Mencken, atunci când prezintă oraşele americane ca pe nişte mici universuri dominate de o *upper upper-class*, în jurul căreia gravitează diversele grupuri inferioare, nerăbdătoare să păşească pragul acestei Valhalle sociale34. Totuşi, odată cu Primul Război Mondial, emigrarea masivă şi ceea ce Joseph Epstein numeşte „democratizarea plutocraţiei” 35 contribuie la modificarea situaţiei elitelor, acestea pierzând stabilitatea pe care crezuseră că o dobândiseră şi care le permitea, de altfel, să îşi ţină uşile destul de larg deschise. Este perioada când Booth Tarkington scrie *Magnifica familie Amberson* (1918), ecranizată de Orson Welles douăzeci de ani mai târziu, care este prin excelenţă romanul acestei mutaţii şi al unui snobism contrariat, cel al vechilor familii confruntate cu noii îmbogăţiţi, expresia propriei lor decadenţe. „Societatea a murit”, se lamentează, de asemenea, la începutul anilor ’30, snobul american descris de Somerset Maugham în *Pe muchie de cuţit*. „A fost o vreme când speram că America va lua locul Europei şi va crea o aristocraţie pe care *vulgumpecus** să o respecte, dar criza a pus capăt acestui vis. Ţara mea a devenit iremediabil burgheză. Nici n-ai putea crede, dragul meu, dar, cu prilejul ultimei mele călătorii în America, un şofer de taxi m-a interpelat cu «Hei! (…) *Brother*/»”. 36

Declinul a început, dar această *waspocracy** * * va dispărea definitiv în anii de după al Doilea Război Mondial, când *Society* va fi înlocuită de nişte categorii – m şi *oul"*[4] – supuse strict modei şi veşnic schimbătoare. Şi astfel se face trecerea de la un snobism la altul, conform unui proces analog celui care se produce şi în Europa în acelaşi timp.

La drept vorbind, secolul XX, gropar al aristocraţiilor şi perioadă neagră pentru snobismul monden – chiar dacă, din cochetărie, poate să şi râvnească la o *high society* muribundă – a fost, în Europa şi în America deopotrivă, epoca de aur a varietăţilor de snobism al modei, care traduc avântul claselor mijlocii şi apariţia societăţii de consum.

Snobismul, într-adevăr, reflectă întotdeauna, chiar dacă indirect şi deformat, evoluţia societăţilor în care prosperă: în cazul de faţă, mişcările succesive de democratizare şi de mondializare. De unde o asemănare şi mai mare, dacă se poate spune aşa, între snobii din toate ţările. Similitudinea aceasta, aşa cum s-a subliniat, a fost întotdeauna puternică, iar la începutul secolului XX, de pildă, prea puţine lucruri îl deosebeau pe *der Snob*, eroul mic-burghez din piesa lui Carl Stemheim, de personajele din romanele lui Proust sau din cele ale lui Edith Wharton. În zilele noastre, aceeaşi similitudine tinde să devină o cvasi-identitate – snobinetele, *fashionistas* sau *fashion victims** din lumea întreagă părând de acum înainte personaje croite pe acelaşi calapod.

Cu toate acestea, snobismul rămâne un fenomen destul de misterios. Căci, chiar dacă ţinem seama de definiţiile enunţate mai sus, realitatea este că ele toate sunt lipsite de rigoare şi de precizie.

Este ceea ce romancierul Pierre Veber constata deja în 1896: „Se poate spune că snobii sunt cei care arborează ultima modă în orice domeniu (…) dar este insuficient. (Că)

4 Vasul care i-a transportat pe separatiştii englezi („pelerinii") din Plymouth, Anglia, în Ply-

sunt cei care nu apreciază decât lucrurile rare şi preţioase. (Că) sunt, de asemenea, credulii care se lasă seduşi de orice se pretinde insolit şi cosmopolit. Dar tot nu e o definiţie completă, deşi toate astea sunt valabile! *Snobismul este o stare sufletească* (...) *nedefinibilă, pentru care a trebuit să fie creat un cuvânt nou*: *snobii sunt snobi* şi gata38". Această constatare a fost repetată frecvent de atunci, împreună cu concluzia că, aşa cum mişcarea se defineşte prin mişcare, *snobismul nu există decât prin snobi*: prin intermediul existenţei lor, prin ce fac şi prin ce spun ei, prin ce detestă şi prin ce adoră, prin ce doresc şi prin ce visează. Căci snobismul este în esenţa lui un vis, visul la o grandoare adesea iluzorie sau imaginară. Iar misiunea noastră este să ne cufundăm acum în istoria acestui vis.[5]

PARTEA I

SNOBISMUL MONDENITĂŢII. IPOSTAZE

Multă vreme snobul a visat să se apropie de ceea ce lumea considera a fi clasa superioară, nobilimea, pentru a împărtăşi superioritatea intrinsecă a acestui grup şi pentru a putea, la nevoie, să îi privească de sus pe cei care nu fac parte din respectiva categorie.

Iată de unde mişcarea perpetuă: de la prostime la aristocraţie, mişcare fundamentală, care, ironizează Gaston Jollivet într-un articol apărut în *Le Figaro* în 19 februarie 1885, riscă să depopuleze burghezia „mai eficient decât dinamita anarhismului". Dar, de asemenea, chiar în sânul nobilimii, şi o mişcare de la mica burghezie la marea burghezie.

Această mişcare permanentă se produce, pe termen lung, în împrejurări juridice şi politice variabile. Sub Vechiul Regim, în Franţa, nobilimea constituie un grup social relativ deschis. În anumite condiţii, este posibil să fii investit cu un titlu de nobleţe de suveran: o mare satisfacţie pentru snobi. Totuşi, înnobilarea necesită eforturi, bani şi timp. Mulţi aspiranţi nu au răbdare să

5 „Victime ale modei" - în lb. engl. în orig. (n. red.).

treacă prin formalităţi şi încearcă să îşi atribuie, mai mult sau mai puţin fraudulos, o calitate pe care nu o posedă sau, dacă nu, măcar însemnele exterioare: un nume, o particulă ce exprimă un rang nobiliar, un titlu imaginar. Aşa cum constată Crisald în *Şcoala nevestelor* (actul I, scena 1):

Să părăseşti un nume păstrat din moşi-strămoşi
Luând în schimb un altul. Ce oameni păcătoşi!
Pe mulţi îi mai picneşte o astfel de dambla!”

Pe mulţi îi mai picneşte o astfel de dambla? Fără să mergem atât de departe, trebuie să recunoaştem că falsa nobilime reprezintă deja, sub monarhia din Vechiul Regim, un adevărat fenomen de masă, cel puţin în ceea ce priveşte numărul destul de redus al nobililor autentici. La sfârşitul secolului al XVII-lea, Ludovic al XIV-lea porunceşte o „revizuire generală” a numelor şi a titlurilor nobiliare, pe care o va continua şi succesorul său, pentru a-i depista pe falşii nobili. Or, dintr-aceştia există o puzderie. Încă din această epocă, uzurparea titlurilor nobiliare s-a intensificat din motive ce ţin, probabil, atât de cupiditate (nobilii nu plătesc anumite impozite), de arivismul social, cât şi, pur şi simplu, de vanitatea oamenilor: un Gros-Pierre, un Petit-Jean, un Jourdain n-au apărut din neant, iar faptul că spectatorii teatrelor de atunci se prăpădeau de râs văzându-i pe scenă demonstrează că asemenea personaje întruchipau prototipuri obişnuite, cunoscute şi răspândite în viaţa cotidiană a epocii. În ajunul Revoluţiei Franceze, marele genealogist al nobilimii, Bernard Cherin, estima că din totalul titlurilor de nobleţe patru cincimi erau deţinute mai mult sau mai puţin abuziv. Aşa se explică, de altfel, estimările incerte ale numărului de membri ai nobilimii: în 1789, acelaşi Cherin ezită între şaptesprezece mii şi optzeci de mii de familii, discrepanţa dintre aceste evaluări explicându-se prin numărul imens de persoane care se împăunează cu titluri uzurpate, cu particule înşelătoare şi cu blazoane inventate – *Armorialul general al Franţei*, publicat de Hozier în 1696, „un fel de *Bottin monden* al

epocii, unde o sumedenie de mojici îmbogăţiţi îşi afişează numele1”, numărând nu mai puţin de o sută de mii de blazoane…

După Vechiul Regim, după desfiinţarea privilegiilor şi apoi după abolirea nobilimii printr-un decret din 23 iunie 1790, situaţia se schimbă din punct de vedere juridic. Vanitatea, însă, nu depune armele, iar snobismul, departe de a intra în declin, explodează în sânul unei burghezii deja dominante şi, mai

Jean-Baptiste Molière, *Opere*, vol. II, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1955 (n.tr.).

mult decât oricând, însetată de distincţii. În paralel cu diferitele alianţe din interes, cu mezalianţe, ba chiar cu adopţii, industria falsei nobilimi prosperă. La începutul secolului XX, publicistul Édouard de Naurois denunţă aceste „uzine heraldice, cum pot fi considerate anumite registre nobiliare”, în care figurează „între patruzeci de mii şi patruzeci şi cinci de mii de familii, adică aproximativ patru sute de mii de persoane (…), altfel spus mai mult decât dublu faţă de cât există în realitate” 2. Mai mult decât dublu? De fapt, Naurois se situează cu mult sub cele mai optimiste estimări. În viziunea celor mai buni specialişti, numărul de familii nobile *veritabile*, chiar şi ţinând seama de nobilimea din Imperiu şi de înnobilaţii din secolul al XIX-lea, s-ar cifra în zilele noastre la circa 3.000 – 4.000 (4 420, potrivit lui Jougla de Morénasă, aproximativ 4.000, pentru Étienne de Séréville4, autor al unui *Dicţionar al nobilimii franceze*, 3 200, conform *Catalogului nobilimii* de Régis Valette5, dar nu mai mult de 2 800, după Philippe du Puy de Clinchamps). De unde se poate deduce că numărul falşilor nobili ar oscila, conform estimărilor, între 80% şi 90%. Sub acest aspect, cifrele par stabile, din moment ce acesta era deja procentul indicat, în 1887, de Bachelin-Deflorenne în lucrarea sa *Starea actuală a nobilimii* franceze6.

Aceste specii de snobism neruşinat au inspirat foarte multă vreme o literatură bogată. În afară de teatrul lui

Molière, care mişună de burghezi gentilomi de toate felurile, sau de *Memoriile* lui Saint-Simon, în veacul al XVIII-lea sunt publicate nişte „culegeri de înnobilaţi" care urmăresc să reducă pretenţiile multor familii aristocratice. De asemenea, din secolul al XIX-lea şi până în zilele noastre se înmulţesc „dicţionarele de vanităţi", tratatele, cataloagele, manualele sau compendiile de falsă nobilime – fără ca acest efort îndârjit de denunţare şi de clarificare să fi avut vreun efect asupra valului crescând al „nobilimii-ficţiune". Cu tenacitate, fără să-i pese de preţul ce trebuia plătit, „nobilimea de contrabandă" continuă să prospere în cele patru colţuri ale ceea ce s-ar putea numi „careul magic" al snobismului nobiliar: *particula care exprimă rangul*, *numele*, *titlul* şi *blazoanele*.

Snobismul mondenităţii nu se reduce, de altminteri, la odiseea falsei nobilimi. Acest tip de snobism se prelungeşte, în special începând cu secolul al XIX-lea, printr-un anumit număr de elemente care au uneori rolul de accesorii (ca, de pildă, un cosmopolitism esenţialmente anglofil sau accesul garantat în cele mai prestigioase cercuri), alteori de trambuline (a fi pasionat sau cel puţin a lăsa impresia că eşti pasionat de „religie", într-o perioadă când catolicismul redevine sesamul celor mai închise saloane) sau de substitute (ca mania de a purta decoraţii).

Toate acestea îi permit istoricului să discearnă în linii generale un proces în trei timpi – care începe cu adevărat în veacul al XVII-lea, atunci când apar indiciile indubitabile ale existenţei unui snobism social, care după Revoluţia Franceză dobândeşte o densitate şi o complexitate inedite, înainte de a se diminua, fără să dispară totuşi, în cursul secolului XX.

Capitolul I
MITUL PARTICULEI NOBILIARE

Fiecăruia, după rangul său: odiseea snobismului nobiliar nu poate fi studiată fără a aborda, pentru început, particula care exprimă rangul nobiliar, o chestiune serioasă. Pentru snobul tipic, a avea, în faţa numelui de

familie sau în faţa ultimei părţi a acestuia, cuvintele de *du*, *des*, *de la* sau *dy* constituie într-adevăr *alfa şi omega*, dovada supremă, criteriul exclusiv al nobleţei şi, adesea, obiectul celor mai dragi visuri ale lui. Celelalte trei laturi ale „careului magic” al snobismului nobiliar – nume, titlu şi blazoane – par mai complexe şi totodată prea delicate pentru a putea fi exprimate şi afişate la o serată mondenă sau pe o carte de vizită. Adăugarea unei particule, în schimb, comportă o simplitate copilărească şi, cel puţin în anumite medii, o eficacitate redutabilă: „Precis este nobil, *are particulă*… / De unde şi frecvenţa falsurilor: în 1857, în *Le Siècle*, Léon Plée estima numărul lor la câteva sute de mii1. Dar cel mai interesant şi ce trebuie să reţină în mod special atenţia istoricului moravurilor este că această obsesie îşi are originea într-un (foarte vechi) quiproquo: căci, dacă particula are legătură cu nobleţea nu înseamnă automat că ea reprezintă indiciul inconfundabil al acestui statut. Pe scurt, toate aceste visuri, ambiţii, trucaje şi şiretlicuri pe care particula le stârneşte de câteva secole încoace, arată mai ales ignoranţa şi naivitatea snobilor, care, imperturbabili, continuă să umble după ea.

UN QUIPROQUO SECULAR

În Evul Mediu, numele de familie, care dispăruseră odată cu năvălirile barbarilor, nu reapar decât lent: până în jurul veacului al XI-lea, oamenii nu sunt desemnaţi decât prin prenume şi printr-o poreclă legată de trăsăturile lor fizice, de meseria lor, de domiciliu etc. În acele vremuri, unele familii nobiliare, proprietare ale unor fiefuri importante, încep să fie desemnate îndeobşte şi, de fapt, vor deveni cunoscute prin numele moşiilor, legat printr-o particulă de numele de familie. Totuşi, chiar şi „în cele mai vechi familii, numele fiefului nu face, în majoritatea cazurilor, decât să completeze prenumele sau supranumele, singurul care indică de fapt descendenţa2”, şi care constituie adevăratul nume de familie. Este exact ceea ce Saint-Smion, la începutul secolului al XVIII-lea, nu conteneşte să reamintească la tot pasul în *Memoriile* sale,

subliniind, printre alte exemple, că „Poton este numele faimosului Xaintrailles”, că mareşalul de Chamilly, „nobil venerabil din Bourgogne”, „se numea Bouton”, că mareşalul de Châteaurenault „se numea Rousselet”, iar Vauban, „Le Prestre”, că familia La Fayette se chema Mottier, familia Cheverny, Hurault şi familia Montmorency, alcătuită din cei mai vechi baroni din Franţa, Bouchard. Nu se pune problema ca Saint-Simon să denunţe originile plebee ale diverselor familii nobiliare: în opinia sa şi a contemporanilor săi, deopotrivă, ceea ce este nobil este patronimul. Mărturiseşte că nu ştie de ce contele de Vaillac, unul dintre cei mai glorioşi generali din vremea sa, pe care „îl chema Ricard”, prefera „numele de Gourdon şi Genouillac, care erau nişte moşii” 3.

Patronimul este, aşadar, adevăratul nume de familie: unii indivizi, nobili sau mojici, vor prefera să îi alăture denumirea unei moşii, dar alţii nu vor face aşa, fie în cazul mojicilor, din cauză că nu deţin niciun fief, fie în cazul nobililor, deoarece aceştia consideră că numele lor de familie este mult prea glorios sau prea vechi pentru a se ascunde în spatele denumirii unei moşii. De unde şi lipsa de semnificaţie clară a acestei particule: iată de ce unele familii aristocratice, cunoscute doar sub patronimul lor, nu vor avea niciun fel de particulă, în timp ce numeroase familii plebee vor purta dinadins o particulă în numele lor.

Este exact ceea ce sublinia şi Victor Hugo când scria, zeflemitor, că „una dintre ideile false ale burgheziei din epoca Restauraţiei este credinţa în importanţa particulei. *Particula, se ştie, nu înseamnă nimic4*”. În realitate, afirmând acest lucru, Hugo avea o intenţie ascunsă: dorea să reamintească faptul că absenţa particulei din numele său nu îi diminua nicidecum nobleţea, care, pretindea el pe atunci, îşi avea rădăcinile în persoana lui Georges Hugo, căpitan înnobilat la sfârşitul secolului al XVI-lea de către ducele de Lorena – când, de fapt, tatăl lui, generalul Joseph Hugo, se trăgea dintr-un tâmplar fără nici cea mai mică legătură de rudenie cu familia nobiliară purtând

acelaşi nume5.

Totuşi, chiar dacă această constatare nu se aplică în cazul său, Hugo avea dreptate: particula nu înseamnă mare lucru. Nenumărate voci s-au străduit să o repete pe toate tonurile încă de la începutul secolului al XVII-lea, cum a făcut bunăoară şi Vauquelin de la Fresnaye, care slăvea simplitatea timpurilor străvechi:

Odinioară, deşi du nu erau de trebuinţă.

Măreţul Robert Bertran> viteazy cu multă socotinţă Baron de Briquebec, ce Aragónul a cucerit.

De numele său, Bertran, niciun de n-a lipit.

Dar odraslele, în necioplite familii născute.

Uzurpând un de pe nobili vor să-i imite.

Însă fără noimă niciun de nu se cuvine adăugat Sau stigmat va fi şi pe nobil îl va fi trădată.

În acelaşi timp, marele jurist Charles Loyseau, în lucrarea sa *Tratat despre rangurile sociale*, insista asupra faptului că acest quiproquo nu denotă numai ignoranţa, ci şi vanitatea victimelor sale: „Cei care îşi pun asemenea particule în faţa numelui vor ca lumea să creadă că numele lor vine de la vreo seniorie care exista de mult în familia lor… Dar asta-i bună! Noua noastră nobilime chiar nu se gândeşte că sunt gentilomi *aceia* ale căror nume nu sunt înnobilate prin aceste (…) particule, (deşi) cronicile atestă că odinioară nici cele mai nobile familii din regat nu le aveau7”. Desigur, recunoaşte Loyseau, obişnuinţa sau moda de a purta particulă a apărut „treptat-treptat”, îndeosebi la nobili; dar este vorba, subliniază marii genealogi ai nobilimii din secolul al XVII-lea şi în special La Roque, în lucrarea sa *Tratat despre originea numelor şi a numelor de familie*, despre o simplă modă, de altfel destul de deşartă: „Nume vechi care să nu fie precedate de o particulă (…) există în mare număr.

Adevăraţii gentilomi nu ţin la aceste podoabe deşarte; ba chiar se ofensează atunci când le sunt atribuite şi nu pot să sufere (…) să li se impună vreo falsă culoare, care, în loc să confere strălucire familiilor lor, nu face

decât să le întineze cumva vechimea8”. Astfel, multe familii grandioase se mulţumesc cu patronimul lor şi au fost cunoscute dintotdeauna sub numele iniţial, la care se adaugă, notează Gérard de Sede, familiile înnobilate prin demnităţile deţinute, dar fără fiefuri, nobilimea Imperiului, şi familiile nobiliare provenite din ţări străine, unde particula nu există. „Una peste alta, se adună astfel multă lume9”. Pentru Charles de Castries, „10% din familiile nobiliare nu arborau nicio particulă10” în 1789. La începutul secolului XX, Édouard de Naurois avansa cifra de 750 – 800 de familii11, printre care câteva nume surprinzătoare (Clemenceau, despre care afirmă că provenea dintr-o familie din Bas-Poitou, înnobilată de Ludovic al XII-lea, Lazare Carnot, Conventionalul, şi nepotul său Sădi, preşedinte al republicii, vlăstare ale unei vechi familii nobiliare de oameni ai legii din Bourgogne) şi multe alte nume prestigioase: Mole (pe care snoaba doamnă Verdurin nu scapă ocazia să îl numească *de* Mole12), Pasquier, Decazes, Greffulhe, Poniatowski etc.

Dar, dacă unele familii de o nobleţe incontestabilă nu poartă particulă, există, în schimb, nenumărate familii absolut plebee care afişează o particulă înnobilatoare. În acest sens, notează Gérard de Sede, ar trebui să începem prin a da la o parte falsele particule reprezentate de literele „De”, precedând numeroase patronime de origine flamandă, în nordul Franţei, care nu sunt, în realitate, decât articolele hotărâte „le” sau „la „* în această limbă. Aşa se face, mai explică el, că nume ca „De Smet” sau „De Scheemaker” sunt echivalentul exact al patronimelor (foarte comune) din franceză Le Febvre şi Le Cordonnier. Acest „De „se scrie, de altfel, cu majusculă şi se pronunţă în orice caz, făcând parte integrantă din nume, în timp ce o particulă se scrie întotdeauna cu literă mică şi, cu unele excepţii, nu se rosteşte şi nu se scrie, decât atunci când este precedată de prenume sau de titlu: M-am întâlnit cu de Smet, dar nu l-am văzut pe Montmorency13… Pe scurt, nici particulă, nici snobism.

Problema se complică, totuşi, în anumite cazuri-limită, de exemplu, cel al familiei de Gaulle. Pentru Charondas, critic necruţător al nobilimii de două

4 în franceză, articolele hotărâte, masculin şi feminin, singular (n.tr.).

parale, această familie ar fi indiscutabil burgheză; însă unii ar putea adăuga că nimeni, în niciun moment al carierei respectivului om de stat, nu s-a gândit să îl strige „Gaulle”, pur şi simplu, pe viitorul general, aşa cum ar fi cerut regula impusă de particulă; dar alţii ar putea, la rândul lor, să riposteze că, din motive de eufonie, odinioară se pronunţa intenţionat particula în faţa numelor din două silabe, atunci când a doua silabă este un *e* mut: se spune *de* Rhodes, *de* Pene sau *de* Sede. Pentru acesta din urmă, de altfel – care aminteşte că un de Gaulle, în secolul al XII-lea, refuzase să depună jurământ de credinţă regelui Angliei Henric al II-lea Plantagenet şi că un altul s-a făcut remarcat în 1415 la Azincourt –, „această familie aparţine nobilimii războinice, înainte de a aparţine nobilimii formate din oameni ai legii14”. În cazul acesta, ar rezulta că nu ne aflăm în prezenţa unui „De „flamand, ci a unei adevărate particule, care, fiind şi nobiliară, nu ar mai trebui scrisă cu majusculă.

Lăsând deoparte acest „De „flamand, numeroase familii burgheze poartă, uneori de foarte multă vreme, particula. În secolul al XVII-lea, moda particulei corespunde expansiunii burgheziei şi unor achiziţii funciare importante, noii proprietari căpătând obiceiul de a alătura numelui lor pe cel al uneia dintre moşiile deţinute. O tendinţă legată de noţiunea de onorabilitate care pare inerentă particulei, ea însăşi fiind folosită ca o marcă a deferenţei: „Bonjour, monsieur *du* Corbeau.”[6] Chiar dacă unii dintre ei au avut oricum eleganţa de a recunoaşte că se trăgeau din popor – ca familia deseze, ai cărei membri recunosc de bunăvoie că doar ramura descendentă a primului născut, aceea a avocatului regelui

64 „Domnul Cavaler“ (n. tr.).

Ludovic al XVI-lea, a fost înnobilată –, nu e nicio surpriză că exact din această categorie se vor recruta, de fapt, marile batalioane ale nobilimii inventate.

Este extraordinar cum, în ciuda tuturor avertismentelor, quiproquoul care tinde să confunde particula cu nobleţea dăinuie de atâtea veacuri. Ba chiar a ajuns să obţină, spre sfârşitul secolului al XVIII-lea şi în secolul al XIX-lea, ceea ce ar putea semăna cu un început de consacrare din partea autorităţilor publice.

Astfel, în perioada Revoluţiei Franceze, când decretul din 27 septembrie 1791 interzice utilizarea atributelor nobiliare, asistăm la „dispariţia tuturor particulelor, autentice sau nu, căci prejudecata conform căreia particulă înseamnă nobleţe era deja într-atât de răspândită”, constată Gérard de Sede, „încât impresionase chiar şi legiuitorul 15”. Un legiuitor, ce-i drept, prea puţin versat în tainele subtile ale dreptului nobiliar, dar mai ales dornic să facă tabula rasa tot ceea ce putea aminti de Vechiul Regim. Pe atunci, această dispariţie masivă a particulei, îndeosebi la cei care o împrumutaseră de puţin timp, corespunde totodată unei măsuri de elementară prudenţă: fiind o epocă de paranoia generalizată, înţelept este să suprimi orice indiciu care ar putea sugera o legătură, cât de măruntă, cu cei care sunt bănuiţi de complot contra Revoluţiei. Aşa se face că Danton, al cărui nume de familie era adesea ortografiat „d’Anton” în *Le Moniteur*, între 1789 şi 1790, se va grăbi să alipească numelui său această particulă, care n-ar fi trebuit să migreze alături niciodată, sau la fel domnul de Saint-Just, deşi de condiţie umilă, va întâmpina dificultăţi în a se disculpa în faţa unor inamici politici, care jubilau strigându-l „Monsieur le Chevalier” *... De fapt, nu este nicidecum evident că revoluţionarii, poate cu excepţia sanculoţilor neaoşi, ar fi considerat că particula reprezenta cu adevărat un semn ce proba apartenenţa la nobilime, însă cert este că aveau tot interesul de a lăsa să se creadă că aşa stau lucrurile.

Această pseudooficializare se prelungeşte, de altminteri, în vremea Consulatului şi a Imperiului. *Almanahul oficial* indică astfel că particula rămâne abolită până în 1808, la fel ca vechea nobilime, inclusiv în cazul doamnelor de onoare ale împărătesei, care proveneau din rândurile marilor familii aristocratice: figurează acolo, bunăoară, fără ceea ce Alfred Levesque eticheta „particula numită vulgar nobiliară16”, o doamnă Montmorency, o doamnă Chevreuse şi o doamnă Vintimille – ciudăţenia acestor suprimări făcând să se prăpădească de râs întreaga emigraţie. Dar particula reapare subit în 1809, odată cu nobilimea imperială, ceea ce le permite doamnelor de la Curte să îşi redobândească numele complet şi să nu se mai hlizească pe înfundate. Fără nobleţe, nu există particulă, dar invers? Doar într-un sens, din moment ce majoritatea membrilor nobilimii imperiale vor primi titluri fără particulă.

Lucrul cel mai curios, însă, este că eroarea sau, mai precis, toleranţa faţă de o prejudecată larg răspândită va persista şi în timpul Restauraţiei. Putem cita în acest sens o anecdotă despre un domn Genoud, publicist investit cu titlul de nobil drept răsplată pentru ataşamentul său faţă de cauza Bourbonilor, însă teribil de frustrat din cauză că numele său nu indica mai explicit noua sa condiţie. La ce bun să fii nobil, dacă nimeni nu remarcă? În 1822, Antoine-Eugène Genoud obţine o audienţă la monarh, care îl întreabă ce favor îşi dorea să-i acorde: „Maiestatea Sa să binevoiască a-mi conferi o particulă”, l-ar fi implorat snobul. „Ia-ţi două”, i-ar fi răspuns regele celui care, de atunci, s-a numit „M. De Genoude”. Convins negreşit de utilitatea politică a unei asemenea idei preconcepute, regele s-a gândit să o încurajeze, împuternicindu-l pe maestrul armoariilor să adauge, în certificatele oficiale, o particulă la numele celor pe care îi ridica la rangul de nobil.

Putem vedea în toate astea o formă de consacrare a quiproquoului? O eroare nu devine adevăr doar pentru că

există de multă vreme, este extrem de răspândită în opinia publică şi nu numai. Totuşi, în anumite cercuri, este posibil ca această semioficializare să fi contribuit incontestabil la legitimarea, dacă nu chiar la relansarea goanei după particulă.

GOANA DUPĂ PARTICULĂ

În perioada Vechiului Regim vânătoarea de particule deja atrage sarcasmul unor cunoscători, cărora le lipseşte deocamdată, pentru a o lămuri, noţiunea de snobism. Primul care semnalează fenomenul, încă de la mijlocul secolului al XVI-lea, este un cronicar din Geneva, Bonnivard, care notează: „Sunt unii care vor să fie, dacă nu au alt titlu, seniori graţie prenumelui sau numelui lor de familie: domnul *de* Perret sau domnul *de* Jacquet17”. În veacul al XVII-lea, în ciuda avertismentelor repetate, prejudecata se statorniceşte, îndeosebi la parveniţi, vizibil în prima linie. „S-a strecurat de puţin timp un abuz prostesc printre burghezi, care vor să-i imite peste tot pe cei puternici: (…) unii au îndrăznit chiar să îşi pună particula în faţa numelui, ceea ce este ridicol, un fel de fantomă de vanitate insuportabilă, ca bunăoară un *de* Penet, un *de* Bertrand, un *de* Berthet”, constată Rochefort în *Dicţionarul* său, apărut în 168618. În anul următor, în noiembrie 1687, se semnalează cu ironie, în

Istoria operelor savanţilor, că particulele „sunt un fel de companioni stranii (…) care s-au insinuat în cele mai înstărite familii, sub promisiunea de a le înnobila. Toţi fac curte acestor articole; de îndată ce începe să le meargă bine ca negustori sau birari, niciunul nu pregetă să umble cu zel după onoarea unor încuscriri de soi 19”. Odată ce omul s-a căpătuit suficient, explică în acelaşi timp La Bruyère, particula este cum s-ar spune de rigoare.

Snobismul acesta îi atinge întâi pe noii îmbogăţiţi, dar nu cruţă pe nimeni, nici măcar pe „intelectualii” epocii – Voiture, Corneille, Racine, care se semna într-o vreme „Racine de pe spinay” –, nici nobilimea, care, teoretic, n-ar avea nevoie de o asemenea recunoaştere, dar care se

prinde în joc, nici marea burghezie. Chamillart, ministrul lui Ludovic XIV, povesteşte Saint-Simon, „avea doi fraţi, care se poate spune că excelau prin imbecilitate”. Pe primul l-a făcut episcop. Al doilea, care se numea cavalerul Chamillart, „căruia favorurile şi ministeriatul îi umpluseră capul de vanitate”, era căpitan de vas: fratele lui l-a scos din marină, i-a făcut rost de un post de general de brigadă şi l-a însurat cu moştenitoarea bogată a unui raportor la Consiliul de Stat. Dar titlul de cavaler, utilizat de mezinii din marile familii, „nu putea să fie purtat de un bărbat căsătorit: prin urmare, acesta s-a numit contele *de* Chamillart; particula *de* se uzurpa oricum de ceva vreme; dar a-şi măslui numele de burghez de familie, făcându-l să sune a marchiz sau a conte, nu se mai pomenise până atunci. (…) Lumea râdea pe la spate; dar în societate, nimeni nu îndrăznea să omită titlurile sau particula de „*20*. Şi, cum boala este molipsitoare, „nenumăraţi alţi burghezi au urmat de atunci acest exemplu”, îndeosebi în cercurile înaltei administraţii: evocând moartea doamnei de Lamoignon în 1705, Saint-Simon nu pierde prilejul de a-i lua peste picior pe juriştii care, până nu demult fuseseră nişte avocaţi mărunţi, au „devenit magistraţi considerabili, au preluat particula de „şi şi-au pus-o în faţa numelui21. În înalta magistratură, notează, de altfel, Dangeau, uzanţa dădea dreptul la particulă după douăzeci de ani de exercitare a funcţiei, un termen pe care majoritatea nu aveau răbdare să îl aştepte22.

Secolul Luminilor, se ştie, nu va face decât să exacerbeze asemenea tendinţe; în cercurile selecte, particula este cel mai obişnuit lucru din lume: pentru a trece drept o „persoană subţire” în timpul domniei lui Ludovic al XV-lea, declară Marin în 1751, „trebuie să fii de neam mare. Or, asta se născoceşte, nu e dificil. Unii, după multe strădanii, îşi estropiază numele; alţii, orgolioşi, îşi plantează în faţa numelui o particulă monosilabică şi iată-i ajunşi cum cere cutuma23”. Cutumă pe care domnul Voltaire, născut Arouet, sau domnul d’Alembert, născut Le

Rond, a înţeles-o la fel de bine ca domnul de Rivarol sau domnul de Robespierre…

După interludiul reprezentat de Revoluţia Franceză, când „de teama de a nu fi decapitat, îţi decapitai numele24”, goana după particulă reîncepe mai straşnic. Am citat mai înainte cuvintele lui Victor Hugo, care râdea de burghezii Restauraţiei şi de credinţa lor în particula înnobilatoare. Toţi caută să facă rost de aşa ceva, în ciuda unei legislaţii relativ restrictive, ţinând seama că legea din 2 germinai[7], anul XI, şi legea din 18 mai 1858, modificate prin articolul 259 din Codul Civil, interzic oricărei persoane să îşi schimbe, oricât de puţin, numele patronimic, fie numai şi prin alăturarea unei simple particule: de atunci înainte, orice schimbare de nume a trebuit, în principiu, aprobată de autoritatea publică – vom reveni asupra acestei chestiuni.

Dar această interdicţie nu intimidează prea mult: în timp ce mulţi dintre conţii şi baronii din Imperiu, iniţial privaţi de particulă, se grăbesc, ca nişte adevăraţi parveniţi, să remedieze supărătoarea lacună – adoptând, înfierează Dangeau, „un *de* postiş pentru a se confunda cu vechea nobilime25” –, asistăm chiar la apariţia unei pseudonobilimi de tip nou, provenită din străfundurile mojicimii revoluţionare. Deputaţii din adunările Revoluţiei, constituantă (1789 – 1791), legislativă (1791 – 1792), Convenţie (1792 – 1795), apoi din Directorat, cel puţin cei cu patronime extrem de comune, ţineau să se deosebească de omonimii lor, înscriindu-şi în continuarea numelui denumirea departamentului unde fuseseră aleşi, fiind desemnaţi oficial astfel: Martin, *du Gard*, Dupond, *de l’Eure*> Girod, *de VAin*, Deutsch, *de la Meurthe*, Când li se termina mandatul, titularii acestor nume cu înnădituri le păstrau, ajungând ca, profitând de împrejurări, să şteargă virgula care despărţea numele propriu-zis de accesoriul

7 A şaptea lună a anului (21 martie-18 aprilie) în calendarul republican adoptat în timpul Revoluţiei Franceze, în uz în perioada 1793-1806 (n. red.).

lui.

În acelaşi timp, e adevărat, câţiva inamici ai monarhiei restaurate aleg, din raţiuni politice, să renunţe la particulă, fie că aparţin lumii de rând, ca şansonetistul Béranger, sau vechii nobilimi, ca mai târziu Henri Rochefort.

Dar mişcarea dominantă este în sens invers. Jérôme Paturot, eroul renumitului roman eponim de Louis Reybaud (1843), îl întruchipează, într-un registru comic, pe micul burghez parizian din perioada Monarhiei din Iulie, ambiţios şi naiv. După ce a reuşit să îşi asigure o anumită poziţie socială şi financiară, devenind comandant al Gărzii Naţionale, prima grijă a fostului ciorăpar este să adauge o particulă la gloriosul său patronim: în saloane, „se prezentau întotdeauna domnul şi doamna *de* Paturot”. „Am vrut”, mărturiseşte eroul nostru, „să fac câteva observaţii pe tema particulei de împrumut. Malvina s-a opus şi a considerat scrupulele mele puerile. Într-adevăr, alţi musafiri nu se arătau atât de riguroşi”. O transformare strâns legată, la ei, de o ambiţie şi mai mare, aceea de a fi primiţi la Curtea regelui-burghez: „Curtea! Câte amintiri nu se leagă de acest cuvânt! Ce parfum de aristocraţie şi grandoare emană! Curtea, locul unde păşeşti ca egal al unor Montmorency, Noailles, La Trémouille şi Rohan! Deja visam la blazonul meu şi îmi compuneam armoariile. (…) Să ajung eu acolo, cot la cot cu un mareşal al Franţei, călcând pe bătături vreun plenipotenţiar străin, în mijlocul celor mai măreţe nume din Europa şi printre cele mai frumoase diamante din lume: iată o onoare cu care te puteai mândri, mai ales că niciun Paturot nu se bucurase de aşa ceva până la mine! înseamnă că Revoluţia din Iulie nu a eşuat, cum susţin rebelii, din moment ce i-a adus pe ciorăpari la Tuileries”. 26

Pe vremea aceea, de altfel, mase întregi de burghezi avizi să poarte nobilul însemn pretindeau, justificat sau nu, să li se redea particula, care, spuneau ei, le fusese răpită la Revoluţie. Cum să pui istoria în slujba snobismului? Este

exact ceea ce evocă Emile Augier într-o comedie de succes, *Molipsirea*, jucată la Théâtre de l'Odéon în 1866, în care unul dintre personaje, André Lagarde, fiind salutat de prietenul său, Lucien, cu un apelativ ce conţinea o particulă neaşteptată – „Bravo, domnule *de* Lagarde" – se miră la început:

„— Ce v-a apucat pe toţi să mă înnobilaţi aşa?

— Ia nu mai face pe omul din popor! Bunicu-tău avea particula.

— Cred că o furase.

— Ei, bine, în materie de nobleţe, furtul ţine loc de titlu, se bagă în vorbă un al treilea.

— Amice, te denunţ drept democrat şi liber-cugetător.

— Să nu credeţi o iotă, doamnele mele.

— Atunci, ia-ţi din nou particula.

— Nu-ţi va fi de prisos în afaceri, adaugă un oarecare d'Estrigaud.

— Nici la femei, confirmă numitul Coutenac.

— Cum să iubeşti un om de rând, domnule *de* Lagarde!? conchide frumoasa Valentine.

— Bine. Atunci, s-a făcut. *De* Lagarde să fie: iată-mă în rând cu lumea bună27".

Chiar dacă a ajuns la ordinea zilei, uzurparea unui nume tot trucaj rămâne – André este perfect conştient –, şi mai ales un trucaj inutil, cum aminteşte Alphonse Karr, unul dintre cei mai fini observatori ai timpului său: „Acest gen de ridicol este foarte comun astăzi; dar cei care se căznesc atât de mult să devină ridicoli sunt asemenea hoţului care fură noaptea, prin efracţie, nişte tacâmuri din alpaca, crezând că sunt din argint. A te strădui să-ţi pui cumva un de in faţa numelui nici măcar nu te deghizează în nobil. Acest *de* nu dovedeşte absolut nimic28". Decât eventual, atunci când este de dată recentă – şi indiferent că eşti plebeu sau nobil –, un pic de ignoranţă şi mult snobism. Cu câţiva ani înainte, în timpul Monarhiei din Iulie, acelaşi autor povestea cum unul dintre prietenii săi,

pe nume Dubois, îşi pusese în cap să parvină pe culmile vanităţii – sau tehnica hoţului chinez pusă în slujba snobismului: „Şapte ani i-a luat ca să desprindă din numele său prima silabă (…) şi am urmărit pe toate cărţile sale de vizită de peste an toate tentativele acestor nefericite litere *du* de a se rupe de celelalte. Primele încercări au fost timide, scria Dubois despărţind *du* de *bois* în mod imperceptibil, apoi a mărit un pic intervalul, după care într-o zi, a pus un «B» mare la *bois*; pe urmă a început iarăşi să distanţeze silabele şi, în fine, astăzi, îl cheamă foarte frumos «domnul du Bois» 29”.

De altfel, iată fatalitatea snobismului: nu este suficient să pari ca să şi fii, nici să ai particula ca să te foloseşti de ea cum îţi convine. Pe scurt, particula înnobilatoare se poate dovedi foarte periculoasă pentru credibilitatea nobiliară a celui care o poartă. „Din dorinţa mistuitoare de a trece drept nobili”, acuza Bachelin-Deflorenne la sfârşitul secolului al XIX-lea, „oamenii de rând n-au nici măcar decenţa de a învăţa uzanţele, iar atunci când îşi închipuie că îşi etalează nobleţea nu fac decât să dea dovadă de ignoranţă şi impostură; se semnează imperturbabili cu particula pe care au împrumutat-o şi păcătuiesc, nesocotind bunul-simţ şi rânduiala30”. Una dintre cele mai banale modalităţi de a arbora un snobism ridicol constă în gestul de a trâmbiţa sus şi tare că „eşti din lumea bună”, ceea ce nu se face sub nicio formă, aşa cum nu se face nici să afişezi ostentativ, pe hainele cu care eşti îmbrăcat, etichetele de marcă ale unui fabricant de lux.

Totuşi, aceste obstacole nu stăvilesc nicidecum goana: în 1917, Paul Souday tot mai consacra, pe prima pagină din *Le Temps*> un lung articol „particulomaniei”, „acest snobism (…) ridicol” ale cărui ravagii nu le-a oprit nici măcar războiul 31.

Capitolul II

CUM SĂ-ŢI FACI (ROST DE) UN NUME

Într-o societate ierarhică, feudală sau monarhică,

uzurparea abilă a unui nume prestigios permite dobândirea unei calităţi şi a unui statut, a unor locuri şi a unor drepturi. Este ceea ce Erasmus denunţa încă de la începutul secolului al XVI-lea în unul dintre dialogurile incluse în *Colloquia*, „Cavalerul fără cal sau falsa nobilime”. Vrând să afle cum să devină nobil, Harpalus i se adresează înţeleptului Nestorius, care îl întreabă de ce ţine morţiş să aibă titlul de cavaler şi un nume aristocratic. „Am motive serioase, pe care ţi le voi expune bucuros după ce îmi vei fi indicat mijloacele de a dobândi în ochii lumii o reputaţie de nobleţe”, explică Harpalus, care adaugă, pentru a stârni curiozitatea interlocutorului său: „Când vei afla motivele mele, vei recunoaşte că a meritat efortul”. Dar în cele din urmă, după ce l-a lămurit pe Harpalus cum să-şi aleagă un blazon, un nume, un titlu şi o particulă – *Harpalus*, *chevalier de la Roche dy Or* –, Nestorius află doar un secret răsuflat. „Ce te împinge să râvneşti cu atâta sârg la o falsă reputaţie de nobil?” „Dorinţa, recunoaşte Harpalus, de a-mi putea permite orice, fără riscul de a fi pedepsit”. 1

Dar un asemenea motiv nu este, totuşi, legat de acel tip de societate în care nobilii ocupă oficial un loc aparte, mai presus de oamenii obişnuiţi.

— Cavalerul Harpalus al Muntelui de Aur (n.tr.).

şi se bucură de privilegii specifice? Pe scurt, această manie nu a dispărut odată cu Vechiul Regim? Mai este încă posibil, şi după Revoluţia Franceză, să vrei să-ţi schimbi numele din cauză de arivism şi ambiţie? Ba bine că nu, chiar mai mult decât oricând. La începutul Republicii a III-a, ireproşabilul *Anuar al nobilimii* semnalează tendinţa „escrocilor impostori care nu se împopoţonează cu nume de împrumut (…) decât pentru a ascunde un trecut necurat sau pentru a trage pe sfoară alţi creduli. Pentru unii dintre ei, odiseea se sfârşeşte pe băncile poliţiei de corecţie. Alţii, mai norocoşi sau mai abili, îmbogăţiţi printr-o partidă bună sau prin mijloace mai greu de mărturisit, uzurpă nume şi titluri, deschid saloane; cu un pic de îndrăzneală, reuşesc

să se infiltreze în înalta societate şi să se facă acceptaţi de nobilii oficiali2”.

Anii 1870 – 1880 par să fi fost deosebit de propice acestui tip de împrumut interesat. Se citează, în şoaptă sau în gura mare, pentru a face scandal, un pseudoprinţ de Gonzague, invitat de preşedintele MacMahon, pe considerentul titlurilor sale prestigioase, dar care a fost arestat la ieşirea din Palatul Élysée; un conte de Bessac, condamnat de tribunalul din Nîmes, pe numele său adevărat de Mallebey, pentru escrocherie şi uzurpare; un oarecare Domínguez, care uluia lumea cu luxul său şi cu patronimele lui improbabile, duce de Trevisse, marchiz de Castel-Brano, viconte de Montalbo, înainte de a fi fost condamnat în contumacie la zece ani de muncă silnică; numitul Martin, urmărit în mai multe rânduri pentru escrocherie, care se prezintă drept colonelul Martin de Saint-Phar sau marchizul de Saint-Phalle, osândit într-un final la zece ani de detenţie3. Toate patronimele prestigioase sunt confiscate de cei care speră ca astfel, într-un fel sau altul, să prostească lumea – Lusignan, Merode, Montebello, Harcourt, Montalembert – cu o neruşinare stupefiantă. În aprilie 1880, *Le Figaro* consemnează condamnarea la treisprezece luni de închisoare, pentru escrocherie, a unui oarecare Louvard, care, nemulţumindu-se doar cu însuşirea frauduloasă a numelui de „conte de Pontlevoy”, care aparţinea uneia dintre cele mai distinse familii nobiliare din Poitou, pretindea şi că era fiul nelegitim al prinţului de Joinville4…

Această neruşinare, acest tupeu, de înţeles atunci când sunt apanajul unor arivişti fără scrupule sau al unor escroci profesionişti, le regăsim deopotrivă la cei care, mult mai numeroşi, nu sunt motivaţi în acţiunile lor decât de vanitate şi de ceea ce nu se poate numi decât snobism.

Nimic nu îi opreşte, nici măcar riscul de a fi daţi în vileag, după cum notează Saint-Simon apropo de tatăl unuia dintre contemporanii săi, mareşalul de Coigny. Bunicul acestuia era un „modest judecător” din Normandia

de Jos (pentru Saint-Simon, toţi judecătorii sunt modeşti), pe nume Guillot, care graţie funcţiei de magistrat avusese posibilitatea să dobândească un titlu de nobleţe. Nepotul lui, Coigny, care avusese marea şansă să se însoare cu fiica unei distinse familii aristocratice şi să se afirme în armata regelui, ajunge să se sature la un moment dat de numele de Guillot, care îl lega prea vizibil de condiţia joasă din care abia se desprinsese. Cumpărând moşia Franquetot în Normandia, a mai avut şi bafta ca familia Franquetot, „străveche, bogată şi cu încuscriri alese, să se stingă fără urmaşi. Lucrul acesta i-a dat ghes să preia numele foştilor proprietari ai domeniului cumpărat, cu atât mai mult cu cât, nemaiexistând nimeni care să se fi opus de drept, avea toate şansele de a-l obţine oficial. A căpătat astfel decretul regal care certifica schimbarea numelui său din Guillot în Franquetot, pe care l-a înregistrat la Parlamentul din Rouen, consfinţind astfel schimbarea pentru cea mai îndepărtată viitorime5”.

Snobismul triumfă, dar cu ce risc? N-are importanţă, de vreme ce a meritat toată tevatura, căci, în definitiv, „nu te temi atât de scormonitorii prin catastife, cât de grosul lumii, care râde de Guillot, în timp ce el îi ia pe cei din familia Franquetot de buni, fiindcă cei veritabili chiar erau6”. Nimic nou sub soare: în 1975, Gérard de Sede relata o întâmplare amuzantă trăită chiar de el, apropo de un domn care etala complezent nume şi titluri fără valoare, de faţă cu un aristocrat vizibil sceptic, ca apoi să adauge cu răceală, adresându-se acestuia: „Cum, nu credeţi ce vă spun? N-are importanţă, nepoţii dumneavoastră vor crede7”. Tupeu, un pic de cinism şi mult timp, ingredientele de bază sunt simple, ca de altfel şi modalităţile „tehnice” care vor permite schimbările de nume. Modalităţi care implică de cele mai multe ori o cumpărare şi, în general, o afacere proastă.

CUM SĂ-ŢI CUMPERI UN NUME

Să începem prin a analiza situaţia cea mai frecventă, căsătoria, deosebind două ipoteze: căsătoria unui om din

popor cu o aristocrată şi căsătoria unui nobil cu o femeie din popor.

Când un om de rând se însoară cu o tânără de familie bună nu înseamnă că astfel devine automat nobil: aşa a fost regula dintotdeauna. Sub Vechiul Regim, soţia putea, totuşi, să îi transmită soţului numele ei, atunci când în familie nu mai existau moştenitori pe linie bărbătească, dar cu condiţia ca suveranul să confirme transferul printr-un decret regal, iar soţul beneficiar să fie el însuşi nobil. Aşa s-a întâmplat şi când, deoarece numele şi titlul nobiliar de Rohan reveniseră în exclusivitate unei femei în secolul al XVII-lea, ultima moştenitoare din această familie, una dintre cele mai glorioase din înalta aristocraţie, i-a conferit numele şi titlurile ei soţului, Henri de Chabot, pentru ca el să le cinstească şi să le transmită urmaşilor săi. Dar lucrul acesta nu a fost posibil decât fiindcă soţul moştenitoarei era deja nobil; în caz contrar, transferul ar fi fost imposibil. Aşa ceva se întâmplă, totuşi, în aceeaşi perioadă, cu un mareşal al cărui tată se născuse Batz, dar care se prezenta în societate sub numele de „mareşal d'Artagnan de Montesquiou": d'Artagnan, cum îl chema pe unchiul său, muşchetarul; Montesquiou, după numele mamei, Françoise de Montesquiou – transfer de nume şi uzanţă neconvenţională, pretenţiile nobiliare ale celor din familia Batz fiind foarte îndoielnice, în ciuda particulei care orna patronimul lor8. Unul dintre urmaşii săi, Paul de Batz, somat să îşi dovedească nobleţea, dar incapabil s-o dovedească, s-a văzut constrâns să îl implore pe rege să poruncească încetarea urmăririi declanşate împotriva lui, „ţinând seama de strălucitele servicii aduse de Mareşal9", strămoşul lui.

Odată cu Revoluţia Franceză, beneficiile pe care un snob poate spera să le obţină prin căsătoria cu o domnişoară de familie bună devin şi mai incerte. Cel mult, va putea folosi numele soţiei drept un apelativ uzual, un pseudonim sau un apendice la propriul lui nume: un *Dupond* luând de nevastă o *la Dupondière* putea fi oricând

strigat „Dupont de la Dupondière” de portăreasă sau de prietenii săi, se va putea iscăli aşa şi îşi va putea tipări cărţi de vizită cu înnăditură, dar în niciun caz nu va putea împiedica personalităţile independente să i se adreseze cu numele lui adevărat, acela care figurează pe actele de identitate. În ce priveşte snobismul, avantajul este, aşadar, nu prea mare sau îndepărtat: domnul Dupont, dar în special fiii săi vor putea încerca într-adevăr să oficializeze această metamorfoză, cerând autorităţilor publice să accepte ca numele soţiei lor – sau al mamei lor – să fie adăugat numelui lor; vom vedea mai încolo cum şi în ce condiţii se poate proceda legal la schimbarea numelui. Şi cu un pic de tupeu – ceea ce arareori lipseşte –, fiii respectivi vor face să dispară numele tatălui lor sau îl vor tranşa în felii, devenind „Du Pont de la Dupondiere”, o rectificare pe care generaţia următoare o va putea oficializa la rândul ei. Timpul este ca un balsam binefăcător pentru asemenea lucruri. Se citează astfel cazul unui domn Despous, notar în Montpellier, care, după ce s-a căsătorit cu o domnişoară *de* Paul, a devenit Despous de Paul, dar ai cărui doi fii au ajuns să se cheme, respectiv, contele şi vicontele d’Espous de Paul 10.

Timpul joacă un rol esenţial şi în a doua ipoteză, aceea în care un nobil se însoţeşte cu o femeie de joasă condiţie. Este ceea ce se numea odinioară „o partidă bună”, când mireasa era înstărită, sau „o mezalianţă” în cazul contrar. „Milioanele sunt de familie bună”, mărturisea doamna de Sévigné, care, de altfel, a ştiut să aplice personal dictonul, căsătorindu-şi fiul cu moştenitoarea bogată a unui bancher.

Existau, uneori, şi stridenţe. Un fost lacheu, fiul unor ţărani din Anjou, care se căpătuise, domnul de la Baziniere, îşi măritase fata cu un intendent, Bautru. Or, ea a avut proasta inspiraţie de a-şi uita cam repede originile rustice, începând să privească de sus familia soţului, ca într-un final să îi acuze chiar de mezalianţă. Iată, aşadar, nişte pretenţii exagerate, dacă ne gândim că pe-atunci

familia Bautru, alcătuită din marchizi de Vaubrun, înrudiţi cu familia Lauzun, cu ducele d'Estrées, cu prinţul de Montauban, se situa aproape în vârful ierarhiei aristocrate din regat.

Aşa se explică de ce mamei lui Bautru nu i-a fost deloc greu să găsească o pedeapsă pe măsura snobismului deplasat al nurorii. „Altfel spus, într-o zi i-a venit ideea", povesteşte Tallemant des Reaux, „să invite la masă toate rudele răposatului domn de la Baziniere, dintre care cele mai moţate erau de teapa unor notari rurali sau a unor fermieri, şi, luând-o de mână pe nora ei, a pus-o să îi salute pe toţi, spunându-i gradul de rudenie al fiecăruia cu răposatul ei tată, apoi, a aşezat-o la masă cu ei11". Nu e greu să ne imaginăm umilinţa nefericitei snobinete, sfâşiată între fantasmele vanităţii ei şi imperativele categorice ale politeţii, sub privirile încrucişate ale soacrei şi ale propriilor ei rubedenii – unchi, mătuşi şi veri.

În general, căsătoria văzută ca o „partidă bună" prezenta avantaje pentru ambele părţi: mirele, graţie dotei miresei, îşi consolida sau îşi refăcea situaţia financiară, soţia lui se alegea cu un nume distins şi cu o situaţie mondenă, iar tatăl ei (sau, mai rar, mama) căpăta, în schimbul banilor, o alianţă de rudenie măgulitoare şi accesul fiicei sale şi al nepoţilor într-o categorie socială superioară sau socotită a fi superioară. Căci adevăratul snob, în asemenea situaţii, este, în general, el, socrul: el e cel care va hotărî mariajul, care va furniza zestrea şi care, uneori, va ajuta menajul să se chivernisească, în vederea unui viitor glorios pentru urmaşii săi.

Fiu de postăvar, Marele Colbert era un snob înveterat. Pentru a-şi disimula originile, povesteşte abatele de Choisy în *Memorii*, Colbert s-ar fi pretat la un şiretlic inedit, punând să se graveze o piatră funerară falsă, din care să reiasă că era descendentul unor nobili scoţieni. Apoi, noaptea, a aşezat lespedea funerară în biserica Cordeliers din Reims, în locul lespezii de pe mormântul bunicului său, „lânar proprietar al firmei Long-Vestu" 12.

Dar ministrul lui Ludovic al XIV-lea a căutat să-şi căsătorească bine fetele cu tot dinadinsul, toate devenind ducese – de Chevreuse, de Beauvilliers şi de Mortemart. Viitorul soţ al celei de-a treia fiice, purtând un nume ilustru, era, în schimb, complet ruinat, din cauză că tatăl lui îşi delapidase, vânduse sau amanetase toate bunurile, inclusiv moşiile ducatului. Nicio problemă, însă, din moment ce între logodnă şi cununie, în 1679, Colbert le-a răscumpărat în numele viitorului său ginere, pe care l-a anunţat printr-un bilet, în care lăsa să transpară motivaţia profundă a gestului său: „Domnule, sunteţi în prezent cu adevărat duce de Mortemart, întrucât pământurile care alcătuiau acest ducat v-au fost adjudecate (…) la preţul de trei sute de mii de franci, ce a fost achitat; în consecinţă, deţineţi acum ducatul degrevat de orice obligaţii sau datorii anterioare ale familiei… Sper că acest început de restabilire a grandorii casei nobiliare din care faceţi parte va fi continuat prin dumneavoastră şi că măsurile pe care intenţionez să le iau în acest sens până la sfârşit nu vor afecta cu nimic prietenia pe care mi-o acordaţi…” O „refulare” oportună, comentează Jean Meyer, din moment ce le va permite celor din familia Colbert să pătrundă temeinic în înalta nobilime…13

Păstrând, desigur, proporţiile, se poate spune că nici burghezul gentilom al lui Molière nu are altă ambiţie, după cum îi explică soţiei lui: „Într-un cuvânt, vreau să am un ginere gentilom”. „Fetei dumitale îi trebuie un bărbat bine făcut; mai curând să ia un om bogat şi cinstit decât o sărăcie de gentilom cocârjat”, ripostează indignată doamna Jourdain. Dar domnul Jourdain are cu totul altă părere: „Am destulă avere pentru fata mea. Îmi trebuie onoruri. Vreau s-o fac marchiză”.

Degeaba încearcă nevastă-sa să-l facă să priceapă glasul raţiunii: „E un lucru cu care eu n-am să mă învoiesc niciodată, încuscrirele cu cei mai mari decât noi au totdeauna urmări supărătoare. Eu nu vreau ca ginerele meu să-i scoată fetei mele părinţii pe nas şi copiilor ei să le

fie ruşine să-mi spuie «bunico». Când ar veni să mă vadă în caleaşca de cucoană mare şi n-ar da «bună ziua», din nebăgare de seamă, unui vecin, ce mai vorbe n-ar ieşi! «Văzurăţi pe cucoana asta de marchiză ce ifose îşi dădea? E fata lui domnu' Jourdain. Când era mică, putea să se joace cu noi de-a boieroaicele. Nu se ţinea măreaţă ca acum... amândoi bunicii ei vindeau postav lângă poarta Saint-Innocent.»" Dar domnul Jourdain, obsedat de patima lui nobiliară şi incapabil să sesizeze ridicolul situaţiei, nu se dă bătut: „Uite-aşa vorbeşte un suflet de rând, care vrea să rămână toată viaţa în josnicie. Să nu mai sufli o vorbă! Fata mea are să fie marchiză, orice ar zice lumea; şi, dacă mă superi, am s-o fac ducesă!" *

Acest snobism prin procură sau prin ricoşeu, acest snobism al socrului este mai frecvent decât s-ar putea crede. Sub Vechiul Regim, Colbert şi domnul Jourdain nu sunt nicidecum excepţii. Analele consemnează cazul lui Gilles Ruellan, fost chirigiu ajuns putred de bogat, care şi-a măritat fata cu un Brissac, graţie unei dote extraordinare, de cinci sute de mii de franci, sau, de asemenea, cazul celebrului bogătaş Samuel Bernard, înnobilat în 1700, recăsătorit la 70 de ani cu o domnişoară Saint-Chamont, care i-a dat uneia dintre fiice o zestre de opt sute de mii de franci pentru a se mărita cu un Mole şi tot pe-atât nepoatelor lui pentru a se căsători, una cu un Lamoignon, cealaltă cu un Levis-Mirepoix.

După Revoluţia Franceză, în timpul Restauraţiei şi al Monarhiei din Iulie, acest sistem tinde să se generalizeze. Pierzând privilegiile, dar păstrându-şi

4 *Burghezul gentilom*, actul III, scena XII, în româneşte de Victor Eftimiu, în volumul Molière, *Teatru*, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1958 (n.tr.).

gusturile şi nevoile, vechea nobilime se formalizează şi mai puţin decât altă dată în privinţa mezalianţelor: dacă îi dăm crezare lui Arsene Houssaye, „prinţii, ducii, marchizii, conţii nu mai roşesc atunci când se însoară cu

fiicele unor parveniţi ai finanţelor bancare14”. La rândul ei, burghezia căpătuită se arată din ce în ce mai lacomă de încuscriri prestigioase şi de nume sunătoare: „Condiţia de nobil în timpul Restauraţiei, scrie doamna de Girardin, era visul, ambiţia, rivalitatea febrilă a familiilor care, orbite de acest miraj, nu mai vedeau nimic altceva15”. Cât despre familiile burgheze mai puţin înstărite, ele îşi vor adapta ambiţiile şi vanităţile la dimensiunea mai modestă a mijloacelor lor. Dar aceste mijloace se dezvoltă, datorită avântului comerţului şi al revoluţiei industriale, iar respectiva formă de snobism se poate manifesta în voie.

Tendinţa continuă, aşadar, pe parcursul deceniilor şi al regimurilor următoare, înregistrând, însă, câteva inovaţii interesante. În primul rând, apariţia unui snobism al cucoanelor, gurile rele ar zice al *damelor*, sau al aventurierelor, care îşi conving amanţii să le ia de nevastă, pentru ca astfel să poată să se împăuneze şi ele cu numele şi titlurile lor. Iată mica stratagemă la care se preta deja şi Becky, eroina din *Bâlciul deşertăciunilor*, romanul pe care William Makepeace Thackeray îl scria în timp ce pregătea publicarea *Cărţii snobilor*: singurul moment când încântătoarea intrigantă se pierde cu firea şi izbucneşte în hohote de plâns este atunci când îşi dă seama că ar fi trebuit să se mărite cu bătrânul Crawley, care poartă titlul de baronet, şi nu cu fiul lui, care, oricât de seducător era, nu va dobândi acest rang nobiliar decât într-un viitor neclar. Pe planul acesta, ca pe multe alte planuri, de altfel, realitatea depăşeşte ficţiunea: după diverse aventuri, Therese Lachman, una dintre „marile cocote” din vremea celui de-al Doilea Imperiu, amantă „a unui mare număr de notabilităţi mai mult sau mai puţin notabile”, remarcă sardonicul Viel-Castel, decide să-şi ofere un titlu şi un nume, măritându-se cu un aristocrat portughez complet lefter, marchizul Aranjo de Paiva. Se povesteşte că în dimineaţa de după noaptea nunţii, viitoarea „la Paiva”, cum avea să fie cunoscută de atunci înainte, i-ar fi spus nefericitului ei soţ: „Ai vrut să te culci cu mine şi ai reuşit,

luându-mă de nevastă. Mi-ai dat numele tău, eu m-am achitat azi-noapte. M-am purtat ca o femeie onestă, îmi doream o poziţie în societate, am obţinut-o, dar dumneata, domnule de Paiva, te-ai pricopsit cu o t... drept soţie, nu poţi să o scoţi în lume, nu poţi avea casă deschisă; prin urmare, trebuie să ne despărţim. Du-te înapoi în Portugalia, fiindcă eu una stau aici cu numele dumitale şi rămân o t...16" Galant până la capăt, marchizul îşi va zbura creierii. În aceeaşi perioadă, întâlnim un caz similar: o altă femeie emancipată (dar dominată de obsesia snobismului), Marie-Anne Detourbey, zisă Jane de Tourbey, care, după ce a fost amanta prinţului Napoleon, a turcului Khalil-Bey şi a nenumărator spirite luminate ale vremii, a moştenit o avere de la unul dintre amanţii ei, după care s-a măritat, platonic zice-se, cu un conte, care, în schimbul unei pensii, i-a lăsat frumosul nume sub care contesa de Loynes a devenit animatoarea unuia dintre cele mai celebre saloane politice şi literare de la sfârşitul secolului al XIX-lea.

Tot cam în aceeaşi vreme se manifestă o a doua inovaţie remarcabilă: moda mariajelor americane, lansată în 1895 prin căsătoria contelui Boni de Castellane cu cea mai bogată moştenitoare din Statele Unite, Anna Gould, fiica regelui căilor ferate.

„Mariajul secolului", cum a fost numit în epocă, se caracterizează în special prin disproporţia componentelor şi a urmărilor. Putred de bogată, Anna Gould, nepoată a unor fermieri sărăntoci din Roxbury, statul New York, este de o urâţenie remarcabilă, după cum atestă nenumărate fotografii care o imortalizează înainte, în timpul şi după căsătorie. „Era scundă, slabă, cu faţa ocupată complet de un nas mare şi doi ochi negri enormi. Nişte pale de păr în formă de elice de avion o făceau să pară şi mai scundă, iar pe spinare avea o cărare de fire de păr lungi şi negre". Pe scurt, conchide Elizabeth de Gramont, care ştia cum trebuie să arate o domnişoară frumoasă, „se spunea că e urâtă şi chiar era, după criteriile estetice valabile la Paris"

17. Pe cât de urâtă şi bogată este Anna, pe atât de frumos, seducător şi cheltuitor este Boni, întruchiparea perfectă a aristocratului francez aşa cum poate fi el visat dincolo de Atlantic – urmaş, în plus, al unui erou al Războiului de Independenţă, viceamiralul de Castellane, ucis pe front, unde a fost camarad de arme cu La Fayette.

Boni a întâlnit-o pe Anna în 1894, la Paris, în salonul lui Fanny Read, o americancă bogată, care invitase, în cinstea fiicei magnatului căilor ferate, toată crema aristocraţiei mondene. Oscilând între o atitudine când rece, când afectuoasă, alternând strălucit seducţia şi indiferenţa, Boni va reuşi să îi îndepărteze pe nenumăraţii pretendenţi şi, lucru mai dificil chiar, va izbuti să învingă ideile preconcepute ale „acestei fiice de milionar, econoamă şi puritană", care îi mărturisea că nu îi plac străinii şi că vrea să trăiască în America18. La 4 aprilie 1895, la New York, a luat-o de nevastă pe Anna, la bine şi la rău, cum se spune. Timp de unsprezece ani, Boni va cheltui, fără să ţină socoteala, milioanele soţiei, convertite în petreceri, în iahturi, în mobile rare, în opere de artă sau în construcţii, cum era faimosul „Palat roz", despre care se spune că relua în inima Parisului fastul castelului de la Versailles. Timp de unsprezece ani, le va arăta marilor familii aristocratice farmecul căsătoriilor americane, iar marilor bogătaşi de dincolo de Atlantic, emoţia sublimă pe care o inspiră vanitatea nobiliară. „În definitiv", va scrie el în *Amintirile* sale, „eu am fost primul reprezentant al cartierului Saint-Germain care s-a căsătorit cu o bogată moştenitoare americană. Eu am încercat marea cu degetul. Cei care mă vor imita vor avea mult mai mult noroc decât mine 19". Sătulă de extravaganţele şi infidelităţile soţului ei, Anna va ajunge într-adevăr să divorţeze în noiembrie 1906, lăsându-l pe frumosul Boni singur, umilit şi înglodat în datorii. Până atunci însă, francezul a lansat moda şi a suscitat un snobism de tip nou.

Cel mai ciudat este că „mariajul secolului", spre deosebire de multe alte căsătorii asemănătoare care vor

urma, pare complet lipsit de snobism. Republicană, puritană, mândră de originile ei modeste, Anna nu sirtite decât dispreţ faţă de cucoanele pe jumătate ruinate din vechea nobilime şi un sentiment de ură faţă de alteţele cărora Boni o prezintă, după ce îi explică preceptele etichetei sociale: „De ce”, i-o trânteşte ea, „de ce vrei ca o americancă asemenea mie să se ploconească în faţa unora care nu-i ajung nici până la degetul mic20?” Pentru ea, singura nobleţe care contează este aceea conferită de avere şi de merit. Pe Boni l-a luat de bărbat fiindcă întruchipa acel *fantastic Frenchman* ridicat în slăvi de presa newyorkeză, şi nu fiindcă aparţinea familiei Castellane. Era înnebunită după el şi credea că va putea fi fericită cu el – mărturisindu-i, de altfel, lui Boni, în ajunul nunţii, că ea nu se converteşte la catolicism, tocmai pentru a avea posibilitatea de a divorţa în cazul în care nu ar mai fi fericită în căsnicie. Şi faptul că Hélie de Talleyrand-Périgord, al doilea soţ al Annei, dintr-o căsătorie care a avut loc în 1908, era văr cu primul ei soţ nu a fost nicidecum întâmplător, se spune; într-adevăr, acest personaj, care era „copia încărunţită, mai vârstnică, mai puţin arătoasă, mai ştearsă21” a lui Boni, părea.

* „Francez fantastic” – în lb. engl. În orig. (n.tr.).

pentru ea, cel mai bun mijloc de a pune în armonie bucuria amintirilor şi plăcerea răzbunării.

Dacă mariajul lui Boni cu Anna pare aproape lipsit de snobism, nu acelaşi lucru se poate spune despre ceea ce s-a întâmplat în continuare: în timpul aşa-numitei *Belle Époque*, miliardarii americani, regii-cârnăţari, magnaţii textilelor, împăraţii munţilor de guano sau ai maşinilor de cusut nu visează decât la Paris şi la înrudiri măgulitoare cu marile nume ale aristocraţiei europene. În 1906, *miss* Goddard se mărită cu marchizul d’Andigne; în 1909, *miss* Miller devine *Madame* Lionel de Montesquiou-Fezensac; în anii următori, ducele de Choiseul se căsătoreşte cu Clara Condert, care îi aduce o dotă de un milion de dolari; ducele Decazes o ia de soţie pe Isabel Singer (două milioane),

ducele de Talleyrand-Périgord, pe *miss* Sampson (şapte milioane), ducele de la Rochefoucault, pe *miss* Mittchel, ducele des Cars, pe o domnişoară Edwards, ducele de Luynes, pe Maria Díaz Unzue, ducele de Richelieu, pe *miss* Douglas Wise, ducele de Feltre, pe Helen Seton, marchizul de Breteuil, pe Litta Garner, care îi aduce patru milioane de dolari etc. După cum remarca autorul acestui recensământ parţial, Henry Bellamy, „citind, rămâi frapat când constaţi că numele citate reprezintă, cu foarte puţine excepţii, ceea ce prin tradiţie s-a convenit a numi «nobilimea bună» şi chiar «foarte bună». De unde se subînţelege că miresele şi-ar fi luat precauţia de a verifica atent documentele despre origine, fără să cumpere, cum se spune, pe nevăzute22”.

Din punct de vedere moral, acest tip de mariaj, care transformă legăturile de familie în obiect de comerţ, poate părea contestabil. Există, însă, în aceeaşi ordine de idei, o tehnică şi mai discutabilă: adopţia, care, chiar dacă nu transmite calitatea de nobil, transferă celui înfiat una dintre cele mai vizibile aparenţe, datorită unei prevederi din Codul Civil, care stipulează că „adopţia va conferi celui adoptat numele părintelui adoptativ”, cu precizarea, care va complica un pic socotelile snobilor noştri, că numele acestuia se va adăuga numelui celui adoptat, care, conform legii, va trebui păstrat şi el. Bunăoară, familia Thiéry, burghezi cumsecade, al căror unchi, Bercegol du Moulin, murise fără să aibă descendenţi în timpul Primului Război Mondial, a primit dreptul de a-i prelua numele printr-un decret din 10 iulie 1932 şi de a se chema, de atunci înainte, Thiéry de Bercegol du Moulin; după care, când un vlăstar al familiei a fost înfiat de ultimul duce de Fitz-James, aceeaşi familie a putut să poarte numele, ceva cam complicat poate, dar atât de şic, de Thiery de Bercegol du Moulin de Fitz-James23 etc.

La drept vorbind, analele consemnează o serie de adopţii legitime, care vizau, de la caz la caz, afişarea unei anumite afectări sau dorinţa de a păstra un nume, fără ca

snobismul să fi fost cauza – cum ar fi adoptarea, de către ultimul reprezentant al familiei de Sabran a unui domn de Ponteves, care se va numi apoi Sabran-Ponteves, adoptarea unui Audiffret de către ultimul supravieţuitor al familiei Pasquier sau, în sfere mondene mai puţin simandicoase, adoptarea unui oarecare Casimir Dumas (din Marsilia) de către unchiul său Emile Deshours de Calviac, validată printr-o sentinţă a curţii imperiale din Nîmes, în 23 august 1864. Dar chiar şi în cele mai selecte anturaje întâlnim marea tentaţie de a uita, în ciuda exigenţelor legii, patronimul mai puţin sclipitor pe care unul sau altul îl purtau odinioară: contele şi cavalerul Tillette de Mautort fuseseră înfiaţi de un Clermont-Tonnerre şi, printr-o neinspirată nesăbuinţă, îşi luaseră obiceiul de a nu purta decât numele lor de adopţie, care aparţinea uneia dintre cele mai nobile şi mai vechi familii din Franţa. O sentinţă a curţii imperiale din Paris, emisă pe 5 decembrie 1857, le-a reamintit că, în virtutea articolului 357 din Codul Civil, aveau obligaţia de a-şi păstra şi numele lor.

Totuşi, cea mai gravă situaţie intervine atunci când adopţia nu reprezintă decât mijlocul de a-ţi vinde numele celui care oferă cel mai mult şi celui care este cel mai snob. În 1887, autorii *Anuarului nobilimii* îşi manifestau astfel dezgustul faţă de un anunţ apărut în ziarele din luna septembrie a anului anterior, cu un text formulat oribil de explicit: „Un duce de 70 de ani, cu titluri perfect în regulă, doreşte să înfieze fiul unei familii burgheze şi opulente. Taxele poştale sunt suportate de expeditor. Oficiul poştal din bd. Saint-Germain. w „Este evident”, comenta *Anuarul*, „că ducele respectiv disimula o vânzare a titlului său, în schimbul unei rente viagere. Oferta ne uimeşte cu atât mai mult cu cât, numărul ducilor veritabili fiind extrem de redus, este foarte simplu să vedem ce este în spatele ineditei propuneri. Să sperăm că magistratura nu se va preta la un asemenea trafic”.

Dar judecătorii au alte treburi de păstorit, iar o

asemenea formă de prostituţie nobiliară nu a încetat niciodată. Multă vreme acest gen de mică publicitate a înflorit în presa generalistă, la rubrica „Diverse”, până când gazeta

Le Chasseur français, după al Doilea Război Mondial, s-a specializat în domeniu: anunţuri care au în comun două aspecte.

În primul rând, calitatea, vechimea şi autenticitatea numelui părintelui adoptiv. Fără cacealmale, trebuie ca mărinimosul să ştie pe ce dă banii, câteva zeci de mii de franci în anii ’7024, dar uneori mult mai mult: la 11 aprilie 1979, un tânăr miliardar german, proprietar al unui lanţ de localuri de noapte, Rolf Quost, care tocmai a fost înfiat de prinţesa Elizabeth von Sayn-Wittgenstein, îi remite cu mare fast noii sale mămici princiare suma cochetă de o sută patruzeci de mii de dolari, adică un milion de franci francezi la paritatea de atunci. Merită să dai atâţia bani pe o coroană25. Al doilea aspect este escrocheria pe care o reprezintă anunţurile: adopţia, aşa cum am văzut, nu are cum să confere statutul de nobil – cel puţin aşa s-a considerat dintotdeauna în Franţa, unde titlul nobiliar nu putea fi acordat decât de suveran, şi nu printr-o decizie personală a celui care adoptă26. În virtutea dreptului nobiliar, adopţia nu poate, aşadar, să transmită un titlu, decât cu condiţia ca persoana înfiată să fi fost nobilă în prealabil, ceea ce, se ştie prea bine, nu prea se întâmplă… În rest, chiar şi presupunând că această condiţie ar fi împlinită, simplul fapt de a vinde un nume şi un titlu ar fi suficient pentru a le priva de calitatea lor nobiliară27: „obiectul vânzării dispare prin faptul că a fost supus unei vânzări”, nobleţea fiind, prin natura ei, în afara oricărui schimb comercial. La drept vorbind, nu este vorba decât pe jumătate despre o escrocherie, în măsura în care, de fapt, beneficiarului nu-i pasă câtuşi de puţin de consistenţa „achiziţiei” (împreună cu un tată sau o mamă, la pachet). Ştie perfect că nu va deveni nobil rupând o filă din carnetul de cecuri; ce aşteaptă el din tranzacţie este

aparenţa, iar pe aceasta nimeni nu va putea să i-o conteste. Dacă lucrurile sunt discutabile la nivelul beneficiarului, situaţia este complet diferită în cazul vânzătorului, el ştiind foarte bine că nu face decât să cedeze, la un preţ piperat, iluzii şi praf în ochi.

AVENTURILE DOMNULUI DE PUIPEU

Totuşi, încă îţi poţi schimba numele şi fără să-ţi înlocuieşti familia, fără să te căsătoreşti sau să aranjezi să fii înfiat. Sub Vechiul Regim, procedeul substituţiei, organizat printr-un edict din 20 martie 1572, îi rezerva regelui posibilitatea de a înlocui un nume cu un altul. Ulterior, o lege din 2 germinai, anul XI, prevede că „orice persoană care are vreun motiv să îşi schimbe numele va trebui să înainteze guvernului o cerere întemeiată”. Adresată ministrului Justiţiei, cererea este transmisă spre avizare la Consiliul de Stat, după care rămâne la latitudinea şefului de stat să o aprobe sau să o respingă.

Pentru a avea cât de cât sorţi de izbândă, trebuie să invoci un motiv legitim de a cere o asemenea schimbare, legitimitate ce va face ulterior obiectul unei evaluări de către Consiliul de Stat: nume prea lung sau prea scurt, ridicol, obscen sau compromiţător, patronim străin, pe care preferi să îl faci să sune franţuzeşte după naturalizare, pseudonim literar sau social pe care ai vrea să îl oficializezi, dar, de asemenea (în fine!), nume de familie al soţiei, al mamei sau fost nume (presupus) al familiei, pe care doreşti să îl porţi.

Căci cererile de schimbare de nume, după cum se poate constata citind *Journal Officiel*, unde publicarea lor este obligatorie, lasă să se întrevadă adesea diverse ambiţii nobiliare. Când un individ doreşte să adauge la numele său pe cel al mamei, al soţiei, al socrului, al moşiei etc., se poate presupune că nu o face doar din respect filial sau din dragoste pentru ţinutul lui de baştină. Exemplu concret: între 1 noiembrie 1857 şi 1 aprilie 1858, *Le Moniteur*, strămoşul francez al actualului *Journal Officiel*, publică 47 de cereri; din numărul total, 41 de solicitanţi,

toţi buni burghezi, ofiţeri, notari, preşedinţi de tribunale imperiale, castelani, medici, proprietari, foşti primari sau foşti deputaţi cer să li se permită să adauge la patronimul lor un nume suplimentar şi o particulă, toţi sperând să se ridice astfel pe treapta aristocraţiei. Dintre celelalte şase persoane, trei sunt dotate deja cu nume cu particulă; cât despre ceilalţi trei solicitanţi, chiar dacă nu cer adăugarea unei particule la patronimul lor, par să dispună totuşi de temeiul necesar unei certificări rapide a acestei nemărturisite năzuinţe: un domn Troncin, doctor în medicină, doreşte să se cheme Troncin-Dumersan; un domn Thierry, domiciliat la Saint-Malo, ar dori să îl cheme pe viitor Thierry-Dufougeray; odată legalizate patronimele burgheze, puţină răbdare şi o mică operaţie de chirurgie onomastică vor fi de ajuns pentru a putea accede la o superbă nobleţe aparentă. Ne gândim, de asemenea, la ilustra familie Chodron, autorizată printr-un decret din 7 august 1852 să poarte numele de Chodron-Courcel, care în scurt timp a transformat liniuţa de unire în particulă28, pentru ca mai târziu să se garnisească şi cu un titlu de baron; la fel, tot în sferele înalte ale republicii, ne amintim de acel domn Burin-Desroziers, care, notează Henry Bellamy29, a obţinut abia în 1874 autorizaţia de a-şi despărţi numele, ceea ce le-a deschis urmaşilor săi porţile de intrare în aristocraţia autentică, permiţându-le să devină rude prin alianţă cu familii de cel mai înalt rang.

Pur snobism? Categoric, recunoaşte pe atunci foarte imparţialuluinuarăl *nobilimii*, dar în fond, de ce nu? În materie de schimbare şi de rectificare a numelui, moderaţia şi bunăvoinţa ajung să se impună: „Dacă cineva doreşte, supunându-se prevederilor legii din 11 germinai, anul XI, să îşi modifice numele pe care l-a primit în actul de naştere”, cu ce drept să i se refuze acest lucru? „Şi mai ales de ce să-l acuzăm de impietate? De ce să facem o crimă din gustul celui care preferă un nume armonios sau neînsemnat, în locul unei aşa-zise denumiri patronimice, cu sens ridicol… sau cu o formă dezagreabilă?” 30

Chestiunea este cu atât mai inofensivă, cu cât drepturile terţilor sunt respectate. Într-adevăr, odată acceptată schimbarea de nume, acesta va fi publicat din nou în *Journal officiel*, iar modificarea nu va fi considerată efectivă decât după lin an de la publicare, cu condiţia ca nimeni să nu fi emis vreo obiecţie. Articolul 1 al legii din 6 fructidor[8], anul II, care protejează numele de familie împotriva uzurpărilor, continuă să fie în vigoare. „Şi mulţi aristocraţi”, notează Gérard de Sede, „invocă bucuroşi împotriva uzurpatorilor această lege din timpul Revoluţiei31”, ajutaţi de ANF, pedanta Asociaţie a Nobilimii din Franţa, care publică într-un *Bulletin* listele cu schimbările de nume, incitându-şi membrii la vigilenţă contra oricăror tentative de uzurpare.

Iată de ce trebuie să fii prudent: este ceea ce au resimţit, imediat după Primul Război Mondial, două personalităţi de altfel foarte onorabile, Edmond Giscard, tatăl viitorului preşedinte al republicii, şi fratele lui, René. În căutarea unui plus de distincţie pentru patronimul lor, aceşti mari burghezi atinşi de foarte tineri de pruritul nobiliar îşi puseseră în gând să obţină cu orice preţ un vechi nume aristocratic, pe care îl credeau stins, La Tour Fondue. Dar o verişoară îndepărtată şi neaşteptată, ultim vlăstar al acestei străvechi familii provensale, s-a opus cu îndârjire planului lor, obligându-i pe Edmond şi pe

René să se mulţumească până la urmă cu un nume liber de drepturi, dacă se poate spune aşa, acela de d’Estaing. Întrucât Consiliul de Stat, unde întâmplarea făcea ca René să fie membru, dăduse un aviz favorabil prin votul majorităţii, se pare, acesta este numele pe care, printr-un decret din 17 iunie 1922, au primit autorizaţia să îl adauge la patronimul lor – fără a mai pomeni de porecla de „domnul de Puipeu”, cu care René Giscard, din cauza snobismului său încăpăţânat, s-a pricopsit din partea colegilor lui din Consiliul de Stat32. Din păcate pentru ei,

---

84 Molière, Şcoala nevestelor, actul I, scena 1 din vol. Molière, Opere, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1955 (n. tr.).

faptul de a-şi fi ales un nume ilustru şi des ilustrat – de la Tristan d'Estaing, care la Bouvines i-a salvat viaţa lui Filip August, până la amiralul Jean-Baptiste d'Estaing, care a luptat alături de La Fayette – nu era nicidecum lipsit de riscuri, după cum le-a fost dat să constate când, peste câţiva ani, la 19 august 1928, *Le Gaullois* a publicat următoarea rectificare (dureroasă): „Marchizul de Boysseuilh ne cere să precizăm că familia d'Estaing, al cărei nume domnii Giscard au obţinut dreptul de a-l prelua în 1922, nu are niciun fel de legătură de rudenie cu amiralul-conte d'Estaing, luptătorul din America, străunchiul său". O mustrare care nu a domolit nicidecum ardoarea aristocratică a celor doi fraţi.

Oricum, lucrurile nu sunt întotdeauna la fel de clare, căci, pe lângă modificările menţionate mai sus, un pic caraghioase uneori, însă perfect legale şi înregistrate regulamentar, există tentative de transformare şi de alipire ce echivalează pur şi simplu cu un trucaj. Un trucaj care, din nou, nu datează de ieri, după cum reaminteşte un personaj din *Şcoala nevestelor*:

Am cunoscut o ţoapă, anume Muşuroi.
Ei bine-n loc să-şi vadă, săracu' \ de nevoi.
A răsturnat în curte cinci care cu argilă la lumea să-l numească pe viitor Movilă!"

Vechiul Regim, aşa cum am arătat, este deprins cu asemenea situaţii. În această privinţă, se deosebeşte de perioada următoare prin mizele nu numai mondene, ci şi fiscale, juridice şi politice, ale unei asemenea înşelătorii – şi în acelaşi timp, prin faptul că măsluirile se întâlnesc la toate nivelurile societăţii, în lumea de rând, desigur, dar şi în nobilime, inclusiv la cea mai selectă. Astfel, aflăm tot de la Saint-Simon, din raţiuni de prestigiu politic, cardinalul de Bouillon, decan la Sacre Collège, avea ambiţia de a demonstra că familia lui se trăgea din întemeietorul abaţiei Cluny, duce de Guyenne şi conte d'Auvergne. În acest scop, familia lui ar fi „uzurpat, adoptat şi adăugat la numele ei, de la Tour, numele, străin ei, d'Auvergne, pe

care apoi l-ar fi substituit propriului nume33”. Impostura mersese şi mai departe, familia Bouillon convingându-l pe istoricul Baluze, profesor la Colegiul Regal, să redacteze o monumentală *Istorie genealogică a neamului d’Auvergne*, în două volume de format in-folio, care consolida pretenţiile lor princiare. Şi care dezvolta „magnifica genealogie” imaginară, bizuindu-se pe un fals decret regal, „cartularul din Brioude”, fabricat la ordinul cardinalului, conform căruia acesta ar fi urmaşul pe linie bărbătească al ducelui de Guyenne. În 1710, o sentinţă dată de Consiliul Regal, reprodusă de memorialist, considerând că „o asemenea lucrare nu poate fi concepută decât pentru a sprijini o uzurpare nelegiuită (…) şi pentru a înşela opinia publică în privinţa unor chestiuni deosebit de importante cum sunt drepturile şi pretenţiile marilor familii din Regat”, a ordonat distrugerea tuturor exemplarelor din această *Istorie genealogică* şi surghiunirea autorului. Cât despre falsificatorul care măsluise faimosul cartular, un oarecare Jean-Pierre Bar, osândit pentru acest delict în 1704, s-a sinucis la Bastilia.

Mizele acestor uzurpări erau, desigur, incomparabil mai mici. Odată cu Revoluţia Franceză şi dispariţia privilegiilor, doar interesele personale sunt cauza unor asemenea fenomene. Însă elementele contradictorii sunt, uneori, suficient de semnificative, încât să declanşeze adevărate epopei judiciare, ca aceea pusă în scenă de familia Crouy-Chanel: „O poveste de necrezut, în care vanitatea excesivă frizează nebunia şi, în curând, necinstea”, scrie marele denunţător al nobilimii-ficţiune, Charondas, în redutabilul său *Caiet negruM*.

La sfârşitul anilor 1870, la moartea unui vlăstar al acestei familii, numeroase gazete menţionează cu emoţie că defunctul era urmaşul regilor Ungariei şi că, în consecinţă, avea dreptul la titlul de prinţ. În realitate, nu este vorba decât despre una dintre multiplele manifestări ale unei afaceri ce durează de aproape un secol. În jurul anului 1780, un om de rând, Claude Chanel, fiul unui

locţiitor din Parlamentul din Grenoble şi urmaş al câtorva generaţii de grefieri din aceeaşi provincie, pretinde că se înrudeşte cu ilustra familie de duci şi prinţi de Croy, fiind, chipurile, şi el asemenea nobilelor sale rude, descendent al regilor Ungariei. Profitând de vâltoarea revoluţionară şi de faptul că erau versaţi în dedesubturile procedurilor judiciare, membrii familiei Chanel au reuşit, *în extremisy* cu doar câteva săptămâni înainte de abolirea legală a nobilimii, să obţină recunoaşterea pretenţiilor lor de către Camera de Conturi din Grenoble, incompetentă în materie, dar în care ei beneficiau de relaţii vechi şi solide. După care, „luându-şi în serios noua condiţie nobiliară, s-au crezut forţaţi să emigreze la rândul lor35”. Unul dintre ei, revenit în Franţa în timpul Imperiului şi afirmându-se în societate, este ridicat la rangul de conte de Napoleon, sub numele de Croy-Chanel de Hongrie, dar ramura familială se stinge. În timpul Restauraţiei, ramura supravieţuitoare, revenind din exil, nu renunţă la pretenţiile ei, dar se izbeşte de opoziţia casei prinţilor şi a ducilor de Croy d’Havre, care sesizează tribunalele. O primă sentinţă judecătorească, pronunţată pe 26 august 1820, constată că înainte de Claude Chanel, niciunul dintre strămoşii acestuia, enumeraţi începând cu mijlocul secolului al XVII-lea, n-a purtat vreodată numele de Croy: „Departe de a întrezări vreun mărunt vestigiu sau vreo vagă menţionare a aşa-zisei lor descendenţe din regii Ungariei, nu se constată nici măcar că familia lor ar fi figurat cumva printre nobilii din provincia lor de baştină36”. Dar membrii familiei Chanel nu depun armele. Fac recurs la Curtea Regală din Paris care, la 12 mai 1821, confirmă sentinţa judecătorească din anul precedent, „socotind că în realitate domnii Chanel nu deţin niciun titlu şi că bunurile şi genealogia lor până la al patrulea strămoş şi chiar mai departe în timp nu le dă dreptul decât la numele de Chanel”. *Dicţionarul vanităţilor*, care le consacră un lung articol, semnalează că membrii familiei Chanel nu s-au dat bătuţi şi că au obţinut în 1837, sub Monarhia din Iulie, o

rectificare de stare civilă, prin care au devenit familia Crouy-Chanel – ceea ce reduce riscurile de a fi confundaţi cu prinţii de Croy37, dar nu şi în cazul presei, se pare, care continua să-i încurce pe unii cu alţii şi după patruzeci de ani.

Lipsa de modestie constituie însăşi esenţa snobismului. Dacă lipsa de măsură, care este forma supremă, a fost deosebit de spectaculoasă în veacul al XIX-lea – insulele pustii, acele *terrae incognitaie* încă de descoperit şi faimoasa ignoranţă a francezilor în materie de geografie permiţând aproape toate fanteziile –, excesele rămân intense în secolul XX, deşi condiţiile sunt aprioric mai puţin favorabile. Este ceea ce a demonstrat, în anii ’80, un ziarist extrem de iscoditor, Patrice Chairoff, într-o anchetă despre falsele ordine de cavalerie, *Cavaleri falşi, fraieri adevăraţi*.

Printre aceşti eroi ridicoli (dar aproape întotdeauna veroşi) ai snobismului excesiv, autorul citează cazul unui mărunt învăţător sicilian, care a decis într-o bună zi să se cheme, cu o candoare desăvârşită, Alteţa Sa Regală prinţul don Santo Stefano Alberto Policastro Delle Manche-Normandie, din familia regală din Creta (titulatura completă ar umple o pagină întreagă). Asemenea familiei Rohan din timpul lui Ludovic al XIV-lea, deşi cu infinit mai puţine drepturi, respectivul domn îşi fabrică o genealogie care porneşte de la un rege legendar. Dar nu un vag breton, nicidecum, ci Palekastro cel Mare însuşi, titularul tronului Candiei (Cretei) din epoca preminoică38. Alt caz studiat în anchetă: un tânăr care, primind în 1956, de la patriarhul unei pseudobiserici catolice apostolice primitive din Antiohia, coroana de împărat al Constantinopolului şi al întregului Răsărit creştin, îşi ia numele de Maiestatea Sa Imperială şi Regală Marziano al II-lea Lavarello-Obrenovici de Serbia-Bosnia şi se prezintă drept urmaşul lui Augustus, după 267 de generaţii39. Sau, într-un registru şi mai extravagant poate, Alteţa Sa Imperială şi Regală prinţul Guillermo al III-lea de Grâu Moctezuma Rife, Vei-Tlaotani

del Anahuac, al doisprezecelea urmaş (autoproclamat) al ultimului împărat aztec, Moctezuma al II-lea.

Numai că aici avem de a face cu un nume care nu mai stârneşte râsul, ci ameţeala, iar snobismul frizează patalogicul.

Capitolul III
UN TITLU ŞI ARMOARII

„Cum să devii cavaler. Faceţi clic aici. Pentru a vă alege blazonul, faceţi clic aici”. Prima pagină a website-ului Fundaţiei Elveţiene a Ordinului Cavalerilor de Rondmons este, cel puţin, clară; fundaţia, dând dovadă de „spirit de cavalerism şi de nobleţe”, permite „Cavalerilor” săi (cuvântul figurează peste tot cu majusculă) să procedeze la fel, achiziţionând „blazoane şi titluri de cavaleri” pe care organizaţia le „deţine”: titluri despre care fundaţia amintită subliniază că sunt recunoscute oficial, omologate într-un registru notarial şi protejate pe plan internaţional, iar afişarea lor „este legală în lumea întreagă” – ba chiar şi în alte părţi, negreşit.

Cum să devii „Cavaler”? Pur şi simplu achitând o taxă de intrare, denumită pompos „drept de pecete”, pentru a suna mai medieval; odată ce preţul a fost plătit, fericitul ales, bărbat sau femeie, va primi o „scrisoare de Cavaler”, precum şi sabia sa personală, pecetea (de pe armoariile sale) şi „prerogativele” (?) sale. Nobleţe în regim *duty free*: „Fără niciun fel de obligaţie, fără contract, fără cotizaţie anuală, fără vreun angajament şi fără mister”. Este mai uşor să devii Cavaler în secolul al XXI-lea decât în veacul al XII-lea. Este suficient să parcurgi site-ul fundaţiei. Acolo, li se explică muşteriilor, „îţi alegi un blazon analizând varianta care îţi place cel mai mult”, fundaţia oferind, pentru a-l crea, o diversitate de „fonduri”, „borduri”, „familii”, „ramuri”, „patronime” şi „simboluri complementare” – adică tot atâtea noţiuni complet străine ştiinţei heraldice, se înţelege de la sine, dar perfect comprehensibile pentru neiniţiaţi. Blazonul ales va combina, aşadar, elementele respective, beneficiarul

primind în plus un „nume” alcătuit în conformitate cu acele elemente şi un titlu mai mult sau mai puţin sforăitor, în funcţie de preţ, adică pardon, în funcţie de „dreptul de pecete”, pe care este dispus să îl scoată din buzunar: supermarketul cavalerilor are datoria să le propună o gamă cât mai vastă clienţilor săi fideli. În categoria de lux, un site asociat fundaţiei, *titrenoblesse.com*, propunea, în februarie 2007, titlul de marchiz „Alfange Garance d’Edsus” (sic), cu blazon tivit cu negru şi „coroană” împodobită cu puncte, ca la chipiurile controlorilor de la SNCF[9], totul la preţul, justificat, de 77.000 euro. Contra unei sume de trei ori mai mici, 23 100 euro, titlul de conte „Falcon Veronese d’Igral” îi va putea satisface, totuşi, pe cei cu gusturi extrem de fine, ca, de altfel, şi titlul de baron „de la Tour Smalţ d’Ostis”, pe care îl poţi căpăta cu suma derizorie de 5 800 euro. În fine, snobii sărăntoci se vor mulţumi cu titlul şi armoariile de cavaler de Mezail Bistre d’Arpos: un blazon, un titlu şi două particule la numai 1 155 euro, un adevărat chilipir, o primă investiţie ideală, ce se poate legaliza la biroul notarial care se află… tot la sediul fundaţiei.

Să înţelegem, aşadar, că în zilele noastre există încă fraieri gata să scoată din buzunar asemenea sume pentru nişte titluri plăsmuite şi blazoane de tinichea? Un scurt tur de orizont pe internet demonstrează că nimic nu s-a schimbat din vremea lui Gros-Pierre şi a domnului Jourdain. Şi asta, fiindcă titlul şi blazonul prezintă în comun cu particula avantajul de a-l încânta pe snob, fără prea multă bătaie de cap: burghezul gentilom îşi poate permite să ignore numele ilustre, atunci când dispune de asemenea busole. Din păcate, titlul şi armoariile se dovedesc, în definitiv, la fel de înşelătoare ca particula înnobilatoare: fără a pomeni de cele care se comercializează pe internet, majoritatea titlurilor sunt într-adevăr foarte contestabile, iar numeroase blazoane rămân

9 Société Nationale des Chemins de Fer - Societatea Naţională a Căilor Ferate din Franţa (n. red.).

întru totul grosolane – ceea ce nu-i împiedică pe snobi să râvnească la ele cu o aviditate ce nu s-a dezminţit niciodată.

PRINŢUL ŞI BARONUL

Dacă particula nu dovedeşte prin nimic nobleţea unei familii, nici absenţa unui titlu nu indică obligatoriu condiţia joasă a unei familii. În primul rând, de fapt, nu toţi nobilii au un titlu nobiliar: la origine, foarte puţini nobili purtau un asemenea titlu, majoritatea fiind desemnaţi pe atunci prin termeni ca „nobil om” sau „senior”. În plus, întrucât unele familii beneficiaseră de înnobilare graţie funcţiei publice deţinute, care nu era însoţită de niciun titlu, acesta nu le-a fost acordat nici ulterior – la fel, de altminteri, cum multe dintre ele nu au obţinut nici particulă, asemenea familiilor provenite din mica nobilime judecătorească sau care deveniseră nobile prin filiaţia unui consilier municipal din Toulouse, titular al unei funcţii orăşeneşti ce conferea calitatea de nobil. În fine, se întâmpla foarte des ca într-o familie de nobili, bunăoară în Anglia, unele persoane să aibă titlu nobiliar, iar altele nu: era suficient ca familia respectivă să nu deţină decât o singură titulatură, care era purtată atunci de capul familiei, iar, la moartea lui, de fiul său cel mare; fiii, înainte de dispariţia tatălui, sau fraţii mai mici nu aveau dreptul la niciun titlu.

„Cum nu toţi nobilii au titlu nobiliar”, remarcă şi Gérard de Sede, „nici toţi indivizii cu titlu nu sunt neapărat nobili1”. Astfel, cei care deţin un titlu din timpul Primului Imperiu, neconfirmat în perioada „Celor o Sută de Zile”, sau un titlu din al Doilea Imperiu, care, fără să fi catadicsit să restabilească oficial nobilimea abolită de a II-a Republică, a atribuit titluri unui număr de 117 persoane, dintre care 14 duci, şi particule altor 368… În definitiv, observa în 1970 Dominique de Labarre de Raillicourt în eseul său despre *Aristocraţia franceză cu titluri nobiliare*, se consideră că nu ar exista decât o mie de familii cu titluri nobiliare, din totalul de trei sau patru mii de familii nobile

autentice, altfel spus, o minoritate, din care doar o treime au primit titlurile sub Vechiul Regim2. Dar nu este vorba aici decât despre titluri incontestabile, purtate şi confirmate în mod regulamentar, şi nu, bineînţeles, despre nenumăratele titluri de contrabandă şi de complezenţă, cele care i-au dat lui Joseph de Maistre ideea, la începutul secolului al XIX-lea, de a formula acest joc de cuvinte mediocru, dar realist: *Nos comtes*, *quand on les compte*, *ressemblent à des contes*\[10]

Pentru snobul de rând, titlul nobiliar nu are doar avantajul de a fi irecuzabil, ci şi meritul simplităţii conferite de ierarhia titlurilor, pe care el şi-o imaginează la fel de clară şi riguroasă ca ierarhia gradelor din armată, de la cel mai modest la cel mai înalt: cavaler, baron, viconte, conte, marchiz, duce, prinţ… Or, această certitudine, profund ancorată în spiritul burghezilor lui Molière, ai lui Flaubert, ai lui Proust sau în mintea clienţilor Fundaţiei Cavalerilor de Rondmons, dispuşi să plătească, pentru un titlu de marchiz, de şaptezeci de ori mai mult decât pentru un titlu de cavaler şi de treizeci de ori mai mult decât costul unui titlu de baron, se dovedeşte şi ea extrem de eronată sau cel puţin oarecum sumară.

„În epoca feudală, titlurile nobiliare nu sunt decât vag ierarhizate, doar baronii plasându-se deasupra celorlalţi”, titlul desemnându-i în principiu pe acei mari cavaleri care nu sunt vasali decât ai regelui3. Totul depinde de întinderea fiefurilor deţinute, dar domeniile conţilor din Toulouse sau din Champagne sunt sub mult superioare celor aparţinând primilor duci d’Orléans. Membrii familiei Trencavel, care are pământuri imense în partea de sud-vest a Franţei, nu purtau decât titlul de viconte. Primele tentative de ierarhizare nu datează decât din timpul domniei lui Henric al III-lea, fiind legate de dezvoltarea unei monarhii absolute, a unui stat raţionalizat şi, în acest cadru reînnoit, a unei nobilimi de Curte, organizată şi supusă unei etichete relativ stricte.

10 „Conţii noştri, când îi numeri, parcă ar fi nişte scorneli“ (n. tr.).

Dar ierarhia rămâne destul de incertă, inclusiv în etapa de apogeu a absolutismului, sub domnia lui Ludovic al XIV-lea. În această epocă, bunăoară, s-a născut şi anecdota istorisită de Saint-Simon despre familia ministrului Chamillart: în timp ce fratele acestuia, cavalerul Chamillart, îşi adjudecă pe cont propriu, cu prilejul căsătoriei, particula şi titlul de conte, ginerele lui, Dreux, decide să se numească marchizul de Dreux. „Mare greşeală a făcut", ricanează Saint-Simon, „trebuia să-şi fi luat titlul de conte, care s-ar fi încrustat mai bine pe creştetul conţilor de Dreux de obârşie regală. A fost, negreşit, o modestie pentru care merită să îi fim recunoscători[4]". Printre prinţii din familia regală, uzanţa era să poarte asemenea titluri, pe care ignoranţii le-ar putea considera inferioare: contele de Soissons, fiul primului prinţ de Condé şi văr bun cu regele, fiind deranjat, ne spune tot Saint-Simon, că fratele său mai mare îşi spunea „domnul prinţ", a pretins ca „domnul conte" pur şi simplu să fie apelativul cu care să i se adreseze servitorii, cei care îi erau obligaţi, amicii, apoi rudele şi până la urmă toată lumea. „Nimic", constată el, „nu rivalizează cu promptitudinea şi uşurinţa francezilor de a se conforma modei şi de a se supune etichetei[5]". Cum titlul inventat „nu conferea prinţului niciun fel de rang şi nici vreun avantaj real, regele a lăsat lucrurile aşa, astfel încât nu numai că acest conte de Soissons a rămas toată viaţa «domnul conte», dar denumirea i-a revenit ulterior şi fiului său, care a păstrat-o toată viaţa. Niciun alt prinţ de sânge nobil", precizează Saint-Simon, „nu purta atunci titlul de conte[6]".

De altfel, în zilele noastre, tradiţia s-a păstrat în sânul familiei regale din Franţa, al cărei cap, pretendentul, poartă, în general, titlul de conte de Paris – ceea ce nu înseamnă, desigur, în ciuda supoziţiei unora, că este un titlu *mai puţin elevat* în „ierarhia nobiliară" decât cel al primului marchiz de Carrabas venit sau decât cel al propriilor săi fii, care poartă, prin tradiţie, un titlu de duce.

La fel, în anumite familii din marea nobilime, „repartizarea titlurilor dezminte prejudecata comună. Aceasta este situaţia, de pildă, în familia Broglie, unde fiul cel mare este prinţ, în timp ce capul familiei este duce, sau în familia La Rochefoucauld, unde ramurile mezine îşi împart titlurile de duci d'Estissac, de Liancourt, de Doudeauville şi de Bisaccia, în timp ce titlul de viconte, cel mai vechi din familie, este purtat de cei din ramura care se trage din primul născut7". Pe scurt, lucrurile sunt mai simple decât ar părea la prima vedere: o constatare care îi furnizează lui Proust unul dintre resorturile comice din *în căutarea timpului pierdut*, unde snobii din prim-plan, ca domnul Verdurin, îl consideră pe baronul de Charlus un boiernaş de rând, având un rang mai mic decât cel al unui marchiz de dată recentă, deşi se trage dintr-o ilustră familie ducală, iar titlul său datează din vremea cruciadelor.

„Regele a lăsat lucrurile aşa" – remarca lui Saint-Simon cu privire la contele de Soissons exprimă destul de bine, în fond, spiritul practicii din Vechiul Regim în materie de titluri. Statul regal rămâne vigilent cu nobilimea, în măsura în care apartenenţa la acest corp privilegiat implică diverse avantaje şi scutiri, în special în domeniul fiscal. În materie de titluri, în schimb, cu excepţia celui de duce, care conferă titularului său anumite drepturi şi onoruri (cum ar fi taburetul la Curtea regală), statul renunţă să intervină în asemenea chestiuni, care nu au niciun fel de consecinţă reală. Titlurile de marchiz, conte, baron etc., confirmă Borel d'Hauterive8, „nu erau decât nişte zorzoane menite să mângâie orgoliul": iată de ce libertatea domina în această privinţă, o libertate ponderată de „sentimentul convenienţelor", de „tribunalul opiniei publice9" şi de bunul-gust – care făcea ca vechea nobilime să refuze asemenea onoruri, preferând un titlu în aparenţă mai modest, ba poate niciun fel de titlu chiar, unui titlu nou-nouţ, care ar mirosi prea tare a parvenitism.

MANIA TITLULUI NOBILIAR

După cum am văzut, cu excepţia titlului de duce,

titlurile nu au calităţile pe care li le atribuie unii: în fond, asemenea particulei înnobilatoare, titlurile nu înseamnă mare lucru, ceea ce e valabil dintotdeauna. Ceea ce, însă, nu i-a împiedicat pe snobi să fi umblat mereu după ele.

Sub Vechiul Regim, vânătoarea de titluri este o pasiune larg răspândită, iar aceste pretenţii exorbitante nu sunt doar apanajul burghezilor care maimuţăresc aristocraţia. Nobilimea veritabilă, constată la mijlocul secolului al XIX-lea autorul unui eseu despre *Represiunea uzurpărilor de nume şi de titluri de nobleţe*, „nu este nici ea lipsită de exagerări în exprimarea acestor pretenţii (…), existând o tendinţă mai mult sau mai puţin manifestă, indiferent de rang, de a dori să pari un pic mai impozant decât eşti în realitate, în special în ceea ce priveşte vechimea obârşiei şi a statutului de nobil10”.

Este exact ceea ce povesteşte şi Saint-Simon despre lecţiile primite, în două rânduri, de membrii familiei Rohan, care, dacă este să-i dăm crezare memorialistului, nutreau ambiţiosul vis de a deveni prinţi. La sfârşitul anilor 1660, faimoasa prinţesă de Soubise, favorita lui Ludovic al XIV-lea, o Rohan prin tată şi prin soţ, a descoperit că mai exista încă în Bretania o ramură din acelaşi neam, descendentă a unui fiu mezin, familia Rohan-Poulduc, de multă vreme falită şi redusă la „o condiţie mediocră (…) prin încuscriri pe măsura decăderii ei”. Or, notează Saint-Simon, „era extrem de supărător, pentru nişte prinţi cu o reputaţie atât de proaspătă, să-şi vadă numele şi armoariile terfelite în Bretania de către nişte indivizi care n-aveau niciun fel de distincţie, dar care rămâneau un monument viu al originii lor comune”, străveche şi ilustră, negreşit, „dar nicidecum suverană11”. Într-un cuvânt, prinţesa de Soubise nu putea suporta ideea de a avea relaţii de rudenie cu un oarecare Isaac de Rohan, jupân du Poulduc în parohia Saint-Jean-de-Beverlay, dioceza de Vannes, „fiu al unei Kerbalotz, soţ al unei Kerpoisson”, chiar dacă respectivul domn „deţinea cuminte, de peste trei sute cincizeci de ani, numele şi

blazonul clanului Rohan”.

„Lucrul acesta era nespus de stingheritor”, cel puţin pentru ambiţiile şi vanităţile prinţesei, care a încercat, aşadar, prin toate mijloacele să îl facă pe Rohan-Poulduc să renunţe la condiţia sa, la numele său şi, de ce nu, „să demonstreze că ar fi un bastard sau un uzurpator”. Însă vărul îndepărtat refuză să cedeze, se apără din răsputeri şi, în scurt timp, ajunge să fie susţinut de toată nobilimea din Bretania, indignată de mijlocul folosit şi foarte încântată să-şi demonstreze independenţa; într-un final, vărul persecutat îşi prezintă titlurile în faţa Parlamentului din Bretania, care, în 1669, decide că este îndreptăţit să poarte numele şi blazonul familiei Rohan. Un prim eşec umilitor, o primă ridiculizare publică.

Dar „aceste aventuri”, continuă Saint-Simon, „nu au descurajat defel nişte oameni care, nemulţumiţi de rangul pe care îl obţinuseră, ţineau morţiş să fie prinţi12” – o frumoasă definiţie, să notăm în trecere, a ceea ce înseamnă snobismul. Ei au pretins, aşadar – deşi familia Rohan, „ilustră în Bretania”, nu ieşise niciodată de-acolo înainte de domnia lui Ludovic al XI-lea şi nu „avusese niciodată distincţii, nici avantaje în raport cu celelalte mari case nobiliare din regiune” –, că ar avea legături de rudenie cu „descendenţa himerică a unui Conan Menadec, care nu a existat niciodată, aşa-zis rege al Bretaniei în vremuri legendare”. Şi pentru a atesta această genealogie, au încercat, asemenea familiei Bouillon în aceeaşi perioadă, deşi cu mai puţin succes, să o valideze cu ajutorul unui istoric, părintele benedictin Lobineau, care scria pe atunci o savantă *Istorie a Bretaniei*. Dar şi acum ambiţioşii Rohan se lovesc de o rezistenţă încrâncenată: mult timp, deşi a fost supus „unei persecuţii violente şi chiar publice”, călugărul a refuzat să introducă în lucrarea sa modificările pe care i le cereau membrii familiei Rohan; în cele din urmă, „sătul de chinuri şi ameninţat cu primejdii şi mai grave”, a capitulat, a suprimat din text nenumăratele pasaje care dăunau pretenţiilor

persecutorilor lui şi l-a introdus în lucrare pe acel pseudoMeriadec. Dar benedictinul, odată lucrarea publicată, „s-a plâns de păţania lui oricui a binevoit să-l asculte”, având măcar satisfacţia că reuşise să răspândească zvonul despre „violenţa făţişă a acestor mutilări şi a falsurilor adăugate cu forţa”. Un nou afront pentru pretenţiile familiei Rohan care, ne asigură Saint-Simon, „l-a urmărit cu persecuţiile ei pe bietul părinte Lobineau până în cotloanele mănăstirii” 13.

Totuşi, se mai întâmplă şi ca pretenţiile de acest fel să fie încununate de succes. Este cazul familiei Talleyrand, a cărei ascensiune, începută în 1659 printr-un „mariaj providenţial”, care le „întredeschide porţile Curţii”, este confirmată printr-o a doua alianţă de rudenie prestigioasă, în 1722. „De atunci”, comentează Emmanuel de Waresquiel, „noua poziţie le permite membrilor familiei Talleyrand să aibă în vedere orice, inclusiv nişte origini prestigioase, beneficiind de consimţământul regelui. Aşa se nasc şmecheriile genealogice14”. Şi în speţă un şiretlic, graţie căruia familia Talleyrand poate susţine că ar fi urmaşa uneia dintre cele mai vechi familii din Franţa – conţii de Périgord. În particular, genealogiştii serioşi nu vor conteni să îşi arate scepticismul în privinţa acestei filiaţii mirifice, ba mai mult, se povesteşte că Ludovic al XVIII-lea nu pierdea niciodată ocazia de a sublinia că familia Talleyrand era *du* Périgord, şi nu *de* Périgord15. Dar legendele nu pier aşa uşor, mai ales atunci când snobii au mijloacele (ca marele Talleyrand) să cumpere serviciile unor istoriografi prea puţin scrupuloşi, asemenea celui care va publica în 1836 un *Tratat de istorie despre conţii de Périgord*.

Pasiunea pentru titluri, deşi larg răspândită, cunoaşte mode diverse. În secolul al XVII-lea, moda marchizatelor îl face să viseze pe domnul Jourdain, când încearcă nepriceput să însăileze un compliment potrivit pentru Dorimène, şi tot aşa îl face să surâdă pe Primi Visconti, trimisul Veneţiei la Curtea lui Ludovic al XIV-lea,

care, după ce notase în 1673 că moda şi vanitatea „domină toate celelalte pasiuni ale francezilor”, constată că „Parisul e doldora de marchizi care nu întâmpină niciun obstacol în a-şi lua acest titlu” 16.

Titlul de marchiz reprezenta iniţial o raritate, întrucât era conferit celui care răspundea de apărarea militară a unei „mărci”, adică a unei provincii de graniţă, şi de aceea multă vreme a fost rezervat Casei de Lorena, primul marchiz francez fiind opera lui Ludovic al XH-lea17. Dar, fără să se ştie prea bine de ce, titlul place, lumea e înnebunită după el, contând probabil atracţia noului şi a insolitului pe care îl inspiră: în afara nenumăratelor marchizate de contrabandă, statul

4 „Din” (n.tr.).

regal va crea altele, cu nemiluita, astfel încât din cele 364 de familii cu titluri nobiliare din timpul Vechiului Regim, care mai existau 1970, nu mai puţin de 176, adică aproape jumătate, deţineau titlul de marchiz... În mod justificat sau nu, titlul acesta este legat de monarhia absolută, dar şi de un vag iz de corupţie şi decadenţă, pe care îl vehiculează imaginea „micului marchiz”, indisociabilă veacului al XVIII-lea: titlul de marchiz nu va fi reluat de Napoleon, atunci când va întemeia o nobilime a Imperiului, aşa că abia mai târziu, în timpul Restauraţiei, societatea va asista la apariţia câtorva zeci de noi marchizi. Peste un secol, vicontele de Marsay nota că acest titlu încă exercită „asupra cercurilor ahtiate după snobismul monden o adevărată fascinaţie. Moda marchizatului face furori18”.

Spre sfârşitul Vechiului Regim, constată Bachelin-Deflorenne, se statorniceşte o altă uzanţă, la fel de susceptibilă de a „stârni nenumărate îndoieli în privinţa drepturilor celor mai distinşi gentilomi de a-şi lua titluri de nobleţe”, cea a titlurilor de curtoazie, conferite tuturor celor care se prezentau la Curtea regală fără să aibă vreun titlu: „Când un gentilom”, povesteşte el, „primea epistola care îl autoriza să se prezinte la Versailles, dacă nu i se

găsise niciun titlu «în arhivele cancelariei», i se dădea unul, fiind numit *conte* din curtoazie. Omul era conte timp de un ceas 19”, exact cât dura ceremonia de prezentare. Dar foarte adesea, el îşi păstra titlul, pe jumătate oficializat prin scrisoarea de invitaţie la Curte, îl purta în provincia sa şi îl lăsa moştenire urmaşilor, ca unul dintre cele mai preţioase bunuri ale sale. „Titlurile de conte şi de marchiz”, se plângea atunci Saint-Simon, „s-au făcut praf şi pulbere din cauza numărului mare al tuturor terchea-berchea fără nici măcar un petic de pământ, care le uzurpă20”.

Fiecare perioadă, fiecare regim politic are mode specifice. Înainte de 1789, parveniţii care visau la marchizate şi la coroane de conţi dispreţuiau titlul de baron – care, retrospectiv, capătă un plus de prestigiu, baronii din Vechiul Regim fiind puţin numeroşi şi, cel mai adesea, de viţă veche. În timpul Imperiului, în schimb, titlul de baron, înlocuind în această privinţă marchizatele de odinioară, se distribuie generos în rândurile Marii Armate sau ale administraţiei superioare: Bachelin-Deflorenne menţionează peste o mie de baroni, investiţi în perioada cuprinsă între decretul din 28 floreal[11], anul XII (18 mai 1804), care instituie nobilimea din Imperiu, şi înlăturarea lui Napoleon, peste zece ani. În acest scurt interval, au mai fost instituiţi, de asemenea, 32 duci, 388 conţi, plus 9 prinţi, purtători ai unui titlu care până la Revoluţie era rezervat, în Franţa, membrilor familiei regale.

Patima pentru distincţii, după cum se constată, nu a dispărut odată cu Revoluţia Franceză, ci dimpotrivă, pare să se fi intensificat: faimosul abate Sieyès, autor, în 1788, al vestitului eseu *Ce este a treia stare*? şi susţinător al abolirii privilegiilor (celorlalţi), pe care le considera atentatoare la suveranitatea Naţiunii, va accepta fără să crâcnească un titlu de conte al Imperiului – care, fără a-i potoli pe deplin setea de putere, îi măgulea măcar

114 „Apeduct“ (n. tr.).

extravaganta vanitate. Şi nepotul lui îl va prelua, pe linie colaterală, în al Doilea Imperiu, pentru a confirma astfel temeinica ancorare a familiei sale în lumea bună. Rari, într-adevăr, sunt cei care îşi păstrează mintea suficient de limpede pentru a rezista tentaţiei şi pentru a-şi da seama că, în fond, nici nu au nevoie de aşa ceva, cum a făcut baronul Haussmann, care povesteşte anecdota în *Memoriile* sale. „Pe vremea când împăratul a investit câţiva duci unul după altul, am ştiut că se gândea să mă onoreze şi pe mine cu această supremă demnitate şi cu un nume care să reprezinte consacrarea serviciilor mele. Neavând niciun fiu şi fiind, de altfel, prea sărac pentru a putea susţine un rang atât de înalt, m-am gândit să îi povestesc Maiestăţii Sale butada cu care îi lăsasem cu gura căscată pe doi dintre marii săi dregători, între care dejunam la masa Măriei-Sale, în palatul Fontainebleau, după un consiliu din acea dimineaţă, şi care, foarte impresionaţi de riposta mea la ofensele lor, îmi spuneau: «Dumneata, de exemplu, dumneata de mult ar fi trebuit să fii duce.» «Duce! Şi de ce anume?» «Asta-i bună! Duce de Paris!» «Oh! Parisul este doar un comitat. Şi, de altfel, are un titular de rasă regală.» «Ei, bine, atunci duce de Boulogne, de Vincennes, de la Dhuys…» «*De la* Dhuys? Dar atunci, duce, nu ar fi suficient.» «Şi ce-ai vrea să fii, mă rog?… Prinţ?» «Nu, dar ar trebui să fiu făcut *aqueduc* (râul Dhuys alimentează cu apă Parisul, graţie unui apeduct de 131 kilometri), dar acest titlu nu figurează în nomenclatura nobiliară21.»”.

În realitate, se pare că după Revoluţia Franceză s-ar fi produs un fel de răsturnare, care a surescitat apetitul pentru titluri. Înainte de 1789, autorităţile se preocupau de situaţia nobilimii, dar neglijau titlurile care „nu aveau altă valoare decât aceea de a flata anumite vanităţi”. După Revoluţie, deşi nobilimea, chiar şi reinstituită, nu mai este decât un nume şi o amintire, titlurile (ca, de altfel, şi particula), odinioară neglijate pentru că nu aveau niciun fel de valoare reală, devin „obiectul tuturor ambiţiilor, ţinta

tuturor vanităţilor”: pe scurt, visul mai mult sau mai puţin mărturisit al tuturor snobilor şi, totodată, una dintre momelile preferate ale „făcătorilor de fraieri” 22.

Reinstituind nobilimea conform unor reguli noi, Napoleon prevăzuse şi sancţiuni contra uzurpatorilor: articolul 259 din Codul Penal fixa pedepse de la şase luni la doi ani de închisoare pentru cei care îşi atribuiau titluri, fără să fi obţinut dreptul de colaţiune sau de recunoaştere. Niciodată monarhia absolută nu mersese atât de departe… Restauraţia, a cărei Cartă din 1814 proclama că „vechea nobilime îşi recapătă titlurile” şi „noua nobilime şi le păstrează”, a menţinut sistemul represiv napoleonian, dar lumea a înţeles repede că sancţiunile erau pe cât de disproporţionate, pe atât de inadecvate pentru a putea stăvili mareea în creştere. De aceea, legea, deopotrivă draconică şi imprecisă, a rămas neaplicată până la abolirea ei printr-o altă lege adoptată în 1832, la începutul Monarhiei din Iulie.

Unii au considerat că această măsură consfinţea triumful burghezilor, care, după ce înlăturaseră monarhia tradiţională şi dinastia legitimă odată cu Revoluţia din 1830, dădeau astfel lovitura de graţie nobilimii – şi asta, în ciuda faptului că existenţa acestor titluri fusese recunoscută prin Cartă. Dar am putea interpreta, de asemenea, noua lege drept o uşă deschisă tuturor formelor de snobism social, unde burghezii au fost mereu nu singurii, ci principalii actori. Abuzurile, uzurpările se vor înmulţi, aşadar, creând un haos, pe care diversele tentative de reorganizare, în special prin legea din 28 mai 1858, nu vor reuşi să-l remedieze în mod semnificativ…

Situaţia se dovedeşte cu atât mai confuză şi, de aceea, cu atât mai propice faptelor de snobism, cu cât, pe lângă titlurile franceze, mai mult sau mai puţin autentice, diverse titluri nobiliare străine pot servi drept surogat pentru vanităţile mondene. Nici aici, însă, nimic nou sub soare: mondializarea pieţei titlurilor de nobleţe a început acum amar de ani.

Sub acest aspect, trebuie să începem prin a evoca un subiect pe care specialiştii l-au considerat adesea oarecum delicat, cel al nobilimii pontificale. Într-adevăr, încă din veacul al XVI-lea, Sfântul Scaun a conferit unor străini, îndeosebi francezi, titluri de baron, de conte, chiar de duce, numărul acestor titluri cunoscând o adevărată explozie în secolul al XIX-lea, vârsta de aur a snobismului şi a catolicismului care susţinea acordarea unor puteri sporite papei, dar mai ales după 1870 şi după integrarea vechilor state pontificale în regatul Italiei, papalitatea mulţumindu-le astfel celor mai buni apărători ai săi şi… celor mai generoşi donatori. Se consideră că s-ar fi distribuit unor francezi nu mai puţin de 529 de titluri, dintre care 197 ereditare, de la începutul secolului al XIX-lea şi până în anul 1931, 132 de titluri în timpul pontificatului lui Pius al XII-lea, şi 27 în vremea papei Ioan al XXHUea. Totuşi, o mare suspiciune a planat întotdeauna asupra valorii lor.

Asupra valorii lor nobiliare, în primul rând. În 1710, Saint-Simon se făcea astfel ecoul credibilităţii reduse de care se bucura, în înalta societate, un gentilom din Avignon, „care se chema Cadart”, dar „purta numele de duce de Caderousse, dar care tot nu-i folosea prea mult. Era duce d’Avignon”, titlu care pe atunci era apanajul papei. Or, „aceşti duci d5 Avignon, făcuţi de papă, nu sunt cunoscuţi nicăieri, nici măcar la Roma, unde nu au, cum nu au nicăieri, de altfel, nici rang, nici onoare, nici vreo distincţie oarecare”.23

Mai ales că valoarea lor morală a fost deseori contestată. În acest sens, a vorbi despre o generalizare a oprobriului ar fi o exagerare: lista titlurilor acordate pe care o publică în 1885 *Anuarul nobilimii* arată că, în majoritatea cazurilor, acestea le-au revenit unor episcopi, unor diplomaţi sau chiar unor zuavi[12] pontificali, care luptaseră, înainte de 1870, pentru a apăra statele papalităţii. Dar unele elemente întunecă peisajul. Pe lângă

12 Soldaţi din infanteria franceză (n. red.).

faptul că titlurile pontificale sunt „dificil de dovedit, oferind posibilităţi de măsluire uşoară şi de înşelătorie profitabilă24”, li s-a mai reproşat adesea şi caracterul venal: „Iată un lucru la care papii nu se zgârcesc şi care se dă în mod obişnuit pe bani”, nota deja Saint-Simon25. În 1900, un titlu de duce se cumpăra cu o sută de mii franci-aur, graţie cărora nişte negustori de ulei de măsline au putut crede că s-au ajuns. Un titlu de conte, îndreptăţindu-l pe titularul lui să îşi pună pe cărţile de vizită „Cavaler al Sfântului Palat al Curţii de la Lateran şi conte palatin”, se negocia în jurul sumei de douăzeci de mii franci-aur, iar un titlu de baron, pentru zece mii de franci-aur. Iată, aşadar, sume suficient de mari, încât să poată provoca trafic şi scandaluri, ca acela pe care l-a stârnit, la începutul secolului XX, dezvăluirile referitoare la cardinalul Macchi, un prelat din curia papală, care se specializase în vânzarea de titluri pontificale în alb26…

De o valoare nobiliară redusă, de o valoare morală uneori incertă, aceste titluri pontificale par, în Franţa, şi de o valoare legală problematică: din anul 1877, legea le interzice într-adevăr francezilor utilizarea unor titluri străine, care, precizează un decret din 21 septembrie 1955, nu trebuie să fie indicate în documentele de stare civilă, atunci când titularul lor este de naţionalitate franceză. Dar pentru un snob, ce mai contează?

Titlurile pontificale nu sunt, de altfel, singurele care să fi permis împlinirea aspiraţiilor şi a vanităţilor anumitor indivizi. Articolele de import au avut întotdeauna succes, mai ales că snobul – şi vom reveni asupra acestui aspect – este de bunăvoie cosmopolit, poftind la tot ceea ce vine din străinătate. În veacul al XIX-lea, micile state italiene fac negoţ adesea cu acest gen de marfă, aşa că este la îndemâna oricui ca, plătind un preţ avantajos, să fie admis în rândurile nobilimii toscane sau să devină baron al Republicii San Marino. După reunificare, regatul Italiei este cel care preia ştafeta, decernând titluri nobiliare din abundenţă finanţatorilor care îi susţinuseră politica.

Se citează astfel cazul familiei Cahen din Anvers. Strămoşul familiei, Mayer, după ce şi-a transferat societatea bancară la Paris în 1848 înainte de a se naturaliza, a adăugat rapid „d'Anvers" la patronimul său şi purta acest nume compus fără a avea autorizaţia necesară, până când un decret al Consiliului de Stat a ajuns să reglementeze situaţia în favoarea noului cetăţean francez. Dar tot îi lipsea esenţialul; îl va obţine, pentru bune şi loiale servicii financiare, de la regele Italiei, care îl va face conte, iar de atunci înainte aşa se va prezenta: Joseph Mayer, *conte Cahen dyAnvers*, manifestând, pe lângă un excelent simţ al afacerilor, şi un prurit nobiliar, care îi irita pe coreligionarii săi mai mult chiar decât pe aristocraţii de viţă veche.

Astfel, deşi aliaţi cu cele mai importante dinastii financiare din Europa, membrii familiei Cahen d'Anvers nu sunt scutiţi, totuşi, de toate maliţiozităţile mărunte ale snobismului său, mai exact, de blestemul care apasă asupra victimelor sale. Legendă sau realitate, se povesteşte, de pildă, că Joseph Mayer, luându-şi obiceiul de a-şi iscăli scrisorile cu un foarte sobru „C. d'Anvers", ar fi renunţat la acest tip de semnătură din ziua în care unul dintre corespondenţii săi, celebrul bancher din Köln, Oppenheim, i-ar fi expediat ca răspuns o epistolă semnată „O. din Köln". Se mai spune, de asemenea, că la funeraliile patriarhului, în 1881, cortegiul funerar era condus de fiii săi, pe care cronica mondenă îi poreclise, respectiv, *comte courant*, *comte a dormir debout* şi, *comte à l'envers**; şi se mai zvoneşte că, în broşura care conţinea necrologul, marele rabin al Parisului, Zadoc Kahn, ar fi comis fără să vrea o eroare fatală, punând numele „d'Anvers" între… paranteze27. O gafă cu atât mai ofensatoare cu cât, în urmă cu cinci ani, cu prilejul înmormântării soţiei sale, marele rabin Isidor nu omisese nici titlul, nici apendicele de „doamna contesă Cahen d'Anvers" 28.

Cererea generând oferta, secolul al XIX-lea cunoaşte deja şi „negustori de obiecte necontrolate şi avariate29":

nu numai anumiţi suverani decăzuţi, adesea exotici sau improbabili, îşi arogă dreptul de a conferi titluri (şi decoraţii), ci şi nişte simpli particulari, care se apucă să facă şi ei concurenţă autorităţilor legitime. Unul dintre ei, care pretindea că se numeşte prinţul de Soubise, duce de Ventadour şi Mare judecător regal al Ordinului de Malta, creează cavaleri de Saint-Jean de Jerusalem; un altul, care se dă drept contele Sertorio, face conţi, baroni şi cavaleri de l'Eperon d'or, în virtutea unei pseudodiplome de la Carol Quintul. „Persoane care ar fi trebuit să se respecte", tuna şi fulgera pe atunci Borel d'Hauterive, „s-au împopoţonat cu distincţii ridicole. S-a anunţat cu surle şi trâmbiţe în gazete că au apărut aşezăminte unde se pot găsi laolaltă toate aceste mărfuri de bună sau proastă calitate, pentru toate buzunarele şi toate condiţiile sociale. Se puteau procura chiar şi galerii cu tablouri de familie; nu trebuia decât să adaugi un blazon şi un nume în colţul unor vechi tablouri pentru a-ţi face rost şi de strămoşi 30".

Dar vanitatea nu se sinchiseşte de critici, iar acest comerţ lucrativ n-a încetat niciodată, deşi după al Doilea Război Mondial snobismul monden a pălit.

4 În limba franceză, *comte* („conte"), *conte* („poveste, basm") şi *compte* („cont") sunt vocabule omofone, de aici şi jocul de cuvinte din poreclele amintite, care, traduse literal, sună astfel: „conte curent", „conte de adormit de-a-n picioarelea" şi „conte de-a-ndoaselea" (n.tr.).

Chiar şi după o sută cincizeci de ani, continuă să fie propuse, pe internet şi oriunde, titluri de nobleţe pentru amatori: titluri fanteziste, asemenea celor pe care le vinde Fundaţia Cavalerilor de Rondmons, sau istorice, cum găsim pe site-ul britanic *nobility*. *comy* specializat în acest tip de negoţ. Pe acest site, societatea Noble Titles „oferă puţinor persoane şansa de a obţine un titlu nobiliar legal, pe care proprietarul va avea dreptul să îl poarte oriunde, cu certitudinea că este un aristocrat autentic". Societatea amintită precizează că, în acest caz, clientul va dobândi un titlu cu adevărat istoric, datând din Evul Mediu, ceea ce îi

va permite fericitului deţinător să fie numit Senior, iar soţiei sale să i se spună Doamnă – a oraşului sau a satului respectiv. Unele titluri nobiliare, ca acela de baron de Wahull (optsprezece mii de lire sterline, în loc de douăzeci şi cinci de mii, preţ de dumping, inclusiv taxele notariale), datând din secolul al XVI-lea, dau în plus dreptul la o coroană şi la privilegiul de a fi numit „Excelenţa Voastră”, ceea ce flatează întotdeauna. În cazul în care doreşte cumpărătorul, va putea să îşi înscrie titlul nobiliar pe toate documentele sale oficiale, paşaport, cărţi de credit, permis de conducere etc. Categoric, conchide pagina promoţională, clientul va face o investiţie bună, titlurile fiind în număr limitat şi foarte căutate. În concluzie, nu trebuie să mizezi doar pe snobismul clienţilor potenţiali, ci este necesar să îi lămureşti că, ţinând seama de snobismul celorlalţi, vor face şi o afacere profitabilă.

Cât despre cei care dispun, în slujba propriei vanităţi nobiliare, de mijloace şi mai substanţiale, ei cu certitudine vor putea găsi, în special pe site-ul de vânzări la licitaţie ebay, posibilitatea de a-şi îndeplini dorinţele: pe acest website a fost propus în 2004, la preţul de două sute cincizeci de mii de lire sterline, titlul glorios de „prinţ şi senior de Ecrehous”. Locul, la drept vorbind, este mai degrabă modest: câteva stânci nelocuite decât, eventual, vara, când apar câţiva aventurieri motivaţi, la opt kilometri nord de Jersey; însă titlul, explică vânzătorii, justifică preţul mare, căci „se întâmplă extrem de rar ca un titlu de prinţ să fie scos la vânzare”. Pe scurt, snobii vor şti pe ce dau banii.

Capitolul IV
DESPRE COSMOPOLITISM

Snobismul social constă în primul rând, aşa cum am văzut, în visul de a fi asimilat cu sau de a te apropia de „clasele superioare”, adică înalta aristocraţie, atunci când eşti doar un boiernaş de la ţară, sau de nobilime, atunci când eşti doar un burghez etc. Altfel spus, dorinţa de a semăna cu aceste modele, pentru a părea superior în ochii

celorlalţi şi pentru a-ţi permite, în subsidiar, să îi priveşti de sus pe cei care nu se ridică la nivelul tău. Or, cosmopolitismul, ceea ce am putea numi „xenolatrie”, adică dragostea sistematică pentru tot ceea ce este străin sau vine din străinătate, are relaţii complexe cu acest tip de snobism: pe de o parte, într-adevăr, presupune acelaşi tip de atitudine, din moment ce cosmopolitul va putea să se laude cu relaţiile sale privilegiate cu un grup, cu o cultură, cu o limbă, cu moravuri pe care ceilalţi, oamenii obişnuiţi, le ignoră – prima regulă a snobismului.

Pe de altă parte, realitatea este că în Franţa păturile superioare ale societăţii au fost fascinate dintotdeauna de străini şi, în special, de englezi – iar de aceea snobul, căutând să fie asemenea lor, va ajunge, firește, să îi imite pe străini.

DESPRE ANGLOMANIE

În zilele noastre, constată Gaston Jollivet în *Le Figaro*, în ianuarie 1885, „tot ceea ce este englez se bucură de favoarea snobilor”. Dar, chiar dacă această legătură pare deosebit de intensă în perioada respectivă, istoria snobismului demonstrează că lucrurile au stat (aproape) întotdeauna aşa.

Aproape întotdeauna? De fapt, practic inexistentă în veacul al XVII-lea, anglomania apare, la începutul secolului al XVIII-lea, sub nişte auspicii deosebit de reci, riguroase, rigide şi, la drept vorbind, absolut neprielnice snobismului. Unul dintre primii care au atras atenţia opiniei publice franceze asupra Angliei este, într-adevăr, un protestant din Berna, Béat de Murait, despre care abatele Desfontaines va spune ironic că „este foarte încântat să vadă un elveţian care gândeşte1”. Lucrarea sa, *Scrisori despre englezi şi francezi*, redactată în timpul domniei lui Ludovic al XIV-lea, dar editată în 1725 şi retipărită de multe ori pe parcursul secolului, scoate în evidenţă apropierea autorului de mediile din vremea Refugiului, adică de hughenoţii izgoniţi din Franţa după revocarea Edictului de la Nantes. Aceste „scrisori” subliniază sistematic contradicţia dintre

frivolitatea francezilor, al căror spirit „constă cu precădere în arta de a pune în valoare nişte fleacuri”, şi soliditatea, precizia şi simplitatea englezilor. Cei din urmă „se simt liberi, sunt în largul lor; le place să îşi folosească raţiunea, neglijează politeţea în exprimare şi atenţia acordată manierelor, care caracterizează spiritele meschine”. Simţul practic al englezilor şi libertatea lor contra politeţii francezilor supuşi despotismului gloriosului rege? Această opoziţie, neîndoielnic caricaturală, poartă amprenta climatului polemic în care a fost concepută. Şi, în fond, dacă *Scrisorile* „elveţianului care gândeşte cu capul”, *dixit* abatele Desfontaines, pe care Voltaire îl numea „înţeleptul”, iar Rousseau, „gravul Murait”, reprezintă efectiv unul dintre punctele de pornire a anglomaniei franceze, trebuie să recunoaştem că, în sine, ele nu au nicio legătură cu vreo formă de snobism.

Conexiunea se va stabili abia peste câteva decenii. Între cele două repere temporale, câteva lucrări de succes au reluat temele iniţiate de Murait, dar pe un ton mai lejer, mai seducător, mai francez, într-un cuvânt. Astfel, romanele cosmopolite pe care fostul abate Prévost le scrie în timpul exilului său forţat în Marea Britanie şi, mai ales, celebrele *Scrisori despre englezi* (1934) de Voltaire, în care autorul demonstrează, cu geniul său sarcastic, că spiritul epocii care nu se numea încă „Secolul Luminilor” nu este altceva decât spiritul englez. „Această lucrare”, va spune Condorcet în *Viaţa lui Voltaire*, „a constituit la noi perioada unei revoluţii: în paginile sale, Voltaire ne-a insuflat gustul pentru filosofia şi literatura engleză, ne-a trezit interesul pentru moravurile, politica, noţiunile comerciale ale acestui popor, a răspândit limba lui printre noi”, Condorcet ajungând chiar să recunoască faptul că „de atunci, o pasiune puerilă a luat locul vechii indiferenţe” 2. Pentru anglomanie, această lucrare reprezintă, aşadar, un pas decisiv, nu numai pentru că o popularizează, ci şi fiindcă îi va modifica specificul. Extinzându-se de atunci asupra tuturor domeniilor – nu

numai asupra ideilor sau a principiilor, ci şi asupra manierelor, a plăcerilor şi a distracţiilor –, anglomania va atrage atenţia unui public diferit, mai ghiduş, care în Anglia va avea în vedere nu neapărat aerul serios sau simţul practic, cât o concepţie originală despre lux, despre punerea în aplicare a eleganţei sau despre practicarea exerciţiilor fizice.

Până la consfinţirea mariajului dintre anglomanie şi snobism va mai trece ceva timp. Dar dispunem de un reper cronologic: apariţia, în 1757, a *Remediului preventiv contra anglomaniei* de Fougeret de Monbron, care va populariza, de altfel, şi termenul. Scriitor de mâna a doua, acesta devenise celebru, în Franţa fascinată de rafinamente, pentru veşnica lui proastă dispoziţie şi pentru gustul bolnăvicios al provocării. Diderot, apreciind că omul avea mai mult venin decât talent, îl poreclise „tigrul cu două picioare" sau „omul cu inimă păroasă" 3. Exact această trăsătură de caracter, faptul de a detesta ceea ce este la modă tocmai fiindcă este la modă, îl face să treacă brusc de la o anglofilie afişată la o anglofobie furioasă. Venind după Voltaire, *Remediul preventiv* îi vizează într-adevăr „pe toţi cei care au cultul manierelor englezeşti, al libertăţii englezilor, al literelor engleze: înfigându-şi colţii adânc, face să plesnească băşica mitului4". Fougeret de Monbron atacă un snobism în curs de formare, dar deja suficient de ancorat pentru a-şi merita aversiunea5.

De fapt, de atunci înainte, a fi şic înseamnă a urma moda englezească, fie că este vorba despre conduită, veşminte sau distracţii: Eraste, personajul principal din comedia lui Saurin jucată în 1765, *Anglomanul sau orfana lăsată moştenire*, se caracterizează prin „entuziasm orbesc", prin „mania de a prefera tot ceea ce este englezesc sau care pare englezesc lucrurilor obişnuite la noi" 6.

Se întâmplă în jurul perioadei când istoricul britanic Gibbon, vizitând Parisul, notează că „opiniile noastre, moravurile, chiar şi hainele noastre erau adoptate în

Franţa; o rază de glorie naţională ilumina pe orice englez7”; altfel spus, englezii erau consideraţi modele pe care trebuie să le imiţi, dacă ţii să fii cum se cuvine. Anglomania se înrădăcinează. În curând, *Dicţionarul universal al ştiinţelor... sau Biblioteca omului de stat şi a cetăţeanului*, apărut în 1778, îi consacră un întreg articol: „Culmea anglomanilor este să vrea să transfere pe malurile Senei nişte legi, o Constituţie, moravuri şi obiceiuri care nu se potrivesc decât într-o insulă pe unde curge Tamisa”. De altfel, admiţând până la urmă ideea de a-i imita pe englezi, ar trebui măcar să nu facem „ca maimuţele care nu iau niciodată ce e bun de la modelele pe care le copiază”. Or, acuză autorul articolului, exact asta fac francezii care se îmbracă englezeşte, trebăluiesc englezeşte, se distrează englezeşte, „ceea ce nu reprezintă decât un plus de ridicol” 8. Opt ani mai târziu, în mai 1786, un observator avizat poate constata că, de fapt, „gustul nu numai pentru modele, ci şi pentru obiceiurile şi moravurile acestei naţiuni rivale nu a pătruns niciodată atât de adânc în Franţa. Pentru a te convinge, e suficient să priveşti în jur” şi să te gândeşti la ce costuri înseamnă pentru Franţa „mania cailor, a trăsurilor, a mobilelor, a stofelor, (...) a cluburilor, a whisky-ului, a jocheilor, a fracurilor negre” care năvălesc din Anglia9.

Aproape de fiecare dată când apare o nouă formă de snobism, nu este dificil să reperezi cine au fost promotorii. În cazul anglomaniei, pare de necontestat că ducele de Chartres, viitorul Philippe Egalité, care importa totul din Anglia, inclusiv amantele, caii, cămăşile şi stilul grădinilor, a reprezentat unul dintre cei mai activi agenţi ai anglomaniei, intervenţia sa fiind de ajuns pentru a preschimba o simplă modă într-un snobism specific. „Exemplul său”, scrie un martor, „a contribuit cel mai mult la propagarea anglomaniei în rândul francezilor. (...) Majoritatea tinerilor de la Curte şi din oraş s-au grăbit să îl imite”. 10 Unii, ţinând morţiş să fie şic, începuseră chiar, ca Charles de Noailles bunăoară, să vorbească franţuzeşte

cu un accent englezesc şi să adopte „stilul stângaci, mersul, toate caracteristicile înfăţişării unui englez”.11

Astfel, în ajunul marii schimbări istorice din 1789, tot ceea ce va constitui esenţa snobismului anglo-saxon în secolul al XIX-lea şi, apoi, în secolul XX exista deja în societatea franceză. Revoluţia Franceză şi Imperiul vor încerca zadarnic să înăbuşe această tendinţă, care nu va face decât să reapară cu şi mai multă forţă.

Forţată să emigreze în timpul tumultului revoluţionar, o parte a aristocraţiei îşi găsise refugiu în Anglia, ceea ce nu a făcut decât să accentueze atracţia ei faţă de lucrurile aflate dincolo de Canalul Mânecii. Odată cu Restauraţia, iar apoi după venirea la putere a lui Carol al X-lea, începe marea epocă a snobismului angloman. Sub domnia fratelui său, Ludovic al XVI-lea, cel care încă nu era decât conte d’Artois manifestase nişte predispoziţii remarcabile (în măsura în care un prinţ de sânge domnesc poate fi snob), fiind „mereu în căutare de noutăţi şi mode englezeşti”, înnebunit după *sport* (Ludovic al XV-lea şi-ar fi bătut joc de el, auzind acest cuvânt insolit) şi după „cursele englezeşti”, cum se numeau pe atunci cursele hipice cu obstacole variate. Ajuns rege, Carol al X-lea, foarte circumspect faţă de instituţiile parlamentare britanice, va deveni, în schimb, „ocrotitorul anglomanilor fluşturatici, sportivi şi mondeni”, preocupaţi doar de aparenţe şi ţinând mai mult la formă decât la fond12.

În această privinţă, Revoluţia din Iulie nu va provoca nicio ruptură, ba dimpotrivă, din moment ce va permite cu precădere anglomaniei să se îmburghezească şi să se răspândească în clasele de mijloc. Cam aceasta este perioada când lumea începe să se inspire treptat-treptat din manierele englezeşti. Până atunci, francezii se lăudaseră că Franţa e patria politeţii şi nu pregetaseră niciodată să ia peste picior grosolănia britanică. De acum înainte, asistăm la apariţia unei întregi serii de noi uzanţe în Franţa – de exemplu în materie de organizare a recepţiilor, pe care este de bonton să le rebotezi *routs* sau

*mouts** şi care îl fac pe Balzac să spună că „Anglia pare să ţină ca toată lumea să se plictisească la fel ca ea13”. Trebuie să ştii să suferi pentru a fi snob.

O altă ilustrare caracteristică: ritualul mesei, odinioară supus regulilor „dineului în stil franţuzesc”, adoptă brusc tipicul englezesc. De acum înainte, acuză încă din 1823 autorul unei poezele patriotice, *Anglomania sau modelul antifrancez*:

La Paris trebuie totul să faci exact ca la Londra,
Haine după moda de-acolo să porţi.
Aceleaşi feluri de hrană să adopţi;
— *Rout*, *raut* înseamnă, în lb. fr., „debandadă” (n. red.).
Şi la orice ospăţ, aşa cum se cuvine.
Râuri depunci şi Bischoff să te aline14.

Chiar dacă se spune că noua ordine a bucatelor în meniul dejunurilor ar fi *à la russe*, în realitate succesiunea felurilor servite este, în mare parte, de origine britanică, la fel ca obiceiul, care se va împământeni începând cu anii 1830, de a proscrie, în timpul mesei, tot ceea ce are legătură cu corpul omenesc. De acum înainte, dacă vrei să fii şic sau să semeni cu cei care sunt şic, nu mai atingi nimic cu degetele, în afară de pâine şi de tacâmuri – o fobie faţă de contactele fizice, foarte puritană, care creează uneori probleme delicate: „Este frumos sau nu să mănânci sparanghelul cu mâna?” încă se întreabă, la începutul secolului XX, autoarea unui renumit cod al bunelor maniere, contesa de Gence. „Nimeni nu poate nega că trei sferturi din oameni iau cu mâna lăstarul de sparanghel, despărţind cu dinţii capătul comestibil”. Dar acest obicei este lipsit de eleganţă şi, de aceea, se cuvine, recomandă ea, să ne însuşim moda englezească, adică „să desprindem pe farfurie, cu ajutorul furculiţei, partea din sparanghel care se mănâncă şi să o ducem la gură tot cu furculiţa” 15. Potrivit aceleiaşi logici, este interzis să o feliciţi pe stăpâna casei pentru calitatea mâncărurilor pe care le serveşte, la fel cum nu ai voie să-ţi arăţi la masă o

plăcere deplasată, să le urezi „poftă bună” comesenilor sau să toastezi. Politeţea burgheză, după care Franţa este ahtiată începând cu domnia lui Ludovic-Filip, nu este, sub multe aspecte, decât un cod al manierelor elegante „în stil englezesc”, care corespunde, desigur, strategiilor noii „clase dominante”, dar şi dorinţelor şi aşteptărilor snobilor.

Tot aceasta este şi perioada când moda masculină preia definitiv gusturile britanice, redingota, fracul negru şi mănuşile galbene. Trebuie să te îmbraci la Londra, şi nicăieri în altă parte, „de la pălăria englezească de pe cap până la picioarele încălţate în pantofi englezeşti, cu feţe de lac englezesc, în care te vezi ca într-o oglindă”, notează Gaston Jollivet în 1885, constatând că „încă există destui snobi la Paris care să îţi ceară adresa spălătoriei tale din Anglia” 16. Un şic englezesc, care anul următor duce la înfiinţarea fastuoasă la Paris a magazinului *Old England*, pe bulevardul Capucinilor, între Operă şi Madeleine…

Faptul că anglomanii proveneau iniţial din lumea bună şi că anglomania continuă să aibă susţinători aparţinând celei mai înalte aristocraţii suscită, în rândul burghezilor, un snobism cu dublă bătaie: jucându-te de-a englezii, te asemeni atât poporului ales care trăieşte dincolo de Marea Manecii, cât şi micii elite, care, în Franţa, de câteva decenii îşi face un titlu de onoare din a-l imita. Şi aşa se face, observă Emilien Carrassus, că accentul britanic (sau folosirea prenumelor englezeşti) ajunge să fie, în asemenea cercuri, „o compensaţie posibilă pentru lipsa unei ascendenţe nobile atestate”. „Această naivitate”, confirmă ducesa Fitz-James la sfârşitul secolului al XIX-lea, „compromite în special clasa socială considerat «înstărită», adică aceea unde averea care urcă o întâlneşte pe cea care coboară… Nivelul unde omul de afaceri prolific, fie el onest sau veros, stă alături de bogătaşul de ieri sau de sărăntocul de mâine… Pe scurt, dacă tuturor le este dat să se îmbrace în «gentleman», (…) puţini, în schimb, sunt cei care au darul de a vedea dacă această

stofă îmbracă un om distins sau ascunde un mârlan, (…) spre cea mai mare glorie a «snobismului», acest învingător de tip nou17…”

Cândva aristocratică, anglomania devine, aşadar, burgheză: întruchipările ei tipice sunt de acum înainte personaje ca Odette, care, în romanul *în căuta rea timpului pierdut*, se fandoseşte vorbind cu accent englezesc, sau ca fiul Hennebault din *Marii burghezi* de Abel Hermant, „snob ca toată lumea şi, ca atare, angloman18”, sau ca tânărul Bettino pe care Barnabooth al lui Valéry Larbaud îl întâlneşte la Florenţa, Bettino căruia tot ceea ce este italienesc „i se pare banal şi ordinar” şi pe care tot ceea ce vine din străinătate „îl uimeşte şi îl farmecă”. Anglomania „te face să roşeşti pentru el” 19. Dar francezii nu sunt singurii care observă acest gen de snobism: la sfârşitul secolului al XIX-lea, una dintre ilustrările literare cele mai hazlii este, poate, vicontele de Nanjac, „tânăr ataşat diplomat, celebru pentru cravatele şi anglomania lui”, pus în scenă de Oscar Wilde în penultima sa comedie, *Soţul ideal* (1895). Pe parcursul primului act, desfăşurat într-un salon sclipitor din Grosvenor Square, Nanjac se minunează fără oprire de tot ceea ce îl înconjoară, de frumuseţile limbii engleze – *They have a wonderful language** –, de bunul-gust al tinerelor englezoaice, de latura atât de amuzantă a gazetelor britanice, ceea ce-l

* „Au o limbă superbă” – în lb. engl. În orig. (n.tr.).

face să îşi descopere nişte gusturi foarte englezeşti. Asta înainte de a nu-şi mai încăpea în piele de fericire, când încântătoarea Lady Basildon, pentru a-l flata ieftin, îi declară20: *Y ou look quite English*, *Vicomte*, *quite English*. * Ce-i drept, Wilde cunoştea bine chestiunea, mai ales că avea în anturajul său câţiva francezi care i-au servit, probabil, drept model, printre care Paul Bourget, bunăoară.

Primit la Londra în marile cluburi aristocratice, acesta vede în Anglia o ţară unde „totul poate bucura o

inimă atinsă de snobism” ca a sa, după cum mărturiseşte în 1884 într-un articol din *Journal des débats*. Bourget, al cărui snobism anglofil va fi caricaturizat de multe ori, şi-a găsit totuşi nenumăraţi emuli, atât în lumea artelor – ca Paul Morand, considerat „anglomaniac” 21 de Natalie Clifford Barney –, cât şi printre numeroşii săi cititori.

„Cum să recunoşti un snob de la doi metri?” se întreabă Marcel Boulenger în *Elogiul snobismului*. „Te uiţi atent la el şi, dacă vezi că pe faţa lui mijeşte o jubilaţie profundă şi misterioasă de fiecare dată când rosteşte patru cuvinte în engleză, poţi fi sigur că *snob* este”. 22 Totuşi, acestor snobi din Franţa, chiar dacă venerează engleza ca pe limbajul zeilor, nu le vine întotdeauna uşor să o vorbească.

Pe vremea lui Balzac sau a lui Eugène Sue, când pantofarul Gay îşi spunea „furnizor *to bis excellency theprince Talleyrand* –, iar un farmacist de pe malul drept al Senei spunea că este *Apothecary to the Duke of Northumberland** **, diverşii *fashionables** * **, dandy, jockeys şi alţi snobi abia dacă o rupeau pe englezeşte, deşi conversaţia lor era practic împănată cu termeni britanici. A cunoaşte câteva cuvinte şi a te umfla în pene folosindu-le nu înseamnă nicidecum a stăpâni o limbă străină. Dar snobul se va mulţumi adesea doar cu atât: ceea ce contează pentru el este aparenţa. Să poată să (se) arate şi să arate că ştie. Şi, dacă e posibil, să aibă şi accentul potrivit, din moment ce „culmea şicului” este să vorbeşti cu accentul de Oxford23.

Cuvinte, aşadar. Printre marii importatori de la sfârşitul secolului al XIX-lea, este citat adesea Paul Bourget, care, în romanele sale, practică acest nou

4 „Arătaţi a englez, viconte, chiar arătaţi a englez” – în lb. engl. În orig. (n.tr.). 44 „Al Excelenţei Sale Prinţul Talleyrand” – în lb. engl. În orig. (n.tr.).

444 „Farmacistul ducelui de Northumberland” – în lb. engl. În orig. (n.tr.).

4444 „Oameni în pas cu moda” – în lb. engl. În orig.

(n.tr.).

obicei spre marele deliciu al snobilor – cei care îl citesc, bineînţeles, dar şi cei pe care îi descrie şi care, sub pana lui, îşi recunosc fericiţi propriile ticuri de vorbire. Displăcându-i ideea de a folosi termeni care se banalizau deja, ca *five o'clock* sau *sleeping-car*, Paul Bourget pune în gura personajelor sale expresii mai rare: „Eşti exact cum spun englezii, atât *de particular*"[13], „să închei seara *drunk as a lord*"[14], „adevăratul mijloc este să *take a notice*"[15], „*will you be se kind as to ask for a carriage*"[16] Cu mult timp înaintea lui, e adevărat, Mérimée sau Stendhal, pe care Bourget îi recunoştea drept mentori, au fost nişte anglomani fanatici, primul presărându-şi corespondenţa cu vocabule englezeşti sau anglicisme – „Mi s-a părut *vulgar* să cer asta" 24 –, cel de-al doilea evocând, în *Viaţa lui Henri Brulard*, „marele *drawback*[17] de a fi inteligent", sau regretând că ajunsese la „vârsta de *fifty-two*" * * * *

În concluzie, la sfârşitul veacului al XIX-lea, nu mai este vorba nicidecum despre o noutate: în anii 1820 – 1850, cuvinte ca *touring*, *lunch*, *match*, *stick*** * * ** şi, bineînţeles, *high-life*, *gentleman* şi *snob* se „încrustaseră în vocabularul şi grafia francezei" 25, cum spunea d'Etiemble.

Contribuţii venite nemijlocit din snobism, dacă avem în vedere inutilitatea lor. Într-un studiu perspicace despre *Anglomania în limba franceză*, apărut în 1878, Justin Améro remarcă, referindu-se la expresia *high-life*, că „noi (francezii) avem cel puţin trei modalităţi de a exprima într-o franceză curată ceea ce, în mod curent, ne căznim să

---

13 „Special, deosebit" - în lb. engl. în orig. (n. tr.).

14 „Beat-criţă" - în lb. engl. în orig. (n. tr.).

15„ Iei aminte" - în lb. engl. în orig. (n. tr.).

16„ Fii amabil şi cheamă o trăsură" - în lb. engl. în orig. (n. tr.).

17 „Dezavantaj" - în lb. engl. în orig. (n. tr.).

„Cincizeci şi doi de ani" - în lb. engl. în orig. (n. tr.).

******* „Tur (plimbare), dejun, partidă, baston" - în lb. engl. în orig. (n. tr.).

spunem într-o engleză pocită”. Alte aproximativ o sută de cuvinte vor urma acelaşi făgaş între 1850 şi 1900. Dar nu este vorba aici decât despre accentuarea unei tendinţe deja existente, care decurge în mod esenţial din aceeaşi logică, din acelaşi snobism, din moment ce, se întreabă ironic Justin Améro: „Dacă ne-am limita să vorbim pur şi simplu numai franţuzeşte, cum am mai putea noi să ne impunem dreptul de a face parte dintr-o *high-life clubantă*, *ridantă*, *crichetantă*, *antrenantă şi iahtantă*?

Cum ar mai proceda, atunci, acest gentilom, care, pe Champs-Élysées, în 1885, „conducându-şi docarul, îi interpela în engleză pe pietonii care îl împiedicau să treacă şi i se părea *shocking* că nu se dădeau la o parte din calea lui” 27?

Această atitudine stârneşte, ce-i drept, reacţii destul de puternice, ca aceea a lui Rémy de Gourmont, care declară în lucrarea sa *Estetica limbii franceze* că „vocabulare întregi sunt viciate din cauza englezei. Toate jocurile, toate sporturile au ajuns de o ineleganţă verbală care stârneşte, desigur, dispreţul oricui iubeşte limba franceză. *Coaching*, *yachting*, halal limbaj! Câţiva ziarişti francezi au înfiinţat acum doi ani, pare-mi-se, un cerc pe care l-au botezat *Artistic-cycle-club*; le este cumva ruşine cu limba lor sau se tem poate că nu o stăpânesc suficient pentru a găsi în ea resursele fireşti de a numi un fapt nou?” 28

Oricum, aceste anateme furioase nu au niciun efect asupra unei mişcări care nu va face decât să se accelereze. În ajunul Primului Război Mondial, Jacques Boulenger, după ce constatase „că la Paris nu ai cum să te lauzi că faci parte din clasa instruită, sau mai degrabă din clasa care instruieşte, dacă nu eşti un angloman împătimit”, declara că el ştia „mulţi francezi care nu îşi vorbesc decât în engleză la cursele hipice, la golf, la vânătoare sau la bridge”, adică în cea mai mare parte a timpului; „este adevărat că toţi aparţin lumii bune” 29… Putem cita în acest sens cazul Paulinei de Broglie, crescută de o *nurse*

(în înalta aristocraţie, doar familiile insuficient de avute se resemnau cu ideea de a angaja doici din Franţa) şi care povesteşte că, într-un mediu unde totul era „în stil englezesc”, ea, adolescentă fiind, se exprima în franceză cam anevoios, „din cauza englezei”, singura limbă pe care o vorbise toată copilăria. Aceeaşi situaţie se regăsea şi la verii lor, Greffulhe, care venerau eleganţa britanică şi care „amestecau în conversaţie cuvinte împrumutate din limba engleză şi chiar din *slangic*, unele dintre ele fiind înnădite din cuvinte aparţinând celor două limbi, pe care nu le înţelegeau decât iniţiaţii, ca, de pildă, *fromp*, care însemna „lipsit de distincţie” 30.

Cu câteva trepte mai jos pe scara socială, ideea de *şic* şi engleza rămân indisociabil legate în imaginarul burghez. „Printr-un straniu fenomen de mimetism”, constata Marcel Galliot în 1955, „acest prestigiu al idiomului anglo-american s-a (…) impus încă de la început în ochii francezilor, care

4 „Şocant, stupefiant” – în lb. engl. În orig. (n.tr.).

asociază folosirea englezei în denumirile unor produse şi a unor articole cu noţiunea de lux”. 31 În realitate, legătura nu este nicidecum ciudată, ea exprimând persistenţa, în această clasă mai mult poate decât în oricare alta, a unui snobism angloman.

Un snobism care, după cum poate constata oricine zilnic, nu a fost niciodată atât de năvalnic şi atât de banal ca astăzi, în ciuda unor măsuri legislative inutile, deşi bine intenţionate, care încearcă să stăvilească fenomenul în creştere. În prezent, într-adevăr, mulţi dintre aceşti „bobo”[18], burghezi boemi, adevăraţii urmaşi ai snobilor de odinioară, s-ar considera dezonoraţi sau „neamuri proaste” – ceea ce în mintea lor înseamnă acelaşi lucru –, dacă nu ar ridica în slăvi continuu un bilingvism ornat cu toate virtuţile şi dacă nu s-ar adresa copiilor lor într-o limbă ce

18 „Bobo“, cuvânt format prin contragere, de la bourgeois-bohème - „burghez-boem“, termen apărut pentru prima oară în volumul Bobos in Paradise (2001) de David Brooks (n. tr.).

nu aminteşte atât de Shakespeare, cât mai curând de Michael Jackson.

Dar nici asta nu explică esenţialul. „De ce snobii sunt anglomani?… Iată o problemă!” se întreabă retoric Marcel Boulenger în 1926. „Această afecţiune nespus de bizară” atinge la snobii francezi „inflexibila necesitate de a împlini o datorie de la care nimeni nu ar concepe să se sustragă” 32, chiar dacă nu înţelege sensul ascuns al tuturor resorturilor. „Anglomania”, plusează vărul său, Jacques Boulenger, „nefiind o opinie, ci un sentiment, nu trebuie justificată prin motive: o ai în tine şi gata”. 33 În concluzie, atâta vreme cât va dăinui snobismul, anglomania îi va ţine isonul, ca un accesoriu indispensabil.

DESPRE COSMOPOLITISM ÎN GENERAL

Dacă în Franţa snobismul pare indisociabil de anglomanie, în alte ţări fenomenul s-a manifestat printr-o italofilie, o hispanofilie, o germanofilie şi, mai ales, o francofilie dezlănţuită. Pe scurt, anglomania obişnuită a snobilor francezi nu este decât ilustrarea particulară a unui fenomen mai general, ceea ce un autor inspirat numea în 1823 „xenofilie” 34 – o atitudine ce pare *inerentă snobismului*

Mecanismul de bază al snobismului constă, într-adevăr, după cum am văzut, în a năzui să te desprinzi de grupul, considerat inferior, căruia îi aparţii, pentru a te face remarcat ridicându-te la nivelul unui alt grup, socotit superior. Or, ceea ce este valabil pentru un grup social, burghezul visând să fie (luat drept) un gentilom, este valabil şi pentru o zonă culturală, geografică sau lingvistică: manifestându-ţi dragostea pentru străinătate, care pare înzestrată cu toate virtuţile şi toate grandorile, preferând-o cu ostentaţie în detrimentul a tot ceea ce ai acasă, te distingi de cei care rămân pur şi simplu aici sau de aici, pe scurt, eşti altfel decât toţi cei care se mulţumesc cu banalitatea condiţiei lor.

Acest străin, acest „altcineva”, acest „altundeva” pot, în fond, să se găsească la celălalt capăt al lumii sau foarte

aproape: ceea ce contează este alteritatea, aşa cum arată şi Molière în piesa *Contesa d'Escarbagnas* (1671), în care o provincială se laudă că este, spre deosebire de vecinii ei, o veritabilă pariziancă. Cucoana este, pe de altă parte, o snobinetă de tip comun, grozăvindu-se cu un nume grotesc şi cu un titlu pe care răposatul ei soţ îl menţiona „în toate contractele ce le încheia" (scena XI), dar care îi ura de moarte pe toţi cei care se pretindeau a fi gentilomi distinşi ca el. Parizianismul, formă tipică a „xenofiliei", nu este, la contesa lui Molière, decât o variantă a unei „neclintite îndărătnicii pentru tot ceea ce-i societate înaltă" (scena I), pe care aceasta o manifestă în orice face. Iar ridicolul situaţiei în care se pune pentru a nu fi luată drept ceea ce este în realitate – o provincială –, aminteşte încă o dată de ridicolul domnului Jourdain, când încearcă disperat să treacă drept gentilom: „Vă spun cinstit, doamna mea, ciudate mai sunt şi târgurile astea mititele. Nimeni n-are habar de ceea ce-i buna-cuviinţă. Tocmai acum m-am întors din vreo două vizite. Ei bine, era cât pe-aci să mă scoată din fire cu lipsa lor de respect pentru înalta mea condiţie". „De unde să fi învăţat oamenii aceştia? Ei n-au vizitat Parisul", îi răspunde Julie, o tânără care se amuză să o ia în zeflemea pe contesă, fără ca aceasta să îşi dea seama. „Nu-i vorbă, ar învăţa ei, dacă ar ţine seama de ceea ce li se spune. Dar cea mai mare greşeală pe care le-o găsesc eu este tocmai pretenţia lor de a şti totul la fel ca mine, deşi eu am stat două luni la Paris şi am cunoscut întreaga Curte" (scena XI). Ceea ce contează este faptul de a fi fost *altundeva*, de a nu fi rămas acolo – mai mult decât natura exactă a acestui altundeva sau localizarea geografică proţi>nu-zisă –, singura limită fiind, desigur, ideea de a putea, în mod plauzibil, să concepi că acest „altundeva" este superior acelui detestabil „aici", de unde şi relativa raritate a unui snobism provincialist…

În Franţa, cosmopolitismul se suprapune în general, fără a o elimina, de altfel, unei anglomanii care rămâne fondul comun al snobismului obişnuit. Ceea ce nu îl

împiedică să apară ca o atitudine complexă, în care putem intui o ruptură între cosmopolitismul „intelectualilor” şi cel al „grangurilor”.

Dintotdeauna, sublinia criticul literar René Doumic la sfârşitul secolului al XIX-lea, snobismul de tip intelectual şi exotismul au făcut casă bună. Ceea ce s-a schimbat, explica el, este atât *intensitatea* legăturii – care capătă în acea vreme, în unele cazuri, trăsăturile unei adevărate „manii”, „dezlănţuite, intransigente, intolerante şi sectare” 35 – cât şi *obiectul* propriu-zis al acestei patimi.

În veacul al XVI-lea, apoi în secolul al XVII-lea, snobii, altfel spus curtenii, fac o pasiune pentru spaniolă şi italiană, după cum nota Henry Estienne încă din 1569 în *Tratatul despre conformitatea limbii franceze*. În secolul al XVIII-lea, spectrul se lărgeşte. Marivaux, în foaia de atitudine *undigentphilosophe* (1728), se miră „cu câtă plăcere dispreţuiesc francezii cele mai bune opere ale noastre, preferând bazaconiile venite de departe. Oamenii aceia gândesc mai mult decât noi, obişnuieşte lumea să spună despre străini”. Mai mult decât *noi*? De fapt, mai mult decât *ei*, căci „atunci când un francez îi pune pe străini mai presus de ţara sa”, el crede despre sine că nu mai este de-acolo, ci că a devenit „omul oricărei naţiuni”, cosmopolitul, căruia nimic din ceea ce este străin nu-i este indiferent. „Toţi caraghioşii englezi, germanici, ruşi, spanioli, napolitani sunt astăzi naturalizaţi la noi”, remarcă frumoasa Delphine de Girardin în 184036.

La sfârşitul secolului al XIX-lea, obiectul „xenofiliei” intelectualilor s-a îngustat din nou: moda la snobi nu mai cultivă acea latinitate prăfuită, ci „negurile Nordului”. „Toţi, în grade diferite”, constată Théodore Wyzewa în 1893, „suferim de zece ani de o stranie şi supărătoare maladie, pe care eu aş numi-o, până când i se va găsi un nume mai ştiinţific, *nordomanie*.«*37* În acei ani, bontonul dicta să leşini de plăcere, asistând ca spectator la reprezentaţia unor interminabile piese de Ibsen, Strindberg sau Björnsson. „S-a decis că Ibsen va fi şic anul

acesta”, îi spune doamna domnului într-o comedie de Capus, *Modele în această iarnă*. Atunci, simplu, „Ibsen este şic”. Şi asta, cu atât mai mult cu cât pare obscur şi contrariază obiceiurile şi tradiţiile. La fel, toţi acei „kamehatka”, parveniţii înfieraţi de Léon Daudet, care declarau în 1895: „Toţi oamenii distinşi sunt belgieni”. 38

În deceniile următoare, obiectul snobismului cosmopolit va continua să evolueze: lumea va face o pasiune pentru Germania şi gânditorii ei, pentru Rusia şi romanele ei, un pic mai târziu pentru America şi maşinile ei sau pentru URSS şi mândrii ei proletari. În schimb, mecanismul rămâne acelaşi: imaginându-se altundeva, găsindu-şi o patrie de vis departe de ţara natală, cosmopolitul se distinge, se cocoaţă, asemenea măruntei contese d’Escarbagnas, deasupra tuturor celor care „habar n-au”.

Etalând afectat o asemenea atitudine, cosmopolitul obişnuit poate crede că se aseamănă „grangurilor”, care au avut întotdeauna legături privilegiate cu alte ţări. Vom avea ocazia să vorbim despre marile cluburi pariziene. *Cercul Uniunii*, cel mai aristocratic dintre toate, creat în 1828 de doi anglomani fanatici, ducele de Guiche şi cumnatul său, contele d’Orsay, era într-atât de deschis ruşilor, germanilor sau englezilor, încât statutul adoptat în 1830 a trebuit să precizeze că numărul străinilor din cadrul asociaţiei nu avea voie să depăşească jumătate din totalul membrilor. *Jockey Club*, în schimb, înfiinţat în 1834, va primi reproşuri din partea snobilor, la începutul celei de-a Treia Republici, pentru că nu oferea acces mai larg. Cât despre *Travellerăs* din Paris, care, în capătul elegantului bulevard Champs-Élysées, ocupă luxosul palat Paiva, înfiinţat în 1850 după modelul clubului Traveller’s din Londra, acesta reuneşte în mod statutar o majoritate de străini, americani, englezi, turci sau spanioli; pentru a fi admişi, francezii, reprezentând 30% din totalul membrilor, trebuie să vorbească fluent limba lui Richard Seymour-Conway, al patrulea marchiz de Hertford, fondatorul

clubului, şi să fie călători înveteraţi.

Cosmopolitismul nobiliar, nota în acest sens Claude-Isabelle Brelot, „se distinge prin ambiţia de a poza în elită europeană. Cultura lui de castă urmăreşte să treacă dincolo de timp şi de spaţiu, nu numai spaţiul provincial şi naţional, ci şi Europa, ba chiar lumea întreagă” 39. După cum menţiona Gabriel-Louis Pringué în amintirile sale, cu puţin timp înainte de Primul Război Mondial, înaltele sfere sociale ale Europei, pe care el le-a frecventat cu asiduitate, încă formau „o internaţională a prieteniei, o francmasonerie a eleganţei care se întâlnea, se căuta, se unea. Această societate aparţinea unei unice confrerii atotputernice, confreria mondială” 40.

Fără îndoială că formele de manifestare a snobismului s-au schimbat. Dar, recunosc sociologii Michel Pinçon şi Monique Pinçon-Chariot, dimensiunea cosmopolită este „mai vie decât oricând”. Merită să o citãm pe contesa de Quesnay, care recunoştea de bunăvoie că „avem de-a face cu o mafie internaţională, care nu este vizibilă, poate, cu ochiul liber, dar există” 41. Celor care nu fac parte din această categorie un asemenea cosmopolitism li se va părea, aşadar, culmea şicului şi a eleganţei şi, de asemenea, un mijloc de a se apropia de mai-marii lumii. De a semăna cu ei. Un pic. În sfârşit.

În Franţa, constată Denesle la mijlocul secolului al XVIII-lea, cosmopolitul dispreţuieşte spontan tot ce are legătură cu ţara lui: „Nimic franţuzesc nu încape în el. Ce gândire stearpă, ce limbă săracă în cuvinte! Câtă fertilitate! Câtă bogăţie! Câtă energie la Ceilalţi!” 42 Dar în afara Franţei se produce exact fenomenul invers, iar Marivaux greşeşte când susţine că acest cosmopolitism masochist ar fi specific compatrioţilor săi. Aşadar, dincolo de graniţele Franţei, pentru a fi şic trebuie să citeşti şi să conversezi în franceză sau să trăieşti ca francezii, după cum aminteşte Marc Fumaroli prin intermediul galeriei de portrete pe care le zugrăveşte în *Când Europa vorbea* franţuzeşte43.

Berlin, 1785. „Nu putem să nu remarcăm cât de benefic este pentru Franţa că problema universalităţii limbii ei a fost scoasă în evidenţă de străini; nu ar fi putut să-şi aroge singură acest privilegiu decât dând cumva dovadă de impudoare”, recunoaşte Antoine de Rivarol în epigraful discursului său „Despre universalitatea limbii franceze”. Într-adevăr, Academia din Berlin a fost cea care, în 1785, a propus următorul subiect: „De ce a devenit limba franceză universală? Pentru ce merită ea această prerogativă? Rămâne de presupus că o va păstra?” Berlin, capitala Prusiei, un regat unde franceza a ajuns, sub impulsul lui Frédéric al II-lea, limba cvasioficială a elitelor. Iar situaţia nu este nouă şi nici limitată doar la cazul Germaniei: în timp ce marii seniori francezi se dedau celei mai furioase anglomanii, englezii, ruşii, polonezii, italienii consideră că stilul, limba şi „forma franţuzească” reprezintă „uniforma europeană”. „Este foarte adevărat”, adaugă Marc Fumaroli apropo de Lordul

Chesterfield, „că a fi gentleman în stil franţuzesc la Londra, sub domnia lui George I şi George al II-lea de Hanovra, dădea o senzaţie de mândrie şi de libertate în stilul lui Montaigne, complet diferită faţă de ceea ce însemna pentru un nobil francez să fie curtean la Versailles şi gentilom în saloanele din Paris”. 44

Londra, 1899. Dacă la Paris snobii vorbesc, ca Odette Swann, cu ceea ce ei cred că ar fi un accent britanic, „la celelalte popoare”, arată Rémy de Gourmont, inclusiv în Anglia, franceza este cea care joacă „rolul de limbă sacră pe care noi i l-am atribuit englezei. Există la Londra un jargon monden şi diplomatic: ceai dansant, landou sociabil, stil blazat, *morning*-serată; «solid» devine *solidaire*, «bucăţică gustoasă» devine *bonne bouche*, iar «din cap până-n picioare» devine *cap à pie45*. Franceza englezilor, ricanează Gourmont, este la fel de absurdă şi de inutilă, pe scurt, la fel de snoabă ca jalnica engleză a francezilor. Să fie efectul modei? Poate, dar eventual o modă care dăinuie: cu douăzeci de ani înaintea lui Gourmont, Justin Améro

evoca deja cu scepticism „stilul bilingv” şi cita în acest sens un fragment dintr-un articol apărut în *New Monthly*: „I was chez moi, inhaling the odeur musquéee of my scented boudoir when the prince Z. entered. He found me în my demi toilette, blasée sur tout, and pensively engaged în solitary conjugation of the verb’s ennuyer”. 46* Straşnic limbaj, negreşit.

Santiago de Chile, 1900. În timp ce franceza este limba burgheziei distinse, care îi venerează pe Lamartine şi Victor Hugo, în timp ce, odată cu trecerea anilor, numărul de cărţi în franceză împrumutate de la biblioteca din Santiago atinge 45%, în timp ce Descartes şi Compte rămân referinţele incontestabile în filosofie, se dezvoltă în paralel o „limbă bilingvă”, „le fragnol”, adică un amestec de franceză şi de spaniolă care ne face să deducem că sub acest aspect snobismul cosmopolit nu este rezervat, probabil, doar elitelor sociale.

Beirut, 1910. În ţările nefrancofone, snobismul va consta în special în capacitatea de a vorbi limba lui Corneille sau a lui François Coppée. În celelalte state, cu condiţia ca ele să fie suficient de departe, lumea împrumută manierele

4 Citatul este alcătuit dintr-o combinaţie de cuvinte din franceză şi din engleză. Traducerea literală ar fi următoarea: „Eram acasă şi inspiram aroma de mosc din budoarul meu parfumat, când a intrat prinţul Z. M-a găsit cu toaleta pe jumătate gata, blazată nespus, meditând în singurătate la conjugarea verbului «s ennuyer»” (n.tr.).

francezilor. La Far, notează în amintirile sale Nicolas de Bustros, unul dintre cei mai respectaţi membri ai înaltei societăţi libaneze, era locul unde se aduna această *high-life* locală. „Primul imperativ, stilul, impunea eleganţa. Doamnele arborau toalete superbe, create la Paris şi semnate Paquin, Doucet, Redform, Poiret sau Worth, celebra casă de modă lansată de împărăteasa Eugenie. Pălăriile lor, foarte mari, erau împodobite cu pene, flori, panglici, păsări… Şi recunoşteai modelele de la Reboux,

Lewis, Suzanne şi Talbout. În ceea ce priveşte moda, cucoanele din Beirut nu aveau de ce să le invidieze pe cele din Paris. Călătoriile erau pe-atunci foarte lungi şi foarte anevoioase, obstacol care nu le împiedica pe «elegantele» noastre să se deplaseze la Paris în fiecare vară, ca să îşi cumpere rochii frumoase”. Dar doamnele din înalta societate nu se mulţumesc doar să se îmbrace în stil franţuzesc, ci ţin neapărat să organizeze recepţii conform uzanţelor pariziene. Astfel, „fiecare doamnă avea ziua ei de primire, de la care toată lumea bună din Beirut era nelipsită. Cucoanele purtau întotdeauna pălării, ceea ce făcea întregul decor mai atrăgător. Domnii, dimpotrivă, ţineau în mână pălăria, mănuşile şi bastonul” 47. Cât despre cei mai bogaţi sau cei mai ambiţioşi, notează Christian Ayoub Sinano, „nemulţumiţi de titlurile lor locale, au vrut să facă alianţe de rudenie cu marile nume din Europa” şi, de altfel, le-a reuşit perfect: „Levantinii sunt ahtiaţi după genealogie, în special dacă ea îi poate lega de Occident”. 48 Este exact ceea ce spune, un pic diferit totuşi, şi Nicolas de Bustros, atunci când declară că „pasiunea pentru gloria deşartă, defectul capital al libanezilor, (le domină) toate faptele lor49”.

O glorie deşartă care, atunci când te afli în celălalt capăt al lumii, se va exprima cu accent franţuzesc, la fel cum, dacă eşti un snob din Franţa, exprimarea ei va fi în engleză.

Capitolul V
SĂ FII „DE-ACOLO”.

„A fi acolo înseamnă a fi de-acolo”. Subtitlul lucrării consacrate de istoricul Cyril Grange celebrului *Bottin mondain* trasează precis contururile unui tip special de snobism, cel care are ambiţia de a apărea în diversele anuare selecte, saloane de granguri, raliuri sau cercuri închise. Căci a avea privilegiul unui asemenea acces atestă la fel ca orice titlu nobiliar, particulă sau rozetă roşie la butonieră, apartenenţa la înalta societate a acelui fericit ales şi, în consecinţă, constituie unul dintre elementele

strategice ale snobismului monden. „A fi admis” reprezintă, pentru snobul dornic să se afirme, fie o veritabilă consacrare, fie, cel puţin, un mijloc de consolare sau o treaptă intermediară de aşteptare. În orice caz, o etapă semnificativă pe drumul întortocheat al integrării sociale. Cu atât mai mult cu cât aceste locuri închise, protejate şi omogene sunt dintotdeauna strâns legate: fiind în unul dintre ele, vei fi automat şi în celelalte.

„În Vendée”, afirmă un fin cunoscător, profesorul Christophe de la Mardiere, „toată lumea figurează în *Bottin mondain*, din moment ce aceasta reprezintă de fapt singura modalitate de a fi invitat, pe timpul sezonului estival, la cocteilurile, gustările, picnicurile, dejunurile, dineurile, raliurile şi seratele care se succed zilnic”. De unde autorul deducea că a figura în *Bottin* nu este în sine o marcă de snobism, ci pur şi simplu accesoriul indispensabil vieţii sociale din regiune – recunoscând, ce-i drept, că snobismul rezidă poate tocmai în această dorinţă de a participa din plin la viaţa mondenă.

Cert este că, de fapt, saloanele, în sensul larg, depind de anuare şi că diversele cercuri, cel puţin în capitală şi în marile metropole din provincie, sunt legate unele de altele. Recrutarea, integrarea în fiecare dintre aceste locuri se efectuează prin cooptare, membrii respectivi manifestând dorinţa de a rămâne între ei şi de a nu primi în grupul lor decât pe cei care par în mod evident vrednici de a fi admişi. Astfel, un nou membru va avea şanse bune de a fi acceptat, dacă face dovada că este recunoscut deja în cutare salon, club sau în diverse anuare, acestea din urmă menţionând, prin abrevieri care nu le par criptice decât unor neiniţiaţi, apartenenţa persoanelor înscrise în diversele cluburi selecte şi precizând, de asemenea, titlurile de nobleţe şi decoraţiile. Unele guri rele pretind chiar că, printre candidaţii la foarte prestigiosul Jockey Club, mulţi nu s-ar prezenta decât pentru a putea să îşi pună un „j” după nume în faimosul *Bottin mondain*, După cum se vede, de altfel, snobismul poate fi identificat

aproape atât la cei care, nefăcând încă parte (din saloane, cluburi sau anuare), ard de nerăbdare să intre, cât şi la cei care, fiind deja membri, şi-ar dori ca nimeni altcineva să nu mai fie primit în distinsele companii.

DE LA GOTHA LA BOTTIN MONDAIN

La început a fost Gotha, unul dintre acele minuscule state germane, care seamănă până la a fi confundabil cu marele ducat de operetă în care Thackeray situează acţiunea din ultimele capitole din romanul său *Bâlciul deşertăciunilor*. Un ţinut unde lumea se plictiseşte atât de tare, încât competiţia în jurul titlurilor nobiliare şi al decoraţiilor, oricât de derizorii ar fi ele, a devenit aproape un sport naţional. Or, dacă s-a ajuns ca numele principatului microscopic să devină sinonim cu ideea de înaltă societate – „le gotha" –, acest lucru a fost posibil graţie celebrului *Almanah* care se publică acolo încă din 1763: o carte care, în cursul secolului al XIX-lea, va deveni anuarul oficial al lumii bune.

Burghezi gentilomi, aristocraţi trufaşi datorită strămoşilor lor există dintotdeauna şi pretutindeni. În Germania sfârşitului de veac al XVIII-lea, negustorii de hârtie au înţeles prea bine ideea, aşa că existau pe atunci nu mai puţin de patruzeci de almanahuri genealogice, cel mai adesea publicate în franceză – limba snobilor din epocă chiar şi la curţile celor mai modeşti prinţi, cum era curtea lui Frederic al II-lea de Saxa-Gotha. Aşadar, în limba lui Voltaire apare, pentru prima oară, în 1763, un mic volum, *Almanahul Gotha, conţinând diverse cunoştinţe ciudate şi utile*. Pe parcursul reeditărilor, partea intitulată „Genealogia persoanelor ilustre care trăiesc în Europa" va căpăta amploare, extinzându-se la familiile princiare şi ducale, precum şi la familiile de conţi din Sfântul Imperiu Romano-German.

Foarte repede, într-adevăr, obiectivul editorilor devine transformarea lucrării în „manualul celei mai înalte aristocraţii europene1". „În ultimii douăzeci de ani", notează redactorul-şef în istoricul pe care îl întocmeşte, în

1913, cu prilejul sărbătoririi a 150 de ani de la prima apariţie a *Almanahului*, „în partea de genealogie s-au înserat, aproape în fiecare an, noi familii, primite doar cu condiţia ca titlul princiar sau ducal să fi fost conferit sau confirmat de un suveran european2”. Această extindere se materializează, de altfel, prin mărirea dimensiunilor lucrării, care de la aproximativ o sută de pagini, cât număra la origine, ajunge la peste 1 300 de pagini, cu puţin timp înainte de Primul Război Mondial.

De fapt, odată cu epoca revoluţionară, într-o societate unde războaiele şi frământările politice au semănat nesiguranţă, *Almanahul*, care consideră genealogia „o ştiinţă serioasă şi independentă3”, constituie deopotrivă un arbitru indispensabil şi obiectivul suprem al unei ascensiuni sociale reuşite. Dintr-un anumit punct de vedere şi pentru un anumit mediu social, a nu figura în paginile *Almanahului* poate fi catastrofal; în schimb, a fi înscris pe aceste file reprezintă întotdeauna o victorie, în timp ce a urca până la a doua secţiune, cea care consemnează, începând din 1876, casele nedomnitoare de rang princiar, apare drept un triumf absolut – familiile respective, plasate astfel în vârful ierarhiei aristocratice, fiind îndreptăţite să spere că fiicele lor se vor căsători legitim cu odraslele unor dinastii suverane.

Prestigiul şi seriozitatea tipic germanică ale lucrării, caracterul exclusiv, impenetrabil, al paginilor ei, care nu primesc decât cu reticenţă familiile din nobilimea spaniolă, italiană sau britanică de cel mai înalt rang, vor trezi un interes durabil. „În cercurile distinse şi chiar la marile curţi”, constată istoricul său, *Almanahul* era darul pe care membrii nobilimii şi-l făceau de Crăciun şi de Anul Nou, fiind o adevărată plăcere să îl consulţi”. 4 Astfel, asemenea succesorilor săi, *Almanahul Gotha* se adresează atât celor ale căror nume le conţine, cât şi celor care nu vor figura niciodată în paginile lui. De aici, şi tirajul considerabil al lucrării – care este tot de şase mii de exemplare în 1944, când *Almanahul*, grav afectat începând cu Primul Război

Mondial, îşi încetează definitiv apariţia, Gotha şi Thuringia fiind cotropite de trupele sovietice, care, pentru a-şi arăta puterea, distrug toate arhivele venerabilei instituţii.

Dar în cei 180 de ani de existenţă, reputaţia *Almanahului Gotha* a avut timpul necesar să se înrădăcineze în imaginarul colectiv, astfel încât numele propriu a devenit un substantiv comun. Cu mult timp înainte de a dispărea, *Almanahul Gotha* a stârnit emulaţie în celelalte ţări europene. În Italia, *Libro d'oro della nobilta italiana*, creat în 1910 şi publicat sub egida Colegiului Heraldic din Roma, preia până şi aspectul exterior a\ *Almanahului*, schimbând doar rozul pal al originalului în albastru regal. În Spania, *Annuario español y* americane *del Gran Mundo*, apărut începând din anii '20, împrumută formatul şi structura *Almanahului Gotha*. Şi dacă în Marea Britanie monumentalul *Burke's Pearage* s-a dezvoltat independent de *Gothay* totuşi în Franţa lansarea a numeroase anuare aristocratice, spre sfârşitul secolului al XIX-lea, a preluat tradiţia celebrului almanah germanic, epoca lor de aur corespunzând, în mod foarte logic, cu perioada de glorie a snobismului monden.

În 1879, un oarecare Ehret înfiinţează *La Société et le High-Life*, anuarul preluând în scurt timp numele editorului. Tirajul este modest, şase sute de exemplare distribuite în afara pieţei, dintre care trei sute sunt cumpărate pe bază de abonament. Cât despre cei care figurează în paginile anuarului, aceştia sunt „membrii celor mai importante familii franceze", cei care au „cele mai înalte ranguri sociale" 5. În realitate, numele aparţin aproape exclusiv nobilimii – însă fără o verificare aprofundată din partea editorului, care se limitează la a reproduce informaţiile furnizate, un adevărat noroc pentru snobi –, câţiva mari burghezi figurând în plus în coloanele lucrării. Ulterior, numărul aleşilor va creşte încetul cu încetul, atingând opt mii în 1936 şi urcând până la zece mii în 1950, în a unsprezecea ediţie, adică ultima, care va cunoaşte, de altfel, semn al vremurilor de-atunci, un

usturător eşec comercial. Ceea ce nu îi ştirbeşte nimic din prestigiul de odinioară, pe care îl evocă nostalgic ducele de Broglie, când vorbeşte, în prefaţa lucrării *La Société et le High-Lifey* despre aceşti oameni „care nu mai sunt tineri astăzi, ba sunt de-a dreptul bătrâni, (şi care) îşi amintesc că au văzut în copilărie cum mamele sau bunicile lor luau în cupeu (…) un volum gros cu scoarţe frumoase şi adesea cu tranşă aurită, pe vremea când acesta era instrumentul de bază al vieţii mondene pariziene şi al ritualului uitat al vizitelor6…” O epocă îndepărtată, când societatea care îl edita obişnuia chiar să furnizeze şi „distribuitori de cărţi de vizită” care, indiferent de anotimp, îndeplineau contra cost ceea ce era pe atunci corvoada mondenă prin excelenţă7.

Chiar şi în epoca aceea, anuarul Ehret era insuficient pentru a satisface vanităţile tuturor, ale snobilor şi ale celor care nu se încadrează întru totul în categoria lor. Aşa se face că, în următoarele două decenii, vor vedea lumina zilei aproximativ alte zece anuare mondene. În 1887, apare *Anuarul castelelor şi al departamentelor* care consemnează „patruzeci de mii de nume şi adrese, din aristocraţie, high-life, colonia străină, lumea politică, magistratură, armată, cler, ştiinţe, litere şi bele-arte, inclusiv toţi proprietarii de castele din Franţa etc”. Unele dintre anuare sunt rezervate strict aristocraţiei. În prefaţa ediţiei din 1903 a *Anuarului general heraldic*, H.G. de la Boulle insistă asupra faptului că lucrarea respectivă instituie un „precedent îndrăzneţ şi necesar, excluzând din paginile ei anumite nume purtate, desigur, de oameni extrem de onorabili, dar care nu au putinţa de a face dovada unei filiaţii nobile”. De acum înainte, „nu mai figurează în anuar toţi nobilii, ci sunt menţionaţi doar adevăraţii nobili” 8. În acelaşi spirit, unul dintre colaboratorii *Anuarului*, baronul de Martrin-Donas, anunţă înfiinţarea unei noi reviste, *Armorialul secolului XX*, care, „în ciuda titlului un pic cam modernist (…), va refuza să găzduiască în rubricile sale orice persoană care ar încerca

să mascheze, sub un nume cu particule şi un titlu sonor, o obârşie de rând. La fel cum falsul diamant, oricât de abil ar fi imitat, poate fi deosebit de cel veritabil de către experţi, tot aşa heraldiştii eruditi se pricep să discearnă nobilimea autentică de nobilimea prefăcută".9

Dar majoritatea anuarelor se arată mai deschise, amestecând uşor nobilimea şi păturile superioare ale burgheziei. Astfel, *Le Tout – Paris*, apărut în 1886, care are pretenţia de a stabili o nomenclatură cât mai completă cu putinţă a ceea ce (...) alcătuieşte societatea pariziană" 10. Este orientarea pe care o întâlnim, în provincie, în diferitele anuare care înfloresc după acelaşi model: *Le To*ut-*Lyon*, *Le To*ut-*Toulouse*, denumire neinspirată din punct de vedere al sonorităţii, *Le To*ut-*Bordeaux*, *Annuaire mondain et des salons* – sau din nou *Le To*ut-*Marseille*, lansat în 1896 şi unde este practicat melanjul social, ceea ce îi permite bunăoară domnului Gleyze-Crivelli, „profesor de declamaţie la conservatorul municipal", să figureze alături de abatele Giraud, membru al Consiliului Heraldic al Franţei, şi de domnul baron de Gombert, castel de Gombert, prin Château-Gombert.

De altfel, tocmai politica de deschidere limitată sau de închidere savant calculată va asigura succesul unui anuar creat în 1903, şi care va ajunge, într-un final, să le absoarbă pe toate celelalte: anuarul *Bottin mondain*.

„Nimic din ce este monden nu îi este străin", proclamă subtitlul celebrului *Bottin*. Ceea ce înseamnă, în schimb, că nimic din ce nu este monden nu are ce căuta în *Bottin*. „Această listă", precizează în 1906 textul care introduce adresele mondene, „este o selecţie (...) în care figurează, alături de numele persoanelor din lumea bună, numele tuturor celor care, prin situaţia lor socială, prin notorietatea sau prin averea lor, constituie ceea ce se numeşte Parisul elegant şi monden". Dialectica între o deschidere limitată şi o închidere proclamată, dar supunându-se unor reguli suple şi modulabile, este, negreşit, unul dintre secretele reuşitei acestui *Bottin*

mondain. Totul ţine de linia de mijloc: un anuar prea închis s-ar goli de conţinut până la urmă, din moment ce nu ar mai putea stârni invidii, iar publicul i-ar întoarce spatele, ceea ce nu s-ar întâmpla dacă ar reprezenta o referinţă incontestabilă, ca *Almanahul Gotha*. Invers, un anuar prea deschis, unde ar fi suficient să te înscrii, nu ar mai prezenta niciun interes pentru snob, care ţine înainte de toate să fie distins, separat de masa oamenilor comuni, adică asociat unui cenaclu care poate rămâne dezirabil doar dacă întrunirile sunt rare şi exclusiviste.

În prefaţa primei ediţii, în 1903, *Bottin* menţionează că a acceptat ca pe lista sa să figureze „numele tuturor celor care, în virtutea unui anumit drept, constituie clasele înalte ale societăţii”. Criteriile sunt suficient de vagi, iar categoriile, suficient de măgulitoare ca un mare număr de persoane să poată năzui să intre în *Bottin*. La fel ca în cazul celor mai prestigioase cluburi, există un comitet de admitere, prezidat multă vreme de cel considerat pe atunci arbitrul eleganţei, André de Fouquières, care alege dintre nenumăratele candidaturi pe cele câteva sute care vor fi reţinute şi care vor putea figura în ediţia următoare. Candidaţii sunt într-adevăr destul de numeroşi, încât să fie necesară o adevărată selecţie. O selecţie care, declară şi astăzi cei care răspund de editarea anuarului Bottin, ţinea seama mai mult de „valorile autentice” decât de bani sau de filiaţia nobiliară atestată. „Valori” în sensul de „mediu” social şi cultural. Recrutarea este asimilată astfel cu o cooptare graţie căreia, cum recunoaşte actuala directoare a anuarului, Blanche d’Ormesson, lista îşi poate păstra o omogenitate fără de care anuarul *Bottin* nu ar mai avea niciun rost.

Aceasta a fost dintotdeauna politica firmei. În 1939, elaborând o notă destinată cititorilor, André de Fouquières prezenta anuarul *Bottin* drept „ghidul lumii şi al tuturor lumilor, ghidul elitei, al tuturor elitelor”. Această ambiţie îl va determina să absoarbă încetul cu încetul toţi principalii competitori: *Annuaire des châteaux* în 1937, *Le Tout –Paris*

în 1939 şi, în fine, *Ehret* în 1950, ceea ce va genera o mutaţie semnificativă a listei mondene şi va confirma locul privilegiat pe care îl ocupă de atunci înainte *Bottin* în constelaţia snobismului. La origine, dintre cele 1 200 de nume pe care le conţine în 1903, numărul patronimelor de rezonanţă aristocratică, ornate cu un titlu şi/sau o particulă, autentice sau plăsmuite, nu depăşeşte un sfert din total. În perioada interbelică numărul noilor admişi purtând asemenea nume oscilează între 20 şi 40%; începând cu asimilarea anuarului *Ehret*, proporţia urcă până la 60%. Ceea ce face ca astăzi „nobilii" sau presupuşii nobili să reprezinte jumătate din efectivul total, care se situează în jurul cifrei de 45.000 de înregistrări. O evoluţie datorită căreia *Bottin* („BM") este unul dintre reperele de marcă ale snobismului social, după cum a mărturisit un membru, atunci când Cyril Grange l-a întrebat care sunt motivele pentru care dorise să se înscrie: „Este adevărat că suntem snobi, n-are rost să ne ascundem, suntem mai snobi decât alţii. Anuarul *Bottin mondain* reprezintă într-adevăr un fel de castă, nu este o meritocraţie, dar este aristocraţia. Ei, bine, lumea asta se regăseşte în anuarul *Bottin mondain*. fol

Apărut după al Doilea Război Mondial, în 1953, şi publicat de atunci din doi în doi ani, *Who's Whof* comportă aprioric o logică total diferită. Fondatorul său, Jacques Laffitte, definea astfel criteriile de admitere: „Notorietate, onorabilitate, merit, talent, competenţă, contribuind la strălucirea Franţei".

Dimensiunea meritocratică era afişată exclusivist, după modelul anuarului *Whoys Who*? *în America*, dar şi după anuarul *Qui êtes-vous*? francez, înfiinţat în 1903, care va apărea timp de treizeci de ani. În acest anuar, „adevăratul *Whoăs Who* de la începutul secolului12", elitele active detronau deja, într-adevăr „clasa fără ocupaţie", încă dominantă pe plan social.

La prima vedere, am putea să deducem de aici o opoziţie absolută în ceea ce priveşte snobismul, între

Bottin mondain, care ar fi elementul conservator, şi *Whoăs Who*? care i-ar fi total străin. Realitatea, trebuie să recunoaştem, este destul de diferită, *Whoăs Who*? lăsând într-adevăr să prospere, cu şanse egale de reuşită, diversele feluri de snobism, de tip social şi intelectual.

În ceea ce priveşte snobismul monden, deschiderea constă în primul rând în faptul că persoanele admise în *Whoăs Who*? *sunt* (în principiu) solicitate de acesta să intre, în timp ce, invers, cele care figurează în *Bottin mondain* au făcut ele cerere de a fi incluse în anuar. Or, „este, evident, mult mai distins să fii curtat (de un anuar) decât să alergi tu după el” 13. Pe scurt, este preferabil să fii înscăunat de misteriosul „comitet de selecţie secret” al anuarului *Who's Who*? şi să devii astfel unul dintre cei 20.000 de membri ai lui, decât să te numeri printre cei 45.000 de aleşi din *Bottin* – culmea eleganţei însemnând să faci parte din ambele simultan. Însă principala deschidere pentru snobism vine din faptul că persoanele admise au toată libertatea de a-şi întocmi notiţa biografică, lucru ce le permite, la nevoie, să îşi atribuie, mult mai lesne decât în alte anuare, titluri de complezenţă sau o vechime contestabilă. Astfel, de pildă Edmond Giscard d'Estaing declara în prezentarea sa pentru *Whoăs Who*? că se născuse pe 29 martie 1894, dintr-un domn Giscard *d3 Estaing*, magistrat, uitând că acest mândru supliment nu aparţinea familiei sale din timpuri imemoriale, din moment ce chiar el ceruse, în 1922, dreptul de a adăuga „d'Estaing” după patronimul său Giscard. Oare acest... lapsus (?), reluat în toate ediţiile succesive ale anuarului *Whoăs Who*? începând cu 1953, nu a ajuns inevitabil să stârnească şi surâsuri maliţioase? Sau cumva alte motive, politice, l-au împins pe cel interesat să corecteze eroarea? Cert este că abia în ediţia din 1973 – 1974, anul când fiul său, Valéry, a ajuns la Preşedinţia republicii, adevărul genealogic a fost în fine restabilit. Doamna de Courson, fostă directoare a anuarului Bottin, declara că, în general, comitetul de redactare a acestuia „are tendinţa de a

respinge anumiţi parveniţi” 14. Cel al anuarului *Whoăs Who*? nu are nici răgazul, nici pretenţia să facă aşa ceva, ţinând seama de faptul că „parveniţii” respectivi corespund criteriilor sale exclusiv meritocratice: ceea ce nu este nici problema, nici treaba redacţiei.

În ce priveşte snobismul de tip intelectual, intră în discuţie tot libertatea de redactare a notelor biografice, o formă oarecare primitivă de snobism, constând într-adevăr în a avea, cum s-ar spune, o listă cât mai lungă de merite, la fel cum, în alte medii, ambiţia este să ai o maşină mai voluminoasă sau o casă mai mare decât a vecinilor.

Unul dintre exemplele cele mai spectaculoase sau în orice caz unul dintre cele mai hazoase este cel al profesorului X., strălucit cadru universitar, autor al unor lucrări de renume, apreciate de colegii săi, dar din nefericire atins încă din fragedă tinereţe de aripa insistentă a îngerului snobismului. Acesta a luat iniţial o formă mondenă, manifestându-se în special printr-un angajament politic rar, care îi permitea să frecventeze anturajul unor duci şi al unor marchize, fără a mai pomeni de nenumărate alteţe – ceea ce, în zilele noastre, nu îi este dat oricui. În paralel, profesorul nostru savant s-a priceput să se pună în valoare pentru a obţine, tot de tânăr, un mănunchi întreg de decoraţii de mare efect, atât franţuzeşti, cât şi pontificale. Şi a reuşit să fie admis în *Who’s Whof*, pentru care a redactat o notă biografică pe măsura modestiei lui. În textul respectiv, profesorul X. dădea până şi cele mai mărunte fapte şi gesturi profesionale, cu gândul, negreşit, la viitorii lui biografi şi enumera până şi cea mai neînsemnată lucrare publicată de el, inclusiv cele mai impersonale culegeri de texte pe care le întocmise, nu fără a adăuga, bineînţeles, că mai avea multe altele la activ. Rezultatul: o notă de prezentare care, umflându-se la fiecare actualizare, atingea o lungime de optsprezece centimetri în ediţia 2005 – 2006, o dimensiune de invidiat, dacă ne gândim că striveşte cu superbia ei nota lui Claude Bebear, gurul patronatului francez (nouă

centimetri), a lui Christian Poncelet, preşedinte al Senatului (zece centimetri), a lui Pierre Mazeaud, preşedinte al Consiliului Constituţional (doisprezece centimetri) şi chiar a lui Nicolas Sarkozy (cincisprezece centimetri), care pe vremea aceea nu era, ce-i drept, decât ministru de stat. Ce s-ar întâmpla dacă profesorul X. ar fi ales într-o bună zi la Collège de France sau la Academia de ştiinţe morale şi politice?

CERCURI ŞI CLUBURI

Cercul sau clubul, desigur, dar cum să pătrunzi în el? înainte chiar de a şti pe care să îl alegi, aceasta este întrebarea care se pune şi care, de altfel, îl tracasează pe Olivier Brehend, unul dintre personajele romanului *A rândtura* de Paul Hervieu, apărut în 1895. Mic-burghez înavuţit subit prin căsătoria cu fiica unui bogat rentier, Olivier Brehend i se destăinuie lui Tarsul, „mentorul lui în snobism", povestindu-i angoasele care îl frământă. Nu ar exista oare vreun mijloc de a le forţa mâna vecinilor de la ţară? Nu ar putea fi constrânşi cumva să susţină candidatura lui de membru aspirant la cercul lor? „«Nici nu ştiţi cu cine aveţi de-a face!» îi răspunse Tarsul, clătinând din cap. «Nu vă puteţi imagina cu câtă energie, ba chiar cu câtă abnegaţie, când e nevoie, sunt capabili oamenii ăştia să apere teritoriul cluburilor lor. E suficient să-i vezi o dată cum se împotrivesc accesului unor nouveniţi, ţinând bilele de vot în mână ca pe nişte ghiulele, ca să te convingi că pentru ei *aceea* este citadela supremă!»" Şi să nu mai pomenim de antipatia membrilor Rallye Club, cea mai violentă emanând „de la cei ai căror strămoşi deţineau totul odinioară (...). Dar grupul căruia îi inspiraţi cea mai înverşunată ostilitate este cel compus din membri a căror prezenţă în club este cel mai puţin justificată, indivizi care n-au intrat acolo decât prin cele mai oribile intrigi, prin cârdăşii dubioase, prin surprindere, cum s-ar spune. Toate eforturile acestui gen de aleşi urmăresc ca respectivul club să fie închis, ferecat, zăvorât în spatele lor, din moment ce ei au ajuns acolo! Nu pot concepe să

mai primească pe cineva care să fie exact în situaţia lor, considerând că alăturarea unui asemenea individ ar vulgariza cumva demnitatea pe care ei au obţinut-o cu atâta greutate. «Mai rămâne», adaugă Tarsul, «o ultimă dificultate: dumneavoastră, până în prezent, nu aţi îndeplinit o formalitate indispensabilă. Încă de la bun început, v-am prevenit că ar trebui să vă luaţi un titlu sau măcar să vă schimbaţi numele... De ce aţi neglijat chestiunea?» «Ei, bine, voi face ce trebuie... Dar la anul!... Nu pot să fac chiar totul în acelaşi timp!» exclamă Olivier, cu o melancolie de om hărţuit. Simţeai, în tânguirea lui, caznele zdrobitoare ale snobismului". 15

Dialogul dintre un snob şi mentorul său este, bineînţeles, imaginar. Dar Paul Hervieu, autorul lui, ştie despre ce vorbeşte, fiind considerat pe atunci, asemenea lui Paul Bourget, drept unul dintre cei mai perspicace observatori ai obiceiurilor şi ai tradiţiilor înaltei societăţi. „Lumea îl iubeşte, iar el iubeşte lumea", se spunea pe-atunci despre el. În orice caz, Paul Hervieu cunoaşte ca-n palmă lumea mondenă şi se pricepe să descrie, cu o detaşare de anatomist, „adulterele fără pasiune, violenţele fără frumuseţe, trădările fără scuze" 16. În concluzie, acest schimb de replici, surprins veridic, corespunde negreşit unei realităţi verosimile. Este suficient să schimbăm numele, să înlocuim „Rallye" cu „Jockey" şi patronimul Brehand cu numele unuia dintre nenumăraţii candidaţi, cu perseverenţă respinşi, în ciuda eforturilor şi a averii lor, la „examenul" de intrare într-un club de la care, în fond, nu aveau ce să aştepte.

Este suficient să facem acest lucru pentru a înţelege că, în epopeea snobismului, istoria cercurilor ocupă un loc central. O istorie care îşi are începuturile în primele decenii ale secolului al XIX-lea, pe vremea anglomaniei triumfătoare, dar care dăinuie până în zilele noastre, marile cercuri rămânând locuri unde se concentrează „elita elitei" 17. Şi la care continuă să jinduiască toţi cei care şi-ar dori să fie şi ei „de-acolo".

1834 este o dată memorabilă, fiind anul în care s-a înfiinţat Jockey Club. „Botezul clubului”, precizează unul dintre istoriografii lui, Gilles de Chaudenay, „a avut loc la 11 noiembrie 1834, la ora 3 după-amiaza” 18. Acest club, clubul prin excelenţă, i-a avut atunci drept naşi pe cei doi fii ai lui Ludovic-Filip, ducele d’Orléans şi ducele de Nemours, pe fiul mareşalului Ney, prinţ de Moskova, pe câţiva aristocraţi străini, fabulos de bogaţi, şi pe câţiva mari burghezi, grupaţi în Societatea de încurajare a ameliorării raselor de cai.

De la bun început, aşadar, Jockey Club se plasează sub egida aristocraţiei, a sportului şi a anglomaniei, triada de interese a snobilor din acea vreme. Doamna de Girardin acuza, de altfel, cercurile, „această maimuţăreală de la englezi”, care „dăduseră lovitura de graţie saloanelor noastre” 19. În cazul amintit, anglomania se manifestă pe toate planurile: numele clubului, spiritul dominant, obiectivul, organizarea asociaţiei, ba chiar şi persoana primului preşedinte, Lordul Seymour. În afara scopului declarat, ameliorarea raselor cabaline şi dezvoltarea hipismului, Jockey Club ţinteşte să fie, din nou conform modelului britanic, „asociaţia unei elite a eleganţei aparţinând claselor din înalta societate”. Şi, într-adevăr, în timpul domniei lui Ludovic-Filip, Jockey Club a reprezentat „un teren neutru, unde se întâlneau şi se împrieteneau foburgul Saint-Germain, foburgul Saint-Honoré, cartier de predilecţie al marii nobilimi din Imperiu, şi marii finanţatori de pe Chaussee d’Antin” 20.

Totuşi, Jockey Club va trece printr-o perioadă de ezitări şi fluctuaţii la început. „Clubul, la origine, era deschis tuturor amatorilor de cai, căci oamenii «de viţă veche», fiind mai siguri pe ascendenţa lor, erau pe atunci mai puţin snobi decât astăzi”, mai puţin exclusivişti, explica Jacques Boulenger într-un studiu despre începuturile acestui Jockey Club21. Chiar dacă un sistem de selecţie este instituit rapid printr-un regulament adoptat în martie 1835, anumite personaje mai dubioase

sau oricum necorespunzând „spiritului Jockey”, care va deveni de rigoare în scurt timp, vor izbuti să se strecoare printre membrii de drept.

Este cazul romancierului Eugene Sue, care, în tinereţe, a fost posedat de demonul luxului, al modei şi al rafinamentului, suferind de un snobism frenetic ce se regăsea în toaleta sa extrem de sofisticată, somptuozitatea cailor de călărie şi în predilecţia oarbă pentru tot ce venea de dincolo de Marea Manecii: este poreclit „Sue-le-Fat”[19], ca o fină aluzie la vechea lui profesie de medic, adăugând „de Quinine” pentru a scoate în evidenţă patima lui pentru particulele nobiliare şi pretenţiile de mare aristocrat22. Ţinând seama de asemenea predispoziţii, Sue nu avea cum să nu candideze la statutul de membru al clubului, unde a fost primit încă din 1834. Se povesteşte că venea la club în fiecare seară, îmbrăcat după ultima modă, şi că nu contenea să se umfle în pene. Contele de Contades, care a scris în 1887 un studiu consacrat lui „Eugene Sue, clubmanul”, afirmă că mulţi dintre colegii săi din Jockey, „care remarcau greşelile lui de ton, fără a observa afectarea englezească ridicolă (…), murmurau cu maliţiozitate, uitându-se la el: *What a snob*!”. Din punct de vedere istoric, este greu de presupus că membrii clubului ar fi folosit termenul, încă neutilizat în Franţa, dar probabil că exact asta gândeau. Problema este că snobismul romancierului îşi va schimba curând orientarea şi culoarea. Trecând într-adevăr la socialismul umanitar care impregnează *Misterele Parisului*, Sue, până atunci privit cu un amuzament plin de uimire, va deveni în curând ţinta unei înfierări generale în cadrul dublului. Ceea ce nu-l va împiedica să rămână membru al Jockey Club, timp de câţiva ani, înainte de a fi exclus în 1847, din cauza neachitării cotizaţiilor.

Dar romancierul nu constituie singura anomalie în sânul clubului amintit. În perioadele de început, diverşi

19 în traducere ad litteram din lb. fr., „Sue-îngâmfatul“, dar omofonia din pronunţia franceză sugerează cuvântul „sulfat“ (n. tr.).

dandy mişunau în sediile faimosului Jockey Club – cum era, de pildă, generalul conte de Pire, care, la peste şaizeci de ani, arbora jilţeci incredibile, purtate cu nişte pantaloni din *surah* roz –, iar excentricii formează, şi ei, un grup numeros, urmând exemplul primului preşedinte al clubului, Lordul Seymour, poreclit Milord l'Arsouille[20].

Deja „fashionable", clubul nu este încă foarte strict. Prima perioadă, notează acelaşi Jacques Boulenger, „a fost foarte veselă. Pe-atunci erau la modă excentricităţile şi mistificările23". La începutul anilor 1860, tot membrii clubului sunt cei care pun la cale tămbălăul rămas de pomină în analele Operei din Paris, împotriva operei *Tannhäuser* de Wagner. Prinţul de Sagan, la bătrâneţe, mărturisea plin de candoare: „Ni se spusese că se va lăsa cu scandal, aşa că, evident, ne-am dus şi noi24". De unde şi reputaţia multă vreme execrabilă a membrilor clubului. Pentru Edmond de Goncourt, aceştia nu erau decât nişte „glumeţi", „parizieni decadenţi", cu un creier care se învârteşte „între dansatoarele de la Operă, caii de curse şi vinurile de soi" 25.

Dar atunci, Jockey Club era deja pe cale de a deveni mai respectabil şi mult mai aristocratic decât fusese la origine.

Mai închis, Jockey Club ajunge acum prototipul cercurilor selecte, unde regulile şi barierele garantează elitei că nu va fi deranjată de intruşi. „Nu există prea multe circumstanţe*, remarcă unii observatori contemporani, „unde să se afirme astfel, fără nuanţe, sentimentul de a aparţine unei elite şi dreptul acesteia de a-şi desemna egalii în rang şi de a le închide uşa celor consideraţi inapţi sau necorespunzători din punct de vedere social". 26

Pentru a asigura caracterul exclusivist, Jockey Club s-a dotat cu reguli de selecţie, care, în ciuda aparenţei democratice, se vor dovedi de o eficacitate redutabilă. În primul rând, fiecare candidat trebuie să fie prezentat de

20 Milord Derbedeul (n. tr.).

doi naşi, evident membri ai clubului. Era de la sine înţeles că situaţia mondenă şi credibilitatea „naşilor” în cadrul cercului ar fi fost grav afectate de un eventual eşec al „finului” pe care îl susţin şi îl promovează. „O respingere”, nota ducele de Brissac, „este ofensatoare atât pentru candidat, cât şi pentru cei doi naşi” 27. De fapt, „ar da naştere unui sentiment de îndoială în privinţa capacităţii lor de a aprecia persoana celui pe care l-au propus şi, într-o oarecare măsură, chiar şi legitimitatea apartenenţei lor la cerc” 28. Aşadar, membrul căruia i se cere să fie „naş” va trebui să se gândească „de două ori înainte de a-şi asuma rolul: dacă solicitantul nu este «jockeyiabil», nu are nicio şansă de a găsi nişte membri într-atât de inconştienţi în privinţa mizelor simbolice ale alegerii, încât să accepte să îi susţină cererea” 29. Odată candidatura validată, campania electorală se deschide cu opt zile înainte de scrutin, denumit „balotaj” fiindcă se efectua iniţial cu ajutorul unor mici bile, *ballottes* în franceză, albe când votul era favorabil, negre în caz contrar – de unde şi termenul, inevitabil anglicizat, *blackboulé*\ prin care era desemnat candidatul respins. Or, acest vot, la care pot participa toţi membrii clubului, trebuie să demonstreze un larg consens în favoarea candidatului, din moment ce o cincime din voturile împotrivă ar fi suficiente pentru a-l respinge.

În zilele noastre, aceşti parametri sunt suficient de integraţi pentru a fi evitate orice surprize. Selecţia se efectuează cu precădere la nivelul candidaturilor, unde, conform zicalei, se alege grâul din neghină. În concluzie, nu mai sunt prezentaţi decât candidaţi cu şanse reale de a fi admişi. În secolul al XIX-lea, în schimb, trierea se făcea în momentul alegerii propriu-zise. La 4 ianuarie 1880, de pildă, *Le Gaulois* relata în cronica sa mondenă, „Lumea şi oraşul”, că nu mai puţin de şapte candidaţi la Jockey, dintre care şase purtând nume cu particulă, fuseseră respinşi. Ceea ce, comenta gazetarul, „dovedeşte cât de dificil a devenit Jockey Club la capitolul primirii de noi

membri”. A doua zi, marea ştire era din nou comentată (de remarcat caracterul strategic al chestiunii): valul de respingeri, menţiona ziarul, „nu are cum să dezmintă renumele de ostracism al acestui cerc, de care se plâng străinii (…). Adevărul este că Jockey Club, luat în ansamblu, consideră că cei şapte sute de membri ai săi sunt de ajuns. Unul dintre ei ne spunea: «Ce vreţi? Există printre noi taţi de familie care consideră Jockey un fel de fief la care au dreptul să participe şi fiii lor. Iar aceştia sunt întotdeauna primiţi.»”.

De fapt, Jockey Club va deveni rapid din ce în ce mai aristocratic, meritându-şi în curând porecla de „cercul ducilor”. Începând cu 1884, o altă dată notabilă în viaţa şi orientarea clubului, preşedinţii acestuia au fost întotdeauna duci sau cel puţin membri ai unor familii ducale: La Rouchefoucauld-Daudeauville, Fezensac, Avaray, Luynes, Cossé-Brissac… În 1953, clubul număra 34 de duci, fără a mai pomeni de un prinţ de sânge regal şi de ducele de Edinburgh. La momentul respectiv, dintre cele 625 de familii franceze reprezentate, 528 sunt familii de nobili sau considerate astfel, faţă de 97 de familii de burghezi – Jockey Club constituind indiscutabil „cel mai aristocratic cerc din Franţa”, notează Charondas în studiul său *Un arbitru al armoariilor din Jockey Club* Reluată şi continuată de heraldistul Régis Valette în 200030, aceeaşi lucrare constată o adevărată persistenţă: dacă nu mai există în zilele noastre decât 13 duci, aceasta este consecinţa dispariţiei ducilor apăruţi în perioada Imperiului, ducii din Vechiul Regim rămânând la fel de numeroşi. Din cei 1 200 de membri actuali, 900 sunt nobili. Cât despre „falsa nobilime”, este şi ea reprezentată, în anul 2000, prin 84 de familii, exact ca în 1954, dintre care 50 de familii burgheze cu particulă şi 34 de familii burgheze cu titlu nobiliar. Concluzia? La Jockey, nimic nu este lăsat în voia hazardului, iar stabilitatea cifrelor confirmă, în opinia lui Régis Valette, existenţa unui „plafon secret de 80 pentru falsa nobilime şi de 20 pentru marea

burghezie”, ceea ce „garantează o selecţie riguroasă, marcată de eşecuri pe cât de nedrepte, pe atât de benefice cercului”.

Printre tentativele eşuate rămase de pomină se citează respingerea candidaturii lui Alfred de Musset (pe motiv că nu ştia să călărească) sau eşecul lui Paul Bourget la începutul secolului XX. În timp ce acesta era în culmea gloriei sale mondene, literare, dar şi politice, ca mesager al conservatorismului şi al monarhiei, preşedintele clubului, ducele de Doudeauville, a făcut campanie împotriva lui şi a obţinut ca Paul Bourget să fie *blackboulé*; când au fost anunţate rezultatele, ducele a făcut un comentariu admirabil: „Din fericire, mai există încă în Franţa persoane pentru care meritul personal nu contează”. 31 Acesta este, de altfel, motivul pentru care, explică Michel Pinçon şi Monique Pinçon-Chariot, consilierii l-ar fi îndemnat insistent pe Valéry Giscard d’Estaing să nu se prezinte32…

Toate acestea, aşadar, fac ca intrarea în Jockey Club să fie unul dintre obiectivele supreme în cariera unui snob: nu poate exista vis mai frumos. Un snobism pur, eliberat de orice alt considerent, unica atracţie a clubului Jockey, care, spre deosebire de alte cercuri selecte din capitala franceză, este mai degrabă modest ca sediu, fiind lipsit de grădină, de privelişte sau de piscină, se concretizează în cele din urmă în ideea de a face parte din el, adică de a te afla printre (rarii) aleşi…

În afară de Jockey Club, Parisul nu duce lipsă de cluburi cu circuit închis, unde „elita elitei” să se poată întâlni fără teama de a avea de-a face cu diverşi intruşi. Este vorba despre cercuri care, în multe privinţe, susţin de altfel aceleaşi principii, se pliază unor reguli similare, iar înflorirea şi apoi dăinuirea lor în contemporaneitate nu fac decât să confirme existenţa unui anumit gen de snobism – care supravieţuieşte în mod vizibil dispariţiei treptate a aristocraţiei.

Istoria cercurilor şi a cluburilor33 în Franţa a

cunoscut mai multe perioade faste. Prima, pe care am evocat-o deja, se situează la joncţiunea anilor 1830, în legătură strânsă cu această anglomanie galopantă, pe care o întâlnim deopotrivă în instituţiile parlamentare şi în manierele practicate la masă, în vocabularul „fashionable" sau în croiala îmbrăcămintei. Bărbaţii vor, ca în Anglia, că se poate întâlni fără prezenţe feminine, într-o ambianţă confortabilă, pentru a fuma, a juca partide de cărţi, a paria, a discuta împreună despre subiecte care nu le interesează pe doamne sau care ar fi necuviincios să ajungă la urechile lor. Aşa au ajuns să se înfiinţeze, în paralel cu Jockey Club, un „Cercle de l'Union", în 1828 – multă vreme considerat mai puţin eclectic şi mai aristocratic decât acesta; sau, de asemenea, în 1835, un „Cercle agricole", care, în ciuda numelui de „cerc agricol", reuneşte în realitate diverşi mari moşieri, preocupaţi de ameliorarea tehnicilor în agricultură. Instalat pe bulevardul Saint-Germain, Cercul agricol este prezidat, la sfârşitul secolului al XIX-lea, de marchizul de Mortemart, asistat de patru vicepreşedinţi, ducele d'Avaray, prinţul de Lucinge, marchizul de Montesquiou-Fezensac şi baronul Reille.

O altă perioadă fastă, ultimii ani ai celui de-al Doilea Imperiu şi primele decenii ale celei de-a Treia Republici. Şi în acest caz, Anglia şi sportul rămân polii dominanţi. Clubul patinatorilor, numit ulterior „Cercle du Bois de Boulogne-Tir aux pigeons", fondat în 1865 de prinţul J. Murat şi prinţul de Sagan, precedă crearea unui „Sporting-Club", prezidat de ducele de Fitz-James, a unui „Racing-Club de France" (1882) şi, peste câţiva ani, a cluburilor „Polo de Paris" (1892), „Cercle de l etrier" (1895) şi „Automobile Club de France" (ACF) – a cărui adunare de constituire a avut loc la 12 noiembrie 1895, pe

Quai d'Orsay, în palatul marchizului de Dion, care încredinţează preşedinţia noului club baronului de Zuylen.

Totuşi, mai mult chiar decât centrele de interes afişate, care se dovedesc adesea secundare, ceea ce au în

comun aceste grandioase cercuri este dorinţa de a constitui nişte insule de eleganţă, locuri de rezistenţă ale elitei în faţa agresiunilor lumii exterioare. Pentru a putea pătrunde în rândurile lor, toate aceste cluburi impun, aşadar, reguli de comportament destul de stricte pentru membrii lor, care, ca şi în Jockey Club, sunt supuşi unei severe selecţii prealabile.

Astfel, în virtutea statutului „Automobil Clubului" din Franţa, fiecare candidat care doreşte să intre ca membru permanent trebuie să fie prezentat, de doi naşi, comisiei pentru candidaturi. Numele candidaţilor şi cele ale naşilor lor sunt afişate, apoi, în sediile cercului până la data fixată pentru admitere, pe o perioadă ce „nu poate să fie mai mică de o lună, pentru a le permite membrilor clubului să transmită preşedintelui comisiei pentru candidaturi eventualele lor remarci". Candidatura este evaluată pe baza unui raport confidenţial, întocmit de un delegat al comisiei, care are datoria de a-l întâlni pe candidat, „la domiciliul său, de preferinţă, pentru a-şi face o idee despre calităţile lui umane", precizează broşura distribuită membrilor, *ABC-ul ACF-ului*. În fine, dosarul este supus consiliului consultativ, care se pronunţă prin scrutin secret, un vot contrar fiind suficient pentru a anula trei voturi favorabile. Iar admiterea nu este definitivă decât după aprobarea de către preşedintele clubului.

Cât priveşte regulile, ele sunt cele specifice lumii bune, considerată un etalon permanent: „Din moment ce se constată că uzanţele se schimbă, este legitim să li se ceară membrilor să respecte o atitudine şi o ţinută de calitate. Farmecul ambianţei din club vine din respectarea unor uzanţe care, în ansamblul lor, constituie ceea ce odinioară se numea civilitate", declară *ABC-ul ACF-ului,* într-o notiţă despre noţiunea de eleganţă. Respectarea bunelor maniere se impune cu pregnanţă, până în cele mai mici detalii. *Anuarul 2004 al Automobil Clubului* precizează, în rubrica rezervată „vieţii de club", că „ţinuta vestimentară cu sacou şi cravată, indiferent de anotimp,

obligatorie pentru membrii şi invitaţii lor, este un obicei respectat de la înfiinţarea ACF”. Acelaşi document aminteşte că telefoanele mobile trebuie închise în saloanele restaurantului şi că nu este permis accesul în incinta clubului cu serviete, genţi diplomat şi documente de lucru: la masă nu este politicos să se discute despre afaceri. De altfel, regulamentul clubului conţine precizări clare în acest sens, subliniind într-un preambul că membrii respectă „aceleaşi datini şi obiceiuri34”.

În ciuda dezideratului persistent de sanctuarizare a elitelor, cluburile propriu-zise au fost nevoite să se transforme în cursul secolului XX.

Unele au suferit de pe urma unor evenimente neplăcute, au trecut prin adversităţi ale sorţii sau au ajuns să se asocieze, fuzionând. Astfel, un „Nouveau Cercle de l’Union”, găzduit în sediul vechiului „Cercle Interallié (creat în 1917), pe rue du Faubourg Saint-Honoré, a fost rezultatul fuzionării, în 1983, dintre „Cercle de l’Union” şi „Nouveau Cercle” de pe Rue Royale. Acesta din urmă fuzionase deja în 1916 cu „Cercle agricole”, apoi în 1946 cu „Cercle de l’Union artistique”, care pe vremea fraţilor Goncourt se numea „cercul epatanţilor”. Cât despre „Cercle de l’Union”, închis sub ocupaţia germană şi redeschis în 1945, acesta propusese zadarnic, în 1948, să fuzioneze cu concurentul său dintotdeauna, Jockey Club.

Alte cercuri s-au deschis unui public mai larg, uneori din cauze nefericite – sub presiunea necesităţilor financiare, dar şi a snobilor nerăbdători să devină membri. De aici, o creştere foarte însemnată a efectivelor. Astfel, „Polo de Paris”, care nu are decât 574 de membri în 1958 şi 753 în 1965, ajunge la un număr de 2.500 de membri în 1986. La fel, „Cercle du Bois de Boulogne” trece de la 470 de membri în 1869 la 1 691 în anul 1987. Ceea ce produce şi mutaţii semnificative la nivelul comportamentelor. În anii ’70, de pildă, creşterea necontrolată a efectivelor „Cercle du Bois de Boulogne” s-a tradus, deplâng responsabilii clubului, printr-o mai mare eterogenitate

socială şi culturală a membrilor, manifestându-se prin „încălcări tipice ale regulilor de curtoazie35”.

Totuşi, indiferent că au rămas la fel de exclusiviste ca altă dată, cum se întâmplă cu „Jockey” sau „Auto”, sau că se dovedesc mai deschise (deschiderea fiind, de fapt, întotdeauna destul de relativă), lumea continuă să râvnească la statutul de membru al marilor cluburi, după cum demonstrează, de altfel, afluxul candidaturilor, chiar şi în zilele noastre. Într-un cuvânt, marile cercuri mondene suscită şi azi un snobism de substituţie sau de prelungire… Un snobism ce poate fi asemuit, între altele, cu reapariţia, foarte contemporană, a anumitor anuare distinse, deosebit de vechi şi prestigioase, cum *ar fi Almanahul*

Gotha şi *High-Life*> ambele reconstituite la începutul celui de-al treilea mileniu, primul în Marea Britanie, al doilea în Franţa, sub patronajul doamnei Laetitia de Habsburg-Lorena.

Un snobism de care suntem tentaţi să legăm, de asemenea, într-un registru inedit, ce demonstrează deopotrivă persistenţa şi reînnoirile fenomenului, dezvoltarea unor site-uri „rezervate” pe internet, cum ar fi Asmall World, lansat în 2004, de fostul bancher de investiţii Erik Wachtmeister. Undeva la mijloc, între club şi anuar, nu reuşeşti să figurezi pe acest site decât „năşit” cum se cuvine, pentru a-ţi putea dovedi apartenenţa la o elită, care nu se coboară să se amestece cu masele ce invadează cu zecile de milioane „site-urile de socializare” obişnuite, de genul My Space sau Facebook.

Capitolul VI

SĂ NU-ŢI LIPSEASCĂ (NICI RELIGIA)

Religia şi spiritualitatea pot, în anumite cazuri, să constituie instrumente admirabile pentru snobismul monden, permiţându-i snobului să pătrundă, prin acest mijloc colateral, în diverse coterii şi grupuri care, altminteri, i-ar fi rămas strict interzise. Rolul de trambulină s-a aflat multă vreme în strânsă legătură cu Biserica, întâi *contra ei*, în veacul al XVDI-lea, când toată

lumea era de religie catolică şi puteai, încălcându-i canoanele, să obţii un acces nesperat în cercurile elitei, apoi *împreună cu ea*, în secolul al XIX-lea, când religia catolică a reintrat în graţiile celor mai exclusiviste saloane. Şi, abia de curând, în ultimele decenii, diminuarea impactului creştinismului a făcut ca variantele snobismului de natură spirituală să dobândească o oarecare autonomie faţă de Biserică – odată cu explozia unor secte „populare”, unde oamenii sunt atraşi mai puţin din dorinţa de originalitate (nu mai este prea original să nu fi creştin), cât din năzuinţa de a semăna cu „starurile” pe care aceste secte le folosesc drept vitrine şi produse de marketing.

SNOBISMUL LOJII

Un arheolog al cunoştinţelor, al credinţelor şi al bizareriilor spiritului omenesc ar putea negreşit să deceleze, în veacul al XVI-lea, elementele unui snobism protestant, în secolul al XVII-lea, în jurul abaţiei Port Royal, urmele unui snobism jansenist sau ale unui snobism chietist la începutul secolului al XVIII-lea, când preceptele doamnei Guyon şi ale lui Fénelon se bucură de o largă răspândire în lumea bună. Dar, chiar şi aşa, snobismul rămâne relativ limitat, iar în realitate se poate spune că înflorirea francmasoneriei în Epoca Luminilor, în Franţa, reprezintă incontestabil prima manifestare semnificativă a acestui gen de snobism.

În forma sa modernă, francmasoneria se naşte în 1717, odată cu Marea Lojă Unită a Londrei, în care ducele de Montaigu, iar apoi ducele de Wharton vor deţine curând funcţia de Mare Maestru. În Franţa, Charles Radclyffe, Lord Derwentwater, este cel care instaurează, în iunie 1726, prima lojă parizianã. Legăturile cu Marea Britanie se dovedesc, de la bun început, extrem de strânse, lojile franceze situându-se atunci, în mod oficial, sub egida Marii Loji Unite a Londrei –, situaţie ce se prelungeşte până în 1738, când o Adunare Generală a lojilor franceze îl instituie ca „Mare Maestru general şi perpetuu al masonilor în regatul Franţei” pe Louis de Pardaillan de

Gondrin, duce d’Antin, pair de Franţa şi guvernator al provinciei Orléanais. Această alegere din 1738 constituie, de fapt, o Mare Lojă a Franţei şi, prin urmare, un mod de separare de Marea Lojă Unită a Londrei, ceea ce, de altfel, îi înfurie pe britanici: „Ingraţii aceştia”, acuză în acel an o publicaţie masonică londoneză, „uită că splendoarea de care se bucură le vine din Anglia”. 1 Totuşi, această ruptură nu împiedică nicidecum menţinerea unor relaţii strânse, iar în Franţa francmasoneria va continua de fapt să beneficieze de prestigiul originilor ei anglo-saxone, ingredient tradiţional al snobismului, după cum s-a putut vedea.

Încă din primele decenii ale secolului al XVIII-lea, francmasoneria devine, aşadar, locul de întâlnire favorit al înaltei aristocraţii, în Franţa, la fel ca în Anglia sau în Germania: în august 1739, moştenitorul regatului Prusiei, viitorul Frédéric al II-lea, este iniţiat în secret la Braunschweig.

La moartea ducelui d’Antin, în 1743, venerabilii lojilor pariziene ezită astfel între trei candidaţi la funcţia de Mare Maestru: prinţul de Conti, mareşalul de Saxa şi contele de Clermont, fiul unui bastard recunoscut al lui Ludovic al XIV-lea cu doamna de Montespan. A fost ales contele de Clermont, care va păstra ciocanul de Mare Maestru până în 1771, când va muri. În acea vreme, va scrie peste câţiva ani istoricul mason Lalande, „cele mai distinse personaje de la Curte şi din Oraş erau iniţiate în masonerie” 2. În 1766, în „Tabelul general” conţinând lista celor 164 de loji care depind de Marea Lojă a Franţei, îi descoperim, printre numele venerabililor, pe ducele d’Ayen, ducele de Crussol, contele de Noailles, contele de Choiseul şi contele de Tessé.

Odată cu decesul contelui de Clermont, în 1771, începe ceea ce Louis Amiable va numi „epoca de aur a francmasoneriei franceze” 3. Această etapă începe prin desemnarea în funcţii importante a două mari personalităţi, alegerea lor demonstrând că moda masonică

a atins un punct culminant: Anne Charles de Montmorency, duce de Luxembourg şi de Châtillon, este numit administrator general, iar ducele de Chartres, viitor duce d'Orléans înainte de a deveni Philippe Egalité, este uns Mare Maestru. Odată cu acesta, francmasoneria pătrunde şi în familia regală: în curând, fraţii lui Ludovic al XVI-lea, Provence, viitorul Ludovic al XVIII-lea, şi Artois, viitorul Carol al X-lea, vor fi şi ei iniţiaţi, aidoma celor mai mari nobili din regat. „Toată lumea face parte din francmasonerie", îi scrie Maria-Antoaneta, mereu în pas cu ultimele noutăţi ale modei, surorii sale Maria-Cristina de Saxa-Teschen4. Patima aristocratică prelungeşte şi încurajează totodată o tendinţă mai generală: masoneria a devenit un fenomen social. În 1771, există 154 de loji la Paris şi 322 în provincie. Numărul lor va creşte până la aproape 700, în 1789, o dată care, potrivit lui Louis Amiable, „marchează apogeul francmasoneriei franceze" 5.

Se poate spune că într-o jumătate de secol aceasta a cunoscut o dezvoltare remarcabilă, mai ales ţinând seama de faptul că structura societăţii împărţite în clase rămâne relativ neclintită, iar poliţia şi papalitatea încearcă prin interdicţii repetate să se opună tendinţei de extindere a francmasoneriei. O dezvoltare la care snobismul şi moda par să fi avut o contribuţie deloc neglijabilă. Snobismul? Am fi tentaţi să spunem „snobismele", din moment ce este necesar să facem o distincţie între marii seniori şi micii burghezi, care se înscriu în loji din raţiuni complet diferite.

Gravura în negru şi alb specifică celei de-a doua jumătăţi a secolului al XVIII-lea pare deopotrivă naivă şi tulburătoare. La lumina pâlpâitoare a unor lumânări mari, grupate trei câte trei, aproximativ zece fraţi în straie de curte şi şorţ alb, cu capul descoperit, cu sabia în mână, se pregătesc de o iniţiere; încep prin a interpreta „moartea profanului", care este întins pe un covor brodat cu forme diverse – echere, lacrimi, cranii şi tibii; este pregătită astfel revenirea lui la o nouă viaţă, după ce a trebuit să treacă prin diferite încercări – proba pământului, a focului,

a apei şi a aerului. Atmosferă stranie, simboluri obscure, ai sentimentul acut că asişti la un ritual interzis. Dar să nu mergem cu gândul prea departe. Iniţierea, primul pas în viaţa masonică, şi secretul, cel puţin teoretic, care o învăluie au o dimensiune picantă, exotică, mult mai atrăgătoare decât rutinele sacre ale catolicismului oficial. „Este", remarcă Paul Naudon, „epoca în care francmasoneria stârneşte curiozitatea înaltei societăţi prin atracţia deopotrivă galantă, mistică şi taumaturgică exercitată de riturile iniţiate de Mesmer şi Cagliostro". 6 Pentru aristocraţii blazaţi din veacul lui Ludovic al XV-lea, snobismul masonic este înainte de toate un snobism al transgresiunii.

Transgresiune, în primul rând, a regulilor şi a interdicţiilor. Spre sfârşitul anilor 1730, atunci când francmasoneria capătă amploare, autorităţile publice încep să se îngrijoreze. În februarie 1737, un raport prezentat locotenentului general de poliţie, relatând discuţiile ce se poartă la Paris, semnalează că „nu se vorbeşte aici decât despre progresele pe care le înregistrează ordinul farmazonilor; toţi, nobili şi mojici, caută să li se alăture; este o adevărată nebunie". În luna septembrie a aceluiaşi an, intrigat de marele număr de lachei şi de rădvane oprite în faţa unui han de pe Quai de la Rapee, comisarul din Châtelet, Delespinay, însoţit de o căprărie de pază, nimereşte în toiul unui ceremonii, nas în nas, cum s-ar spune, cu „un mare număr de persoane, majoritatea purtând şorţuri din piele albă şi cordon de mătase albastră pe după gât, la capătul căruia unii aveau un echer, alţii o mistrie sau un compas şi alte unelte folosite în zidărie" 7. Comisarul are, totuşi, flerul de a nu insista, neîndrăznind să întrebe numele participanţilor despre care intuieşte că aparţin, în mare parte, celei mai înalte nobilimi. Până la urmă, doar hangiul, un oarecare Chapelot, va fi urmărit şi sancţionat cu o amendă destul de usturătoare. Totuşi, episodul a impresionat autorităţile: o ordonanţă a locotenentului general de poliţie, emisă ca urmare a

incidentului, va „interzice tuturor persoanelor, indiferent de clasă, calităţi şi condiţii, să se adune sau să formeze vreo asociaţie, sub niciun fel de pretext sau denumire, dar în special sub numele de francmasoni”.

Istoricii semnalează, pe parcursul anilor următori, câteva razii ale poliţiei şi percheziţii care, în martie 1744, s-au soldat chiar cu un mic număr de arestări, de scurtă durată, totuşi 8. Suficient să facă plăcerea mai ispititoare: dacă riscurile sunt în mod obiectiv minime, jocul este interzis, ceea ce este de ajuns, negreşit, pentru ca experienţa să pară mai palpitantă. Mai ales că, pe lângă această prohibiţie legală, apare, începând cu anul 1738, şi o interdicţie papală: Clement al XII-lea îi pedepseşte pe francmasoni cu excomunicarea *ipso factoy* prin bula sa *în eminenţi*, şi recurge la braţul secular împotriva lor. În 1751, anatema şi excomunicarea vor fi reiterate de papa Benedict al XIV-lea în bula *Providas* – ceea ce face să planeze o îndoială gravă asupra eficacităţii măsurilor predecesorului său. Aşa se explică de ce un delicios iz de scandal, în combinaţie cu perspectiva improbabilă a unor pedepse îndepărtate, conferă un plus de savoare apartenenţei la masonerie: „Excomunicarea papală”, va constata Louis Amiable, „nu a făcut decât să atragă un număr şi mai mare de adepţi”. 9

Dar aristocratul mason nu se limitează doar la încălcarea ordonanţelor de poliţie şi a bulelor papale, ci nesocoteşte totodată, prin doctrinele egalitare pe care le susţine, principiile fondatoare ale castei sale, aşa cum face bunăoară ducele d’Antin, unul dintre cei mai mari şi cei mai bogaţi seniori din regat, în discursul pe care îl rosteşte în faţa „Marii Loji întrunite solemn la Paris”, la 24 iunie 1740, ziua când, prin tradiţie, se sărbătoreşte solstiţiul de vară. „Oamenii”, declară cu acest prilej domnul duce, „nu se deosebesc între ei în primul rând prin limbile pe care le vorbesc, prin veşmintele pe care le poartă (…), prin demnităţile cu care sunt investiţi. Lumea întreagă este asemenea unei mari republici, unde fiecare naţiune este o

familie şi fiecare individ, un copil. Şi, în primul rând tocmai pentru a resuscita şi a răspândi aceste maxime esenţiale, preluate din natura omenească, a fost instituită societatea noastră”. 10 Peste câţiva ani, la Loja celor Nouă Surori, acasă la doamna Helvetius, marile nume din regat se vor întâlni cu Voltaire, Cabanis sau Volney, principalii iniţiatori ai iluminismului. Toate încălcările dispoziţiilor legale anunţă, de fapt, snobismul politic al marchizilor iacobini şi al burgheziei roşii, de la Revoluţia Franceză până în secolul XX. Cât despre cei pe care aceste fronde intelectuale nu îi amuzau suficient, apartenenţa la francmasonerie putea să le ofere în plus şi ale tipuri de senzaţii tari. Şi cu precădere, mai ales în primii ani, plăcerea de a se înhăita, în diverse cabarete amenajate în formă de temple de circumstanţă, cu nişte indivizi cărora, în viaţa obişnuită, aristocraţii rafinaţi nu le-ar fi deschis nici uşa de la scara de serviciu.

Acesta este, de altfel, aspectul francmasoneriei care inspiră verva şansonierilor de atunci:

Să cântăm meritul şi bravura Francmasonilor doldora de veselii.

Pe care-i uneşte doar băutura şi numai darul de a bălmăji să cântăm meritul şi bravura.n

Într-adevăr, comentau Louis d’Estampes şi Claudio Jannet, cea mai mare parte a persoanelor afiliate se conformau în principal „impulsului modei”, precum şi „dorinţei de plăceri, atât de intensă pe atunci în înalta societate” 12.

Această latură deopotrivă transgresivă şi mondenă se manifestă uneori într-un mod explicit burlesc, ca la Caen, unde, în paralel cu loja oficială, s-a creat, probabil prin 1742, o *Société des Frânes-Péteurs*, din care făceau parte personaje provenind din cele mai bune familii din partea locului, domnii de Mons, de la Ducquerie, de Than, du Moustier, de la Londe, Jollivet de Bléville, de Closville etc. Dedicată „petomaniei”, ospeţelor şi băuturii, această societate nu omite, totuşi, să îşi proclame legile sub forma

unei broşuri apărute în 1743, *Zéphyr-Artillerie, ou la Société des Frânes-Péteurs*[2122], pastişă a constituţiilor masonice reeditată în mai multe rânduri până la Revoluţie şi care, după cum nu se putea să nu se spună, va face mult zgomot – fiind menţionată bunăoară în prestigioasă publicaţie *Année littéraire*. În opinia lui Fréron, *Société des Frânes-Péteurs* „era o coterie de juni cărora le-a dat prin minte să născocească acest ordin pentru a umple de ridicol ordinul francmasonilor, care era în mare vogă pe-atunci în Franţa şi în special în capitala provinciei Normandia de Jos”. Dar textele publicate de către societate neagă o asemenea interpretare: în realitate, nu este vorba neapărat, se pare, despre o parodiere a lojilor la modă, cât despre o variaţiune relativ grosieră pe aceeaşi temă, cea a încălcării regulilor bunei-cuviinţe printr-o ruptură declarată faţă de ele – o ruptură pe care nu şi-o pot permite, de altfel, decât cei care, din străMoşi, le cunosc ca pe propriul buzunar…

Revenind acum la masonerie în general, se cuvine negreşit, încă o dată, să nuanţăm lucrurile şi să recunoaştem că unii dintre aceşti aristocraţi erau animaţi de convingeri incontestabil sincere şi profunde. Francmasoneria aristocratică în secolul al XVIII-lea nu se rezumă, bineînţeles, la snobism sau la modă; dar ar fi la fel de naiv să credem că aceşti aristocraţi nu ar fi avut nicio contribuţie la extraordinara înflorire a lojilor din epocă: chiar şi în cazul personajelor plasate cel mai sus în ierarhie, francmasoneria pare adesea să nu fi fost decât un joc de societate, un mijloc de a se distinge, de a se vedea şi de a se face văzut în sânul unor loji, care seamănă frecvent cu nişte cercuri sau cluburi. Astfel, contele de Clermont şi succesorul său, ducele d’Orléans, nu au fost, de fapt, Mari Maeştri decât cu numele, interesându-i nu atât doctrinele secrete, cât petrecerile somptuoase şi fastul.

---

21 In limbaj familial, peter (verb) şi peteur (substantiv) au la bază substantivul pet („pârţ“) (n. tr.).

22 Artileria Zefir sau Societatea Petomanilor Francezi (n. tr.).

Un pic de convingere şi mult snobism sau invers? Proporţiile, trebuie să recunoaştem, rămân incerte. Iar remarca este valabilă în egală măsură pentru francmasoneria burghezilor, chiar dacă, în cazul lor, snobismul este de alt gen.

În veacul al XVIII-lea, chiar dacă numărul lor este mare, aristocraţii, clericii şi militarii nu sunt nicidecum singurii iniţiaţi în misterele masoneriei. Sub acest aspect, şi burghezii au fost foarte numeroşi, de la bun început. Dar ceea ce, în atitudinea lor, ţine indubitabil de o formă de snobism, pare în profundă contradicţie cu doctrina masonică şi cu dispreţul pe care ea îl impune faţă de falsele valori, faţă de aparenţele deşarte şi faţă de distincţiile abuzive.

Primul element al snobismului masonic constă în apartenenţa la un mic grup închis, la o societate secretă, unde burghezul va avea posibilitatea să intre în contact cu membrii înaltei aristocraţii şi să se considere pe picior de egalitate cu ei: toţi fraţi, nobili şi mojici, toţi uniţi şi, de asemenea, diferiţi de toţi ceilalţi, de profani, de cei care nu au acces la misterele lui Hiram13…

Cu atât mai mult cu cât în Franţa francmasoneria oferă snobismului o carieră mai fecundă decât în ţara lui de origine. Din raţiuni istorice, într-adevăr, în francmasoneria franceză va înflori o ierarhie de grade, deosebit de complexă şi exotică, şi asta încă din anii 1730. „Obiectivul”, explică Paul Naudon, era „de a regenera ordinul invadat de o gloată de Fraţi libertini, preocupaţi mai mult de distracţii frivole şi de banchete decât de scopurile iniţiatice. Gradele înalte au permis o selecţie calitativă”, înainte de a antrena la rândul lor nenumărate abuzuri, iar în particular, fiindcă snobismul te obligă, au condus la „conferirea iluzorie, dar profitabilă, a unor titluri cavalereşti menite să flateze mediocrităţile vanitoase” 14. În 1758 este stabilită, aşadar, o scară selectivă de 25 de grade, Ritul Perfecţiunii, al cărui număr de grade va creşte în scurt timp la 33, lăsându-le snobilor toată libertatea de

a jongla printre aceste titluri înţesate de majuscule fanteziste şi adjective grandilocvente: Maestru Ales al celor Nouă, Ilustru Ales al celor Cincisprezece, Sublim Cavaler Ales, Mare Maestru Arhitect, Cavaler al Arcei Regale, Mare Ales al Bolţii Sacre sau Sublim Mason, Prinţ al Ierusalimului, Sublim Scoţian al Ierusalimului Celest, Prinţ al Libanului, Cavaler al Şarpelui de Aramă, Prinţul Milosteniei, Mare Comandor al Templului, Mare Scoţian al Sfântului Andrei, Mare Ales Cavaler Kadosh, Sublim Prinţ al Regescului Secret. Cu aşa ceva, ai toate motivele să priveşti cu milă titlurile de nobleţe obişnuite. „Dacă se insinuează în gradele superioare, împopoţonat cu toate brocarturile de rigoare, împodobit cu decoraţii mai strălucitoare decât crucea Sfântului Ludovic, gătit cu mătăsuri mai sclipitoare decât ordinele regelui, tratat drept Prinţ Suveran sau Sublim N ştiu Ce”, micul burghez, comentează Gustave Bord, „va lua toate astea în serios, titluri şi bulendre, îşi va dispreţui vecinul, care îşi păstrează prăvălia, nevasta şi timpul liber, îl va dispreţui mai mult chiar, dar de data asta în numele egalităţii, pe cel care va trece pe lângă el, încununat de onoruri şi podoabe autentice”. 15 În numele egalităţii?

SNOBISMUL CATOLIC

Rolul pe care îl joacă masoneria în snobism se va transfera, într-un sens, catolicismului în secolul al XIX-lea, când aristocraţia, traumatizată de dezlănţuirea revoluţionară şi convinsă că voltairianismul, francmasoneria şi anticreştinismul au avut aici o contribuţie importantă, redevine în mare parte conformistă.

Un snobism catolic, am arătat deja, era aproape de neconceput în Vechiul Regim, cu câteva excepţii, desigur, cum ar fi jansenismul care, de fapt, constituie deopotrivă un snobism de tip religios (afirmând că harul nu le este acordat gratuit decât unor rari aleşi) şi religia snobilor, a celor care, asemenea lui Saint-Simon, ţin neapărat să se distingă. „Toate spiritele rafinate (…) erau de această

părere”, constata Primi Visconti, în 167416. Dar este vorba, oricum, despre o excepţie. Snobismul catolic, în general, era de neconceput, atât din cauză că toată lumea se declara catolică (şi de aceea a fi catolic nu presupunea nicio trăsătură originală), cât şi pentru că în veacul al XVIII-lea elitele nu prea mai erau catolice.

Snobismul catolic nu apare, de fapt, decât după Revoluţia Franceză, în timpul Consulatului şi al Imperiului mai întâi – ceea ce demonstrează în 1802 triumful tezei din *Geniul creştinismului*, în care Chateaubriand făcea apologia unui religii considerate „cea mai poetică, cea mai umană, cea mai favorabilă libertăţii, artelor şi literelor” –, apoi în timpul Restauraţiei, în cadrul cenaclurilor reacţionare ale primului romantism, ultrapapale şi ultraregaliste, cenacluri care nu vor pregeta, ce-i drept, să se debaraseze, dintr-o singură mişcare, de Tatăl Ceresc şi de Bourboni, de sutană şi de crini. „Bunul Dumnezeu este la modă acum printre tinerele din lumea bună”, ridiculizează Victor Hugo în 1842; „nu neapărat bunul Dumnezeu al naturii şi al sufletului, ci bunul Dumnezeu al micilor capele, al practicilor mărunte şi al misterelor neînsemnate; bunul Dumnezeu al sacristiilor şi al paracliserilor” 17. Şi, la fel cum aceste tinere sunt gata să ofere multe celor care le-ar vorbi înduioşător despre Iisus sau Lacordaire, tot aşa saloanele din înalta societate devin primitoare cu cei care arată că sunt religioşi.

Dar epoca de aur a acestui snobism este mai degrabă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi, în special, ultimele decenii, în timpul celei de-a Treia Republici. Motivele sunt destul de simple: din moment ce nu mai există nici Curte, nici monarh pentru a le conferi titlul de nobil, singurul mijloc de a pătrunde în lumea bună, chiar şi atunci când eşti putred de bogat, este să te conformezi gusturilor şi ideilor ce i se atribuie elitei. Astfel, la fel cum burghezii, chiar şi cei modeşti, se năpustesc pe manualele baroanei Staffe, crezând, în mod eronat, că vor găsi în ele secretele bunelor maniere aristocratice, pe care

pseudobaroana nu le cunoaşte decât din auzite, cei mai ambiţioşi dintre ei îmbrăţişează convingerile religioase ostentative ale nobilimii – care, după ce a fost libertină, deistă sau masonă în veacul precedent, se arată de acum înainte de un catolicism intransigent. Este epoca în care eroul romanului lui Max

Daireaux, *Primele iubiri ale unui om inutil*, îi mărturiseşte vărului său mai tânăr că, de fapt, catolicismul „nu mai este astăzi decât o ramură sau, dacă preferi, o poruncă dintr-o religie mai puternică, snobismul” 18.

Acest snobism catolic va avea, aşadar, riturile şi ritualurile sale, spaţiile lui predilecte şi eroii săi.

Cât despre rituri, dacă toate sacramentele pot flata snobismul, trebuie să punem deoparte botezul, care, în înalta societate, manifestă, chiar şi în privinţa formei, o ruptură foarte clară de secolul lui Voltaire. În ceea ce priveşte alegerea naşilor, o practică intens criticată, dar destul de frecventă consta în a alege pentru acest rol persoane din rândul propriilor servitoare, ba chiar pe orice sărăntoc îţi iese în cale, cum povestea Louis Sébastien Mercier în *Tablou din Paris*: „Mulţi bogătaşi, ca să nu mai lungim vorba, fac astăzi ca oamenii cei mai sărmani: îl iau naş pe ţârcovnicul parohiei şi naşă pe cerşetoarea de lângă cutia milei. Un zdrenţăros căruia îi dai un scud va răspunde în faţa preotului de credinţa domnului marchiz”. 19 Semn al importanţei foarte relative care se acorda religiei spre sfârşitul veacului al XVIII-lea şi al absenţei totale a „snobismului catolic” în acea perioadă. În secolul al XIX-lea, se petrece exact contrariul, din moment ce snobii îşi aleg din înalta societate naşii pentru copiii lor, care, de altfel, nu mai refuză să joace acest rol.

Snobismul catolic are, de asemenea, ritualurile lui, revenind la intervale mai mult sau mai puţin regulate şi de la care, cum sunt serbările de la Curte sau marile baluri, nu ai voie să lipseşti sub niciun pretext. Tot aşa, Cuvântările de Post predicate la catedrala Notredame din Paris de prelaţii cei mai renumiţi – care, înfierează Leon

Bloy, se-apucă astfel „să peroreze” şi „să latre (…) în aceste amvoane răsunătoare din Paris, unde cabotinii apostolici pot să câştige atât de uşor adoraţia femeilor, aţâţându-le cu poveţe caste” 20. Sau, de asemenea, audienţele private la Sfântul Părinte pentru cei bine-văzuţi sau vânzările de caritate pentru sedentari: vânzări care, potrivit unui colaborator înverşunat al publicaţiei *Cri de Paris*, nu ar fi decât „un pretext pentru etalarea toaletelor şi întâlnirile de toate felurile. Te duci acolo (…) ca să te achiţi de nişte obligaţii mondene; adesea, profitând de toleranţa pe care o impune caritatea, pentru a pătrunde în cercuri care rămâneau până atunci închise” 21. În schimb, exceptând cazul localităţii Lourdes, pelerinajele, vădind o religiozitate mai frustă, prin esenţă populară, nu ţin de aceste ritualuri mondene. Decât să pleci în pelerinaj mai bille te duci la Bayreuth.

În viaţa cotidiană, acest snobism are, fireşte, locurile lui predilecte, parohiile de rang înalt, a căror distincţie nu reprezintă decât reflexul cartierului unde sunt implantate şi al populaţiei care le frecventează. La Paris, acesta este rolul pe care şi-l asumă Notredame-de-Lorette sau Madeleine în prima jumătate a secolului al XIX-lea, când centrul de afaceri se situează între Chaussée d’Antin şi Bulevarde, pe care îl recuperează parţial marile biserici din foburgul Saint-Germain, Saint-Thomas-d’Aquin sau foarte noua Sainte-Clotilde, sub al Doilea Imperiu şi în perioada de început a celei de-a Treia Republici – aceasta este biserica unde, în octombrie 1904, Arthur Meyer, directorul foarte monden al publicaţiei *Le Gaulois*, se căsătoreşte cu domnişoara de Turenne, care n-are niciun pic de avere, dar poartă un nume mare, fiind şi cu patruzeci de ani mai tânără decât logodnicul ei. Tot cam în aceeaşi perioadă se afirmă şi bisericile elegante din arondismentul 16, cum ar fi Saint-Pierre-de-Chaillot, unde ducele de la Force are patru locuri rezervate pe primul rând, biserica fiind considerată, în jurul anului 1900, cea mai bogată parohie din Franţa.22

În fine, snobismul catolic are eroii săi. Este vorba în special despre confesori, mentori spirituali sau preoţi la modă, care vor putea la fel de bine să umble înveşmântaţi în mătăsuri sau să se plimbe prin salone îmbrăcaţi cu o sutană tocită şi jegoasă.

Printre primii putem să îl menţionăm pe Monseniorul Veye de Veya, protonotar* apostolic ungur, pe care Gabriel-Louis Pringué îl întâlneşte, la începutul secolului, la recepţiile din fiecare marţi de la doamna ducesă de Rohan, „îmbrăcat cu moaruri mov, cu trenă lungă, cu câte o cotă din dantele preţioase, care par să aparţină dinastiei lui Ludovic al XIV-lea a, prelatul etala sutane de o splendoare ce rivaliza cu toaletele celor mai frumoase femei. „Contesa de Fitz-James afirma că (Monseniorul) îşi confecţiona veşmintele liturgice la Worth” 23, cum făceau şi reginele modei, iar somptuoasele lui centuri, la croitorul La Ferrière. Poate chiar Veye de Veya este cel care, după aproximativ douăzeci de ani, i-a furnizat lui Maurice Bedel modelul pentru Monseniorul Da Costa din romanul *Molinoff*, *Indre-et-Loire*: locuind în Touraine, într-o

4 Prelat de la curtea papală, care are în grijă actele pontificale (n. red.).

fermecătoare vilă în stilul arhitecturii din Restauraţie, acesta invită la el, în fiecare sâmbătă, toată crema înaltei societăţi locale, la după-amiezi literare; le citeşte invitaţilor din Jean Cocteau – „Îngerul Heurtebise”, „una dintre cele mai frumoase pagini de poezie catolică” – şi se îmbracă întotdeauna cu un rafinament extraordinar:

— Ce budoar drăguţ! observă doamna de la Huppe, cufundându-se într-un fotoliu. Şi ce frumos se armonizează cu roba episcopală pe care o purtaţi! Ah!

Ce robă splendidă, ce robă nobilă, Monseniore!

— E de la Lanvin, spuse episcopul.

— Un specialist?

— Dumnezeule… da şi nu.24

La recepţiile de marţi de la ducesa Rohan, Pringue nu întâlneşte numai monseniori de lux, ci adesea se vede

cu un alt musafir nelipsit, pe care îl numeşte, cu veneraţie, „confesorul dantelelor, al brocarturilor şi al evantaielor” 25, celebrul abate Mugnier (1853 – 1944). Acesta se remarcă prin simplitatea şi modestia ţinutei, prin bocancii enormi şi ochelarii groşi. Ceea ce nu-l va împiedica, dimpotrivă, să fie timp de câteva decenii confesorul, confidentul ascultat şi oaspetele celor mai mari nume şi al multor artişti, cum ar fi Huysmans, Anna de Noailles, Valéry sau Jean Cocteau – care apreciază spiritul lui, cultura şi concepţia senină, poetică, liniştitoare şi sentimentală pe care o are despre religie. Simplu? Desigur, dar la fel de snob în fond şi poate un pic mai ipocrit decât prelaţii veşmintelor de lux sau credincioşii care îl primesc la masă în palatele lor personale. Abatele Mugnier lasă să se întrevadă acest lucru în jurnalul său, unde nu omite niciodată să noteze micile imperfecţiuni intelectuale, mondene sau protocolare ale gazdelor lui, cu toată bunătatea evanghelică ce se cuvine, desigur: „Am cinat, aseară (12 iulie 1903) la Henri Germain. Doamna se încăpăţânează să nu mă aşeze în dreapta ei. Nu s-ar întâmpla niciodată aşa ceva în aristocraţie”. 26 Simplu? Suficient pentru a-şi petrece, fără să se formalizeze, bună parte din an în castelele uneia sau alteia dintre nobilele sale prietene – la Combourg, bunăoară, la contesa de Durfort, sau după ce a dejunat într-o zi în compania unui preot de ţară, care încercase cu stângăcie să iasă în evidenţă, abatele îi aruncă gazdei o reflecţie înţelegătoare: „Omul a făcut maximum din minimumul său”. 27

Dar eroii acestui catolicism ezitând între mondenitate şi religie sunt şi convertiţii, ca Elliott Templeton, eroul romanului autobiografic al lui Somerset Maugham, *Pe muchie de cuţit*. American trăind la Paris şi descris ca fiind „de un snobism fără ruşine” 28, protagonistul se converteşte la catolicism, în acelaşi fel în care adoptă datinile şi uzanţele înaltei societăţi pe care doreşte să o frecventeze.

Totul începe când, la scurt timp după sosirea sa la

Paris, Elliott întâlneşte un preot care, negreşit, nu este altul decât abatele Mugnier. Acesta „era celebru pentru felul în care reuşea să îi readucă pe necredincioşi şi pe eretici în marea familie a Bisericii. Conviv strălucit la toate marile dineuri, abatele era renumit pentru spiritul său profund. Misiunea lui pastorală se limita la bogătaşi şi aristocraţi. Era inevitabil ca Elliott să nu se simtă atras de un om care, deşi de obârşie modestă, era un oaspete bine-venit la cele mai exclusiviste recepţii; de altfel, i-a mărturisit unei americance înstărite, care se convertise recent graţie aceluiaşi abate, că, deşi familia lui fusese dintotdeauna protestantă, el, unul, resimţea de multă vreme un viu interes faţă de Biserica Catolică. Doamna i-a propus lui Elliott să îl cunoască pe abate, invitându-l la un dineu în trei, unde abatele a fost sclipitor. Amfitrioana lui Elliott a adus vorba despre catolicism, iar abatele a discutat despre această religie pe un ton onctuos, dar nu şi pedant, ca un om de lume, deşi preot, care face conversaţie cu un alt om de lume. (…) Abatele vorbea despre credinţa religioasă cu înţelepciune şi bunăvoinţă; era un om cu vederi largi, cu concepţii moderne şi multă toleranţă. L-a făcut pe Elliott să simtă că Biserica ar fi asemenea unui club select, din care orice om de neam mare are datoria să facă parte. Peste şase luni, Elliott era primit în locul mult râvnit. Această convertire, împreună cu mărinimia de care a dat dovadă în donaţiile făcute la acţiunile de caritate catolice, i-a deschis lui Elliott câteva dintre uşile care până atunci rămăseseră închise pentru el”.29

În plus, convertirea nu îi asigură numai un acces nesperat în cercurile aristocratice, ci, cu timpul, îi va permite snobului să facă parte din ele, după cum constată naratorul peste câţiva ani (acţiunea se desfăşoară la Paris, la mijlocul anilor ’20), într-o zi când l-a însoţit pe Elliott la celebrul atelier de lenjerie *Charvet*, unde americanul îşi comandase izmene brodate cu iniţialele lui:

Au fost aduse izmenele care, după părerea mea, în

afara faptului că erau din mătase, semănau perfect cu indispensabilii pe care mi-i cumpărasem adesea de la Macy's; dar ceea ce mi-a sărit în ochi a fost faptul că, deasupra celor două iniţiale împletite „E.T.a, era brodată o coroană de conte. Am tăcut mâlc. (…) După ce am ieşit din prăvălie, Elliott s-a întors spre mine, cu un zâmbet:

— Aţi observat coroana? Sincer să fiu, uitasem de ea când v-am rugat să intraţi cu mine la Charvet. Nu cred că am avut ocazia să vă povestesc până acum că Sanctitatea Sa a avut bunătatea de a-mi reda vechiul titlu nobiliar al familiei mele.

— Poftim?!? mă mirai eu, pe un ton nepoliticos.

— Cum, nu ştiaţi?! Sunt descendent pe linie feminină din contele de Lauria, care a venit în Anglia, făcând parte din suita lui Filip al II-lea, şi s-a însurat cu o domnişoară de onoare a reginei Maria. (…) Dar nimeni n-a fost mai surprins decât mine când (…) am fost înştiinţat oficial că Sanctitatea Sa avusese amabilitatea de a-mi conferi un titlu nobiliar. În calitate de cetăţean american, mi se pare o dovadă de modestie, dacă mă abţin să folosesc acest titlu, când nu mă aflu la Vatican, desigur, aşa că i-am interzis lui Joseph al meu să mi se adreseze cu „domnule conte" şi nădăjduiesc că nici dumneavoastră nu-mi veţi înşela încrederea. Nu aş vrea să se afle în străinătate. Dar nici nu aş dori ca Sanctitatea Sa să creadă că nu preţuiesc onoarea pe care mi-a făcut-o, aşa că din pur respect faţă de el am cerut să mi se brodeze coroana pe lenjeria intimă.

Nu mă deranjează să vă împărtăşesc ce sentiment de mândrie discretă mă cuprinde la gândul că îmi pot ascunde rangul sub costumul sobru, din stofă, în dungi fine, emblema gentlemanului american.30

Amatorul edificat ar putea observa aici subtila împletitură de tipuri de „snobism", de vanităţi şi de considerente mai mult sau mai puţin religioase – un amestec la propriu insuportabil, în schimb, în ochii anumitor catolici intransigenţi, care nu vor conteni să combată un snobism pe care ei, ţinând seama de obiectul

lui, îl socotesc întru totul scandalos.

Este exact ceea ce simte, bunăoară, Leon Bloy, autorul unor romane importante de la sfârşitul secolului al XIX-lea, *Disperatul* şi *Femeia sărmană*, Bloy, care se consideră un „pelerin al Absolutului", are într-adevăr tendinţa de a-i socoti scandaloşi pe toţi cei care se îndepărtează, oricât de puţin, de cel mai intransigent catolicism. Pentru el, placiditatea – şi în special placiditatea bogătaşilor, pe care o detestă mai mult decât orice – este impardonabilă, proscrisă de Dumnezeu şi, de aceea, sortită caznelor veşnice: a-i răpune pe „infamii catolici actuali", a reaminti necontenit că „nicicând nu a existat ceva atât de odios (…) ca lumea catolică din ziua de azi" 31, aceasta este ideea comună din romanele, eseurile şi jurnalul lui intim.

Dar, dacă placiditatea este abominabilă, ce să mai spunem despre snobism, care îmbină ipocrizia cu vanitatea? Chiar dacă vocabula nu este folosită ca atare, sensul pe care îl conţine este prezent adesea, în special într-un pamflet din 1903, *Ultimele coloane ale* Bisericii32, unde Bloy îi critică pe noii convertiţi din lumea intelectualilor: Huysmans, poetul de succes François Coppée şi, mai ales, Paul Bourget, prinţul romancierilor mondeni, pe care îl săgetează cu aluzii înveninate. Problema este că Bourget, uluit de sclipirea aristocraţiei, a fost întotdeauna „nefericit, neconsolat la gândul că s-a născut fiu de pion, în loc ca bunul Dumnezeu să-l fi făcut din naştere viconte sau arhiduce"; iată de ce Bourget a „ajuns să arunce în jurul lui cu acest catolicism – cum unele caracatiţe împroaşcă apa cu lichidul lor pământiu – (…) pentru a putea înota fără riscuri în anumite medii". Graţie lui într-adevăr, lucru incredibil, cucoanele şic şi „nevestele parfumate ale marilor negustori" vor putea spera să citească într-o bună zi „Viaţa mironosiţelor lumeşti", împăcând în sfârşit „împărăţia Domnului cu bogăţia şi bucuriile mondene, balurile, toaletele şi spectacolele cu castelele" 33. Bourget sau catolicismul ca

mijloc de a parveni, ca instrument al snobismului monden: în anul următor, Han Ryner va ajunge chiar să îl trateze ca pe un prostituat „al clientelei catolice”, „odinioară snob (…) al vieţii mondene, astăzi snob al catolicismului” 34: două cusururi care, pentru Bloy, nu sunt nicidecum succesive, ci consubstanţiale.

Duşmanii snobismului, oricât de inspiraţi sau de virulenţi ar fi, n-au reuşit niciodată să îngrădească fenomenul. După Léon Bloy, un Bernanos, de exemplu, se va istovi zadarnic strigând în pustiu. Iar, într-un final, altele vor fi motivele pentru care snobismul catolic va intra în declin, începând din prima jumătate a secolului XX.

Înainte, aşa cum am arătat, succesul snobismului catolic era asigurat atât de relativa lui originalitate – catolicismul situându-se în opoziţie cu materialismul etc. –, cât şi de atracţia lui de tip monden: a fi catolic însemna a te conforma tendinţei deja dominante a înaltei societăţi, care se dezisese cu mare pompă de deismul şi anticlericalismul înaintaşilor imediaţi. Însă Primul Război Mondial, care sub atâtea aspecte aduce sfârşitul vremurilor de odinioară, va impune şi în această privinţă un final brusc: când moartea este pretutindeni, lovind fiecare familie, snobismul religios devine un lux, pe care nimeni nu mai este în măsură să şi-l asume. Crezi în Dumnezeu sau nu crezi, dar nu te mai amuzi să umbli cu şoalda. Ruptura se va accentua, în anii de după armistiţiu, prin evoluţia Bisericii. În perioada interbelică, dornică să dea dovadă de deschidere faţă de diversele naţiuni şi faţă de modernitate, Biserica nu mai ezită, în special pe planul politic, să se separe de grupurile şi mediile care alcătuiau până nu demult marile batalioane ale catolicismului monden. Astfel, în 1926, papa Pius al XI-lea, continuând opera de raliere forţată a catolicilor la regimul republican iniţiat de Leon al XIII-lea, pune la index Acţiunea Franceză. Prin această măsură contribuie la şubrezirea legăturii, cândva atât de strânse, care unea încă din secolul al XIX-lea elitele conservatoare cu ceea ce Maurras

numea „Biserica ierarhică”. De atunci înainte, snobii nu au mai avut motive să fie catolici, ba chiar în anumite medii s-a înregistrat o atitudine antipapală susţinută, ca urmare a condamnării din 1926. Cât despre catolici, aceştia au avut tendinţa de a neglija sau cel puţin de a înlocui riturile, ritualurile şi eroii, care structurau înainte de război catolicismul monden.

O formă de snobism dăinuie, totuşi, şi cunoaşte chiar câteva ceasuri de glorie, ca urmare a convertirii lui Cocteau în 1925, după moartea lui Radiquet şi întâlnirea lui cu Jacques şi Răissa Maritain35. O convertire care va atrage altele, cum a fost convertirea lui Maurice Sachs, la fel de spectaculoasă şi mai labilă chiar decât cea a lui Cocteau, despre care se zvonea că a descoperit religia, aşa cum a descoperit şi circul 36. Dar este vorba de acum înainte despre un snobism *intelectrul* sau estetic, despre un snobism al modei, şi nu al mondenităţii. O tendinţă care se confirmă după al Doilea Război Mondial, când totul sugerează că acest tip de snobism este, din acel moment, de ordin intelectual, indiferent că se referă la voga teilhardismului dintre anii 1950 şi 1960 sau la fascinaţia, cumva tulbure, pe care şi în zilele noastre Biserica o exercită asupra unor autori ca Maurice G. Dantec, Marc-Edouard Nabe sau Philippe Sollers.

În schimb, snobismul catolic monden pare să fi dispărut complet – lucru valabil chiar şi la Vatican, unde Philippe Jullian, documentându-se pe această temă prin anul 1958, nu mai găsea deja nicio urmă: „Societatea romano-catolică este prea ireverenţioasă pentru a manifesta fie şi cel mai neînsemnat snobism ecleziastic. (…) Romano-catolicii au văzut multe la viaţa lor, iar Lumea Neagră”, înalta nobilime legată de Biserică, „şi-a pierdut tradiţiile mult mai repede decât foburgul Saint-Germain” 37.

De acum înainte, fenomenul cel mai pregnant ar fi mai degrabă decreştinarea masivă a înaltei societăţi, de la vechea aristocraţie până la elita „celebrităţilor”, atrase

global de alte tipuri de religiozitate: sectele de snobi prosperă astfel, profitând de declinul catolicismului.

SECTELE LA MODĂ

Dacă, în general, snobismul catolic nu se mai bucură de succes în rândul snobilor mondeni începând cu mijlocul secolului XX, alte spiritualităţi mai exotice vor prelua, într-adevăr, ştafeta din anii ’60, dacă nu în sufletul şi în spiritul oamenilor, cel puţin la dineurile fastuoase din oraş.

O bruscă revenire a îngerilor? Trecuse o veşnicie de când îngerii păzitori nu mai aveau căutare, fiind azvârliţi de spiritele dure şi preoţii progresişti în talmeş-balmeşul unui animism moştenit din Evul Mediu. Şi iată-i că reapar, împodobiţi cu atracţiile celei mai ferme modernităţi, sub forma unor bestselleruri planetare, stil Paul Coelho, sau a unor site-uri internet cu scop lucrativ – ca acela care se intitulează „Calea îngerilor”, închinat „călăuzelor lumilor nevăzute”, unde, după diverse peregrinări, internautul va ajunge la ultima rubrică şi cea mai utilă, de altfel, „întâlnirea cu îngerii”, care descrie un ritual individual şi „gratuit”, pe care îl vei practica acasă, în linişte desăvârşită, cu condiţia să dispui de accesoriile cerute (de vânzare pe site): o lumânare colorată, culoarea corespunzând îngerului invocat, pentaculul îngerului invocat, tămâia corespunzătoare îngerului invocat, uleiul angelic corespunzător îngerului invocat etc.38

Această angelologie de bazar aduce mai degrabă a şarlatanie. De fapt, împreună cu aşteptarea premergătoare intrării în „era Vărsătorului”, ea reprezintă elementul fundamental al unui curent spiritualist, care va ajunge la modă începând cu anii ’80, mişcarea *NewAge*. Un curent al cărui succes considerabil – mai ales în sfera de influenţă a mediilor „burgheze boeme”, care, intenţionat sau nu, au făcut din asta crezul lor – se bazează pe un snobism combinând exotismul, modernismul şi esoterismul.

Realitatea e că snobul, se ştie, este înnebunit după tot ce vine de departe şi în special din lumea anglo-saxonă; prin *NewAge*, este, cum s-ar spune, servit. Această

spiritualitate se naşte, de fapt, la începutul anilor ’60, în grupurile contraculturii californiene, care, recuzând a *cel American way of life*\ şi materialismul pur şi dur aferent, ajung să elaboreze, printr-o atitudine de ripostă, o mistică inedită, nedogmatică şi sincretică, ce îmbină frânturi de creştinism (*Jesus Revolution*), referinţe la filosofii orientale, practici şamanice şi o utilizare masivă a drogurilor psihedelice – LSD, peyotl sau orice altă substanţă care să permită, afirmă ei, să atingi stări psihice extreme.

De fapt, curentul de gândire *New Age* operează un amestec al tradiţiilor, combinând spiritualităţile presau metacreştine (celtică, druidică, catară) cu noţiuni de sorginte asiatică. Acestea, de fapt, începând din anii ’60, fac obiectul unei adevărate pasiuni colective, după cum demonstrează atât literatura „vârf de gamă”, cât şi tabloidele relatând despre călătoria formaţiei Beatles în India, moda ashramului, achiziţionarea castelului englezesc al familiei Rothschild de către adepţii meditaţiei transcendentale sau procesiunile discipolilor lui Ramakrishna, raşi în cap, purtând rase portocalii, mergând cu privirea fixă pe străzile marilor oraşe occidentale.

În Franţa, voga spiritualităţilor alternative, combinată abil cu cele mai recente descoperiri din fizică, astronomie şi biologie, explică extraordinarul succes al publicaţiei *Planete*, animată de Louis Pauwels şi Jacques Bergier. La sfârşitul anului 1961, aceşti doi eseişti, care tocmai au publicat o lucrare răsunătoare, *Dimineaţa magicienilor*, lansează o nouă revistă, *Planete*, care ne propune să reflectăm la inadaptarea culturii noastre „la mişcarea accelerată a cunoştinţelor, la planetarizarea societăţii umane, la schimbările în conştiinţa omenirii”.[23] Printre principalii săi maeştri spirituali, un filosof la modă în păturile contestatare ale creştinismului, iezuitul Teilhard de Chardin, care declara că „la scară cosmică – după cum ne demonstrează toată fizica modernă –, doar fantasticul

234 „Stilul de viaţă american“ - în lb. engl. în orig. (n. tr.).

are şanse să fie adevărat”.40 De altfel, lui Teilhard îi este consacrat primul număr al revistei, care nu ezită să îl prezinte drept autorul care şi-a adus „cea mai importantă contribuţie la filosofia secolului XX”, punând bazele unei „adevărate sinteze între exigenţele raţiunii şi speranţele credinţei” 41.

Sir Julian Huxley, fratele autorului romanului *Minunata lume nouă* şi nepotul unui tovarăş de-al lui Darwin, fixează programul spiritual al revistei, lansând ideea unei „religii evoluţioniste”, o religie fără revelaţie, care „crede în cunoaştere” şi are datoria de „a orienta sentimentul sacrului spre ţeluri mai bune decât adorarea unor conducători supranaturali” 42, pe scurt, propunând depăşirea oricărei forme de teism şi amorsarea unei religii a omenirii.

Foarte repede, succesul revistei *Planète* se dovedeşte „bulversam”, cum scrie Pauwels43. Tirajul publicaţiei, iniţial de 8.000 de exemplare, urcă în scurt timp la 20.000, 30.000, ba chiar 40.000 de exemplare, unele numere fiind tipărite în 100.000 de exemplare, un fenomen inedit în istoria editurilor franceze contemporane. De unde şi o serie de atacuri concertate, atât din partea raţionaliştilor, cât şi a catolicilor, care urmăresc, cu destulă nelinişte, ascensiunea sincretismului de tip nou, a acestei „religii cosmice” 44, precum şi triumful ei în saloane.

Cu atât mai mult cu cât dimensiunea religioasă a revistei se accentuează în anii care urmează. În 1963, de pildă, Pauwels citează o remarcă a unui prieten al revistei *Planète*, biologul şi filosoful Haldane, potrivit căruia „este necesar să avem în vedere posibilitatea unei noi religii menite să cristalizeze teoriile ştiinţifice ale epocii noastre” 45. „Pluteşte în aer ceva mesianic”, insistă şi Pauwels, iar la cei mai mari savanţi, la fel ca şi în rândul celor mai înapoiate populaţii, „se simte că Omenirea este străbătută de un curent prereligios”. În Anglia, de exemplu, a avut loc atunci o „tentativă de a promova o religie fără revelaţie, bazată pe ştiinţa şi credinţa într-o evoluţie ascendentă a

fenomenului uman” 46. În paralel cu această orientare, *Planète* se lansează cu toată forţa în propovăduirea unor spiritualităţi şi a unor culturi neoccidentale. Revista semnalează pentru publicul francez structura de adâncime a filosofiei zen care, de la universităţi până la seratele mondene, inundă America; insistă asupra conceptelor budismului tibetan şi celebrează yoga, acupunctura sau hinduismul, cu care Pauwels, cândva un apropiat al lui Lanza del Vasto, este familiarizat de multă vreme. De fapt, revista participă la înrădăcinarea unei noi abordări a fenomenului religios, pentru care, peste zece ani, mişcarea *New Age* va reprezenta o consecinţă şi o prelungire logică.

New Age, constată Michel Lacroix, se explică, într-un sens, printr-o „dorinţă de cultură”: „Oamenii au nevoie să îşi extindă cultura religioasă, simţindu-se strâmtoraţi în monoteism” 47, fără a face însă nici cel mai mic efort pentru a-l cunoaşte, asemenea turiştilor avizi să ajungă la capătul lumii, dar care ignoră sau dispreţuiesc minunăţiile pe care ar putea să le vadă aproape de casă, mergând pe jos sau cu bicicleta. Aceşti turişti ai spiritului, adesea incapabili să facă diferenţa între Vechiul şi Noul Testament, visează să se iniţieze în religiile îndepărtate, în spiritualităţile improbabile şi, mai departe chiar, în esoterism şi în diversele variante ale ocultismului, altă vastă sursă de cunoaştere, recuperată în acest *melting-pot** al fenomenului New Age.

Acesta constă într-un tip inedit de gnosticism, în măsura în care operează o distincţie radicală între cei care ştiu (cei avizaţi, care aparţin elitei…) şi ceilalţi. La originea suferinţei omeneşti, afirmă ideologia *New Age*, nu se află păcatul, ci ignoranţa. „Drama omului”, explică sociologul Marie-Jeanne Ferreux, „constă în faptul că el nu este conştient de ceea ce îl uneşte cu realitatea universală. Doar în conştiinţa sa, omul este separat de divin. Prin urmare, are nevoie nu de mântuire, ci de instruire şi de iluminare”. Omul trebuie să înveţe. Caracterul inedit vine din faptul că grupul de „ştiutori” este hărăzit să se extindă

la infinit, pentru a coincide într-un final cu omenirea, în cadrul viitor al „erei Vărsătorului”: o promisiune care tinde deja să se îndeplinească prin apariţia internetului. „În ideologia *New Age*, cunoştinţele esoterice şi celelalte practici trebuie să fie asimilate de toţi. Trebuie să existe o egalitate a informării, a competenţelor, pentru ca fiecare să poată pregăti vârsta de aur”. 48

În cele din urmă, internetul avea să confere acestei perspective o consistenţă reală. Astfel, internautul, prin intermediul ciberspaţiului sacru, are posibilitatea să descarce electronic informaţii (rezumate ale unor lucrări), galerii de imagini, mesaje de la îngeri, un ritual, muzică, să participe la grupuri de discuţii, să cumpere online soituri, lumânări, să afle despre locul de desfăşurare a unor programe de iniţiere sau a unor conferinţe. În câteva minute, este saturat de informaţii. Internetul reprezintă un mijloc tehnologic care permite

4 „Creuzet” – în lb. engl. În orig. (n.tr.).

celor interesaţi să obţină cunoştinţe, să comunice, să cumpere, indiferent dacă este vorba despre reţete de bucătărie, despre îngeri păzitori ori despre spiritualitate; gestul rămâne acelaşi”. 49 New Age, adevărat paradis al modelor religioase, se combină, în acest cadru inedit, cu un modernism *high-tech*: în loc să privească în urmă sau să se refugieze într-un trecut ideal (snobul se teme cel mai mult să nu fie catalogat drept desuet sau depăşit), această ideologie adoptă întru totul jocul modernităţii – aşa cum au înţeles, de altfel, şi companiile multinaţionale, care, încă din 1986, organizau un congres pentru a studia impactul tehnicilor fenomenului New Age asupra conducerii întreprinderilor50.

La nivel mai profund, New Age vede în dezvoltarea internetului afirmarea unui creier global, cortexul Geei, zeiţa Pământului, adică exact organul cerebral de care Terra avea nevoie, explică unii dintre aceşti teoreticieni, pentru a putea face faţă crizei ecologice51. Pământul, omenirea, universul însuşi formează un tot unde fiecare

lucru trebuie să îşi găsească locul: bazându-se pe acest neopanteism, New Age mobilizează resursele ştiinţelor moderne, de la nanobiologie la teoria dezordinii şi a complexităţii. În felul acesta, atât mediumul care face şedinţe de spiritism în cartier sau angelologul de duminică vor putea de acum înainte să se prevaleze, în afară de demonstraţiile cam incerte ale lui Allan Karde sau ale doamnei Blavatsky, de sprijinul mai valoros al teoremei lui Bell şi al fizicii cuantice. Până unde va ajunge snobismul (să se cuibărească)?

„Într-o seară de joi a lunii noiembrie", relatează ziarista Nathalie Collard într-un reportaj făcut la New York, „câteva persoane îşi fac apariţia în holul clădirii Kabbalah Centre de pe 48th Street, la intersecţia cu Lexington. Rita, mare doamnă, foarte şic cu părul ei alb lung şi hainele negre, bine croite, scoate ţipete de bucurie în faţa rafturilor garnisite ale magazinului de cadouri: «Ah, aţi primit noua agendă... Trebuie *ne-apdrat* să cumpăr puloverul acesta pentru amica mea Betty. Oh, şi daţi-mi şi o lumânare...» Cumpără mai multe obiecte (total = 120 dolari), plăteşte în viteză adresându-i-se casierei: «Hai, repede, nu vreau să întârzii la cursul de *Zohar*...» După care intră în ascensor". 52

Dar adevărata Cabală nu prea are legătură cu această spiritualitate a farafastâcurilor de lux53. Potrivit tradiţiei iudaice, Cabala este Legea Orală primită de Moise pe muntele Sinai în acelaşi timp cu Legea Scrisă (Tora), un mesaj spiritual transmis verbal, fără mijlocirea vreunui text. Ulterior, după publicarea, în veacul al XIII-lea, a *Zoharul*ui său, în traducere, *Cartea splendorii*, un text esoteric redactat, din câte se pare, de evreul spaniol Moise Şem-Tov de Leon, termenul de *kabbalah* va căpăta un sens specific, desemnând totalitatea doctrinelor esoterice ale iudaismului.

La mii de leghe distanţă de această mistică elevată, care în tradiţia rabinică le era interzisă, din prudenţă, persoanelor sub patruzeci de ani, noua Cabală propune o

spiritualitate de confort, dopată de marketing şi snobism. În scurta ei istorie, două date merită marcate cu roşu. Întâi, ziua când, în 1962, Feivel Gruberger, un agent de asigurări newyorkez, face cunoştinţă, în timpul unei călătorii în Israel, cu un specialist în Cabala, Rav Yehuda Brandwein, autor al unui comentariu renumit despre *Zohar*. Feivel Gruberger se căsătoreşte cu nepoata acestuia, după care începe să răspândească *Zoharul* în Statele Unite, nu fără a-şi transforma numele în „doctor Philip Berg". În SUA, aşadar, cel care se proclamă cu modestie „cel mai mare cabalist din lume" întemeiază Kabbalah Centre şi are ideea genială de a difuza *Zoharul* printre neevrei, femei şi chiar copii: o Cabala „soft" la îndemâna tuturor. A doua dată-cheie se referă la convertirea la Cabală a vedetei absolute a muzicii pop, Madonna (după naşterea fiicei ei, Lourdes, în 1996, sau ca urmare a eşecului filmului său *Evitay* în 1997, specialiştii în domeniu având păreri divergente), care va da mişcării o acceleraţie nesperată, iar Cabalei, un stil nou – scrisorile de acreditare în faţa snobismului internaţional.

„Convinsă prin acel cocteil de fericire, astrologie, sex, înţelepciune şi nemurire oferit de Centrul Cabalei înfiinţat de rabinul Berg", comenta un jurnalist, „Madonna îşi ia numele de Esther, respectă Sabatul şi face benzi desenate esoterice pentru copii. Un supliment pentru suflet al libertinei dinainte, o adevărată baftă pentru guru. Acum treizeci de ani, lumea se îndrepta spre budism; astăzi, se orientează spre sufism şi Cabala. Graţie acestei ambasadoare, o cohortă de celebrităţi au căzut pradă doctrinei. Începând cu Britney Spears, căreia Madonna i-a oferit o ediţie specială a *Zoharului* din secolul al XII-lea. Convertite sau nu de acolita lor, alte staruri s-au lăsat şi ele seduse. (...) Toate aceste persoane – de origine neevreiască, aflate cumva într-un moment nefast pe plan afectiv şi profesional – afirmă că, de când au început să frecventeze Kabbalah Centre, şi-au regăsit seninătatea şi armonia lăuntrică. Năzuinţă spirituală autentică sau

fenomen al modei?” 54 Vedetele celebre de la Hollywood încep să poarte la încheietura mâinii firul roşu, numit „vibraţia lui Rachel” (despre care se spune că fereşte de deochi, în schimbul sumei modice de douăzeci şi şase de dolari). Această *fashion* contra demonului sau a demonilor: ultima carte a lui Karen Berg, soţia „rabinului” Philip Berg, ajunge chiar să laude proprietăţile miraculoase ale Cabalei pentru orice cură de slăbire.

Cum era de aşteptat, exemplul starurilor a fost urmat de o bună parte din marele public, cucerit cu atât mai uşor, cu cât „nu este nevoie nicidecum să faci vreun efort sau să deţii un bagaj intelectual pentru a accede la o doctrină considerată cvasi-inabordabilă” 55. La Kabbalah Centre, într-adevăr, cunoaşterea ebraicii sau a aramaicei, limba *Zoharului*, nu este necesară, din moment ce este suficient, după cum afirmă persoanele autorizate, doar să „scanezi” textul, plimbând degetul sau privirea pe fiecare rând al acestuia, pentru a simţi imediat efectele benefice ale studiului. Un miracol, dar odihnitor şi garantat, al cărui mister este dezvăluit parţial în publicaţia intitulată foarte oficial *Zohar Scanning Chart 2006 – 2007*: simplul fapt de a urmări literă cu literă şi, mai bine chiar, de a fi în prezenţa volumelor *Zoharului* deschide o conexiune spre divin şi asigură ocrotire spirituală împotriva răului. Absolutul fără durere, cum s-ar spune, mai ales că noua Caballa nu impune să renunţi la sex, definit drept „cea mai profundă şi cea mai spirituală cu putinţă dintre dorinţele noastre”, şi nici la bani, ca „formă de energie” care, asemenea electricităţii şi domeniului nuclear, merită respectul nostru, „din raţiuni deopotrivă spirituale şi materiale” 56.

Cât despre succes, este şi el la înălţime: aproximativ patruzeci de centre în toată lumea, dintre care unul la Paris, în arondismentul 16, desigur, şi aproape patru milioane de persoane care la un moment dat au trecut pragul unui Centru al Cabalei. Şi câţiva aleşi mai norocoşi sărbătorind Sabatul, în fiecare vineri, cu Madonna la

Kabbalah Centre din Londra: adepţii îmbrăcaţi complet în alb, în cazul bărbaţilor, dar cu toate emblemele de marcă (haine de lux şi *fashion look*) la vedere în cazul doamnelor, încât ai putea zice că Madonna pare „aproape modestă în comparaţie cu restul populaţiei feminine” 57.

La drept vorbind, nu se mai ştie prea bine, la ora actuală, dacă Madonna mai aparţine Cabalei sau dacă nu şi-a ales cumva vreo altă sectă. Dar asta contează prea puţin pentru snobi care, atunci când evenimentul va fi cert şi consemnat cum se cuvine în revistele despre celebrităţi, vor şti ce le rămâne de făcut.

Capitolul VII
SĂ NU-ŢI LIPSEASCĂ (NICI DECORAŢIILE)

„Odinioară”, ricanează umoristul Alfred Capus în *Le Gaulois* din 16 octombrie 1887, „erai decorat, fiind bine cotat, astăzi, nu eşti decorat decât cotizând bine”. Totuşi, pe atunci, niciunul dintre cititorii cărora le smulgea un surâs sau un sarcasm, nimeni, oricât de bine informat ar fi fost, nu îşi putea imagina că procesul la tribunalul corecţional, pe care îl prefigura butada de mai sus, cu o primă audiere stabilită pentru 8 noiembrie, marca, de fapt, începutul unei uriaşe furtuni politico-judiciare. O furtună care va provoca, printre altele, căderea guvernului, demisia preşedintelui republicii, Jules Grevy, fără a mai menţiona ameninţările grave la adresa regimului, avântul boulangismului având numai de profitat din scandalul răsunător.

La sfârşitul anilor 1880, ceea ce se va numi curând „Afacerea Wilson” lasă să se întrevadă până unde poate merge snobismul – indiferent dacă se referă la titlurile nobiliare sau la decoraţii – şi demonstrează că, şi în acest domeniu, escrocheria autentică poate prospera profitând de vanităţile fraierilor, cu menţiunea că în cazul amintit şarlatania implică personaje situate în fruntea statului.

Iniţial, s-ar putea crede că nu avem de-a face decât cu un banal trafic de medalii şi de ordine, cum se întâmplase deja în câteva rânduri în secolul al XIX-lea. Dar

în 1887, sistemul pare de o amploare şi de o sofisticare inedite, comportând într-adevăr câteva „oficii” structurate analog: o mijlocitoare, asistată de acoliţi, samsari şi alţi misiţi, lucrează, mână în mână, dacă se poate spune aşa, cu militari de grad înalt şi, îndeosebi, cu doi dintre ei, generalul Caffarel, care în momentul petrecerii faptelor este nici mai mult, nici mai puţin decât adjunctul şefului de stat-major al ministrului de Război, şi generalul conte d’Andiau, senator, membru al Jockey Club etc.

Cele două agente principale, doamna Limouzin şi doamna Ratazzi, sunt genul de aventuriere fără scrupule care, în diferite domenii, vor da culoare dedesubturilor istoriei celei de-a Treia Republici. Asociată cu Caffarel, madam Limouzin, notează un ziarist în *Le Figaro* din 8 noiembrie 1887, cu prilejul primei audieri în instanţă, este „o femeie scundă, slută şi gheboasă, cu buzele vopsite, cu sprâncene înnegrite cu dermatograful, cu un lanţ lung din aur, scos în evidenţă de blana mantoului, închisă la culoare: tipul de codoaşă bătrână, obraznică şi neruşinată care, pe toată durata audierii, a sporovăit cu (vecinul ei), de parcă s-ar fi aflat în continuare în acea oficină de intrigă şi infamie pe care ei o numesc salon”. Concurenta ei, doamna Ratazzi, este „mai trupeşă decât madam Limouzin, mai puţin respingătoare, dezinvoltă ca o femeie care se simte bine în lumea ei – foarte brună, cu sprâncene arcuite, sâni de contrabandă, ba semeaţă, ba fandosindu-se şi alintându-se ca o fetiţă” 1. Amândouă poartă pseudonime menite să îi liniştească pe clienţi… şi să le gâdile snobismul: aceste cucoane s-au integrat perfect în logica, oarecum puerilă, ce-i drept, a vanităţilor pe care le comercializează. Madam Ratazzi, explicând că o condamnare precedentă (pentru coruperea unui funcţionar) o împiedică să folosească numele ei adevărat, se prezintă drept „doamna de la Mothe du Portal”, titulatură mult mai decorativă, desigur.

— Folosiţi titlul de contesă? o întreabă judecătorul.

— Aş putea, domnule, familia mea are blazon, sunt

verişoară cu La
Motte-Rouge, dar nu mă împăunez cu niciun titlu.2
Aşa pretinde ea. În realitate, toţi martorii declară contrariul. Un negustor de vinuri, cu prăvălie pe bulevardul Diderot, Meunier pe numele lui, afirmă că i-a fost prezentată drept contesă, „soţia unui general în misiune, care avea relaţii sus-puse şi, prin influenţa de care se bucura, ar putea să mă ajute să fiu decorat”. Un altul, care picase de fazan, Leon Renault, caretaş pe rue de la Folie-Mericourt, povesteşte că a fost pus în contact „cu o cucoană foarte mare, contesa de la Mothe du Portal”. Alţii pomenesc şi ei despre o „contesă Duportal”. La drept vorbind, ar fi uimitor ca mijlocitoarea-şefă să facă altfel decât subalternii ei: Blanche Costard, alias doamna de Saint-Sauveur, aşa-zisul baron de Coelln, care arborează în relaţiile lui cu clientela rozeta de comandor al Ordinului de Bolívar, fără a o mai pune la socoteală pe domnişoara Veron, inventatoarea, de altfel, a unui „produs nou, care permite să-ţi lustruieşti singur dinţii”, care afirmă că şi-a luat numele de „doamna de Courteuil”, de teamă ca portăreasa să nu o confunde cu o vecină, şi care, când este întrebată de ce i se atribuie calitatea de contesă, răspunde sclifosindu-se: „Oh! În glumă, desigur!” 3
Astfel de oameni, care se îmbogăţesc din traficul cu decoraţii, fac învârteli şi în apele tulburi ale snobismului nobiliar: totul are legătură, iar cel mai adesea există o strânsă înrudire între cele două tipuri de snobism, cel al titlurilor şi cel al decoraţiilor. În ceea ce priveşte snobismul nobiliar, agenţiile doamnelor Limouzin şi Ratazzi joacă în ambele „piese”. Madam Limouzin, de pildă, este cunoscută de serviciile de poliţie drept „o intrigantă care se ocupă de adoptarea unor negustori bogaţi de către diverşi marchizi ruinaţi”; cucoana vinde titluri de conte şi plasează uneori, în lipsă de Legiuni de Onoare, nişte Nicham Iftikar, un ordin tunisian, „la preţul de 15.000 de franci, cu tinicheaua şi cordonul atârnate de gât”. Doamna Ratazzi, la rândul ei, în afară de medalii şi

decoraţii, se ocupă să „găsească moştenitoare pentru diverşi prinţi străini ajunşi la ananghie”, după cum demonstrează nenumăratele circulare descoperite în apartamentul său. Negreşit, a fost ajutată în această îndeletnicire de unul dintre complicii ei, Dubreuil, zis contele sau marchizul du Breuil. Fiu al unui *ziliery* susţinea că tatăl lui e *ziaristy* îi i scandaliza pe locuitorii din comuna lui trăind cu amanta, pe care o prezenta drept „vicontesa du Breuil” (de ce doar vicontesă?!) şi era condamnat, în 1877, pentru abuz de încredere şi uzurparea unor titluri nobiliare4. Nu prinzi muşte în farfuria cu oţet, nici snobi fără titluri sforăitoare, pe care ori încerci să li le vinzi, ori le propui surogatul de nobleţe reprezentat de decoraţii.

În realitate, astfel de fraieri sunt victime ale propriei lor vanităţi. Prototipul decoraţilor prin infracţiune este un oarecare Legrand, la care, recunoaşte doamna Ratazzi, „mania crucii-decoraţie trecuse în faza de obsesie”. La audiere, relatează martorii scenei, Legrand, care se ţinea bine la cei patruzeci şi ceva de ani ai lui, „rotofei, bondoc, burduhănos, cu o barbă neagră şi creaţă încadrând un chip rubicond, cu ochi lucioşi, de cărăbuş sub o frunte teşită şi joasă (…), vine la bara Justiţiei, cu un aer insolent şi vanitos, ca un om plin de tupeu. (…) Printr-un soi de compromis cu pudoarea, nu şi-a arborat panglica roşie pe mantou; ea se poate zări însă vag la butoniera redingotei când, cu mâinile în buzunare, îşi întredeschide paltonul gros, într-un elan de ilaritate”. Inventator al butoaielor de fier, Legrand a fost decorat, în 31 decembrie 1885, contra sumei mirifice de 84.000 de franci.

Dar nu toate victimele sunt atât de fudule. Chemate ca martori, multe dintre ele se prefac bolnave, ceea ce, notează comentatorii, oferă procesului un „interludiu comic”: „Caretaşul Renault a căzut la pat în proprietatea sa din Creteil. Pe domnul Veyssiere, antreprenorul, care suferă de sciatică, l-a apucat subit o criză puternică”, iar preşedintele tribunalului este obligat să trimită un medic

„pentru a constata gravitatea indispoziţiilor de circumstanţă”. În concluzie, toate astea ar fi rămas la nivelul unui tragicomic banal, dacă nu şi-ar fi făcut apariţia un nou personaj, al cărui nume va fi citat din ce în ce mai frecvent începând cu a doua audiere din cadrul procesului: Daniel Wilson, ginerele preşedintelui Republicii Franceze, Jules Grevy. El este cel care, afirmă bunăoară avocatul doamnei Ratazzi, a lansat-o pe această cale şi i-a indicat „meseria”. „Doamna Ratazzi auzise că domnul Wilson era foarte îndatoritor. Chiar el se lăudase recent că răspunde la toate cererile şi că scrie peste o sută de scrisori pe zi! (…) Domnul Wilson a stat de vorbă cu ea şi şi-a dat seama că are de-a face cu o femeie foarte inteligentă. El a sfătuit-o să se ocupe de o ramură de industrie extrem de lucrativă, comerţul cu decoraţii”. 5 Şi astfel Wilson apare, dacă nu drept cel care trăgea sforile, cel puţin drept unul dintre cei care profitau cel mai mult de acest sistem, exploatând la maximum situaţia lui excepţională, odată cu venirea la Élysée a socrului său, în 1879: „Şapte ani în care ginerele şefului statului a făcut trafic de influenţă şi de favoruri, înconjurat de samsari veroşi, (…) exploatând vanitatea, ridicând corupţia la rangul unui adevărat sistem de guvernare, dându-le de înţeles tuturor că, pentru a obţine ceva, trebuia să plătească”. Un ziarist, Charles Laurent, ajunge chiar să născocească un neologism, „wilsonismul”, adică „recomandarea, favoarea, traficul de influenţă, (…) comerţul imoral cu panglica roşie, singura recompensă a soldatului” 6.

Condamnat la doi ani de închisoare, Wilson va fi achitat până la urmă de Curtea de Apel în martie 1888, în timp ce cucoanele Limouzin şi Ratazzi încasează şase luni de detenţie. În acest interval, incontestabila culpabilitate a lui Wilson, care folosea traficul de decoraţii pentru a-şi finanţa ziarele, îl va determina pe socrul său să demisioneze de la preşedinţie, provocând primul scandal major în cea de-a Treia Republică.

Dar Afacerea Wilson constituie, de asemenea – iată şi

aspectul care ne interesează aici –, un moment-cheie în istoria acestui snobism un pic mai special, care se învârte în jurul decoraţiilor. Un moment-cheie, în măsura în care marchează apogeul unui mişcări care începe odată cu veacul şi care va continua pe parcursul secolului următor, deşi de o manieră mai marginală.

PANGLICI ŞI ROZETE

În Occident, ordinele de cavalerie, decoraţiile menite să răsplătească curajul militar sau serviciile civile, există încă din Evul Mediu. Unele dintre ele, în special cele mai prestigioase, cum ar fi Ordinul Saint-Esprit în Franţa, au creat uneori, îndeosebi în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, competiţii înverşunate şi intrigi sinuoase. Totuşi, chestiunea nu va deveni cu adevărat relevantă pentru istoria snobismului decât începând din momentul când, nobilimea fiind abolită, ordinele şi decoraţiile vor juca rolul unui substitut al distincţiilor dispărute, asupra căruia se va reorienta parţial snobismul, care până atunci fusese atras de titlurile nobiliare.

Obsedată de egalitate, Revoluţia Franceză, care aboleşte privilegiile, iar apoi titlurile de nobleţe, care face o crimă din utilizarea cuvintelor *monsieur*, *madame* sau a pluralului de politeţe, suprimă şi toate decoraţiile existente: un decret din 30 iulie 1791 începe cu ordinele Saint-Michel, Saint-Esprit, Saint-Lazare, şi Mont-Carmel, Ordinul Saint-Louis, rezervat militarilor, fiind abolit la 15 octombrie 1792, la câteva săptămâni după proclamarea republicii… Şi cu marile principii nu este de glumit: o lege din 28 şi 29 brumar[24], anul al II-lea precizează că toţi cetăţenii decoraţi, care nu-şi vor depune la primărie medaliile, în termen de opt zile, vor fi consideraţi „suspecţi”, trebuind să fie arestaţi pe loc, responsabilitatea în acest sens revenindu-le municipalităţilor. Mesajul este clar. Pentru iacobinii aflaţi la putere, orice distincţie este aristocratică, contrarevoluţionară şi liberticidă: într-un

---

244 A treia lună (22 noiembrie-21 decembrie) în calendarul republican francez (n. red.).

cuvânt, decoraţiile consfinţesc, prin ele însele, un gen de nobleţe care trebuie proscrisă la fel ca oricare alta.

După interludiul Directoratului, perioadă de ezitare, când autorităţile nu se prea încumetă să revină asupra măsurilor extremiste instituite în timpul Convenţiei, Constituţia din 22 frimar", anul al VIII-lea (13 decembrie 1799), dictată de Bonaparte, recunoaşte implicit necesitatea politică a „distincţiilor": articolul 87 prevede astfel recompense naţionale pentru războinicii care au adus servicii strălucite Republicii.

Totuşi, prim-consulul, care poate se gândeşte deja să instituie o nouă nobilime, doreşte să meargă mai departe, ceea ce îl face să propună crearea Legiunii de Onoare. Personalul politic care populează adunările Consulatului, suferind încă de patima egalitară a Revoluţiei, este mai mult decât rezervat. Un membru al Consiliului de Stat, Berlier, declară că „ordinul propus duce la aristocraţie; crucile şi panglicile sunt farafastâcurile monarhiei. De altfel, noi nu mai avem clase, nici nu năzuim să le reînfiinţăm".7 La care Bonaparte nu se poate abţine să nu riposteze pe şleau: „Desfid pe oricine crede că ar putea să-mi arate o republică antică sau modernă, în care să nu fi existat distincţii. Voi le numiţi *farafastâcuri*. Ei, bine, aflaţi că pe oameni cu farafastâcuri îi conduci (…). Francezii (…) n-au decât un sentiment, *onoarea*. Trebuie, aşadar, să hrăneşti cu ceva acest simţământ, trebuie să le dai distincţii8".

În acelaşi timp, Bonaparte, fin politician, va juca şi cartea prudenţei, pentru a-i linişti pe sceptici. Întâi, insistă asupra caracterului cu desăvârşire republican al noii instituţii. La 5 mai 1802, în faţa corpului legislativ, publicistul său consacrat, viitorul conte Roederer, prezintă Legiunea de Onoare drept un „auxiliar al tuturor legilor noastre republicane", care va servi la „consolidarea Revoluţiei. (Această decoraţie) plăteşte, serviciilor militare şi serviciilor civile deopotrivă, preţul curajului pe care toţi l-au meritat, îmbrăţişându-i cu aceeaşi afecţiune…

(Această decoraţie) anulează distincţiile nobiliare, care puneau gloria moştenită mai presus de gloria dobândită, şi pe descendenţii marilor bărbaţi înaintea marilor bărbaţi" 9. Pe scurt, această elită este descrisă ca fiind explicit antifeudală, o idee pe care o va consacra, peste câteva zile, decretul din 29 floreal, anul al X-lea (19 mai 1802). Dar, pentru a linişti personalul republican în privinţa intenţiilor sale, Bonaparte se va feri, de asemenea, să folosească termenul de *ordin*, „cuvânt detestat" 10, fiind prea strâns asociat cu amintirea Vechiului Regim, din moment ce se consideră că desemnează „o adunare sfidător de închisă, supusă unor reguli foarte stricte". În schimb, Bonaparte alege, potrivit gustului epocii, o denumire îmbibată de Antichitate şi evocând prestigiile Romei republicane. Peste cinci ani, ajuns împărat, încă va avea grijă să îl admonesteze pe fratele său, Ludovic, regele Olandei: „Creezi, îi scrie el la 7 ianuarie 1807, ordine de cavalerie, ceea ce este ridicol; Legiunea de Onoare nu a fost considerată niciodată ordin de cavalerie". 11

Oricum, în ciuda acestor dezminţiri şi precauţii oratorice, Legiunea de Onoare va fi percepută foarte repede ca o nouă aristocraţie şi, drept urmare, ca substitut susceptibil să provoace, cu timpul, acelaşi tip de sentimente. Se poate spune că exact aşa s-a şi întâmplat începând cu Restauraţia. În 1814, Ludovic al XVIII-lea, restabilind ordinele regale abolite prin legea din 6 august 1791, decide să păstreze Legiunea de Onoare (articolul 72 din Cartă), la fel cum menţine şi noua nobilime, restabilind-o totodată şi pe cea „veche" (articolul 71). Dar Legiunea de Onoare nu poate să îşi păstreze statutul incert pe care îl are. După Cele O Sută de Zile, sub mâna de fier a marelui său cancelar, mareşalul MacDonald, Legiunea de Onoare devine oficial, în virtutea ordonanţei din 26 martie 1916, Ordinul Regal al Legiunii de Onoare şi capătă forma ei definitivă. Tot atunci sunt fixate, de asemenea, numele gradelor şi ale demnităţilor aşa cum există ele şi în zilele noastre (Cavaler, Ofiţer, Comandor, Mare Ofiţer şi Mare

Cruce), precum şi modul în care fiecare trebuie să îşi poarte decoraţia. Totul este pregătit pentru apariţia unui snobism de un tip (aproape) inedit.

De acum înainte, Legiunea de Onoare, ordin regal, pare într-adevăr un fel de nobilime: nu ereditară, desigur, şi personală, totuşi deosebit de satisfăcătoare pentru cine face parte din ea şi extrem de propice dezvoltării unui asemenea snobism. Mai ales că apartenenţa la acest ordin se traduce, contrar particulei sau titlului, printr-un semn exterior vizibil, decoraţia arborată la butonieră şi care este, pe atunci, de o discreţie absolut relativă: portretele din epocă ne înfăţişează astfel cavaleri purtând panglici purpurii, late de trei degete, sau ofiţeri afişând rozete mari cât nişte cocarde – ca nu cumva cineva să nu bage de seamă… Or, această exteriorizare constituie un element capital al snobismului, care nu poate exista departe de privirea celorlalţi, fără un public, iar cu cât publicul este mai numeros, cu cât numărul persoanelor susceptibile să recunoască superioritatea (reală sau închipuită) a snobului este mai important, cu atât snobismul prosperă şi el.

Odată cu apariţia noului snobism se ivesc şi primele acte reprobabile: încă din 1822, instanţele de judecată se confruntă cu o afacere de trafic de medalii ale Legiunii de Onoare şi ale Ordinului Saint-Louis. În acea perioadă, anumiţi „clienţi” obţinuseră, contra cost, panglica mult râvnită; alţii, în schimb, nu fuseseră decoraţi, în ciuda sumelor vărsate – pentru a-i păcăli, pe nişte scrisori false fuseseră decalcate semnăturile demnitarilor Ordinului, ceea ce nu i-a împiedicat, însă, pe „păgubiţi” să depună plângere. De altfel, nu a oprit nici ministerul public să îi dea în judecată pe corupători şi pe corupţi laolaltă. Situaţia se menţine, ce-i drept, într-o fază artizanală, fără legătură cu ceea ce va declanşa într-o bună zi scandalul Wilson. Totuşi, putem discerne aici semnul unei tendinţe noi.

„Toată lumea este decorată astăzi, iată boala dominantă”, va comenta peste treizeci de ani contele

Horace de Viel-Castel12. Toată lumea visează decoraţii şi mulţi uneltesc pentru ele. În 1830, Ludovic-Filip suprimă ordinele vechi, nepăstrând decât Legiunea de Onoare, dar o distribuie cu nemiluita tuturor susţinătorilor regimului şi, cu precădere, gărzii naţionale. „Iată cum", scrie un redactor de la publicaţia *La Mode*, „se abuzează până şi de cele mai frumoase lucruri! Iată cum se strică şi cad în derizoriu cele mai glorioase instituţii. Când bucata de panglică roşie nu aparţinea decât butonierelor elitei, salutai respectuos când trecea un cavaler de Bonaparte sau de Saint-Louis. Era un lucru de invidiat şi meritoriu". 13

Mai banală, mai puţin meritorie poate, Legiunea de Onoare continuă să fie la fel de invidiată. Este perioada când oribilul domn Homais, farmacistul din *Doamna Bovary*, poate socoti că nu-i lipsesc titlurile care să-l îndreptăţească să jinduiască la ea – fiind autorul unui „opuscul măreţ, un memoriu de peste şaptezeci şi două de pagini, intitulat *Despre cidru, despre fabricarea şi efectele lui; urmat de câteva reflecţii noi pe această temă* (\ trimis Societăţii Agronomice din Rouen, şi graţie căruia a avut chiar „onoarea de a fi primit printre membrii acesteia, secţia de agricultură, clasa de pomologie". Romanul lui Flaubert se încheie, de altfel, cu vestea că domnul Homais „a primit de curând Crucea de Onoare".14

Cât despre cei care o aşteaptă zadarnic, îi vezi cum se sugrumă de invidie, cum îşi bat joc sau se scandalizează de ascensiunea altora. La 31 octombrie 1851, asistând la Teatrul Gymnase la premiera unei piese de Musset, Viel-Castel constată furios că Théophile Gautier şi alţi câţiva scriitori tronează la balcon „decoraţi cu panglici roşii; aerele de îngâmfare, importanţa pe care şi-o dau aceşti scriitoraşi este greu de descris. Nişte lachei ai literaturii decoraţi cu Legiunea de Onoare, ţi se face scârbă! (…) Un foiletonist, guzganul rozător şi împuţit al cloacei sociale, de ce să-l decorezi?" De ce, când el nu e decorat? De fapt, Viel-Castel nu va primi Legiunea de Onoare decât la 15

august 1854. Nici acum, însă, bătrânul snob nu scapă prilejul să facă pe modestul, pe omul detaşat, care nu acordă niciun fel de importanţă farafastâcurilor, când el, de fapt, numai la asta se gândea. Medalia? „Face plăcere familiei mele şi copiilor mei, atunci, cu atât mai bine pentru ei. Tot e ceva, măcar aşa nu mă vor mai chinui obligându-mă să o solicit” 15. Odată ce ai căpătat decoraţia, snobismul constă în a lăsa impresia că nu jinduiai la ea, că nu ai cerut niciodată să ţi se dea. Că tu eşti deasupra unor asemenea fleacuri. Şi, în subsidiar, că nimeni nu ar trebui să o mai obţină: „noii decoraţi, de îndată ce s-au ajuns, ar vrea ca robinetul cu medalii să se închidă definitiv”, scrie Proust despre doamna Bontemps, care „şi-ar fi dorit ca, după ea, niciun om din lumea ei să nu mai fie prezentat prinţesei16”.

Gustul pentru decoraţii nu se limitează, de altfel, la medaliile franceze. În *Bâlciul deşertăciunilor* Thackeray, inventatorul cuvântului *snoby* subliniază cât de înnebuniţi sunt diplomaţii după ordinele străine, în special zornăitoare, chiar dacă toate sunt, de fapt, absolut derizorii. „În diplomaţie, confirmă contele de Viel-Castel cu verva lui arţăgoasă, te prinde o ploaie de medalii, te udă leoarcă, de nu te mai usuci niciodată, zic eu. Diplomaţii sunt în momentul de faţă nişte comis-voiajori, însărcinaţi să facă cunoscute lumii panglicile decoraţiilor, crucile şi medaliile naţiunilor civilizate sau nu”. 17 Şi tot Viel-Castel ne furnizează un exemplu într-o pagină deosebit de savuroasă din *Memoriile* sale. Este vorba acolo despre un snob de pomină, diplomat de felul lui, care se prezintă drept domnul baron de Lagrenee. Cei care îl cunosc bine, mai precis compatrioţii săi din Amiens, insinuează Viel-Castel, „pretind că îl cheamă Torchon[25]; politicienii recunosc că este într-adevăr un Torchon, dar un *torchon* de Lagrenee, cum ai spune *torchon* de pânză sau *torchon* de hârtie”. Acest Torchon de Lagrenee, numit ambasador extraordinar în China, se deplasează acolo pentru a semna

25 „Spălător“, „cârpă de şters“ (n. tr.).

un tratat comercial. Dar, după încheierea documentului, lui Torchon îi vine ideea că i-ar plăcea să fie decorat cu „mărgeaua de cristal”, pe care o confundă din greşeală cu o decoraţie de rang înalt. Faptul că „Torchon este mare amator de decoraţii nu este o crimă”, e cel mult o boală, doar că la el răul este, mai grav decât în mod obişnuit. Mărgeaua de cristal respectivă, îi explică într-adevăr trimisul împăratului Chinei, nu poate fi decernată decât unor mandarini, iar pentru a o obţine ar trebui să dea un examen, prin care să fie atestat cărturar. Dar Torchon nu se lasă păcălit: se încăpăţânează, declară că nu va pleca fără să fi primit „mărgeaua” şi decide să aştepte, de unde o prelungire de şase luni a sejurului, iar pentru bugetul de stat, o cheltuială suplimentară considerabilă. Neştiind cum să scape de el, comisarul imperial născoceşte până la urmă un tertip: „Judecătorii de pace de rasă galbenă poartă, ca însemn al demnităţii lor, un colier din mărgele de sticlă; colierul acesta i-a fost acordat lui Torchon de Lagrenee care, mulţumit în fine, consimte să părăsească provincia chineză şi, peste şase luni, le va demonstra parizienilor stupefiaţi că Franţa trebuia să se simtă mândră că nu a plătit decât cu 1.500.000 de franci onoarea de a avea printre diplomaţii săi un judecător de pace chinez”. 18 Dar această maladie nu cruţă pe nimeni şi, în niciun caz, pe cei batjocoritori; peste câţiva ani, Viel-Castel se va lamenta voalat că el nu are decât şase decoraţii, în timp ce câţiva dintre prietenii săi „au cincisprezece, alţii douăzeci şi unii chiar până la douăzeci şi cinci de decoraţii”.19

În mod paradoxal, instaurarea, iar apoi înrădăcinarea celei de-a Treia Republici nu vor face decât să amplifice fenomenul. Unii l-au considerat, la vremea respectivă, „o particularitate deosebit de bizară sub un guvern democratic”, „pasiunea dezlănţuită după decoraţii, demnităţi, titluri nobiliare” constituind „o antiteză flagrantă cu aşa-zisul principiu de egalitate, despre care se pretinde că ar sta la baza ideii republicane”.20 Asta se întâmplă fără a ţine seama de explozia snobismului, care,

sub Republica republicanilor, a pierdut orice speranţă de a fi investit cu vreun titlu de nobleţe în bună regulă şi care, mai mult decât oricând, va descoperi în decoraţii o recompensă plauzibilă…

Goana după ordine este mai aprigă decât oricând, ca şi cum „toată prostimea care, începând din 1870, se căzneşte să urce sau să se menţină la suprafaţa societăţii”, comentează *Anuarul nobilimii*, ar vrea „să se gătească şi ea cu vreo panglică de medalie” 21. Republica a înţeles foarte bine acest lucru şi, pe lângă Legiunea de Onoare, multiplică, în genuri diverse, decoraţiile paralele: astfel, ordinele ministerelor, care, deşi nu recompensează decât activităţi limitate, nu înseamnă că sunt mai puţin vânate. Cel mai cunoscut este, negreşit, Ordinul Meritului Agricol, creat în 1883 la propunerea ministrului Méline. Steaua cu şase colţuri albe, unite printr-o coroniţă de porumb şi grâu, purtată la capătul unei panglici verzi, tivite cu roşu, a fost foarte apreciată în acea perioadă: „Cel mai mărunt burghez”, mai notează *A nu arul nobilimii* „vizează o funcţie care să-l scoată în evidenţă şi care să-i permită să aspire la Meritul Agricol, drept pentru care în anul acela numărul cavalerilor a trebuit mărit la două mii, iniţial fiind fixat la o mie, iar numărul ofiţerilor – la trei sute”. Paralel, Franţa, în plină expansiune colonială, profită de situaţie pentru a fonda „Ordinele Franţei-de-Dincolo-de-Mări”. Spre sfârşitul anilor 1880, se creează astfel Ordinul Dragonului din Annam, Ordinul Nicham-El-Anouar din Obock, Steaua Neagră a Beninului şi Steaua din Anjouan. Un adevărat chilipir pentru snobi, mai ales că arborarea acestor decoraţii nu este supusă regulilor restrictive ce guvernează protocolul decoraţiilor străine.

Astfel că Afacerea Wilson nu mai pare atât de surprinzătoare. Mai ales că scandalul nu izbucneşte ca un fulger pe bolta unui cer albastru: diverse semne premergătoare arătau că mocnea ceva. André Lajeune Vilar scria în *Culisele presei* că fiecare ştia, în acea vreme, că ziarele, formatoare de opinie publică, exercită „o foarte

mare influenţă asupra guvernului pentru ca anumiţi industriaşi şi negustori să primească panglica roşie a Legiunii de Onoare". Cât despre cei care, fără a fi mari industriaşi, vor, totuşi, să găsească „un mijloc infailibil de a-şi satisface orgoliul (...), ei n-au decât să cumpere o gazetă guvernamentală care nu îşi acoperă costurile. Astfel te erijezi în director al respectivei gazete şi, la capătul câtorva luni, eşti decorat" 22.

MEDALII DIN STANIOL

„Cum mulţi dintre aceşti indivizi care alcătuiesc astăzi «lumea bună» ştiu prea bine că, în ciuda bunăvoinţei interesate a mijlocitorilor, nu au cum să obţină Legiunea de Onoare (...)", explică în 1887 *Anuarul nobilimii*, „îi vezi că se năpustesc asupra ordinelor de contrabandă, care se înmulţesc mulţumită toleranţei poliţiei, temătoare, desigur, să arunce o privire indiscretă în aceste oficine, unde ar fi expusă riscului de a întâlni prea multe dintre cunoştinţele ei". 23 Una dintre urmările snobismului şi ale nebuniei panglicilor de decoraţii este, într-adevăr, favorizarea proliferării fabricanţilor de medalii din staniol.

Unii sunt pur şi simplu nişte escroci cu ceva mai multă imaginaţie decât omul de rând şi, în acest sens, este menţionat, în timp ce „Afacerea Wilson" bulversează peisajul parlamentar al republicii, fructuosul comerţ al unui oarecare Gabriel de Roşa, din Milano, care, pentru cincizeci de franci, le procură amatorilor titluri de cavaler al Ordinului Academic Umanitar al Fericitului-Intru-Domnul Sfânt înger de Ierusalim, de ofiţer de onoare al Marelui Leu de Aur, de cavaler primă clasă al Alpilor – Maritimi (sic) şi de Ordinul Regal al Meluzinei, pe care unii burghezi de bună-credinţă, crezând că au fost decoraţi de-adevăratelea, din moment ce plătiseră cu aur panglicile lor, au cutezat să le afişeze pe bulevard în afara carnavalului. Totuşi, dintre nenumăraţii şarlatani, două personaje reţin atenţia în mod deosebit, pentru patetismul traiectoriei lor şi pentru maniera în care au încercat să se folosească de snobismul contemporanilor lor în scopul de

a-şi finanţa propriile vise: Antoine de Tounens şi „baronul” Harden-Hickey.

Primul, fost avocat la Perigueux, care se va prezenta sub numele de Orllie-Antoine I, rege al Araucaniei şi al Patagoniei, a exploatat necontenit vanitatea diverşilor indivizi şi credulitatea publică. În 1860, chiar în ziua când este proclamat rege de un grup de căpetenii patagoneze turmentate de alcool contrafăcut, Orllie-Antoine întemeiază o nobilime ereditară şi declară, în constituţia pe care tocmai a întocmit-o, că va putea să investească în viitor nobili „cât pofteşte”. Reîntors în Franţa, va vinde titluri de nobleţe, la fel cum le va propune celor interesaţi să devină, contra cost, mari-cruci, mari ofiţeri, comandori, ofiţeri sau cavaleri ai Ordinului Coroanei de Oţel, creat în decembrie 1869. La prima vedere, am putea crede că ne aflăm în prezenţa unui aventurier clasic, care prosperă profitând de orgoliul semenilor; în realitate, avem de-a face cu un om cumsecade, neîndoielnic suficient de naiv, care aderă la toate capriciile timpului său, printre care se numără colonianismul umanitar, progresismul ştiinţific… şi snobismul. Această ultimă trăsătură de caracter, vădit marcată de mitomanie, nu va aştepta şesurile terne din sudul extrem american pentru a se manifesta. Născut la 12 mai 1825, la La Cheze (Dordogne), fiu al unui oarecare Jean Tounens, cultivator înstărit, pe care vitregiile sorţii l-au constrâns să devină măcelar, viitorul rege se apucă, de foarte tânăr, să îşi rectifice numele în „de Tounens”, explicând că „seniorii de Tounens se trag din căpetenii deja puternice înainte de cucerirea romană; titlul de prinţ este în familia noastră din timpuri străvechi”.24 În primul său „act public”, prin care instaura fondarea unei monarhii constituţionale, Tounens se va prezenta drept „prinţul Orllie-Antoine de Tounens”, imitând ceea ce făcuse în urmă cu câţiva ani prinţul-preşedinte Louis-Napoleon Bonaparte.

În concluzie, dacă Tounens a reuşit să păcălească nişte snobi propunându-le himerele, panglicile şi medaliile lui patagoneze, este incontestabil că prima victimă a

acestor amăgiri a fost el însuşi, omul care a vrut sincer să devină rege, ba chiar un rege bun, dornic să îşi facă fericiţi supuşii. Tounens nu a fost niciodată de partea escrocilor, calitate confirmată de destinul său şi de sfârşitul jalnic de care a avut parte. „Bolnav şi ajuns la capătul puterilor, fostul rege a trebuit să se interneze în spital, la Bordeaux, de unde a mai trimis încă multe circulare şi manifeste, pentru a încerca să îi înduplece în favoarea lui pe nenumăraţii membri ai ordinelor lui de cavalerie”. 25 A murit la 20 septembrie 1878, la Tourtoirac, în apropiere de Perigueux.

La cincisprezece ani după moartea lui, istoria pare să se repete prin jalnicele aventuri ale „baronului” James-Aloysius Harden-Hickey. După câteva peripeţii zbuciumate în lumea presei, vreo cinci dueluri, un exil, un divorţ, un ocol al lumii în iaht şi o nouă căsătorie cu una dintre cele mai bogate moştenitoare americane, Harden-Hickey, fiu al unui căutător de aur care se îmbogăţise, decide, într-o bună zi, în 1893, să îşi anunţe ascensiunea la tronul insulei Trinidad – o stâncă vulcanică nelocuită, de cinci kilometri pe trei, pierdută în mijlocul Atlanticului, la 1 200 de kilometri distanţă de coastele Braziliei. Om de afaceri sau imaginându-se în această ipostază, Harden-Hickey, sub numele de James I, a început prin a instala cancelaria principatului la New York, acasă la socrul său, informând întreaga lume că Maiestatea Sa crease recent Ordinul Crucii de Trinidad, vizând să recompenseze literele, artele, ştiinţele, industria, virtuţile umanitare şi devotamentul faţă de dinastia sa. Insigna ordinului era o cruce emailată, roşie, cu marginea aurită, având în centru coroana princiară pe un câmp de azur şi, pe revers, un „T” gotic, purtându-se la capătul unei panglici de culoare galbenă şi roşie. Cât despre drepturile de cancelarie, observa ironic Villiers du Terrage, ele nu costau decât o mie, două sau trei mii de franci, în funcţie de locul unde amatorii de această decoraţie doreau să o poarte26. Prospectul în care Harden-Hickey preciza care erau proiectele sale confirma

puterea de imaginaţie a personajului: „Prinţul a adoptat ca formă de guvernământ o dictatură militară. (…) Principatul de Trinidad va fi un fel tabără, unde orice nesubordonare sau delict va duce la expulzarea imediată a vinovatului. Primii colonizatori vor fi câţiva bărbaţi aleşi, care vor forma aristocraţia principatului. (…) Blazonul principatului este: auriu cu roşu armorial. Drapelul are aceleaşi culori: un triunghi galben, pe fond roşu, aşezat orizontal”. În concluzie, este vorba despre un fel de comerţ cu titluri şi medalii, dând impresia unui simulacru de aristocraţie la capătul lumii – cu sucursale la Paris şi la New York, strada 36, 217 W. „Contele de la Boissière are sarcina de a răspunde la toate cererile de informaţii”.

Totuşi, în ciuda eforturilor şi a fanteziei sale, baronul Harden-Hickey nu va avea succes – victimă, poate, a formidabilului ecou al romanului lui Alphonse Daudet, *Port Tarascon*, care le reamintise francezilor eşecul tragic şi sordid al unei iniţiative cvasianaloage, cea de la Port-Breton, lansată în 1877 de alt negustor de iluzii, marchizul de Rays. De altfel, la doi ani după „încoronarea” sa, Harden-Hickey va avea neplăcuta surpriză de a vedea că Marea Britanie îşi revendică drepturile asupra insuliţei, debarcând cu trupe acolo, ca apoi, un an mai târziu, englezii să transfere Braziliei suveranitatea acelui teritoriu. Asemenea pseudoprinţului de Tounens, baronului Harden-Hickey nu-i va mai rămâne decât să mediteze cu tristeţe asupra statutului său de „rege fără regat” şi la ingratitudinea oamenilor faţă de marile genii. Ruinat, Harden-Hickey se va sinucide în 1898 la El Paso, în Texas. Se spune că ar fi avut asupra lui coroana de aur masiv, pe care o comandase unui celebru bijutier newyorkez, în anii săi de glorie…

Dar fascinaţia pentru decoraţiile nou-nouţe, medaliile exotice şi marile-cruci scânteietoare decernate pe insule pustii ne duce cu gândul la tagma parveniţilor: doar unii care s-au căpătuit de curând pot ceda în faţa unor asemenea atracţii, căzând în capcana lor. Snobismul care

se respectă, totuşi, va prefera atitudinea, sesizată de memorialişti şi romancieri, de a jindui la ordinele dispărute conferite de „regi în exil” autentici, foarte mulţi în a doua jumătate a veacului al XIX-lea şi în prima jumătate a secolului XX, snobismul apărând aici ca diferit de nostalgie şi fidelitate cavalerească. Ceea ce nu îl împiedică să pară oarecum agasant şi să atragă uneori mânia surghiuniţilor, ca în anecdota destul de crudă pe care ducesa d’Uzes o istoriseşte despre generalul de Charette.

Oştean glorios, viteaz între viteji, acesta fusese decorat cu Legiunea de Onoare. Totuşi, regalist înflăcărat, adevărata lui ambiţie era de a primi o decoraţie monarhică de la cel pe care îl considera, deşi trăia în timpul republicii, regele lui legitim, pretendentul din exil la coroana Franţei. „A făcut nenumărate demersuri pe lângă contele de Paris, care se mira de o asemenea ambiţie la un om de valoarea lui Charette”. Asta, fiindcă îţi vine greu uneori să iei în serios snobismul marilor oameni şi ai tendinţa să uiţi că şi ei pot suferi de aceeaşi năpastă.

„Prinţul nu voia să priceapă, dar în fine, în faţa insistenţei mesagerilor trimişi de Charette, a răspuns într-o bună zi:

— Spuneţi-i generalului că, monarhia nefiind restabilită, nici decoraţiile nu şi-au reintrat în drepturi”.

Descurajat de gestul brusc, generalul de Charette a tăcut chitic; dar, după moartea contelui de Paris, şi-a reluat insistenţele pe lângă noul pretendent, Filip al VIII-lea, duce d’Orléans. Acesta, povesteşte ducesa d’Uzes, „a părut întâi să-l ignore, punându-i pe prietenii comuni să spună că aşa ceva era imposibil. Dar într-o zi l-a invitat la un mare dineu. După ce au sosit toţi musafirii, prinţul i-a spus generalui, mergând spre masă:

— Dragul meu Charette, cred că vei fi mulţumit de mine.

Ajungând la locul lui, generalul zăreşte o cutie elegantă, o deschide. Ce bucurie! Este colierul Ordinelor. La care, ducele d’Orléans se grăbeşte să-i zică:

— Sunt fericit să vă ofer această decoraţie, este colierul Ordinelor pe care îl purta strămoşul meu, Philippe Egalité. Strămoşul blestemat, cel care s-a raliat Revoluţiei şi a votat pentru moartea vărului său Ludovic al XVI-lea… Un fel de răceală i-a cuprins pe invitaţi, care zâmbeau livizi”.27

Snobismul decoraţiilor, ca şi snobismul nobiliar, pentru care reprezintă deopotrivă un pandant, un complement şi un substitut, vor supravieţui în veacul al XIX-lea. Dar epoca de aur a acestui tip de snobism pare să fie deja de domeniul trecutului, observându-se începutul unui lent declin, strâns legat, desigur, de cel al prestigiului de care se bucurau odinioară titlurile şi ordinele.

În secolul XX, într-adevăr, Legiunea de Onoare pare să se banalizeze şi mai mult. Chiar dacă autorităţile publice au grijă să rezerve, în timpul celor două războaie mondiale, aproape toate decernările în favoarea categoriei titlurilor militare şi chiar dacă o serie de reforme merg în direcţia unei reveniri la rigurozitate (cum ar fi instituirea unui Cod al Legiunii de Onoare în 1962, care stipulează principiul strictei respectări a contingentelor, fixate la 113 425 de cavaleri, sau înfiinţarea, la 3 decembrie 1963, a Ordinului Naţional al Meritului, oferindu-le autorităţilor publice un panaceu comod), umflarea efectivelor nu pare mai puţin ineluctabilă.

Totuşi, la fel ca în perioada Monarhiei din Iulie, snobismul decoraţiilor dăinuieşte: „Ar fi fost de aşteptat ca inflaţia panglicilor roşii să fi diminuat, încetul cu încetul, plăcerea pe care francezii – şi adesea alţii de asemenea – o resimt la gândul de a fi decoraţi. Nu este nicidecum aşa”, ironizează Philippe Bouvard în 1966. „În nicio altă ţară din lume nu vezi, ca la noi, circulând pe stradă oameni de treabă, radiind fericire din ochi şi din insignele de la butonieră. (…) începând cu vârsta de şaizeci de ani, în clasele de mijloc, reverul sacoului rămas nepătat nu poate denota decât o ostentaţie deplorabilă sau o chestiune de moravuri urâtă”. 28 În opinia lui, ar fi vorba despre un fel

de miracol, datorat unui sistem de promovare „atât de bine făcut, încât fiecare cetăţean, începând cu vârsta de patruzeci de ani (douăzeci de ani de servicii civile şi militare), se poate simţi îndreptăţit (să spere). Şi asta, pe tot parcursul vieţii, având în vedere că acela care nu este încă decorat aspiră la panglica simplă, la fel cum cavalerul aşteaptă să fie ofiţer, ofiţerul să aibă cravata de comandant, comandantul – zurzurul de mare ofiţer şi marele ofiţer – placa marii-cruci. Cel din urmă mărginindu-se, ce-i drept, să spere la o înmormântare cu onoruri militare” 29.

Şi de aceea există dintotdeauna, observa recent ziarista Anne Fulda, „«maniaci» ai decoraţiilor, «maratonişti» care încearcă să forţeze toate uşile pentru a obţine bucata de panglică mult râvnită”; sau, cum îi mărturisea secretarul general al unui grup politic important din Senat: „De când a fost suprimat serviciul militar, aproape toate intervenţiile noastre se referă la sprijinul în favoarea unor numiri sau decoraţii. Atracţia considerabilă exercitată de onoruri nu se dezminte. În această privinţă, nu se înregistrează efectiv nicio ruptură!” 30

Snobismul supravieţuieşte aşadar, dar într-o formă diminuată – la fel ca snobismul mai rar, care constă în dispreţuirea decoraţiilor. Nu mai întâlnim cum se întâmpla la tot pasul ca altă dată, personalităţi atât de credule ca Maiestatea Sa Imperială Bokassa I, împărat al Centrafricii, care a fost, acum câteva decenii, unul dintre cei mai extravaganţi snobi ai momentului, un adevărat bulimic al decoraţiilor de orice gen şi victimă incurabilă a nenumăraţilor creatori de ordine false31.

Capitolul VIII SNOBUL ŞI PRESA LUI FABULOSUL DESTIN AL LUI ARTHUR MEYER

La 1 ianuarie 1880, gazeta *Le Gaulois* relatează pe prima pagină despre banchetul somptuos pe care redactorii ei l-au oferit patronului. Anunţul menţionează că dineul a fost organizat la „Grand Vefour”, restaurantul şic

al epocii, unde meniul „i-ar fi făcut cinste lui Vatel însuşi”. În lipsa unor detalii mai ample, ne putem lesne imagina incredibila succesiune a bucatelor, a consommé-urilor, a prăjiturilor, a dulciurilor, a vinurilor rare şi a deserturilor delicate, totul, precizează publicaţia, pentru a saluta cu demnitate „succesele recente datorate iniţiativei inteligente şi trudei necontenite, neobosite, a domnului Arthur Meyer care, încă de la debutul său în jurnalism, s-a afirmat ca un adevărat maestru”.

Pentru Arthur Meyer, partida nu este câştigată încă. Spre deosebire de cocoşul galic care cântă până răguşeşte pe hârtia lui de scrisori personală, Arthur Meyer s-a cam pripit proclamându-şi victoria, cum va recunoaşte, de altfel, chiar el în *Memoriile* sale: „Nu mă mulţumeam să cred în steaua mea – o şi vedeam deja în farfuria mea (…). Nu aveam suficient calm şi nici destulă răbdare. Credeam mai mult în inteligenţa decât în fericirea mea şi puneam doar pe seama meritelor mele ceea ce, măcar în parte, datoram şansei. M-am mai înţelepţii de atunci. M-au ajutat aici şi vicisitudinile1”. Peste câteva luni, într-adevăr, principalul acţionar al gazetei *Le Gaulois*, domnul de Werbrouck, simţind că se schimbă vântul politic, decide să republicanizeze acest jurnal ultraconservator, apropiindu-l de omul influent al partidului radical, Leon Gambetta. Acesta se arată interesat, însă Arthur Meyer, convertit recent la monarhia liberală, refuză să îl întâlnească şi să îşi renege ideile. „Am fost”, va povesti el mai târziu, „revocat şi expulzat *manu militari*. În ziua aceea, am sacrificat cu prea multă uşurinţă o situaţie considerabilă”. 2 Într-adevăr, nu va avea de aşteptat decât un an pentru a vedea cum se periclitează situaţia iniţativei de presă, ai cărei cititori apreciază prea puţin noile orientări, atât politice, cât şi literare. Werbrouck, făcând gafa de a-i comanda lui Zola un text inedit pentru a servi drept foileton în ziar, nu fără să fi specificat că i-ar trebui o lucrare „morală, onestă, un roman care trebuie să fie pe masa tuturor” şi care să se poată citi seara, în familie, se pomeneşte cu… *Pot-Bouille*.

„Acest roman indecent şi deosebit de obscen”, comentează Meyer, „a fost la un pas de a da ultima lovitură ziarului” 3, ducând la dezabonări în masă. Dar, mai ales, cartea va grăbi revenirea lui în fruntea publicaţiei *Le Gaulois*, unde este aşteptat ca un salvator.

Căci anunţul din 1 ianuarie 1880 nu greşea, atribuindu-i lui Meyer un anumit geniu al publicităţii: un geniu pentru că anticipa valul clocotitor al snobismului, care se intuieşte deja de câţiva ani şi care va fi amplificat de instalarea regimului republican – conexiune paralelă pe care Meyer a sesizat-o perfect, atunci când a descris acest snobism drept „refugiul natural al unei societăţi căreia republica i-a refuzat toate realităţile şi care este condamnată să se mulţumească acum cu aparenţe”.[26] Dar, constată el, înainte de sfârşitul celui de-al Doilea Imperiu, presa ignora cu trufie aproape tot ceea ce avea legătură cu mondenităţile, cu eleganţa, cu *high-life*, pe scurt, tot ceea ce se poate corela cu snobismul5. Lovitura sa de geniu va fi ideea de a face din asemenea mondenităţi neglijate de concurenţă coloana vertebrală a unui mare cotidian. Timp de aproape o jumătate de secol, *Le Gaulois* va constitui, în mod incontestabil, unul dintre mijloacele de comunicare decisive ale snobismului monden: deopotrivă pentru acei *happy few** citaţi acolo şi pentru imensa majoritate a celor care, fără a figura niciodată în paginile ziarului, se vor bucura la fel de mult să îl citească şi să se creadă, astfel, un pic mai familiari, un pic mai apropiaţi de cei din lumea bună.

În timp ce *Le Gaulois* se impune, Arthur Meyer se identifică tot mai mult cu ziarul său, devenind el însuşi una dintre figurile impozante ale lumii pariziene. De unde, în paralel cu afacerea lui, interesul pe care îl prezintă acest personaj, care lămureşte în acelaşi timp un moment important din istoria snobismului şi ambiguităţile esenţiale ale unui asemenea demers – Meyer, snob notoriu, declarându-se neîncetat adversarul snobismului şi

26 „Puţinii fericiţi“ - în lb. engl. în orig. (n. tr.).

scuzându-se necontenit pentru rolul pe care l-a putut juca ziarul său în dezvoltarea acestei „adevărate maladii”.6

„Monden înveterat”, notează nepoata sa, Odette Carasso, în biografia pe care i-a consacrat-o, „Arthur Meyer alege să privilegieze rubrica specială a mondenităţilor, atât fiindcă îi plăcea, cât şi pentru a satisface vanitatea unei societăţi privilegiate”. 7 Ceea ce se poate spune, oricum, este că Mayer nu părea destinat aprioric unei asemenea cariere. Biografia lui alimentează, de altfel, în acea vreme, ironia celor care îi purtau pică dintr-un motiv sau altul – Guy de Maupassant, care va face din el modelul vizibil al lui Walter, patronul de presă din romanul său *Bel-Ami*; Edmond de Goncourt, care nu suportă faptul că acest evreu mărunt a îndrăznit să-i refuze tocmai lui un articol şi care se răzbună prezentând amănunţit originile presupuse ale ziaristului. „Este fiul unui croitoraş din Le Havre, care le făcea haine marinarilor, meşter cusător de haine pentru mateloţii care chefuiau (prin port). Puştan fiind, (Arthur Meyer) fură douăzeci de franci de la taică-său, care îl închide într-o casă de corecţie, unde îl lasă patru ani. Acolo şi-a făcut el studiile umaniste”. 8 În 1862, la 18 ani, Meyer devine omul-bun-la-toate al unei actriţe, altfel spus una dintre „marile cocote” care înfloresc în timpul celui de-al Doilea Imperiu, Blanche d’Antigny. Graţie „slugărelii de tot râsul”, cum spune Goncourt, Meyer îşi alimentează carnetul de adrese, este nelipsit de la plimbările pe Bulevard şi de la recepţii, ajungând până la urmă să capete o părelnică notorietate, ceea ce îi permite să pună un picior în jurnalism, pe-atunci „sesamul” ambiţioşilor. În 1868, participă astfel, cu Edmont Tarbe şi Henri de Pene, la înfiinţarea ziarului *Le Gaulois* şi, în primul număr, datat 5 iulie, profită de cronica mondenă care i-a fost încredinţată pentru a-i aduce un omagiu fostei sale patroane, Blanche d’Antigny, evocând reprezentaţia pe care aceasta a dat-o la Palais-Royal, în faţa „unui mic cerc din lumea bună pariziană, foarte gentil şi deloc dezlănţuit”. Dar Meyer are

mâncărici şi, după câteva luni, renunţă la *Le Gaulois* pentru un alt cotidian, înainte de a se lansa în speculaţiile de bursă. Peste zece ani, după ce făcuse avere, va putea în sfârşit să cumpere *Le Gaulois*, având de data asta un adevărat proiect, acela de a face din ziar publicaţia regalismului conservator şi sanctuarul spiritului monden. Iată orientările care, împărţindu-şi prima pagină a cotidianului, îi vor asigura succesul.

Le Gaulois va fi în primul rând templul conservatorismului politic, orientare pe care Meyer nu conteneşte să şi-o asume, deşi multora le pare un pic prea… oportună pentru a fi adevărată. De fapt, această afinitate corespunde foarte exact celei urmate de elitele aristocratice, altfel spus convingerilor celor care sunt deopotrivă cititorii privilegiaţi ai ziarului şi relaţiile preferate ale directorului său… Situaţia ambiguă va stârni întotdeauna bănuieli în privinţa sincerităţii ideilor politice ale lui Meyer. Mai degrabă partizan al Imperiului, atunci când acesta exista încă, Meyer manifestă apoi un regalism care îl determină, de pildă, să îi viziteze pe pretendenţi, să declare (vorbind despre Déroulède) că nu poţi fi în acelaşi timp patriot şi republican şi chiar să reia textual formula lui Maurras, definind monarhia drept o expresie a „naţionalismului integral” 9. Era sincer Meyer în convingerile lui? Dublul său romanesc, Walter, este descris în *Bel-Ami* ca „un tip cumsecade care nu crede în nimic şi care învârte pe toată lumea”.10

Se poate presupune, totuşi, că, dacă aşa ar fi stat lucrurile, Meyer s-ar fi arătat mai flexibil, îndeosebi în 1880, când ideile sale l-au constrâns să părăsească *Le Gaulois*, aflat în curs de republicanizare forţată, sau din nou la începutul secolului XX, când clientela sa ezita între un conservatorism republican şi un monarhism anticonservator – două tendinţe în decalaj net faţă de poziţiile pe care va continua să le apere în cotidianul său.

Oricare ar fi situaţia, bănuielile care apasă asupra lui, suspiciuni de oportunism monden şi de abilitate

comercială, nu vor dispărea niciodată; este adevărat că personajul pare prea inclasabil, prea ambiguu pentru a nu le da crezare. Suspiciuni ce se vor reînnoi ulterior, când Arthur Meyer se va converti la catolicism (se şoptea pe atunci că nu face asta decât pentru a o avea drept naşă de botez pe ducesa d'Uzes, ceea ce este fals) sau atunci când se va plasa contra lui Dreyfus (ceea ce atrage spre *Le Gaulois* o parte deloc neglijabilă a cititorilor cotidianului *Le Figaro*, concurentul lui istoric, vinovat de dreyfusism). Poate chiar la el se gândeşte şi romanciera Gyp când evocă, în *Timpul bădăranilor*, o anumită doamnă Doublemar, pe care originile evreieşti nu o împiedică să facă zgomotos profesiune de antisemitism, cu scopul de a pătrunde în aristocraţie, de a-şi încălzi un loc în saloanele regaliste la modă şi de a obţine de la Vatican titlul mult râvnit de ducesă Doublemar de Saint-Fargeau.11

Dacă zvonurile nu au mari şanse de izbândă este din cauză că snobismul lui Meyer se manifestă vizibil. La colegiu, viitorul director al ziarului *Le Gaulois* se prezenta deja cu numele de Arthur de Mommenhaim, după denumirea satului alsacian unde bunicul său era rabin.12 Părăsind Le Havre şi stabilindu-se la Paris, unde lucrează la un croitor, Arthur Meyer continuă să facă sacrificii pentru demonul snobismului. Edmond de Goncourt povesteşte cu venin că Arthur Meyer se ducea să ia dejunul în fiecare zi, în ciuda lipsei de bani, în cele mai mari restaurante, unde nu comanda decât un ou fiert moale, dar unde profita de ocazie pentru „a face câteva cunoştinţe".13 Începându-şi cariera de jurnalist la publicaţia *Le Gaulois*, care tocmai fusese înfiinţată, se ocupă de rubrica de mondenităţi, intitulată „Ce se întâmplă", sub pseudonimul revelator de Octave de Parisis. Cum va nota şi biografa lui, „alegerea acestei rubrici determină şi caracterizează deja jurnalismul lui Arthur Meyer, căruia îi va plăcea, de-a lungul întregii cariere, să descrie fastul vieţii mondene de la Paris şi să se afle în preajma celebrităţilor momentului" 14. De fapt, el

inventează un gen jurnalistic nou, cu rubricile aferente, cu pasajele obligatorii, cu tonul şi codurile lui. Părăsind acest cotidian pentru *Paris-Journal*, reia acolo aceeaşi rubrică sub pseudonimul de „Jean de Lutece". Şi, când revine triumfal la *Le Gauloisy* orientarea pe care i-o dă urmează ceea ce a devenit, pentru el, o pasiune devoratoare şi o raţiune socială.

Pe lângă cronica politică, prima pagină a publicaţiei *Le Gaulois* este ocupată, începând din 1880, de un prim embrion de rubrică mondenă, „Lumea şi oraşul". Sunt relatate aici recepţiile oficiale, duelurile între aristocraţi, viaţa cluburilor şi, firește, seratele, dineurile sau „zilele fixe" ale celor din lumea bună. La 2 ianuarie, de pildă, se anunţă: „Marţi seară, reuniune de elită la contesa de Pourtales", în onoarea ducelui şi a ducesei de Edinburgh, aflaţi în vizită la Paris. „Doar vreo zece invitaţii fuseseră adresate", precizează redactorul, care detaliază apoi, în ordinea întâietăţii, lista fericiţilor aleşi, printre care două ducese, două prinţese, o marchiză, trei contese şi două vicontese. Peste două zile, la 4 ianuarie, se anunţă cu emoţie reluarea vizitelor de miercuri la doamna contesă Jean de Montebello, „ale cărei saloane sunt în fiecare an locul de întâlnire a cremei societăţii pariziene". Câţiva ani mai târziu, la 2 iulie 1885, într-un registru necrologic, moartea doamnei de Kerjegu, „ale cărei saloane erau (...) un centru de reuniune pentru elita lumii bune franceze", este „o veste pe cât de dureroasă, pe atât de neaşteptată pentru înalta societate".

De fiecare dată, conţinutul ziarului se adresează în paralel unor categorii diferite de cititori: pe de o parte, micului cerc al celor direct interesaţi, care ştiu perfect la ce să se aştepte, iar pe de alta, marelui public (tirajul cotidianului *Le Gaulois* era pe atunci de aproximativ 15.000 de exemplare), care nu cunoaşte saloanele şi contesele respective decât din auzite, dar pe care evocarea atât de precisă a elitelor, a „cremei", îl face să vibreze cu atât mai mult, cu cât mirajul acelei lumi i se pare mai

îndepărtat. De altfel, ziarul se adresează marii mase de cititori, ca şi cum aceştia ar fi direct implicaţi în tematica tratată, aşa cum se poate vedea, în data de 8 ianuarie 1880, când aceeaşi rubrică vorbeşte despre „ultimul răcnet în materie de recepţii în *high-life*-ul vienez”, balurile în stil ţărănesc: invitaţii, care poartă straie somptuoase copiate după costumele populare locale, au obligaţia de a imita apucăturile atribuite ţăranilor. „Astfel, toţi se tutuiesc, iar dacă, din greşeală, foloseşti pluralul de politeţe, eşti pedepsit într-o închisoare dintr-un grilaj artificial, de unde nu poţi fi eliberat decât de o persoană de sex opus, care trebuie să plătească în numerar preţul răscumpărării, conform cifrei stabilite, şi să îţi dea o sărutare”. În acest mod se îmbină distracţia cu milostenia, având în vedere că sumele provenite din răscumpărări sunt împărţite apoi săracilor: „Nu vi se pare o idee ce merită aprofundată?”, se întreabă în încheiere redactorul anunţului, de parcă pentru cititorii de rând această sugestie ar putea fi mai mult decât un vis feeric.

Feeric, asemenea descrierii chinuitoare a marilor nunţi, unde sunt înşirate amănunţit cadourile somptuoase din coşul încărcat al miresei sau splendorile ceremoniei, ca în cazul cununiei fiului ducelui şi al ducesei de Albufera cu fiica prinţului de Essling, care are loc la 12 octombrie 1904, în capela Saint-Louisdes-Invalides şi care, „în ciuda caracterului ei intim, (...) a fost cum nu se poate mai strălucitoare. Numărul prietenilor din partea celor două familii care ţinuseră să vină să îi admire pe tinerii miri era atât de mare, încât naosul şi galeriile laterale erau, încă de la începutul ceremoniei, invadate de o mulţime extrem de elegantă, în rândurile căreia distingeai marea majoritate a membrilor înaltei societăţi pariziene prezente la Paris şi în castelele din grandioasele suburbii pariziene”. Urmează precizările despre invitaţi şi cadouri, pe o coloană şi jumătate de ziar, cu litere foarte mici.

La drept vorbind, cunoscătorii îl privesc cu ironie: „În ciuda pretenţiilor lui mondene sau mai degrabă chiar din

cauza acestor pretenţii”, notează bunăoară vicontele de Marsay, „acest ziar comenta adesea, din ignoranţă sau din linguşeală, nişte gafe care îţi stârneau zâmbetul”, făcând din coloanele publicaţiei „locul consacrat în zilele noastre pentru înscăunarea noilor nobili”. 15 Dar asta nu împiedică nicidecum, ci dimpotrivă, încurajează dezvoltarea şi diversificarea paginilor consacrate mondenităţilor; apar astfel rubrici despre curţi şi ambasade, o „Cronică a eleganţei”, articole dedicate cercurilor selecte, unde sunt oferite informaţii despre cele mai sofisticate cluburi, şi o pagină consacrată sporturilor „şic”, care a creat în epocă un snobism de tip nou: numărul din 1 ianuarie 1900 conţine, de pildă, un mic articol pe teme de actualitate, scris de domnul baron de Coubertin, câteva rânduri despre automobilism şi ciclism, precum şi relatarea meciului de fotbal dintre FC Lyon şi Racing Club, la Parc des Princes „în faţa unui public destul de restrâns”. Vara, cronicile „Plaja şi staţiunile balneare” şi „Deplasări şi vilegiaturi” iau locul celor care, în restul anului, se intitulează „În lumea bună” şi „În castele”. Redactorii care răspund de aceste rubrici strategice primesc zilnic, chiar de la Meyer, consemne stricte: „Ziariştii”, relatează Odette Carasso, „trebuie să respecte întâietăţile şi să cunoască bine obiceiurile şi cutumele înaltei societăţi. O butadă ilustrează aceste sfaturi: există un stil aristocratic de a vorbi despre vremea de afară”. 16

Meyer este, de altminteri, renumit pentru eleganţa oarecum afectată a ţinutei sale şi pentru „mănuşile gri-perlă, care erau nelipsite de pe mâinile lui17”, precum şi un ton bombastic, pe care ţine să îl imprime chiar şi în interiorul redacţiei. „Domnilor, a spus el deunăzi (suntem în mai 1891), iată ţinuta pe care vreau să o aibă jurnaliştii de la *Le* Gauloisbarbă ascuţită la vârf, bine tunsă, lanţul de ceas, din aur, vizibil pe jiletcă, dar nu mai gros decât cordonul de la monoclu, şevalieră pe degete18”. Şi totul este pe măsură, chiar şi formatul cotidianului *Le Gaulois* care are, în înălţime şi în lăţime, cu zece centimetri în plus

faţă de celelalte gazete, şi care, începând cu anul 1895, se laudă a fi ziarul cel mai mare, cel mai scump şi cel mai elegant 19. Lucru valabil chiar şi pentru suplimente, care se înmulţesc în funcţie de clientela vizată de ziar: *Le Gaulois des sports*, *Le Gaulois du dimanche* sau, de asemenea, *Le Gaulois des enfants* care, în primul număr, cel din 25 decembrie 1896, este ilustrat printr-o gravură intitulată „Cea mai bună modalitate de a te încălzi”, în care un băieţandru în sacou închis la culoare, cu vestă, cravată, şapcă de *clubman* şi pantaloni scurţi de cel mai bun gust, se amuză rostogolind un imens bulgăre de zăpadă în parcul vast al castelului părintesc, care se profilează în fundal. Snobism la toate nivelurile: la cei care se recunosc în conţinutul publicaţiei şi care sunt citaţi în cronicile mondene, la cei care nu cunosc pe nimeni, dar cărora le-ar plăcea să se numere printre *aceia*, la director, şi chiar la jurnalişti, de la care te-ai fi aşteptat, totuşi, ca în urma contactului permanent cu vanităţile înaltei societăţi, să fii învăţat să rămână cu picioarele pe pământ. Dar nu, sunt şi ei victime ale acestei năpaste, aşa cum lasă să se înţeleagă şi Maupassant în ce priveşte romanul *Bel-Ami*, ziarist la publicaţia *La Vie française*, un fel de dublu romanesc al cotidianului *Le Gaulois*, pe care viitoarea soţie îl convinge uşor de importanţa unei… mici schimbări de nume, la care se gândise deja şi el:

— M-am gândit la ceva, spuse ea, dar este destul de dificil să-ţi explic.

— Adică la ce? o întrebă el.

— Ei, bine, uite, dragul meu, sunt şi eu ca toate femeile, am şi eu… slăbiciunile mele, micimile mele, îmi place ceea ce străluceşte, ceea ce sună. Mi-aş fi dorit enorm să port un nume nobil. Oare n-ai putea, cu prilejul căsătoriei noastre, n-ai putea să… Să te înnobilezi un pic? (…)

El îi răspunse simplu:

— M-am gândit şi eu adesea, dar nu mi se pare deloc uşor.

— De ce?

— Fiindcă mi-e teamă să nu devin ridicol, răspunse el, începând să râdă.

Ridicând din umeri, ea zise:

— Ba deloc, ba deloc. Toată lumea face la fel şi nimeni nu râde. Desparte-ţi numele în două: „Du Roy”. Merge foarte bine.

El îi răspunse numaidecât, ca unul care cunoaşte problema:

— Nu, nu merge. Este un procedeu prea simplu, prea comun, prea cunoscut. Eu unul mă gândisem să iau numele ţinutului meu, întâi ca pseudonim literar, ca apoi să îl adaug încetul cu încetul numelui meu, ba pe urmă chiar să-mi tai în două numele, cum îmi propuneai şi tu.20

În cele din urmă, măsluind numele satului părinţilor lui, Georges Duroy va decide să se cheme domnul Du Roy de Cantel, înainte de a deveni domnul baron Georges du Roi, cavaler al Legiunii de Onoare.

La sfârşitul secolului al XIX-lea, *Le Gaulois* a atins apogeul, la fel ca snobismul monden, care îi asigură succesul şi pe care, la rândul lui, îl alimentează. Tirajul cotidianului, care ajunge atunci la 30.000 de exemplare, îl depăşeşte pe cel al ziarului *Le Figaro*.

Înainte, ce-i drept, directorul cotidianului a scăpat ca prin minune dintr-o situaţie catastrofală, din cauza duelului scandalos în care l-a înfruntat, în 1886, pe ziaristul antisemit Édouard Drumond. Acesta reprodusese, într-o lucrare care s-a bucurat de un succes enorm, *Franţa evreiască*, un articol deosebit de nefavorabil lui Meyer. Or, pe atunci, duelul rămăsese un mijloc obişnuit atât în lumea literelor, cât şi în societatea mondenă, de a regla certurile de onoare. Meyer, care se consideră ofensat, îşi trimite martorii, nu fără a intui cât de periculoasă era toată afacerea, Drumont fiind renumit pentru impetuozitatea lui în luptă. „După câteva ciocniri”, va povesti Meyer în *Memorii*, „am ajuns să ne luptăm corp la corp, martorii nemaiavând timp să ne oprească; eram atât de încleştaţi

unul de celălalt, încât îmi pierdusem libertatea de mişcare. Nu ştiu cum s-a făcut, dar la un moment dat am apucat instinctiv cu mâna stângă sabia adversarului meu, care încerca să mă atingă la mâna pe care o balansam involuntar; în acelaşi timp sabia mea, care se zbuciuma între picioarele lui, l-a rănit grav. Este cea mai dureroasă amintire din viaţa mea". 21 Cea mai dureroasă? Arthur Meyer înţelege perfect că această atingere frontală la codul duelului riscă să îl înstrăineze de lumea bună şi de aristocraţie, foarte exigente în privinţa acestor principii, şi, drept urmare, să se ajungă la prăbuşirea lamentabilă a întregii companii de presă, pe care este în curs să o desăvârşească şi care se bazează în primul rând pe renumele monden al celui care o conduce. Dar infracţiunea pe care el tocmai a săvârşit-o este de o gravitate extremă. „Pentru ca lumea să uite aşa ceva", ar fi recunoscut el, „ar trebui un mare război". „Negreşit", va comenta ironic Léon Daudet, „un mic război nu ar fi fost suficient". 22 Revenind, după duel, în sediul cotidianului *Le Gaulois*, Meyer ştie aşadar că este în joc viitorul lui; fără să ascundă nimic, îi povesteşte tot incidentul urât asociatului său, Henry de Pene, om de lume şi aristocrat de viţă veche, care, relatează el, îl aştepta îngrijorat. „M-a ascultat, apoi m-a tras spre el în tăcere şi m-a îmbrăţişat lung. Toată redacţia cotidianului *Le Gaulois*, încurajată de exemplu, s-a adunat în jurul meu. Am simţit că sunt salvat". 23 Şi, odată cu el, reputaţia şi gazeta sa care, de fapt, vor ieşi aproape intacte din scandal.

Această situaţie mondenă şi financiară îi va permite, peste câţiva ani, să facă un mariaj care, pentru un snob înveterat ca el, a fost, probabil, cea mai frumoasă zi din viaţă: la 12 octombrie 1904, Arthur Meyer se căsătoreşte cu Marguerite de Turenne, cu 38 de ani mai mică decât el, fiica lui Eleonor de Turenne şi a lui Marie-Charlotte de Fitz-James, descendentă a unor familii pe cât de prestigioase, pe atât de scăpătate. Un mariaj şic, aşadar, dincolo de orice speranţă, chiar dacă relaţia matrimonială

se degradează rapid şi ia sfârşit, în 1922, printr-un divorţ.

Le Gaulois, în schimb, va continua să prospere până la Primul Război Mondial. După aceea, va resimţi nemijlocit şi brutal declinul claselor privilegiate, care formaseră grosul publicului său cititor şi, implicit, declinul snobismului monden. În 1920, purtând subtitlul de „Ziar de apărare socială şi de reconciliere naţională", *Le Gaulois*, foarte „Chambre bleu horizon"[27], pare să perpetueze fără mari schimbări rubricile mondene de dinainte de război. La începutul lunii iulie, de pildă, ziarul continuă să evoce „exodul evenimentelor noastre mondene spre staţiunile estivale" şi să relateze aceea „*garden-party* extraordinar de strălucitoare", care a avut loc în ajun la ducesa de Rohan, văduva, unde au fost recunoscuţi sute de invitaţi de marcă. Dar s-a pierdut entuziasmul relatărilor de odinioară. Rubrica se intitulează de acum înainte „Informaţii mondene", nu mai are prestigiul de care se bucura şi se vede exilată din ce în ce mai des departe de prima pagină a cotidianului *Le Gaulois*, al cărui tiraj a rămas doar o treime din ceea ce fusese cândva. Arthur Meyer moare în 1926, iar ziarul său nu-i va supravieţui multă vreme. Peste trei ani, cotidianul va fi înghiţit de concurentul lui dintotdeauna, *Le Figaro*, care va prelua ştafeta, în calitate de păstrător al snobismului.

DE LA LE GAULOIS LA POINT DE VUE

În 1929, *Le Gaulois* este cumpărat de noul proprietar al ziarului *Le Figaro*, parfumierul miliardar François Coty, pentru a spori farmecul şi eleganţa publicaţiei sale, dar şi pentru a pune capăt unei concurenţe care durează de o jumătate de veac. *Le Gaulois* şi *Le Figaro* au într-adevăr aceeaşi clientelă, apără poziţii comparabile, în mod evident conservatoare, şi, în ceea ce priveşte viaţa înaltei societăţi,

27 In franceză, sintagma înseamnă „Camera albastru orizont" şi datează din 1919, când, după alegerile legislative din Franţa, a rezultat o Cameră (a deputaţilor) în care predomina dreapta conservatoare, omagiind sacrificiul soldaţilor în uniformă albastră, care şi-au vărsat sângele în Primul Război Mondial, pentru ca orizontul să fie senin pentru viitorime (n. tr.).

au dus dintotdeauna politici paralele. Dacă *Le Gaulois* se concentrează cu precădere asupra rubricii numite „Ecouri" unde, potrivit lui Maupassant, „între două serate mondene, trebuie să te pricepi să strecori, ca din pură întâmplare, chestiunea importantă, mai degrabă insinuată, decât spusă explicit" 24, *Le Figaro* este mai degrabă inventatorul „micii publicităţi" care, începând din 1874, se dovedeşte foarte utilă pentru unele dintre cele mai dubioase maşinaţii ale snobismului. Vânzări de particule înnobilatoare sau trafic de panglici roşii, mariaje aranjate, adopţii frauduloase, blazoane în vrac, unele dintre ele au fost culese de către Anne Galley în volumul său *1, 50 franci rândul*: *anunţuri de mică publicitate atât de* drăguţe25: „Persoanele dornice să obţină titluri sau decoraţii pot scrie la H. 7, Post-restant, Versailles" (20 ianuarie 1885); „Domn din marea nobilime doreşte să înfieze copil bogat. Fără agenţii. Scrieţi la X.R. Journal" (11 aprilie 1885); „Dorim să cedăm prin adopţie unul dintre cele mai nobile nume din Franţa, anterior cruciadelor. Scrieţi la dl Sorel, 7, rue de l'Isly. Discreţie" (24 aprilie 1886); „Titluri de baron, viconte, conte, ereditare în patru luni. Obert, 27, rue des Martyrs (1 – 4 ore)" (26 noiembrie 1895).

Dar *Le Figaro* nu se limitează doar la mica publicitate. După moartea lui Villemessant, fondatorul ziarului, în 1879, asemănarea publicului cititor şi succesele repurtate de *Le Gaulois*, graţie rolului său de adevărat releu al evenimentelor mondene, îi determină pe patronii cotidianului *Le Figaro* să adopte formule redacţionale analoage. Cronicile intitulate „Carnetul unui monden", „Lumea bună şi oraşul" sau „Ecouri din Paris" anunţă aceleaşi ştiri, privind aceleaşi personalităţi şi cu o grijă identică faţă de detaliu. Astfel, la 12 octombrie 1904, fastuoasa nuntă a marchizului de Albufera cu Anna d'Essling de Rivoli este descrisă în *Le Figaro* de Ferrari pe un ton îmbinând deferenţa, admiraţia şi înduioşarea, care nu se lasă nicidecum mai prejos decât stilul arborat în

acelaşi moment de Cheron în rubricile cotidianului *Le Gaulois*. Cronicarul se minunează de munţii de crizanteme sub care dispar cu totul stâlpii de la Domul Invalizilor, de dantela de Bruxelles care acoperă rochia şi voalul miresei şi de invitaţii aleşi pe sprânceană, remarcaţi în rândurile participanţilor la eveniment, conform formulei consacrate. Un mic plus pentru *Le Figaroy* măgulind xenolatria care, în Franţa, a însoţit dintotdeauna snobismul, o rubrică specifică detaliază ultimele „noutăţi mondene" din marile capitale europene, în atenţia curioşilor şi a celor amatori de asemenea informaţii. În ziua aceea, 12 octombrie 1904, cititorii ziarului „*Figaro* la Londra" află astfel că prinţul de Wales a plecat pentru câteva zile în vizită la Lordul Saville, că Lady Curzon a avut o noapte destul de bună şi că faimoasele curse de cai de la Newmarket au „atras elita amatorilor de sport din înalta societate engleză, deşi vremea a fost închisă, iar programul, nu prea interesant". Ca şi în cazul cotidianului *Le Gauloisy* snobismul găseşte în *Le Figaro* un mijloc de comunicare eficace, care, înainte de a intra în conul de umbră de după al Doilea Război Mondial, va mai cunoaşte câteva momente de glorie, îndeosebi începând cu anii '30, odată cu introducerea masivă a fotografiei în rubricile odinioară austere ale ziarului şi, în special, în ceea ce se numeşte de atunci înainte „Carnetul ziarului *LeFigarol* (Până la război, acest carnet acoperă în general mai mult de jumătate din pagina a doua, păstrând cu pioşenie rubricile de altă dată, dar completându-le adesea cu portretele, nu întotdeauna măgulitoare, ale unor tinere mirese în alb sau ale unor invitaţi în frac negru, cu toate decoraţiile afişate pe piept. Se apropie sfârşitul unei epoci.

La finele secolului al XIX-lea, sfârşitul e încă departe. Snobismul cunoaşte atunci un apogeu, la Paris, bineînţeles, dar şi în marile oraşe patriciene din provincie, unde apare la momentul oportun o presă mondenă locală, o presă ce poate fi considerată un fel de decalc, uneori caricatural, a ceea ce fac în respectivul domeniu marile

cotidiene din capitală.

Cea mai spectaculoasă dintre aceste gazete, *Le To*ut-*Bordeaux*, se prezintă ca un „ziar monden care apare joia”. Dintre cele patru pagini în format mare ale săptămânalului, primele două sunt consacrate în întregime vieţii mondene. În primul număr, care apare la 2 februarie 1888, este prezentat amănunţit pe prima pagină balul care tocmai a avut loc în saloanele clădirii Grand Théâtre, la care „participa tot ceea ce are mai valoros oraşul Bordeaux în materie de oameni bogaţi şi eleganţi. (…) Aristocraţia, negoţul profitabil, armata, magistratura, baroul îşi dăduseră întâlnire la serbare. Fermecătoarele şi adorabilele noastre doamne din Bordeaux, aparţinând aristocraţiei Băncilor şi a Comerţului, arboraseră cu acest prilej toaletele cele mai somptuoase şi parurile din diamante superbe”. Este ceea ce publicul vrea să audă: Bordeaux e centrul lumii. Pe pagina a doua, un ziarist declară, de altfel, că nu există „oraş în care serbările şi seratele mondene să fie mai sclipitoare şi mai numeroase, unde femeile să aibă eleganţa în sânge, unde distincţia şi toaletele să deţină un loc mai însemnat. Doamnele din Bordeaux, femei până în vârful degetelor, adoră luxul, viaţa, mişcarea, dansul, tot ceea ce constituie *high-life*-ul, în accepţiunea pozitivă a cuvântului”. De unde şi necesitatea unui asemenea jurnal, despre care se precizează, în al doilea număr, datat 16 februarie 1888, că beneficiază de o „redacţie formată din oameni de lume” şi că „se adresează în mod special înaltei societăţi bordeleze”. În concluzie, o oglindă pe care lumea bună din oraş şi-o ridică singură în faţa ochilor şi pe care unii dintre cei care nu fac parte din această protipendadă pot jindui să o contemple.

Oricum, nici celelalte mari oraşe de provincie nu se lasă mai prejos. În 1894, se înfiinţează la Marsilia un săptămânal „artistic şi monden”, *Le To*ut-*Marseille*. În anul următor, la Lyon, Paul Duvivier şi Andéol Dumanoir lansează un săptămânal, *Le To*ut-*Lyon* – care „va fi

monden”, declară editorialul primului număr, apărut în noiembrie 1895, „în sensul nobil şi elevat al cuvântului. Revendicăm cu mândrie acest titlu, considerând că viaţa mondenă, bine înţeleasă, reprezintă (…) unul dintre factorii indispensabili pentru prosperitatea industrială şi comercială a unui oraş”. Şi aici regăsim rubricile cu care *Le Gaulois* şi *Le Figaro* şi-au obişnuit cititorii: mariajele din lumea bună, cluburile, personalităţile aflate în trecere, viaţa sportivă, desigur, care ocupă în acest săptămânal un loc central, sau, de asemenea, curierul modei: „*Le To*ut-*Lyon*, ziar în esenţă monden, consideră că nu şi-ar atinge ţinta decât parţial, dacă ar desconsidera micile nimicuri care sunt eleganţa şi semnul distinctiv al toaletelor”. 26 Snobismul în acţiune: este vorba, la nivelul local, despre constituirea unui grup omogen, a unei „societăţii de elită”, din care va trebui să faci parte, dacă ţii să fii cineva. Detaliu semnificativ: toate periodicele locale vor ajunge, mai repede sau mai încet, să înfiinţeze anuare ale lumii bune, asupra cărora am avut deja ocazia să ne oprim, şi care vor fi, pentru *Bottin mondain*, ceea ce aceste publicaţii erau pentru *Le Gaulois*.

Cronicile mondene constituie un barometru al snobismului social, atingând apogeul în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea şi rămânând vivace până la Primul Război Mondial. Până la al Doilea Război Mondial, presa „serioasă”, marile cotidiene pariziene continuă să publice informaţii mondene, uneori comentate pe larg, fără a părea cumva deplasate sau ridicole din această cauză. După Eliberare, în schimb, decadenţa snobismului monden antrenează declinul, dacă nu chiar dispariţia acestor cronici. În timp ce elitele tradiţionale şi-au pierdut cea mai mare parte din prestigiu şi avere, în timp ce grajdurile pentru cai de curse, castelele de familie şi vilele somptuoase din foburgul Saint-Germain au fost plasate la preţuri de nimic unor nou-veniţi, fiind, de altfel, discreditate prin ideologia dominantă, deopotrivă progresistă, individualistă şi egalitară, în fine, în timp ce

aceste elite nu mai reprezintă un model şi niciun ţel pentru clasele de mijloc, toată protipendada îşi pierde şi locul în presă: ziarele considerate serioase abandonează partida. Chiar şi *Le Figaro*, care prin subtitlul păstrat până în 1960 a continuat să amintească de fuziunea cu *Le Gaulois*, ajunge să dea celebrului său „Carnet monden" forma ostentativ sobră, fadă şi rece, lipsită de comentarii şi detalii, pe care o are şi astăzi. Pe scurt, genul acesta de presă se îndepărtează de mondenităţi şi reia atitudinea de dispreţ făţiş faţă de cancanurile mondene, pe care o constatase şi Arthur Meyer în timpul celui de-al Doilea Imperiu.

Presei „serioase" i se va substitui astfel, ca principal mijloc de comunicare a snobismului, o presă specializată, utilizând exagerat ilustraţiile şi fotografia, nedesconsiderând întotdeauna bârfele şi zvonurile, o presă amplu contestată, îndeosebi de noii snobi, care o socotesc oportunistă, demagogică, sub nivelul de lectură pe care li-l permite propriul statut, eventual bună de răsfoit la coafor, cu o mutră blazată sau cu un rictus ironic. Această presă continuă să atragă, desigur, un public cititor numeros, care nu mai este, însă, cel al marilor ziare mondene din a Treia Republică, care jucau simultan pe două scene, fiind citite atât de ducese, cât şi de furnizorii, medicii sau servitorii lor – adică de cei menţionaţi în paginile publicaţiilor respective pe toată durata anului şi de cei care nici nu visau măcar să figureze şi ei acolo într-o bună zi. De acum înainte, elitele nu mai citesc această presă, decât eventual pe ascuns.

Imediat după al Doilea Război Mondial apare o revistă caracteristică pentru noua abordare, în urma fuziunii, la sfârşitul anilor ’40, dintre ziarul *Point de vue*. *Les faitsy les idées*, *Ies images* şi un alt periodic, înfiinţat în 1944, *Images du monde*. La origine, a fost vorba despre o revistă de informare, ilustrată, desigur, dar care nu este consacrată în mod special capetelor încoronate. Se pare că succesul considerabil al unui număr dedicat reginei Angliei

a determinat, ulterior, reorientarea strategiei editoriale a acestui periodic, determinându-l să se specializeze în celebrarea marii aristocraţii a epocii. Sub anumite aspecte, regăsim în această publicaţie numeroase trăsături ce amintesc de paginile mondene ale cotidienelor dinainte de război. Sunt prezentate amănunţit „bârfele din lumea bună”, în care apare, printre altele, personajul emblematic Marie-Chantal, cu rostul de a arăta că şi mondenii pot, într-o oarecare măsură, să ia distanţă şi să îşi bată joc de ei înşişi. O altă trăsătură marcantă ar fi un conservatorism afişat fără ruşine (un motiv suficient pentru a părea vulgar în ochii noilor snobi), atât în domeniul artistic (de unde, la începutul anilor ’60, diverse articole zeflemitoare despre arta abstractă), cât şi în domeniul social. Un exemplu dintre atâtea altele: evocând, în ianuarie 1960, căsătoria fiicei lordului Mountbatten cu un decorator la modă, *Point de vue* ironizează mezalianţa, subliniind că tânăra „s-a măritat cu cel mai puţin regal soţ dintre toţi”. Detalii caracteristice: amplul articol consacrat evenimentului nu prezintă nicio fotografie a mirelui, căruia nu i se rezervă decât comentarii acerbe, în timp ce mama miresei, Lady Mountbatten, are parte de o prezentare favorabilă, fiind considerată „foarte dezinvoltă, surâzătoare, mondenă”, „femeia de lume incomparabilă, pe care o invidiază nenumărate doamne din înalta societate londoneză”. Este ceea ce se numeşte a-l trata cu snobism pe logodnic. În numărul următor, *Point de vue* titrează cu răceală: „Lady Mountbatten, verişoara reginei, se mărită cu un mojic”. Fără comentarii…

În schimb, ceea ce frapează orice observator şi ceea ce confirmă, de altfel, mutaţia profundă a snobismului, este caracterul „mondializat” al subiectelor care stârnesc interesul săptămânalului. În iarna anului 1960, doar trei coperte vor fi consacrate unor francezi: două lui Brigitte Bardot şi una „dublului roman de dragoste” în familia Bourbon-Parma, *Point de vue* anunţând paralel căsătoria prinţului de Lobkowicz cu Françoise de Bourbon-Parma şi

logodna vărului său André cu o simplă manichiuristă din Paris. În afară de asta, toate copertele şi majoritatea articolelor se referă la personalităţi străine: regina Elizabeta a II-a, însărcinată cu cel de-al treilea copil, prinţesa Anne şi prinţesa Margaret, sau, de asemenea, noua *shahbanu*, Farah Diba, într-un cuvânt tot atâtea teme propice să îi facă să viseze cu ochii deschişi pe cei din magherniţe. În schimb, aristocraţia franceză, inclusiv cea veche şi glorioasă, a dispărut aproape total din paginile săptămânalului: ca şi cum membrii acesteia nu ar mai fi, pentru cititorii revistei, subiecte demne de interes.

Aceleaşi caracteristici le vom regăsi, de asemenea, mai târziu, în ceea ce se numeşte, de câţiva ani, în Franţa *presse people* – presa despre celebrităţi, care amestecă fără deosebire în acelaşi întreg cântăreţe de succes, prezentatoare de televiziune, fii de regi şi coafori miliardari, în nişte reviste care, de la o ţară la alta, se aseamănă ca nişte fraţi (vitregi), atunci când nu sunt decât simple versiuni locale ale unui periodic conceput într-o metropolă străină.

Se pune, totuşi, problema dacă toate astea mai ţin încă de snobism, ceea ce pare discutabil: fânul care adulează un star, nu are, în fond, decât legături îndepărtate cu snobul, care visa să fie „ca aristocraţii”.

De unde şi întrebarea crucială: se poate concepe oare că acest gen de snobism, cel puţin sub forma care exista încă din secolul al XVII-lea, să rămână valabil şi azi într-o societate mondializată, dominată de bani, unde nu mai există, în mod efectiv, grupuri de referinţă, elite stabile, în fine, nu mai există aristocraţii în care să poţi spera că te vei integra? Într-o societate în care nu mai găseşti decât vedete internaţionale în permanentă mişcare, individualităţi excesiv de mediatizate, condamnate să părăsească scena, la fel de brusc cum au şi apărut în prim-planul ei, nu cumva atitudinile pe care le suscită această lume ţin mai degrabă de un snobism al modei decât de snobismul monden?

PARTEA A II-A

IPOSTAZE ALE SNOBISMULUI MODEI

Începând din secolul al XIX-lea, odată cu răspândirea cuvântului *snob*, năzuinţa, care defineşte snobismul, de a semăna cu membrii unui grup superior, de a face la fel ca ei pentru a deveni unul dintre ei poate viza două categorii de obiecte. Într-un caz, acest grup pe care îl consideri superior va fi într-adevăr un ansamblu social – aristocraţie, *gentry* sau *bigh society*, club prestigios sau ordin de cavalerie. Dar în celălalt caz, va fi vorba despre o elită intelectuală, morală sau spirituală chiar, o avangardă deosebit de luminată, din care te gândeşti că ar fi „şic” să faci parte, snobismul implicând atunci o adeziune entuziastă, dacă nu orbească, la opiniile, gusturile şi opţiunile elitei.

Să notăm în trecere că, deşi conştientizarea este tardivă, fenomenul în sine este la fel de vechi ca snobismul însuşi; trebuia doar ca vocabula şi conceptul să apară pentru a ajunge să înţelegem că burghezul gentilom, care visează să fie ca „oamenii de calitate”, şi preţioasele ridicole, care pretind că au gusturile şi ideile celor mai avansate cercuri, aparţin unor ramuri diferite ale aceluiaşi unic ansamblu.

Complet diferit de snobismul monden (chiar dacă intersectările sunt, de fapt, nenumărate şi permanente), acest snobism al modei poate să se refere atât la chestiuni specific intelectuale – angajări politice sau opţiuni artistice, literare ori muzicale cât şi la obiecte materiale, haine, hrană sau automobile. Elementul esenţial fiind, dincolo de varietatea obiectelor lui, caracterul invariant al snobismului, care apare, se dezvoltă, se instalează, ca apoi să intre în declin şi să dispară în ritmuri şi din motive similare.

Capitolul IX

SNOBISMUL REVOLUŢIEI

La începutul secolului XX, Léon Daudet, după ce a definit snobismul drept o „patimă vanitoasă”, afirma că, în

general, „aristocraţia autentică şi ţărănimea ignoră snobismul său, când îl întâlnesc, se amuză împărăteşte de el” 1. De fapt, spre deosebire de burghez, aristocratul scapă prin definiţie de cea mai caricaturală manifestare a snobismului monden, aceea care constă în a vrea, prin toate mijloacele, să te contopeşti cu nobilimea sau să te apropii de ea. Situându-se din punct de vedere social la vârf, aristocratul nu are cum să simtă această dorinţă, în măsura în care nu are de ce să pretindă să urce mai sus decât este. În schimb, aristocraţia cunoaşte o altfel de tentaţie, patosul originalităţii.

La oamenii de rând, la „francezul obişnuit”, originalitatea nu constituie, în mod aprioric, un gen de snobism. Dacă individul original se dedă la bizarerii sau la ceea ce alţii iau drept bizarerii este din diverse motive: din interes, uneori, ca acel negustor de creioane din piaţa Inocenţilor, care se plimba înveşmântat cu o robă purpurie şi purtând pe cap o cască din oţel, explicând cui voia să-l audă că, dacă s-ar îmbrăca la fel ca toată lumea, n-ar mai vinde niciun creion; din orgoliu sau din dorinţa de a se vorbi despre tine sau, mai simplu chiar, fiindcă aceste extravaganţe corespund înclinaţiilor tale sau convingerilor tale profunde – asemenea acelor utopişti de toate soiurile, fourierişti> icarieni, boemi, sau aidoma cărturarilor maniaci, pe care Champfleury îi enumeră şi îi descrie în *Excentricii*, volum publicat în 1851. Însă individul original sau cel considerat astfel nu pretinde să se ridice prin asemenea mijloace ocolite deasupra condiţiei sale şi nici să se apropie, prin excentricităţile lui, de un grup social pe care l-ar considera superior…

La „măriri”, mari burghezi şi mari seniori, originalitatea va comporta uneori aceeaşi logică sau aceeaşi nebunie, după cum a arătat Edith Sitwell cu privire la excentricii englezi2. Dar originalitatea poate, de asemenea şi destul de frecvent, să constituie un mod particular de snobism, care, de fapt, împreună cu cosmopolitismul, reprezintă una dintre singurele atitudini

pe care le au la dispoziţie. Aşa cum am menţionat mai sus, cel plasat în vârful ierarhiei sociale nu mai are unde să urce decât asumându-şi anumite riscuri şi făcând uz de o ingeniozitate fenomenală, cum s-a întâmplat în secolul al XVII-lea cu familiile Rohan şi Bouillon, când au încercat să îşi demonstreze originile princiare. Să spunem că, în general, snobismul se va manifesta cu precădere în aceste sfere sociale, prin gestul de „a sparge geamurile”, cu lovituri de ciocan şi mare tămbălău. Adică gestul de a rupe în mod ostentativ orice legătură cu ceea ce constituie, în principiu, uzanţele, valorile sau convingerile „obişnuite” ale grupului din care provii.

Din acest punct de vedere, Paul Bourget, romancierul elitei sociale şi al frământărilor sofisticate, pare mai puţin naiv decât Léon Daudet, atunci când descrie, în *Emigrantul*, sentimentele unei tinere aristocrate, domnişoara de Charlus: „Marie avea acea trăsătură specifică anumitor femei din lumea ei şi care la ele decurge dintr-o reacţie împotriva imobilismului mediului lor: a nu vrea să rămâi în urmă, niciodată şi în nimic; adică nu numai «a prinde trenul», ci şi «a te urca în rapid, în toate rapidele»”. 3 Exact anticonformismul o va scoate în evidenţă în cadrul grupului ei, adică o va ajuta în mod paradoxal să acceadă la o poziţie superioară.

Manifestarea cea mai interesantă a acestui snobism „vârf de gamă” care îmbracă forma originalităţii se situează pe planul politic, acolo unde încălcarea convenienţelor dobândeşte o vizibilitate şi, în ochii canoanelor protipendadei, o gravitate colosală.

Începând cu Revoluţia Franceză şi, practic, până în zilele noastre, a fi original, atunci când faci parte din „aristocraţia adevărată” evocată de Léon Daudet, nu înseamnă să fii conservator, regalist sau catolic, ci să ai o atitudine exact contrară. Şi, în special, să aderi la partide şi la doctrine „revoluţionare”, care susţin concepţii incompatibile cu o situaţie socială, economică sau mondenă dată.

Partide care vor putea, îndeosebi în prima jumătate a secolului XX, să fie şi mişcări revoluţionare de extremă dreapta, care propovăduiesc, în privinţa valorilor şi a ierarhiilor tradiţionale, o ruptură la fel de profundă ca doctrina anunţată de partidele marxiste. Iată de ce snobismul politic al „măririlor” va fi, uneori, apanajul „prinţilor negri”: marchizul de Mores la sfârşitul veacului al XIX-lea, prezentându-se drept candidat socialist naţional, dar propovăduind antisemitismul în faţa măcelarilor din La Villete; lordul Mosley, creând un partid fascist în Marea Britanie; prinţul Junio Valerio Borghese urmându-l pe Mussolini la Salo, unde Ducele izgonit de la putere a înfiinţat Republica Socială Italiană. Toţi se situează, în felul acesta, la antipozii conservatorismului şi ai tradiţionalismului mediului lor de origine…

Totuşi, cazul ipotetic pare mai rar decât cel al „burgheziei roşii”. În înalta aristocraţie şi în marea burghezie deopotrivă, snobismul politic este, în majoritatea cazurilor, „de stânga”: de partea revoluţiei.

CARMANIOLA[28] MARCHIZILOR

Exemple ale acestui tip de atitudine ţin mai ales de trecut, de perioada când apartenenţa la aristocraţie mai avea o semnificaţie politică sau când susţinerea unor asemenea opinii putea fi într-adevăr percepută drept o manifestare extrem de originală. Şi, în realitate, apogeul snobismului politic se înregistrează, negreşit, în ultimele clipe ale Vechiului Regim şi în primii ani ai Revoluţiei Franceze.

În timp ce nobilimea de provincie, mica nobilime, care reprezintă nouă zecimi din aristocraţie, „rămâne fidelă principiilor sale, adică familiei, a cărei vechime se manifestă prin izvoade, şi slujirii regelui şi a moşiei”, cealaltă aristocraţie, cea care beneficiază de favorurile Curţii, este străbătută aproape în totalitate de spiritul Luminilor” 4. Această aristocraţie dansează pe un vulcan,

28 Cântec şi dans francez din epoca Revoluţiei Franceze, precum şi o vestă scurtă, care se purta în aceeaşi perioadă (n. red.).

aşteptând cu nerăbdare erupţia. După cum observă peste câţiva ani Sénac de Meilhan, „cei mai mulţi aristocraţi au devenit democraţi. (…) Ei sunt adevăraţii autori ai revoluţiei; ei au încins spiritele în capitală şi în provincie, prin scrierile şi discursurile lor, ca apoi să nu mai poată opri sau încetini mişcarea pe care o instigaseră” 5. Această elită va găsi de altfel martori necruţători: năpasta snobismului constă adesea în a părea ridicol, situaţie deosebit de dureroasă atunci când cenzorul are stilul, inteligenţa şi maliţiozitatea unui Rivarol, care publică în 1790 un *Mic dicţionar al marilor oameni ai revoluţiei, de către un cetăţean activy fost nimeni*. „Caii de bătaie” figurează aici în ordine alfabetică, începând cu ducele d’Aiguillon, cel care, în moţiunea rostită la 4 august 1789, declara că poporul „urmăreşte să scuture în sfârşit acest jug care, de atâtea secole, apasă pe grumazul său” şi că „îşi poate găsi o scuză în furiile cărora le este victimă”, adăugând că „în acest veac al luminilor, în care filosofia sănătoasă şi-a recăpătat puterea, în această epocă norocoasă, în care, uniţi pentru binele public şi dezbăraţi de orice interes personal, vom munci pentru renaşterea statului, (…) ar trebui să le dovedim tuturor cetăţenilor că intenţia noastră (…) este de a merge în întâmpinarea dorinţelor lor şi de a institui cât mai repede cu putinţă egalitatea de drepturi, care trebuie să existe între toţi oamenii” 6. Comentariul lui Rivarol: *Aiguillon* (*ducele d*), „unul dintre cei mai uimitori militanţi pentru libertatea francezilor. (…) Educaţia sa n-a prea început decât odată cu deschiderea Adunării Stărilor Generale; (…) i s-au aranjat nişte principii care să-i convină, după care s-a distins ca toată lumea. În scurt timp, a devenit teroarea familiei regale şi obiectul de admiraţie al foburgului Saint-Antoine” 7. O însemnare urmată de multe altele de acelaşi calibru, din care spicuim, la întâmplare, aproape toate marile nume ale aristocraţiei, Biron, Montmorency, Liancourt… De pildă, *Luynes* (*ducele de*): „Patriot de neclintit. După ce s-a stabilit în partidul popular, a dat

semne că se simţea foarte bine acolo şi nu i s-a mai cerut nimic mai mult”. 8

Aceşti mari aristocraţi vor fi adevăraţii iniţiatori ai primului act al Revoluţiei Franceze, tăind cu spor craca pe care erau aşezaţi de atâtea veacuri. Să fi procedat aşa din snobism? Şi de data asta răspunsul trebuie să fie nuanţat. În spatele atitudinii lor, există, desigur, motivaţii diverse: interesul (ne gândim aici la ducele d’Orléans, Philippe Egalité, care jinduieşte la tronul ocupat de vărul său, Ludovic al XVI-lea, şi la vasta lui clientelă), convingerile de asemenea, deşi într-o măsură incertă, dacă ne gândim la bruscheţea cu care ele vor răsări, ca apoi să dispară la mulţi dintre ei. Dar există, totodată, şi dorinţa crâncenă de a fi „la modă”, de a părea *up to date*, cum vor spune peste un secol contesele din romanele lui Bourget, aspiraţia de a scăpa de rutinele vulgare, chiar dacă erau de la Versailles, şi năzuinţa frenetică de a se distinge. Aşa cum scrie Christian de Bartillat, „această elită care face mofturi, pretinzând că societatea croită pentru ea este, de fapt, prost făcută, trăieşte în vis într-o republică ideală şi afişează nişte opinii ca să se deosebească de oamenii de rând” 9, de generaţia precedentă sau de mica nobilime tradiţionalistă.

JOBENE ŞI DRAPELUL NEGRU

În preajma anului 1789, pasiunea subită a aristocraţiei pentru tezele revoluţionare are toate aspectele unei mode, care ar consta în a fi original în grup, în a se distinge de ceea ce se făcea înainte sau faţă de ceea ce gândesc ceilalţi. O modă fără riscuri, căci, dacă un boiernaş de la ţară, îmbrăţişând ideile şi cauza micilor burghezi, riscă enorm să fie confundat cu ei, în schimb, despre un mare senior ca ducele de Luynes, care ia partea Stării a Treia şi se laudă că s-a situat dintotdeauna la stânga spectrului politic, se va spune, pur şi simplu, că dă dovadă de o excepţională largheţe de spirit, fără ca acest lucru să îi ştirbească din superioritate, dimpotrivă chiar.

Dar o modă nu durează niciodată. Cu câteva excepţii,

mai repede sau mai încet marea aristocraţie îşi va schimba radical atitudinea, unii luând arma în mână sau calea exilului, alţii căindu-se, uneori *in extremis*, ca Lauzun, duce de Biron, care urcă pe eşafod la 31 decembrie 1793, exclamând: „Am fost necredincios faţă de Dumnezeul meu, faţă de regele meu, faţă de rangul meu. Mor plin de credinţă şi de căinţă”. 10 Marea aristocraţie va fi, de altfel, prima care să vrea să repare, cu prilejul Restauraţiei, ceea ce stricase în timpul Revoluţiei Franceze.

Peste o sută de ani, între ultimul deceniu al secolului al XIX-lea şi primii ani ai secolului XX, moda anarhistă reeditează snobismul politic. Literaţi, aristocraţi avangardişti şi burghezi avizi să-şi etaleze deschiderea spirituală se înamorează, dintr-odată, de tezele libertare şi de principiile socialismului, pentru ca apoi să se plictisească şi să treacă la altceva.

Se pare că în preajma anului 1890 ar fi început o modă denunţată, încă din iunie 1891, pe prima pagină a ziarului *Le Figaro*, într-o cronică acidă semnată de Saint-Genèst, „Aviz spiritelor fine la finele secolului: nu vă jucaţi cu focul”. Autorul relatează în articol ceea ce se întâmplă în acea perioadă în numeroase saloane bogate din capitală şi cum „stăpâna casei, burgheză destoinică ea însăşi, le povesteşte a doua zi prietenilor: «Ah! dacă aţi şti ce seară minunată am petrecut ieri! A venit şi vicontele, a expus nişte teorii foarte originale! În opinia lui, nimic nu poate fi mai rău decât burghezia, iar poporul are dreptul acum la capital şi la bunuri.» (…) Cât de încântată poate fi această exponentă a micii burghezii, se amuză când vede că familia îi este insultată şi că averea îi este ameninţată, fiindcă toată conversaţia a fost aşa de interesantă şi au apărut remarci inedite. (…) Ceea ce amuză acum (…) este să o vezi pe Louise Michel sosind la buna ei amică, ducesa de X… (în realitate, ducesa d’Uzes), căreia odinioară voia să-i ardă palatul”. Potrivit acestui observator sagace, dorinţa de a sclipi, fetişismul inovaţiei, moda, au făcut ca elitele sociale să treacă de la reacţiune la revoluţie. În acest sens,

autorul povesteşte despre o serată la o marchiză oarecare, unde un fost comunard convertit la nihilism vorbeşte despre bombele pe care intenţionează să le confecţioneze sau unde un alt fost comunard, apostol al antimilitarismului, înfierează zgomotos armata franceză, ori, în fine, un al treilea fost comunard demonstrează superioritatea budismului faţă de creştinism, spre marea fericire a cucoanelor prezente. „Extraordinar, ce interesant!” La care ziarisul precizează: „Nu e recomandabil să vă manifestaţi stupoarea sau indignarea, fiindcă aţi putea fi luat drept parveniţi. Îi prinde bine micii burghezii să se ocupe de Dumnezeu, de patrie, de morală, de societate”. Ralierea la extrema stângă, fascinaţia pentru tezele acestei ideologii constituie de atunci înainte, în cele mai sofisticate locuri din capitală, însuşi criteriul distincţiei – snobismul intelectual îmbinându-se aici cu snobismul monden.

Dar avertismentul formulat pe prima pagină a ziarului *Le Figaro* nu va avea nici cel mai mic efect. „Faptele disperate ale unor oameni scârbiţi de nedreptatea socială şi de scandaluri întinează o republică fals democratică”, explică Emilien Carassus, „oferă snobismului prilejul de a manifesta o atitudine cu care este învăţat: nimic nu poate fi mai elegant decât să cochetezi cu revoluţiile, fie ele roşii sau negre. Nu crezi nicidecum în ele, dar arăţi cât de nesuferită îţi este epoca ta, pretinzi că te dezbari de convenienţe şi de conformism, în fine, te distingi”. 11

În Franţa, mişcarea anarhistă se intensifică la sfârşitul anilor 1880. Iniţial, se înmulţesc acţiunile de „recompensă individuală”, ca atunci când un grup, botezat poetic „Pantera din Batignolles”, devastează, în 1887, palatul pictoriţei mondene Madeleine Lemaire. Apoi, mişcarea se radicalizează, se trece la acţiuni de terorism, iar atentatele puse la cale de Ravachol în 1892, de Vailland, de Pauwels, de Caserio în 1893 instaurează domnia „Terorii negre”, cum a fost caracterizată acea

perioadă. Totuşi, mişcarea atrage numeroşi intelectuali şi artişti: revista anarhistului Jean Grave, *La Révolte*, numără printre abonaţii ei pe cei mai importanţi scriitori ai momentului – Mallarmé, Anatole France, Leconte de Lisle, Huysmans şi Gourmont. Octave Mirabeau, Marcel Schwob se înflăcărează pentru Ravachol, pe care Paul Adam, un alt romancier de succes, îl descrie drept un „sfânt", „renovatorul faptei esenţiale". Înainte de a fi el însuşi victima atentatului de la cafeneaua Foyot, unde îşi va pierde un ochi şi nişte iluzii, scriitorul Laurent Tailhade slăveşte fapta teroristă a lui Vaillant:

Anarhie, tu, purtătoare de torţe.
Alungă noaptea, striveşte paraziţii.12

Cât despre placidul (şi foarte bogatul) poet Henri de Régnier, unui reporter care îl întreabă dacă ar fi în stare să arunce şi bombe, acesta îi răspunde la obiect: „Da, domnule, imediat chiar!" Şi un comentariu, mai degrabă sec, al lui Edmond de Goncourt: „Tinereţea literară (…) dinamitează fiindcă vrea să epateze, să fie *şic*.<n3

Subita pasiune a literaţilor la modă va înlesni, dacă nu chiar va provoca dezvoltarea snobismului anarhist, care se răspândeşte în aristocraţie şi în marea burghezie. Încă din această perioadă, „anarhistul snob", cum îl numeşte *Le Gaulois* din 10 martie 1894, şi „socialismul cu ţilindru" nu mai sunt doar formule spirituale sau gogoriţe imaginate de jurnaliştii conservatori.

Léon Daudet îşi bate joc, desigur, de snobii care instigă la revoluţie violentă, ca acea contesă de Scudermo care, în timp ce îşi serveşte musafirii cu fursecuri, îşi exprimă regretul că anarhiştii încă nu au „îngropat Parisul sub ruine fumegânde", sau ca marele croitor Alain Le Puel, „finanţator al ziarului revoluţionar *La Bombe*" 14. Dar ironia lui nu este lipsită de obiect. La mitingurile anarhiste sau socialiste, relatează bunăoară Armand Charpentier, „nu veneau numai muncitori sau numai lucrători manuali. (…) o mare parte a participanţilor se compunea din burghezi şi burgheze. (…) Trebuie să amintim de

splendidele serate de la Trianon, de la Casino de Paris, de la Trocadero, de la Circul de iarnă etc. Vedeai la poartă trăsuri personale şi automobile. În sală, fotoliile erau ocupate de bărbaţi eleganţi, îmbrăcaţi după ultima modă, în timp ce toaletele şi bijuteriile femeilor îţi dădeau iluzia că te-ai afla la o premieră de la Comedia Franceză. Şi, totuşi, când de la galerie se auzea refrenul *Internaţionalei*, aceste mondene şi aceşti mondeni îl reluau în cor. Iată ceea ce am văzut eu în cursul anilor 1898 şi 1899 şi iată ce şi alţii au văzut la fel ca mine" 15.

În realitate, alături de anarhismul spilcuit şi dichisit s-a dezvoltat un snobism socialist, despre care Anatole France, unul dintre vestitorii lui, spunea că înregistra progrese încă din 1892: „Trândavii înşişi nu privesc cu indiferenţă (această tendinţă)", scrie el, iar „tinerii de familie bună, plini de vigoare şi sănătate, cu rente de câte două sute de mii de franci pe an, îşi întrerup lectura din *Auteuil-Longchamps* pentru a citi *Le Socialiste* al domnului Jules Guesde sau *La Revue socialiste* a domnului Malon. Femeile elegante îşi bagă nasul şi ele, iar în curând lucrul acesta va deveni pentru toate o modă, cum erau economiştii în timpul lui Ludovic al XVI-lea". 16 În fine, pe un plan paralel, tot în aceşti ani apare, cu prilejul Afacerii Dreyfus, un alt gen de snobism, care se poate combina uşor cu cele două tipuri de snobism menţionate mai sus, prin intermediul noţiunilor ca modernitate, avangardă, ruptură şi revoluţie: snobismul intelectualului de stânga. De altfel, aşa descrie şi Maurice Barrès – „prinţul tineretului", romancierul cel mai în vogă de la sfârşitul secolului al XIX-lea – această „naştere a Intelectualului", în care vede explozia unui snobism specific. „În luna noiembrie 1898, câteva sute de persoane, printre care se aflau şi fiinţe inteligente, au început să semneze o hârtie, unde îşi afirmau simpatia pentru fostul căpitan Dreyfus. Atunci a fost momentul când Clemenceau, care publica numele lor în *Aurore*, a inventat cuvântul: este, zicea el, protestul «Intelectualilor». Altfel spus, anuarul elitei. Cine

nu ar vrea să facă parte din rândul lor?! Licenţiaţii s-au năpustit; mărşăluiau în rânduri strânse cu profesorii lor". Concluzia ironică a lui Barrès, care nu prea îi are la inimă pe aceşti Socrate cu mânecuţe de lustrină: „Toţi aceşti aristocraţi ai gândirii ţin să afişeze că ei nu gândesc asemenea gloatei ordinare". 17

S-a intrat atunci, va explica mai târziu un memorialist, în „epoca nihilismului elegant şi a diletantismului revoluţionar" 18. Dar cu certitudine, indiferent că e roşu sau negru, dreyfusard sau antimilitarist, acestui diletantism îi lipseşte seriozitatea. La fel ca snobismul în general, diletantismul revoluţionar rămâne superficial, fără profunzime şi fără consistenţă. Şi cei care îl celebrau până nu demult încep să privească plini de suspiciune ce li se pare, încetul cu încetul, doar o poză. În Anglia, exact lipsa de seriozitate este ceea ce Friedrich Engels îi reproşează, de pildă, lui Oscar Wilde. Autor, în 1880, al unei piese angajate politic, *Vera sau nihiliştii*, Wilde scrisese în 1891 un eseu libertar, *Sufletul omului* (în socialism), cu câteva săptămâni înainte de a publica în foarte conservatorul ziar *Daily Telegraph* un text despre costumul bărbătesc, unde susţinea că frumuseţea livrelei servitorilor depinde aproape în întregime de bogăţia nasturilor pe care îi poartă. De unde şi reacţia ofensată a coautorului *Manifestului partidului comunist* care, în 1892, va avea toate atuurile să ironizeze socialismul în frac şi rochie de seară.

În romanul său *Soarele* morţilor 19, unde Camille Mauclair înfăţişa unul dintre aceste grupuri de persoane distinse, pe cale să cotească spre anarhie, singurul personaj cu adevărat libertar şi sincer deplângea superficialitatea discipolilor săi şi narcisismul demersului lor: „Tot cultul Eului şi snobismul vă mână pe voi". 20 Peste un sfert de veac, revenind asupra modei, Mauclair va constata, nu fără o oarecare amărăciune, că mişcarea anarhistă, „lăudată, îmbogăţită şi alegorizată prin cartea (să), (...) nu a instituit nimic, decât poate un snobism

trecător”. 21 În 1893, Paul Adam, viitor autor al unei neliniştitoare utopii falansteriene22, denunţa, de asemenea, latura infatuată şi artificială a „noului anarhism”, care întruneşte absolut toate caracteristicile snobului: întotdeauna îmbrăcat după moda englezească şi făcând profesiune de anglomanie, aclimatizându-se în saloane, budoare, cercuri mondene şi cluburi, dar la fel de bine prezent în staţiunile balneare sau în jurul ruletei la Monte Carlo, acesta era colecţionar de pânze impresioniste şi de artă orientală, admirator al lui Wagner şi cititor al lui Karl Marx23. Un tip ce poate fi regăsit, în acest sfârşit de secol XIX, în nenumărate romane, comedii, eseuri, articole – o adevărată invazie care nu se explică decât prin abundenţa modelelor. Cum scrie şi René Doumic în 1904, este vorba despre unul dintre „cele mai agasante cusururi ale anumitor burghezi din ziua de azi. Avem anarhişti de salon, care cer cu înflăcărare bulversarea oricărei organizaţii sociale, dar în acelaşi timp ţin cu încrâncenare să îşi păstreze privilegiile pe care aceasta li le asigură. Este una dintre cele mai recente forme de snobism”.24

Totuşi, entuziasmul va scădea – după cum va constata Armand Charpentier peste trei ani: „Curentelor de reacţiune li se succedă mişcările de continuare a acţiunii, care la rândul lor, în scurt timp, sunt urmate de mişcări de recul. Niciodată, poate, experienţa menţionată nu s-a desfăşurat complet ca în cazul socialismului, pe parcursul ultimilor zece ani. (…) La unii oameni, convertirea a fost sinceră; aceştia au rupt-o definitiv cu clasa burgheză şi s-au dăruit, trup şi suflet, socialismului. Dar au fost în minoritate. La alţii, socialismul nu a fost decât un soi de snobism. Nimeni nu contestă că sentimentele lor n-ar fi fost sincere! Dimpotrivă. Dar sinceritatea nu se referea decât la evenimentele sub impulsul cărora se născuseră aceste sentimente. Dacă evenimentele încetau să existe, iar politica revenea la o stare de calm, imediat dispărea de la sine şi frumoasa ardoare socialistă, stingându-se

asemenea focarului unui incendiu care nu mai este alimentat”. Şi, „pentru snobii socialismului, a urmat o debandadă generală” 25.

DUCESELE ROŞII

Manifestaţia, enormă, confuză, s-a pus în mişcare pe la ora 15.30. În această zi de 14 iulie 1935, toată stânga politică, câteva sute de mii de persoane, s-a adunat în numele apărării republicii, al luptei contra fascismului, a marelui capital şi a ligilor de dreapta. Toţi şefii de partid sunt acolo, de la radicali la comunişti, mărşăluind sub steagurile roşii; asta fiindcă, notează reporterul de la *Le Figaro*, „tricolorurile sunt puţine”. „Se aude *Internaţionala*, niciodată însă Marseillezaşi, timp de patru ceasuri, de la Coloana din Iulie până la foburgul Saint-Antoine, lumea demonstrează, zbiară, huiduieşte în special calul de bătaie al stângii, conducătorul asociaţiei veteranilor de război *Croix-de-Feu*: „Moarte lui de La Rocque!” „Căci”, remarcă jurnalistul, „este exclus să se omită particula”.

Drept în mijlocul mulţimii pestriţe, o cucoană micuţă, la vreo şaizeci de ani, neîngrijită şi „îmbrăcată ca o cameristă” 26, trece neobservată, cel puţin de cei care defilează alături de ea cu pumnul ridicat – muncitori, conţopişti, mici meşteşugari. Nu acelaşi lucru, însă, se poate spune despre ziariştii vigilenţi, care se aşteptau să fie prezentă şi care au recunoscut-o imediat pe Elizabeth de Gramont, ducesă de Clermont-Tonnerre. „Din moment ce doamnele din lumea bună «fac front comun»”, constată bunăoară René Richard în numărul de a doua zi al publicaţiei *Le Candide*, „iar floarea snobismului are relaţii cu unul de-alde Frot, mai rămânea să încerce încă o experienţă – contactul cu strada. Ah! Se vorbea, în privinţa lor, despre un bolşevism de salon! Ei, bine, cu prilejul zilei de 14 iulie, aceste cucoane urmau să facă dovada faptului că erau şi bolşeviste de mahala şi că ştiau să defileze sub steagul roşu. (...) Purtând o pălăriuţă de la Prisunic, specială pentru «zilele populare», doamna de Gramont

păşea cu picioarele ei aristocratice pe urmele celor care strigau «Soviete, peste tot!» Să sperăm că amicii ei mondeni nu o vor saluta ridicându-şi pălăria, ci, pentru a o măguli, ridicând pumnul ca la Barrière du Trône". 27

Elizabeth de Gramont, care a jucat un rol însemnat în istoria intelectuală şi mondenă a primei jumătăţi a secolului XX, constituie într-adevăr arhetipul ducesei roşii: parţial din convingere, parţial din dorinţa de originalitate, aceasta susţine poziţii ideologice radical diferite de cele ale mediului din care provine şi din care continuă să facă parte. De altfel, exact de aceea suntem tentaţi să vorbim despre snobism, când ne referim la o asemenea viaţă trăită cu marje. Problema s-ar pune cu totul altfel, însă, dacă ducesa, din convingere politică, s-ar fi lepădat de nume, titlu, armoarii, avere, relaţii, în fine, dacă ar fi fost cu adevărat coerentă cu propriile ei idei, rupând definitiv orice relaţie cu acest mediu, aşa cum au făcut câţiva aristocraţi iacobini în timpul Revoluţiei, o mână de prinţese nihiliste în Rusia veacului al XIX-lea, Louis Dalmas de Polignac, fondatorul Partidului Comunist Internaţionalist în ianuarie 1944, sau tânărul conte Charles-Henri de Choiseul-Praslin, descendent dintr-o familie ducală, bogată în mareşali şi în mari miniştri, ginere al lui

Henri de Wendel, care, devenind militant maoist în anii ’70, lucra ca muncitor calificat la Renault, împărţea broşuri şi cerea să i se spună „tovarăşul Praslin" 28. În cazul ducesei, în schimb, angajamentul politic ţine, în bună parte, de provocare; biograful său notează că „spiritul ei de contradicţie, foarte vivace, o determină să încline spre ideile de stânga, cu atât mai multă convingere cu cât acestea sunt diametral opuse faţă de ce gândesc Philibert, soţul ei, dar şi marea majoritate a persoanelor pe care ea le frecventează" 29.

Aşadar, din această perspectivă, desigur ambiguă, este necesar să reconsiderăm angajamentele ei politice care, foarte repede, se situează clar de partea extremei

stângi. Încă dinainte de Primul Război Mondial, Elizabeth de Gramont face cunoştinţă acasă la Anatole France – Villa Said – cu un rus exilat, Charles Rappoport, al cărui obiectiv declarat era să imprime un caracter marxist mişcării socialiste din Franţa. Deşi ajunsese de pomină pentru urâţenia şi murdăria lui sau poate tocmai din această cauză, Rappoport o vrăjeşte pe Elizabeth care nu vede în el decât „un om al viitorului. Un viitor ai dreptăţii şi al libertăţii" 30. Ducesa şi directorul publicaţiei *La Revue marxiste* vor rămâne întotdeauna apropiaţi.

În timpul războiului, Elizabeth colaborează la un ziar, *Le Radical*, unde publică îndeosebi articole anticlericale sau favorabile impozitului pe venit – coşmarul aristocraţiei şi al burgheziei franceze. Dar se îndepărtează în curând de radicali, pe care îi consideră prea centrişti sau prea molatici, dar şi de socialişti, prea nesiguri, pentru a se ralia „discursului adevăratei stângi". Chiar dacă flirtul ei cu Partidul Comunist Francez se dovedeşte de scurtă durată, „Lily" socotind că această organizaţie politică era mult prea rigidă, în special la capitolul moravuri, ducesa rămâne, totuşi, fascinată de luptele comuniştilor. În anii de după război, cea pe care Catherine Pozzi o numeşte „Ducesa Bum-Bum" afişează trei pasiuni: femeile frumoase, golful şi marxism-leninismul.

Seducţia era într-atât de puternică, doar dacă nu funcţiona din nou ideea de provocare, încât Elizabeth de Gramont se deplasează în 1932 în ţara lui Stalin. În lucrarea pe care o publică în anul următor, *Calea URSS*, poziţia pe care se situează este atât de radicală, încât va duce la disensiuni, nu fără motiv, cu o parte din relaţiile ei… În *Memoriile* sale, publicate în 1929, Elizabeth, comparându-l pe Nicolae al II-lea cu Ludovic al XVI-lea, sublinia orbirea, slăbiciunea lui, dar recunoştea că era un om plin de bunătate şi blândeţe31. În 1932, ieşind din Muzeul Revoluţiei, la Leningrad, nu mai vede în ţarul detronat decât un monstru degenerat, „nătărău şi fricos", moştenitorul unor autocraţi cumpliţi, care au ţinut

dinadins poporul „în robie, în martiriu şi în ignoranţă”. De fapt, declară ea, „regimul ţarist şi clasa privilegiată au meritat din plin ce au păţit”, ca, de altfel, şi clerul ortodox care infesta Rusia, după cum a putut înţelege ea vizitând muzeul antireligiös instalat în fosta Catedrală Sfântul Isaac. „În fine, asuprirea exercitată de cler a dispărut” şi este cu atât mai bine, în fond, că „guvernul a demolat catedrala închinată Mântuitorului, plasată la periferia Moscovei, cu o arhitectură neinteresantă”, pentru că astfel a putut „construi în loc Palatul Sovietelor” 32.

În concluzie, ducesa este fericită că trecutul a fost îngropat şi că revoluţia, „a cărei necesitate se vădeşte cu o claritate fulgerătoare”, trăieşte şi prosperă. Autoarea ridică în slăvi ostaşii Armatei Roşii, „atât de încântători”, militarii din GPU, „un fel de jandarmerie naţională”, egalitatea dintre bărbaţi şi femei, colhozurile şi faptul că, de atunci înainte, „nimeni nu mai moare de foame în Rusia sovietică (unde) fiecare (este) bine tratat” 33 – o reflecţie ce poate pune pe gânduri, pentru că datează exact din perioada în care masacrele şi epurările, lagărele şi episoadele de foamete provocată fac milioane de victime în URSS.

Graţie genialului Lenin, care nu a fost „implacabil decât din necesitate”, graţie lui Stalin, al cărui „creier este la înălţimea muşchilor”, regimul sovietic „făureşte un prezent puternic şi înnoitor”, în care „fiinţa umană (…) şi-a reintrat în drepturi”. Ducesa, care îşi încheie călătoria prin Ucraina, pe care o compară cu „o Beauce gigantică”, dă dovadă de o orbire totală, astfel încât ajunge să pară suspectă. În realitate, degeaba îi mărturiseşte unei tinere rusoaice că ea nu este comunistă, din moment ce este şi ea constrânsă, indiferent dacă vrea sau nu, să se conformeze jocului şi să meargă până la capătul propriului ei snobism34.

Pe atunci ducesa figurează încă în *Bottin mondain* cu numele şi titlul său, precum şi cu adresa vilei sale personale de pe rue Raynouard, pe care André de

Fouquières o evoca nostalgic, douăzeci de ani mai târziu, referindu-se la superbele concerte ce aveau loc acolo, la parcul domeniului, ce amintea de un peisaj de Hubert Robert şi la terasele înflorite, de unde contempla melancolic peisajul parizian.35

Ceea ce face din Elizabeth de Gramont un caz atât de exemplar este exact confuzia de fiecare clipă dintre o viaţă mondenă sclipitoare, cu maniere, gusturi şi atitudini ce amintesc izbitor de secolul al XVII-lea, şi o adeziune la nişte teze în flagrantă contradicţie cu toate acestea. „Asemenea tuturor celor de rang înalt”, scrie un apropiat al ei, Gabriel-Louis Pringué, campionul Franţei la categoria linge-blide, „nici ea nu cunoştea snobismul”. 36 Snobismul nobiliar, cu siguranţă: ducesa era prea conştientă de originile ei, ca să mai fi visat la ceva superior şi să nu-şi fi permis luxul simplităţii. În ceea ce priveşte snobismul politic, în schimb, René Richard, jurnalistul de la *Candide* citat mai sus, care frecventa, de altfel, recepţiile de pe rue Raynouard, este cel care a ghicit-o, mirosind adevărul.

Chiar dacă Elizabeth de Gramont este, în Franţa începutului de secol XX, prototipul ducesei roşii, în niciun caz nu se poate spune că ar fi fost şi unicul exemplar al respectivei categorii. În epoca sa, Elizabeth de Gramont împarte titlul cu ducesa d’Uzès, care corespondează cu Louise Michel, asumându-şi totodată rolul de protectoare a văduvei anarhistului Vaillant. În realitate, nu se poate face nicio comparaţie între cele două persoane amintite şi, de altfel, Lily, nu fără motive, o consideră pe ducesa d’Uzès tipică pentru „Vechiul Regim” 37. Şi în cazul ei, totuşi, cuvântul „snobism” a fost rostit frecvent, iar nepotul său, publicându-şi *Memoriile*, se va strădui să demonstreze că pe bunica lui nu o caracteriza o asemenea atitudine… Dacă ar fi să o comparăm pe Elizabeth de Gramont cu unul dintre contemporanii săi, ne-am gândi mai degrabă la vicontesa de Noailles care, în momentul Frontului Popular, defila alături de ea în spatele steagului roşu şi le răspundea celor scandalizaţi că, în noaptea de 4 august,

contele de Noailles fusese cel care sfâşiase steagul alb; peste treizeci de ani, în mai 1968, îmbătrânită, dar la fel de puternică, o vom vedea din nou defilând alături de stângişti38.

Iată un tip de personaj care rămâne frecvent, din moment ce a servit drept sursă de inspiraţie unor romaniceri, ca Jules Romains, bunăoară, care, în *Oamenii de bunăvoinţă* introduce în naraţiune, pe la începutul anilor ’30, pe un oarecare „Bernard de Saint-Papoul, comunist dur”, adică troţkist, fost „tovarăş cu Lenin”, însă trăind din averea răposatului lui tată, „complexat şi dezolat” din cauză că nu avusese dreptul la titlul de marchiz, care îi revenise fratelui său mai mare, şi făcându-le pe celelalte personaje să îşi pună unele întrebări legitime privind snobismul lui39.

Dar această modă devine un fenomen marginal. Nu ar trebui, desigur, să subestimăm accesele ulterioare, ca acela care, în jurul anilor ’50, a împins spre partidul comunist o parte din arondismentul 16, sau, peste câţiva ani, cel care a propulsat inteligheţia pariziană spre maoism – o pasiune descrisă de Marc Fumaroli în 1967 cu mare sarcasm: „De când Rusia se îmburghezeşte, Mao Zedong şi curajoasa lui revoluţie culturală au ajuns să servească drept referinţă intelectualilor care formează dintotdeauna avangarda luptei mondiale. Filmul lui Jean-Luc Godard, *Chinezoaica*, reprezintă un excelent simptom al acestei mode. Pe de altă parte, rar se întâmplă să nu găseşti, la vedere pe un gheridon elegant din salonul prietenilor tăi, «cărticica roşie» cu reflecţiile lui Mao, *bestseller* al momentului. Fără a mai pune la socoteală, evident, moda masculină şi feminină, care se inspiră, de o manieră mai mult sau mai puţin militărească, din stilul comunist chinez”. 40 Gonzague Saint Bris menţionează cazul unui tânăr prinţ german obsedat de eleganţă şi rafinament, venit să protesteze în anul următor, în mai 1968, împotriva plictisului şi a societăţii de consum. Unui prieten care îl întreabă cum se va îmbrăca la manifestaţie,

prinţul îi răspunde: „Am ales de la Cardin un costum mao foarte simplu”. 41 Fără să neglijăm explozia ecologismului şic, nici, deşi ceva mai obscură, tendinţa actuală de a fi „burghez boem”, aşa-numita bobomanie, toate aceste manifestări diverse par mai degrabă timide, ca şi cum nu ar mai fi decât o formă îndulcită a snobismului.

Capitolul X

SNOBUL ŞI ARTELE

În ajunul Primului Război Mondial, în timpul iernii dintre 1913 şi 1914, atunci când lumea nu ştie că se află deja în ochiul ciclonului, când totul pare, în mod straniu, atât de calm, snobismul se ocupă de chestiuni spirituale. „Mâine toată crema Parisului şi cele mai fermecătoare femei se vor afla la Palatul Mazarin, pentru a participa la recepţia domnului Emile Boutroux, ilustru filosof”, anunţă André Beaunier în *Le Figuro* din 21 ianuarie. „Cei prezenţi îl vor putea asculta şi pe domnul Paul Bourget, romancier, însă autorul *Minciunilor* şi al *Crudei enigme*, găzduindu-l pe autorul *Contingenţei legilor naturii*, va discuta despre filosofie. (...) Aceleaşi femei încântătoare care îi vor aplauda pe cei doi celebri gânditori se băteau, deunăzi, la Collége de France, pentru a asista la cursul domnului Henri Bergson, care studiază în prezent principiile metodei filosofice. Şi cum să se mai spună, atunci, că această epocă este frivolă – o epocă plină de femei atât de fermecătoare şi atât de pasionate de metafizică!”

La modă este filosofia, într-adevăr, dar mai ales filosofia lui Bergson. Este, de altfel, ceea ce sesizează, peste o lună, şi criticul de la *Le Figuro*, Fernand Vandérem, într-un articol cu titlu provocator: „Metafizică amuzantă”. 1 Directorul Operei din Paris, domnul Bouché, lansase o anchetă pentru a afla care era „cel mai parizian subiect al momentului”. Dar, în februarie 1914, acest subiect nu se referă nici la Alsacia-Lorena, nici la socialism, nici chiar la tangou sau la furlana, ci... la influenţa lui Bergson. Căci aşa este tineretul, dornic să găsească mereu noul, ineditul, „un meniu care să iasă din

banalitate”, şi asta, cu atât mai mult în cazul doamnelor din înalta societate, care din păcate nu au fost întrebate. „Fireşte”, notează Vanderem, „domnul Bergson nu este primul profesor care să se bucure de o audienţă atât de vastă. Înaintea lui, şi care a fost nevoit să refuze multe persoane, din cauza sălii deja arhipline. (…) Însă filosofia lui care făcea tot posibilul pentru a nu le respinge pe cucoane. (…) Dimpotrivă, la domnul Bergson, nu există nimic pentru galerie, nimic pentru public. Utilizarea constantă a jargonului filosofic, cu tot ceea ce are el mai tehnic şi mai abscons. O doctrină negreşit destul de simplă, în fond, odată ce ai putut trece dincolo de complicaţiile exterioare. Doar că, înainte de a ajunge la sanctuar, când nu cunoşti dialectul locului şi când nu ai nici deprinderea unor asemenea gimnastici cerebrale, câte eforturi nu implică traseul, de fapt, şi câte erori nu pot apărea pe parcurs!” Faptul că acestei călătorii anevoioase i se alătură cu bravură „toate aceste doamne elegante şi fascinante, toate aceste fete tinere care se îngrămădesc, se îmbulzesc pentru a asculta evanghelia bergsoniană” pare minunat şi aproape de neînţeles. „Cum să explicăm asiduitatea lor, ardoarea lor şi, într-un cuvânt, delirul lor hipnotic? (…) Snobismul? Dar, dacă snobismul monden poate să umple zece săli, câte rânduri dintr-un amfiteatru credeţi că ar putea garnisi *un snobism prin excelenţă literar*?”

La drept vorbind, puţini contestă faptul că nu ar fi vorba despre snobism în cazul de faţă şi puţini au naivitatea (sau neruşinarea) de a declara, ca Raisa Maritain, că, în ciuda aparenţelor, „un instinct infailibil îi ghida pe nenumăraţii auditori” 2. Dar oare genul acesta de snobism era *„prin excelenţă literar”*? În luna martie 1914, firma Worth, a cărei clientelă se confundă cu *Gotba*, *Armorial* şi *Bottin mondain*, scoate o nouă „rochie de dineu” reprodusă în *La Gazette du bon ton*: „Dl Bergson a promis că va veni”. Impur snobism!

La 28 februarie 1914, eroul celebrării, Bergson

însuşi, îi răspunde lui Vanderem printr-o scrisoare, pe care *Le Figaro* nu ezită să o publice pe prima pagină: „Vă sunt deosebit de recunoscător pentru că aţi restabilit adevărul în privinţa unui aspect esenţial. Când se compară cursurile mele cu cele ale lui care, lumea uită că eu n-am făcut niciodată nici cea mai măruntă concesie «publicului larg», că învăţătura mea se adresează specialiştilor şi că o voi face din ce în ce mai tehnică, pe măsură ce afluenţa la cursurile mele va creşte. Anul acesta, cursul meu de vineri se ocupă de «Metoda în filosofie», iar cel de sâmbătă abordează a doua parte a *Eticii* lui Spinoza, altfel spus, cel mai dificil text scris de cel mai dificil dintre filosofi”. De altminteri, este exact ceea ce recunoştea şi André Beaunier: „Desigur, se întâmplă – sau s-a întâmplat – ca în favoarea unui graţios auditoriu feminin filosofii să reducă din rigoarea austeră a învăţăturii lor şi, dacă se poate spune aşa, să anine un zâmbet de argumentele lor ontologice. Dar o asemenea complezenţă, nedemnă de iubitori ai înţelepciunii”, nu mai este în pas cu moda – „A înveseli filosofia, a o înclina spre futilitatea mondenă sunt atitudini pe care nu le gustă niciunul dintre oratorii care, săptămâna aceasta, stârnesc interesul avid de cunoaştere al contemporanilor noştri”. 3 Nesimţindu-se responsabili pentru valul de snobism pe care îl stârneşte doctrina lor, aceştia fac chiar tot posibilul pentru a descuraja o asemenea conduită, ce-i drept fără succes în cazul acelor „femei atât fermecătoare şi atât de pasionate de metafizică!”

Poate că strălucitii filosofi se înşală, însă, în privinţa mecanismelor de bază ale snobismului intelectual, pe care nu-l sperie nici dificultăţile, nici tehnicitatea şi nici ermetismul discursului, ci dimpotrivă. Cu cât o idee pare mai incomprehensibilă muritorilor de rând, cu atât mai mult snobul se va simţi în elementul său, manifestându-şi, prin prezenţa şi aprobarea lui entuziastă, superioritatea spiritului, precum şi indiscutabila sa apartenenţă la elită.

Dar, dacă snobismul de tip filosofic nu a fost

niciodată decât apanajul unor cercuri foarte restrânse – de la „femeile savante” din secolul al XVII-lea la „carolinele” din anii 1880, „bergsonienele” în rochie de seară şi „lacanienele” în mantou de vizon –, dimpotrivă, snobismul de tip artistic, celălalt domeniu electiv al snobismului intelectual, a interesat întotdeauna multă lume.

Ceea ce caracterizează, în mod fundamental, snobismul artistic este elitismul său, dorinţa de a te situa „deasupra” prefăcându-te că înţelegi, că apreciezi – şi eventual cumperi – opere pe care omul de pe stradă le consideră excesiv de dificile, de neînţeles, ba chiar aberante. Delectându-se cu ceea ce poporul detestă şi dispreţuind ostentativ ceea ce el agreează, snobul lasă să se înţeleagă că el poate vedea dincolo, mai departe şi mai profund decât vulgul, că este, aşadar, diferit, mai inteligent şi, în concluzie, superior.

Acest snobism va avea tendinţa, de altfel, să ia în serios tot ce i se propune să admire, cu condiţia, desigur, ca alţii – instituţii oficiale, experţi autentici, specialişti titraţi – să fi validat în prealabil valoarea şi meritele respectivelor obiecte. Aşa cum am mai spus, snobul nu este niciodată un pionier, ci un imitator şi, în fond, un conformist. De unde şi uşurinţa cu care se va putea profita de naivitatea lui – cu atât mai profundă, cu cât snobului îi place să se laude cu originalitatea lui.

Snobismul în sfera artei, pentru a dobândi o consistenţă, presupune existenţa unor opere considerate „prea dificile” de publicul larg. Însă, în general, lucrurile nu stau la fel în cazul artei clasice, unde operele erau nu numai percepute spontan drept „artă”, ci şi imediat accesibile *tale quale* pentru lectura, aprehensiunea, comprehensiunea şi emoţia estetică a marii majorităţi a oamenilor. În mod paradoxal, în această societate împărţită în clase, inegală social şi politic, cum este Franţa Vechiului Regim, dreptul la emoţia artistică pare distribuit destul de egal: se presupune că ţăranul şi micul burghez, meşteşugarul şi marele senior pot simţi aceeaşi plăcere

ascultând o arie de Charpentier, asistând la o comedie de Molière sau contemplând un tablou de Boucher. De aceea, snobismul artistic nu exercită în epocă o influenţă considerabilă, decât eventual în mod indirect, prin intermediul snobismului de colecţionar, care constă în trufia de a deţine opere pe care alţii nu le au, sau prin intermediul snobismului de cunoscător, într-o perioadă când, neexistând posibilitatea de reproducere mecanică, fotografică sau electronică, accesul direct la opere, îndeosebi muzicale şi picturale, rămâne evident restrâns – fiind puţin probabil, bunăoară, ca ţăranul menţionat mai sus să poată admira capodoperele picturii din vremea lui.

În secolul al XIX-lea, în schimb, şi mai ales începând cu ultimele decenii ale veacului, profundele mutaţii petrecute în artă vor permite apariţia unui snobism specific, care rămâne încă, în mare parte, în orbita snobismului monden: indiferent că este vorba despre pictură, teatru sau muzică, snobul este interesat de operele dificile, în primul rând pentru a imita elitele, care se arată înnebunite după noutăţile estetice, cu atât mai mult cu cât această excentricitate ostentativă contrastează flagrant cu conservatorismul lor religios, moral şi politic. Oricum, până la urmă abia după Primul Război Mondial se impune masiv un snobism artistic real, care reflectă deopotrivă radicalizarea modernităţii şi „ideologizarea modernului”, o atitudine ce va găsi în „mondenitatea pariziană (…) complici veritabili”, moda fiind „prin definiţie (…) de partea modernităţii, oricare ar fi ea, cu condiţia să fie luată drept aşa ceva” 4.

APARIŢIA AVANGARDEI

La începutul anilor ’20, întorcându-se spre propriul său trecut, spre amintirile sale legate de Wagner sau Debussy, Jacques Boulenger afirma că, pentru mondeni, „muzica devine mai uşor obiect de snobism decât artele frumoase, fiind mai lesne ermetică” 5. Cu cât o artă este mai susceptibilă de obscuritate, cu atât va fi, de asemenea, mai susceptibilă să ralieze snobii, care se vor împăuna cu

faptul că se numără printre puţinii care reuşesc să o înţeleagă şi să o iubească: aceasta este, de fapt, esenţa snobismului artistic, despre care Jacques Boulenger va constata repede că nu se limitează la muzică, căci dacă, în perioada când scrie el, artele frumoase, literatura sau teatrul rămân, în general, accesibile muritorilor de rând, totuşi deja se afirmă unele curente revoluţionare, care în curând vor oferi snobilor mijlocul de a crede că fac parte şi ei din avangardele spiritului.

Muzica, înainte de toate

În Franţa, Wagner nu a fost întotdeauna copilul răsfăţat al snobismului. Cu prilejul primelor sale auziţii, la Théâtre des Italiens în 1860, la Operă în 1861, muzica lui dezlănţuie nişte huiduieli înfiorătoare, orchestrate de crema aristocraţiei franceze şi, îndeosebi, de membrii celebrului Jockey Club. La 18 martie 1861, istoriseşte Wagner, la premiera operei *Tannhaüser*, totul decurgea minunat, până în momentul în care, „subit, în actul al doilea, s-au auzit nişte fluierături stridente, iar directorul Royer s-a întors spre mine şi mi-a zis: «Sunt *jocheii*, gata, s-a zis cu noi» 6”. În realitate, capul răutăţilor din seara aceea nu este altul decât prinţul de Sagan, Charles Guillaume de Talleyrand Périgord, considerat deja „maestrul suprem al gustului”.7 În ciuda sprijinului acordat compozitorului de împăratul Napoleon al III-lea şi de împărăteasă, care asistă la reprezentaţie, în sală se dezlănţuie vacarmul: râsete, zeflemele, insulte şi fluierături, cu atât mai intense, cu cât „jocheii” sunt arareori bonapartişti. Apropiaţii compozitorilor sunt agresaţi, spectatorii se bat, se pălmuiesc, îşi rup evantaiele în capul adversarilor, îşi pierd monoclul în debandada generală. La a treia reprezentaţie, spectacolul se întrerupe de două ori, din cauza unor încăierări care riscă să degenereze. Dar, odată restabilit calmul, „jocheii” încep să fluiere şi mai tare, astfel încât se poate spune că au ultimul cuvânt. La rândul lor, wagnerienii urlă: „Afară, jocheii, afară!” Prinţesa de Metternich, turbată de furie, se retrage

ostentativ. În timpul pauzei, unul dintre contestatari intră în loja unei doamne foarte distinse, care îl prezintă unei alte cucoane, spumegând de furie: „Dânsul e unul dintre aceşti mizerabili, vărul meu”. În concluzie, aristocraţia se împarte în două tabere inamice – situaţie ce împiedică orice apariţie a unui snobism consecvent.

Chiar dacă substantivul *wagnerism* este utilizat încă din 1869, atitudinea opiniei publice nu se va schimba radical decât peste cincisprezece ani. Începând cu mijlocul anilor 1880, apare moda de a merge în pelerinaj la Festivalul de la Bayreuth, urmând exemplul prinţesei de Polignac sau al contelui Robert de Montesquiou. În 1892, nu mai puţin de şase sute de francezi, printre care diverse doamne din înalta societate, au ascultat *Parsifal*, ce-i drept cu o oarecare indiferenţă faţă de muzica propriu-zisă, observatorii regretând profund că lumea a început să meargă la Teatrul din Bayreuth aşa cum se duce la băi sau la Monte Carlo, iar rusul Bertha ajungând chiar să spună, în 1897, că” (teatrul din Bayreuth) devine din ce în ce mai mult locul de întâlnire obligatoriu al căscăunzilor internaţionali şi al snobismului cosmopolit” 8. La Paris, chiar dacă unii patrioţi turbulenţi se arată indignaţi de admiraţia faţă de un german şi participă la alte câteva proteste gălăgioase memorabile, cum a fost scandalul organizat în mai 1887 contra reprezentaţiei operei *Lohengrin* la Théâtre de l’Eden, constatăm că aceştia nu mai fac parte din lumea bună, ca în urmă cu un sfert de veac, ci din păturile inferioare ale parizienilor, măcelari sau hamali de la Hale. Un detaliu semnificativ: în 1891, când Wagner este pus în scenă din nou, triumfal, la Opera din Paris, *L’I Ilustration* relatează că prinţul de Sagan, care luase parte odinioară la cruciada împotriva operei *Tannhaiiser*, se declară de atunci înainte un „wagnerian înrăit” 9, continuând, sub acest aspect, să dea tonul. „Astăzi”, remarcă Bertha în 1892, „«maestrul saxon» este la modă, îi satisface perfect pe contemporanii noştri *fin de siècle*, este vedeta absolută a sălilor de teatru şi de

concert” 10, fără a mai pomeni de budoare şi de saloane.

Cert este că, în ochii snobului, Wagner prezintă câteva avantaje însemnate. În primul rând, bineînţeles, dificultatea muzicii sale – Abel Hermant, relatând despre o reprezentaţie din 1914, se întreba „cu spaimă (…) dacă toţi spectatorii aveau cumva enormul bagaj de cunoştinţe literare, filosofice, muzicale, considerate indispensabile pentru a putea înţelege, poate chiar pentru a putea suporta această uriaşă capodoperă a spiritului uman” 11. Cât despre snobii wagnerieni, ei pretind, potrivit lui Bertha, că Wagner ar fi apanajul „unei aristocraţii a sentimentelor”, „majoritatea omenirii” fiind, după ei, „nedemnă să înţeleagă manifestările elevate ale artei şi, cu atât mai puţin, lucrările lui Wagner” 12.

Al doilea avantaj, accesul dificil, pe care psihiatrul Max Nordau îl consideră decisiv: „Faptul că nu puteai asculta decât la Bayreuth (această muzică) absolut autentică şi nediluată a fost de mare importanţă pentru stima ce i s-a acordat. Dacă ar fi fost interpretată în orice sală de spectacol, dacă ar fi fost posibil să asişti, fără greutate şi fără complicaţii, la o reprezentaţie a muzicii lui Wagner, ca la o reprezentaţie cu *Trubadurul*, Wagner nu şi-ar fi găsit, în străinătate, cel mai zelos public. Trebuia, pentru a-l cunoaşte pe autenticul Wagner, să te duci la Bayreuth; nu puteai face asta decât la intervale lungi şi în perioade determinate; era nevoie să te ocupi dinainte de locurile din sală şi de cazare. Era vorba despre un pelerinaj, care necesita mulţi bani şi mult timp, aşadar, un eveniment la care plebea nu putea să ia parte. Excursia la Bayreuth a devenit astfel privilegiul oamenilor bogaţi şi distinşi, iar pentru snobi faptul că au putut merge acolo a reprezentat un mare merit social. Puteai să te lauzi cu această călătorie; puteai să te mândreşti că ai fost acolo. Nu mai făceai parte din gloată, ci din elită”. 13

În plus, faptul că Wagner era german se potriveşte perfect cu un cosmopolitism care nu se limitează la anglofilie. În fine, subliniază Carassus, „a-l aprecia pe

Wagner înseamnă a cocheta cu noua poezie" 14, cu simbolismul, cu misticismul şi cu literatura de avangardă, de când Mallarmé şi-a asumat menirea de propovăduitor obscur, dar sublim al muzicianului german.

Drept urmare, se produce o adevărată explozie sau, cum insistă poetul François Coppée, o „teroare wagneriană", pentru care snobul va fi un adevărat gardian, pe cât de intolerant, pe atât de incompetent. „Într-o perioadă (...) când wagnerismul începea să devină religia snobilor", povesteşte Georges Lecomte în 1905, „o guralivă trepidantă l-a umilit în faţa mea, prin fanatismul ei, pe unul dintre prietenii noştri, care, pasionat de Wagner, în vremea când eleganţa mondenă dicta mai degrabă să-l înjuri, şi om onest cum era, îşi făcea scrupule să-i spună frumoasei lui interlocutoare tot ce crede el despre Wagner după cincisprezece ani (...) de reflecţie". 15 Nimeni nu-l mai atacă pe idol; cu religiozitate, lumea pleacă în pelerinaj la Bayreuth, asistă la reprezentaţiile din Paris, la Operă sau în saloanele vestite (chiar şi atunci când există riscul de a asculta cântăreţi netalentaţi masacrând celebrul duo din *Lohengrin* sau ruga lui Elizabeth), ba chiar se inspiră din muzica lui Wagner în moda feminină, dar şi în vocabularul curent.

O modă care, prin spirit de contradicţie, va trezi în cazul anumitor persoane un dezgust afişat. În 1908, întrebat de o publicaţie germană despre influenţa wagnerismului în Franţa, cu prilejul comemorării a douăzeci şi cinci de ani de la moartea Maestrului, André Gide mărturiseşte o „aversiune împătimită (care) n-a făcut decât să crească, începând din copilărie. Acest geniu prodigios (...) a permis unui număr mare de snobi, oameni de litere şi nătărăi să creadă că le place muzica" 16.

Trebuie să menţionăm că pe atunci pentru un scriitor nu mai era ceva merituos să afişeze asemenea opinii. Încă din primii ani ai secolului XX, wagnerismul intră în declin, snobii socotind că a devenit deja ceva prea popular. Ajuns „la îndemâna portăreselor", Wagner nu mai prezintă prea

mult interes pentru cei care nu făcuseră o pasiune pentru el decât pentru a le imita pe ducese sau pentru cei care, „considerând că a-l înţelege pe Wagner era un adevărat privilegiu, văd în popularizarea lui un fel de diminuare a valorii” 17. Zeul se clatină şi, în 1903, în revista de sfârşit de an a publicaţiei *La Vieparisienne*, „Regina păunilor” îl socoteşte demodat. La drept vorbind, însă, lucrurile nu stau chiar aşa: în 1909, una dintre cele mai distinse doamne din Paris, contesa Greffulhe, include în programul unei petreceri nocturne organizate la Bagatelle prologul din *Tannhaüser*; tot la fel, la Operă lumea se îmbulzeşte să asiste la spectacolul *Parsifal*, în ianuarie 1914.

Snobii, cărora le-au luat locul atunci adevăraţii amatori de artă, s-au îndreptat însă spre alte genuri de muzică, pe care le considerau mai elitiste, mai originale, într-un cuvânt, conforme cu aspiraţiile lor.

Unii, dând curs modei neocatolicismului, s-au întors spre trecut. Să notăm că este vorba despre o manifestare destul de neobişnuită, în măsura în care snobismul artistic se caracterizează în general printr-un avangardism frenetic şi un progresism înfocat: acest tip de snobism constă, în general, în a te extazia orbeşte în faţa lucrurilor care tocmai au apărut. Dar vom reveni asupra ideii.

Dimpotrivă, snobismul estetic neocatolic, care se impune în ultimii ani ai secolului al XIX-lea, pare esenţialmente reacţionar: în afara unor rare excepţii, în mare vogă este trecutul. Dar, ce-i drept, trecutul este atât de îndepărtat, încât ajunge să pară ceva nou, ceea ce suscită scepticismul unor observatori, prea puţin convinşi de coerenţa şi de profunzimea mişcării: „Moda i-a constrâns atunci pe cei din lumea bună să se ducă să-i asculte ore în şir pe cântăreţii de la Saint-Gervais interpretând mise, motete, fugi şi canoane de Palestrina, de Vittoria şi de Bach, cu mii de resurse tehnice, mii de subtilităţi de execuţie şi de aranjamente de armonie vocalică, pe care nu le pot înţelege decât compozitorii şi muzicanţii”. Pentru ei, adevărata muzică înseamnă cântul

monodie şi gregorian, cărora li se consacră o instituţie ce va cunoaşte o faimă trecătoare, dar strălucită în cercurile selecte – „Schola Cantorum”. Un succes la care şi-a adus contribuţia şi snobismul, după cum recunosc chiar principalii beneficiari. Astfel, într-un articol publicat de buletinul acestei „Schola”, un oarecare Stephan Risvaeg se felicită pentru ceea ce el numeşte „sa. artisticus”: „Renaşterea lui Bach, a lui Rameau, a lui Monteverdi nu ar fi fost o operă săvârşită cu atâta promptitudine şi atât de victorios, fără minunatul şi devotatul ajutor al snobismului, suscitat abil şi dirijat inteligent. (…) Snobism, desigur, dar un snobism binefăcător, întrucât este bine folosit, fiind condus de inteligenţe superioare”. 18 Totuşi, acuză Mauclair, „din toate astea nu poate rămâne decât amintirea unui snobism (…). Nu poţi manifesta afinităţi sufleteşti faţă de plictisurile coalizate ale unui număr oarecare de cucoane elegante” 19.

Cât despre cei care, uitându-l pe Wagner, fără a se închina însă în faţa operei lui Palestrina, privesc înspre prezent, nu auzi pe buzele lor decât un nume: Debussy. Spectacolul *Pelléas şi Melisanda* la Opera Comică, în 1902 – „dată nemuritoare” 20, scrie Elizabeth de Gramont – va provoca o schimbare hotărâtoare în snobismul muzical, ducând la apariţia cohortei celor pe care romancierul Jean Lorrain îi numea „peleaştrii”. „Tremurând de admiraţie pentru seria lină de pizzicato din micuţa capodoperă *După-amiaza unui faun*, (peleaştrii) au decretat că este obligatoriu să leşini de plăcere ascultând disonanţele intenţionate ale lungilor recitative din *Pelléas*” *11* – asemenea uneia dintre snoabele tipice din *în căutarea timpului pierdut*, doamna de Cambremer, „a cărei cultură de circumstanţă se referea în exclusivitate la filosofia idealistă, la pictura impresionistă şi la muzica lui Debussy”. 22

SNOBISMUL SCENEI

Există, desigur, mai multe modalităţi de a pune în legătură teatrul cu snobismul. Una dintre ele constă, în

special începând cu mijlocul secolului al XIX-lea, în a cere unor aristocraţi de rang mare să facă pe actorii, în piese scrise, în general, pentru ei şi jucate în faţa unor cercuri selecte. Dacă această practică se întâlneşte deja sub Vechiul Regim, abia în timpul celui de-al Doilea Imperiu, afirmă André de Fouquières în 1910, arta dramatică „a făcut în societatea mondenă progrese decisive", cucerind „un loc atât de stabil, încât cutuma comediilor de salon este asimilată de acum înainte celei a reuniunilor *five-o clock* şi a balurilor" 23. În 1861, Morny interpretase în saloanele preşedinţiei Corpului legislativ un scheci destul de bine scris chiar de el, *Domnul Choufleury va rămâne acasă în ziua de*... unde era luat peste picior un mic-burghez care, pentru a-şi epata invitaţii, îşi deghizează servitorul belgian în lacheu englez24. Şi, cum satira snobismului are darul de a-i încânta pe snobi, iar respectul faţă de grandorile consacrate se ocupă de restul, piesa a avut un succes frumos, iar moda a fost lansată, determinându-l astfel pe Octave Feuillet, autorul în vogă, să scrie pentru împărătească *Portretele marchizei*, în care aceasta a jucat în compania contelui de Talleyrand şi a contelui d'Andiau. „Astăzi", constata Fouquières, „nu există cerc monden care să nu aibă o revistă unde toate celebrităţile devin ţinta unor glume". 25 În rest, multe dintre cele mai prestigioase saloane au teatrul lor şi le oferă invitaţilor „piese senzaţionale", adesea inedite: amintim, în acest sens, premierele memorabile jucate la ducesa de Noailles, la ducesa de Gramont, la contesa Greffulhe, la prinţesa de Broglie sau la contesa de Beaumont – premiere la care snobii considerau că au obligaţia să asiste şi care au permis să se lanseze, în afara câtorva autori bulevardieri, şi opere mai dificile, cum ar fi piesele de teatru ale lui Ibsen, formând astfel un fel de pasarelă spre snobismul intelectual.

În momentul în care se declanşează wagnerismul, artele scenei cunosc, într-adevăr, şi ele, un puseu de snobism fără precedent – mult mai puternic decât explozia

declanşată în 1830 de ceea ce a fost, în timpurile moderne, prima răbufnire a unui snobism al spectacolului, „bătălia pentru *Hernani*” şi naşterea controversată a teatrului romantic.

De aceea, Teatrul Liber stârneşte, încă din 1888, pasiunea snobilor, după cum relatează „domnul din fotoliul de orchestră”, cronicar teatral la *Le Figaro*: „Extraordinar, ce-nseamnă seducţia noului! Seratele de la Teatrul Liber au devenit un adevărat sport, iar premierele unice de acolo sunt la fel de vânate ca premierele de la Comedia Franceză. Până în prezent, lucrul acesta se întâmpla în familie, între literaţi, critici, artişti şi gazetari. Lipsea o consacrare supremă: cea a protipendadei. S-a rezolvat, însă. Iată, prinţul de Sagan şi-a făcut apariţia astă-seară, cu grupul său simpatic. Veţi vedea că la anul, Teatrul Liber va avea repertoriul său, ca Opera, Noul Circ şi Eden”. 26

În anii următori, acest snobism devine atât de consistent, încât François Coppée să poată să se amuze, născocindu-i avatarurile succesive: „Abonat al defunctului Teatru Liber, a fost până nu demult realist, pesimist, a cerut cruzimi şi lucruri dezgustătoare, a aplaudat frenetic piesele răutăcioase, dramele amare. Acum, s-a isprăvit. Vrea chestii complicate, mistice” 27, în concluzie, vrea chestii nordice, „nordomania” care face ravagii constând în a-i vota cu ochii închişi pe autorii scandinavi, Ibsen, Strindberg, Björnsson, sau belgieni, cum ar fi Maeterlinck sau Rodenbach. În 1893, are loc un alt eveniment, înfiinţarea unui Théâtre de l’Oeuvre, care va electriza acest snobism, directorul lui, Lugné-Poe, luând hotărârea să „răspundă gustului unei avangarde revoluţionare” şi „să se conformeze deliberat noului” 28, provocării, dar, de asemenea, foarte important, să se supună unui anumit cult al plictisului şi al intelectualismului, organizând înaintea fiecărei reprezentaţii a pieselor de teatru diverse conferinţe, ceea ce a încântat elita socială şi pe sateliţii ei. Va recunoaşte chiar el mai târziu că „primele ceasuri de snobism determinate de l’Oeuvre” vor dura şapte sau opt

ani, până când, în 1897, o dramă petrecută în afara lumii teatrului, incendiul Bazarului Caritǎţii, va îndolia nenumărate familii aristocratice, privându-l brusc de jumătate din spectatori.

De altfel, acest snobism specific este denunţat în epocă, de numeroşi autori, atât de stânga, cât şi de dreapta. În tabăra stângii, romancierul anarhist Octave Mirabeau înfierează publicul fidel de la Théâtre de l'Oeuvre, despre care spune că ar fi doar o adunătură de snobi care merg acolo „din ostentaţie", „fiindcă «dă bine» să ai abonament la teatrul de avangardă şi să nu laşi impresia că rămâi veşnic adeptul unora ca Sardou" 29, Feydeau sau Labiche, într-un cuvânt, că nu te pasionează teatrul facil, „în stil franţuzesc". În tabăra dreptei.

Léon Daudet îi descrie pe „Kamchatka", „excentricii modei" 30, împăunându-se la Théâtre de PAme, unde se joacă *Măruntaiele*, brutalitate sângeroasă de Gaston Chénaguet, *Tribut Korsor*, piesă a unui autor din Groenlanda, tradusă în franceză, şi *A fost cândva un elixir*, piesă abstractă în versuri, datorată lui Edgard de Vries, „superior lui Ibsen, mai bun decât Strindberg" 31. Cum piesa nu a avut, spre surprinderea generală, decât o primire mediocră, spectatorii nu ezită să îl renege pe autor, despre care afirmă că este un individ obtuz, asta pentru a nu părea cumva înapoiaţi…

Cât despre autorul piesei la snobi32, Veber, acesta ironizează „teatrul tânăr" unde se joacă o tragedie japoneză, un fragment dialogat dintr-o epopee chineză, o dramă liturgică malaeză, o piesă de Hrotsvit, un mister de Adam de la Halle şi o traducere din Seneca… „Pe scenă, actorul Dy-Janos îi dă replica lui Jeanne Sombre, cu o voce răguşită, estompată, întretăiată de urlete, iar numărul redus de gesturi pe care şi le permite conferă interpretării sale un fel de hieratism". Un spectator avizat, „cu discernământul stupefiant, exclamă: «Este pur şi simplu cea mai desăvârşită sinteză simbolică a îndoielii»; la care o altă snobinetă îi răspunde, foarte pătrunsă de importanţa

momentului: «Da, exact, aşa e»” 33.

Peste vreo cincisprezece ani, în 1909, spectacolele baletului rus regizate de Serghei Diaghilev adună în sală toată lumea bună din Paris. Repertoriul rus, scrie atunci Willy, face să se „dezlănţuie eleganţa mondenă, alimentează conversaţiile de la cinci la şapte, ascute şi reînnoieşte snobismul de orice fel”. Căci, ne asigură el, „snobii entuziaşti şi obtuzi sunt cei care au garantat succesul reprezentaţiilor baletului rus” 34. Cei care leşină de plăcere, mai scrie în 1913 un redactor al publicaţiei *LTllustration* despre *încoronarea primăverii*nu sunt alţii decât „amicii noştri snobii, pe care îi întâlneşti pretutindeni, animaţi de o ardoare pe care nimic nu o înfrânează, de o credinţă aparentă care nu oboseşte nicicum”, cu condiţia ca opera să fie prezentată „în condiţii de suficientă eleganţă şi să fie declarată plicticoasă şi obscură”.35

Şi asta încă nu e nimic, căci acest snobism al spectacolului va căpăta elan abia imediat după Primul Război Mondial, în „Anii nebuni”. Iată perioada în care a apărut caricatura zugrăvită de Clément Vautel în *Les Folies bourgeoises*, satiră cam greoaie, dar pertinentă a moravurilor elitei şi a formidabilelor baliverne pe care aceasta este mereu gata să le înghită. îmbrobodită de un şarlatan abil, o pariziancă bogată, doamna Duperron, alias „Gladys de Milo”, se apucă să monteze în parcul domeniului său un spectacol ultramodern, amestec de suprarealism, futurism şi erotism estetizant, *Judecata lui Paris*. Pentru început, i se dă comandă „unui pictor radical avangardist să facă un afiş, care trebuia să o înfăţişeze pe Gladys de Milo în chip de Venus, afişul fiind lipit în tot Parisul. Era o operă adorabil de originală, care o făcea pe blonda zeiţă să semene cu o tablă de şah multicoloră, pe care într-un final reuşeai să distingi becuri de gaz, un valet de treflă, o piramidă, câţiva ochi, o mână indicatoare, două furnale de uzină dispuse ca o cruce a Sfântului Andrei şi câteva pavele care păreau azvârlite în toate sensurile. (…)

E foarte frumos, a afirmat Maestrul”. După care, vine momentul prezentării capodoperei. „Ziua aşteptată de doamna Duperron cu atâta nerăbdare (…) a sosit, în sfârşit. Vremea este superbă… În parc, unde se înălţa teatrul, se îmbulzeau invitaţii (…) aleşi cu grijă din lumea snobilor. (…) *Judecata lui Paris* era un fel de pantomimă-balet, care trebuia să se desfăşoare pe fondul unei muzici ultramoderne. O orchestră, unde figurau un celebru virtuoz al claxonului, un solist faimos care cânta la banjo şi alţi câţiva instrumentişti recent afirmaţi, a interpretat (…) o uvertură, în care sonorităţile de jazz contrastau cu nişte scâncete de nou-născuţi, zgomote de ambuteiaje auto, sunete prelungi de sirene, şuierături de locomotive, hărmălaie de menajerie incendiată. Un profan care, printr-un inexplicabil concurs de împrejurări, se afla acolo, a îndrăznit să profite de un moment de linişte pentru a exclamă: «Dar asta-i muzică de sălbatici!» Domnul respectiv a fost evacuat numaidecât (…). Dar, în afară de acest mitocan, toată lumea părea satisfăcută, iar uvertura s-a încheiat în ropote de aplauze. (…) Snobii îngrămădiţi în faţa scenei înguste erau dispuşi să admire orice”. 36

După război, teatrul angajat, apoi Brecht, Beckett, Genet şi epigonii lor vor prelua stindardul, oferindu-le snobilor, indiferent de calitatea intrinsecă a operelor reprezentate pe scenă, posibilităţi mereu noi de a sclipi la dineurile din lumea bună.

De la pompierism la impresionism

Atunci când discutăm despre legăturile dintre snobism şi pictură, trebuie să deosebim două categorii: pe de o parte, „avangardismele” în sens larg, care denotă în mod esenţial un snobism intelectual, ce constă în gustul pentru operele care par cele mai obscure în ochii majorităţii oamenilor, iar, pe de altă parte, toţi cei care, neaparţinând avangardismului, se raportează mai degrabă la un snobism monden, fără reale pretenţii intelectuale.

După ce a reuşit să se căpătuiască prin diverse speculaţii profitabile, lui Walter, afaceristul snob, unul din

personajele principale ale romanului *Bel-Ami* de Maupassant, „i-a venit o adevărată idee de cuceritor care vrea să supună Parisul, o idee în genul lui Bonaparte. Toată lumea bună din oraş se ducea să vadă pe atunci un măreţ tablou al pictorului ungur Karl Marcowitch, expus la expertul Jacques Lenoble şi înfăţişându-l pe Iisus mergând pe ape. Entuziasmaţi, criticii de artă declarau că această pânză era cea mai reuşită capodoperă a secolului. Walter a cumpărat tabloul cu cinci sute de mii de franci şi l-a înhăţat, (…) obligând tot Parisul să vorbească despre el, unii invidiindu-l sau blamându-l, alţii aprobându-l. Apoi, a dat anunţ în ziare că invita toate personalităţile cunoscute din societatea pariziană să contemple, la reşedinţa lui, într-o seară, opera magistrală a maestrului străin, astfel încât să nu se mai spună despre el că ar fi sechestrat o operă de artă. Casa lui era deschisă pentru oricine dorea să vină. Textul suna astfel: «Domnul şi doamna Walter vă roagă să le faceţi onoarea de a le trece pragul, la 30 decembrie, de la ora 9 până la miezul nopţii, pentru a vedea pictura lui Karl Marcowitch, *Iisus mergând pe ape*, luminată de becuri electrice.»” Şi viclenia funcţionează: „În lumea bună, în lumea duceselor şi a «jocheilor», se discutase mult despre invitaţia care, în fond, nu crea nicio obligaţie. Elita socială va merge acolo aşa cum mergea să vadă şi diverse acuarele la domnul Petit. Soţii Walter deţineau o capodoperă; deschideau porţile reşedinţei lor într-o seară, pentru ca lumea să o poată admira. Nimic mai mult”. 37

Prezentând amănunţit stratagema lui Walter – personaj despre care ştim că este inspirat din Arthur Meyer –, Maupassant arată modul în care arta, îndeosebi pictura, poate deveni auxiliarul eficace şi devotat al snobismului monden. Contează prea puţin faptul că pânza, pe care Maupassant o descrie cu nenumărate detalii în paginile romanului, nu reprezintă, în fond, decât o exemplificare majoră a artei pompieristice: ridicată în slăvi de critică şi achiziţionată cu o sumă astronomică, pânza îşi

face datoria de a aduce crema înaltei societăţi în saloanele acestui speculant evreu, până atunci ocolit de toţi.

În 1857, apropo de Rothschild, Capefigue nota apariţia unui snobism al colecţionarului: „De câţiva ani, este de bonton în rândul financiarilor să deţină obiecte de artă şi tablouri (...). Pentru a-ţi satisface amorul propriu, poţi să ai acasă o galerie cu opere de artă, aşa cum ai un palat, bunăoară". 38 La sfârşitul secolului, este exact sentimentul pe care îl are Chauchard-Pinault, prototipul noului îmbogăţit prosper, creator al marilor magazine de la Luvru şi faimos deopotrivă pentru fabuloasa lui vanitate şi pentru achiziţiile artistice: într-adevăr, el este cel care cumpără cel mai cunoscut tablou din acea vreme, *remxmitxAAngelus* de Millet, precum şi cea mai scumpă pictură, un Meissonier intitulat *1814 y* pentru care a scos din buzunar suma fantastică de 850.000 de franci-aur. Chauchard-Pinault face parte din categoria celor pe care jurnalul satiric *UAssiette au beurre* îi numea „snobii-mecena" – deosebindu-i de „snobii cunoscători", care se adresează pictorilor, cerându-le: „Fă-mi ceva în tonuri de verde. Nu contează subiectul, vreau doar să arate bine într-un salon mov".

Snobismul, chiar dacă amestecă uneori gusturile şi duce, deja, la achitarea unor preţuri exagerate pentru opere mediocre, rămâne, totuşi, parţial responsabil de extraordinara pasiune pentru pictura franceză în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

În primul rând, prin importanţa mondenă acordată expoziţiilor: Salonul Oficial şi Salonul Refuzaţilor, Salonul artiştilor francezi începând din 1881, sau, la fel, Salonul Societăţii Naţionale de Bele-Arte după 1890 ori, mai mult chiar, nenumăratele vernisaje reprezintă într-adevăr tot atâtea locuri strategice unde înalta societate se arată şi se întâlneşte – pentru ca membrii ei să fie împreună, desigur, dar şi pentru a privi operele de artă, care uneori dobândesc astfel o notorietate rapidă. „Nu există ceremonie mai mondenă decât vernisajul, unde este de

bonton să te arăţi. Ziarele consacră saloanelor, în rubricile lor, un spaţiu care nu poate decât să îl surprindă, în prezent, pe cititorul obişnuit. Satiriştii, caricaturiştii se delectează cu pasiunea prefăcută a mondenilor, care se fandosesc, (…) se extaziază la comandă. Grozavă corvoadă, de altfel, dar necesară" 39, pentru cine vrea să poată ieşi în evidenţă la dineurile din lumea bună, unde nu se vorbeşte decât despre ultimul tablou la modă sau despre cel mai recent scandal de la Salon.

Dar entuziasmul pentru arta picturală ţine şi de ceea ce se numeşte pictura mondenă, care cunoaşte o dezvoltare rapidă. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi, mai ales, începând din anii 1870, „portretul de familie, de tradiţie aristocratică, devine", constată Patrick Chaleyssin, „indiciul triumfal al reuşitei, al recunoaşterii sociale (…). De acum înainte, lumea va alege un portretist ţinând seama de stilul său, de personalitatea şi de renumele lui monden, şi nu doar de capacitatea lui de a reproduce fidel modelul. Aşa s-a născut pictura mondenă" 40. Deşi înalta societate depăşeşte cu mult frontierele aristocraţiei, noii ei membri văd în portret un fel de cupeu de lux, comparabil cu particula adăugată numelui sau cu panglica roşie prinsă la butonieră, cu condiţia, bineînţeles, ca portretul să fie executat de unul dintre pictorii care contează, pictorii la modă agreaţi de elită, cum ar fi Sargent, Boldini sau La Gandara. Pictori care au în comun cu modelele lor aceeaşi tendinţă spre snobism, indiferent că este vorba despre Helleu, pe care Degas îl porecleşte un „Watteu cu abur", de James Tissot sau de Jacques-Émile Blanche, pictori subtili ai tipologiei eleganţei moderne, nelipsiţi din saloanele selecte şi anglofili pasionaţi. Sau, de asemenea, pictorul ungur Philippe de Laszlo, care va portretiza întreaga *high society* europeană şi americană, înainte de a fi ridicat la rangul de nobil de împăratul Austriei în 1912.

Interesul pe care snobii îl manifestă pentru anumite opere nu este nicidecum un semn de infamie şi nici,

dimpotrivă, un garant al valorii şi al calităţii. Snobul umblă după ceea ce este la modă şi după ce îi va da posibilitatea să iasă în evidenţă. Se va întâmpla, aşadar, să se înşele, dar şi să nimerească bine. Snobii, de altfel, sunt cei care vor asigura, în parte, succesul impresionismului; snobi asemenea marelui om de finanţe Isaac de Camondo, descris din cap până-n picioare de Ambroise Vollard în *Amintirile unui negustor de tablouri*: „Fracul, gambeta, ba chiar abonamentul la Operă şi la un grajd cu cai de curse nu i se păreau de ajuns, probabil, pentru a-şi desăvârşi noua activitate de om de lume; a socotit necesar să se preocupe, de asemenea, de manifestările artistice. Şi, cu un fler pe care nu-l avea doar pentru finanţe, bancherul (…) înţelesese că «amatorul» care nu voia să treacă drept înapoiat avea obligaţia să se arate interesat de impresionism”. 41 La moartea sa, în 1908, a lăsat prin testament Muzeului Luvru, pe lângă o fabuloasă colecţie de mobilier, diverse tablouri de Manet, Monet, Degas, Sisley, Cezanne şi un Van Gogh.

Pictorii din această şcoală nu ajung, totuşi, pe culmile gloriei, decât unii după alţii. În februarie 1884, *LeFigaro* consacră două mari articole vânzării operelor lui Manet, la care asistă „tot Parisul pasionat de artă” 42. În 1891, comercializarea operelor lui Gauguin, la Drouot, cunoaşte la rândul ei un anumit succes, în favoarea căruia snobismul a acţionat din plin: publicul prezent în sală, notează Albert Aurier, „surâde delicat, ca un adevărat public foarte inteligent, foarte rafinat, foarte avizat, care înţelege tot. S-au auzit ovaţii, mici strigăte de admiraţie şi extaz. Cei prezenţi au declarat că totul e încântător, minunat, sublim, şi asta cu atâta convingere, încât ai fi putut crede că îi interesau efectiv aceste lucruri şi că le înţelegeau perfect” 43. Dar mai trebuie aşteptat un pic, până când se vor spulbera reticenţele în privinţa lui Cézanne, care dispar ca prin minune, totuşi, atunci când Vollard îi consacră o expoziţie în 1895. Se povesteşte că Vollard, expunând nuduri de Cézanne, a făcut o greşeală şi

a plasat sub un tablou eticheta cu titlul altuia, intitulat *Diana şi Acteon*, ceea ce nu i-a împiedicat pe toţi cei de faţă să laude originalitatea, inventivitatea, geniul cu care subiectul fusese redat de Maestru…

Dar snobismul este prin esenţa lui nestatornic. Pe la începutul secolului XX, impresionismul este recunoscut şi chiar consacrat: „Impresioniştii sunt acum la Luxembourg, este deja ceva de domeniul trecutului", notează un redactor de la *L'Illustration* din 30 ianuarie 1904. „Snobul artist", creionat sugestiv de Arthur Michaël în *L'Assiette au Beurre* în 1901, îşi pune, de altfel, întrebarea: „Poate că ar fi timpul să-mi vând tablourile de Degas?" De fapt, snobii nu mai găsesc nimic avantajos în arta impresioniştilor, aşa că în scurt timp vor deveni pasionaţi de alte tipuri de avangarde, nabişti, fovişti, cubişti, care vor triumfa mai ales după război, aşa cum constată naratorul din în *căutarea timpului pierdut*, cu prilejul unei recepţii, dimineaţa, la prinţesa de Guermantes: dacă în veacul al XVII-lea, actriţele bătrâioare şi fostele regine ale frumuseţii obişnuiau să se călugărească, azi le vezi în apartamente pline de „picturi cubiste, cu un pictor cubist care nu (lucrează) decât pentru ele, aşa cum ele nu (trăiesc) decât pentru el" 44.

ŞIC-UL AUTENTIC ÎN ARTĂ

Spectatorii prezenţi în seara de 29 august 1952 în Maverick Concert Hall din Woodstock, la New York, ar fi trebuit, totuşi, să se aştepte la ceea ce avea să urmeze. Pianistul, David Tudor, este într-adevăr cunoscut drept unul dintre mesagerii muzicii experimentale. Cât despre compozitor, John Cage, elev al lui Henry Cowell – primul muzicant care a cântat la pian cu pumnii şi cu antebraţele el este deja celebru pentru tentativele de a introduce în operele sale sunete străine muzicii, urmărind să „exploreze infinitatea de resurse de sonoritate posibile pe un teren viran sau într-o groapă de gunoi, într-o bucătărie sau o cameră de zi". În 1936, în *Bacanală*, John Cage inventase „pianul prelucrat", înserând între corzi hârtie, şuruburi şi

scrumiere; în 1939, tot el realizase prima operă electroacustică din istorie. Totuşi, nimeni nu se aşteaptă la ceea ce avea să se întâmple. Tudor, foarte serios, foarte elegant, se aşază la pian, deschide capacul şi aşteaptă; apoi, fără să fi cântat nicio notă, dar consultându-şi cronometrul, închide la loc instrumentul, după patru minute şi treizeci şi trei de secunde. Niciun zgomot, decât poate nişte şuşoteli, din ce în ce mai discrete, dintr-o parte a publicului, şi vacarmul furios din partea celor care se hotărăsc să părăsească sala, fără a şti că tocmai participaseră la ceea ce unii vor considera în curând o schimbare în istoria muzicii contemporane: premiera mondială a celebrului *4333* de John Cage, compoziţie silenţioasă în trei mişcări pentru orice fel de instrument (sau orchestră etc.).

Snobismul este definitoriu pentru mulţi. Şi, în primul rând, pentru cei care au rămas în sală fără să izbucnească în râs, ignorând faptul că înaintea lui Cage, dar într-un registru buf explicit, umoristul Alphonse Allais publicase în 1885 un *Marş funebru compus pentru funeraliile unui mare om surdy* în 24 de măsuri albe, precedate de indicaţia *lento rigolando*. În prefaţa sa, Allais preciza că „marile dureri fiind mute, muzicanţii nu vor trebui decât să numere măsurile” (ceea ce a făcut şi Tudor), „în loc să se dedea acestui zgomot indecent, care privează de orice caracter august până şi cele mai frumoase funeralii”. În aceeaşi perioadă, Allais a pictat şi un tablou complet alb, *Tinere anemice plecând spre prima lor împărtăşanie prin viscol*, şi un altul complet negru, *Luptă între negri noaptea într-o pivniţă*.

În teoria sa despre „repetiţia istorică”, Karl Marx afirma că în istorie, orice eveniment tragic ajunge până la urmă să se repete, însă într-un registru parodic şi grotesc. În istoria snobismului intelectual, este (aparent) invers: ceea ce iniţial fusese privit drept o glumă sau o farsă ajunge în cele din urmă să se repete pe tonul cel mai serios cu putinţă, atrăgându-şi admiratori necondiţionaţi şi

exegeţi pasionaţi, ca aceia care au disensiuni în privinţa faptului că, în 1952.

Tudor a deschis pianul la început şi l-a închis la sfârşit sau că l-a închis aşezându-se pe scaun, după care l-a deschis şi l-a închis la loc la sfârşitul fiecăreia dintre cele trei „mişcări" indicate pe partitură. Sau asemenea altora care au nedumeriri foarte profunde în privinţa influenţei doctrinei zen asupra lucrării *433* sau în privinţa legăturii acesteia cu pânzele virgine ale lui Rauschenberg şi *ready-made*-urile lui Duchamp. Şi unii şi alţii refuzând de frică să conceapă că *433* ar putea fi doar o poantă bună, ştiut fiind că anarhistul John Cage, mult mai apropiat de Alphonse Allais decât s-ar crede, era mare amator de glume şi farse.

Oricum ar sta lucrurile, snobii, veşnic dispuşi să admire straiele noi ale împăratului, au fost uluiţi. După ce au decretat că *433* constituie o piesă majoră a artei muzicale, nu vor ezita să aplaude la happeningurile lui N-am June Paik, viitorul guru al artei video, şi bunăoară, la lucrarea acestuia, *Omagiu lui John Cage*, realizată cu prilejul unui vernisaj la Düsseldorf, în noiembrie 1959, lucrare ce comporta trei „faze muzicale", un colaj de sunete radiofonice, un „calm plictisitor" şi un haos, Paik năpustindu-se atunci cu un cuţit asupra unui pian nevinovat, spintecându-l, apoi răsturnându-l, pe motiv că acest instrument simbolizează cultura burgheză. Cam în aceeaşi perioadă, ce-i drept, plasticianul Arman începe să ardă, ca pe bandă, viori şi violoncele, înainte de a le turna în plexiglas şi a le vinde la preţuri fabuloase.

Valoarea istorică a *433* se datorează faptului că lucrarea marchează momentul în care o anumită artă contemporană renunţă, în globalitatea ei, la sensuri şi la sens – şi, prin urmare, la înţelegerea publicului obişnuit, asumându-şi deplin un divorţ care, la asemenea proporţii, constituie o reală noutate în istoria artelor. O adevărată şansă pentru snobi, a căror unică ambiţie, în această privinţă, este să se deosebească de mase. Pe lângă o muzică făcută să nu se audă sau care pare să se complacă

într-o obscuritate radicală, se scriu şi cărţi care nu se prea pot citi, după modelul romanului *Veghea lui Finnegan* (1939) de James Joyce, pe care, în prefaţa sa la ediţia franceză (1962), Michel Butor recunoaşte de bunăvoie că nu a putut niciodată să îl citească. „Nu, pentru a răspunde la o întrebare ce mi s-a pus de nenumărate ori, îndeosebi de când am declarat că mi-am asumat răspunderea de a scrie acest *cuvânt înainte*, nu, n-am citit niciodată *Veghea lui Finnegan* în sensul în care lumea înţelege cuvântul «a citi»; nu, desigur, n-am reuşit niciodată, nici eu, atacând textul de la primul rând, să îl urmăresc până la ultimul, fără să nu sar un singur cuvânt, evident, nici măcar o singură frază, evident, nici chiar pagini întregi. (…) Aşadar, există în *Veghea lui Finnegan* zeci şi zeci de pagini din care n-am reuşit niciodată, cum s-ar spune, să citesc ceva”.

În felul acesta, Michel Butor ia act de apariţia unui nou snobism artistic: cel al cărţilor pe care nu le citeşti şi care nu se pot citi, lucru pentru care se felicită ca pentru un pas decisiv; André du Bouchet, traducătorul, exclamă la rândul său că „ilizibilul este într-adevăr singurul infinit de care ştie să se prevaleze o carte ce vrea să treacă drept lumea scrisă” 45. Dar, cum există o legătură între toate lucrurile, nu ne mai surprinde să aflăm că John Cage este, totodată, autorul unei piese muzicale intitulate *Muoyce* (muzică + Joyce), formată din sunete improbabile scoase din *Veghea lui Finnegan*. cântate pe mai multe tonuri, cu un ritm discontinuu, fără melodie, dar cu un acompaniament de sirenă…

Toate lucrurile sunt interdependente: regăsim, dacă se poate spune astfel, ecouri ale acestei muzici mute şi ale acestei literaturi albe în cele două domenii unde, din raţiuni diverse, snobismul se va desfăşura maiestuos, cinematografia şi artele plastice.

Săli foarte obscure

Desenată de Claire Bretécher, planşa, apărută în 1975 în *Le Nouvel Observateur*, se intitulează „Criticii”. În prim-plan, instalat confortabil într-un fotoliu la teatru (sau

la fel de bine şi într-o sală de cinema), criticul, întâi grav, începe prin a-şi descreţi fruntea, surâde, apoi râde în hohote, aproape cu lacrimi, pe toată durata reprezentaţiei. Dar aceasta nici nu s-a încheiat bine, că îl şi vezi cum îşi reia morga de intelectual parizian, de domn care gândeşte, pentru a declara, autoritar: „E foarte prost! Nicio distanţare, niciun element *brechtian*… Există o ruptură totală în planul punerii în scenă faţă de text… Nimic nu este interiorizat… În plus, destul de suspect din punct de vedere politic… Se alunecă din nou spre cel mai urât *poujadism*… În concluzie, este teatru în stil franţuzesc!” Iar unul dintre colegii lui, care s-a prăpădit de râs în timpul reprezentaţiei, opinează şi el: „Absolut!” Predica a fost rostită: snobismul spectacolului este la ordinea zilei.

Snobismul spectacolului se manifestă în două moduri net distincte, în sensulcă poate fi în sală sau pe scenă. În sală, avem snobul spectacolului, omul pentru care contează mai puţin ceea ce vede sau aude, cât amplasamentul în sine (există săli m şi săli *out*) şi ziua („Culmea rafinamentului pentru o starletă: «să vadă cel mai recent film al lui Clouzot în proiecţie privată, înaintea restului lumii». Invariabil, «este senzaţional»”!), locul pe care îl ocupă sau relaţiile din culise46. Pe scenă, este spectacolul snob:

„Eu mă duc la cinema la filme din Suedia”, cântă snobul de Boris Vian.

Din Suedia? Dar de ce din Suedia? Tocmai fiindcă aceste filme (sau piese de teatru, balete etc.) au reputaţia, pe bună dreptate sau nu, de a fi complicate, plictisitoare, intelectuale şi, prin urmare, elitiste. Mergând să le vezi şi trâmbiţând acest lucru, te deosebeşti de vulg, care se mulţumeşte să îşi urmeze înclinaţiile şi gustă spectacole facile, cu Bourvil, Gabin sau Louis de Funès – oaia neagră a snobilor, în ciuda particulei. Printr-o astfel de atitudine, te integrezi într-o castă superioară. Procedând aşa, snobul din anii ’50 – ca, de altfel, şi cel din secolul al XIX-lea – continuă tradiţia preţioaselor ridiculizate de Molière. Or,

sub acest aspect, cinematografia oferă ocazii nesperate.

Iniţial, cinematografia nu a pretins, totuşi, că ar fi altceva decât o formă de divertisment; primele devieri ale celei de-a şaptea arte, datorate suprarealiştilor, nu constituie decât o excepţie foarte limitată, chiar dacă unii snobi se entuziasmează deja pentru un cinema „dificil”, după exemplul „foarte strălucitei asistenţe” reunite în iunie 1927, în palatul contelui de Beaumont, pentru a viziona *Metropolis* de Fritz Lang47. Dar snobismul de tip cinematografic apare, în special, după al Doilea Război Mondial, între anii 1950 şi 1960.

Inamic al cinematografiei, dar cineast incorigibil, Guy Debord, un adevărat pontif al situaţionismului, realizează între 1952 şi 1978 aproximativ şase filme care, involuntar, par concepute spre folosul exclusiv al snobilor de toate felurile, pentru a le da posibilitatea de a se lăuda că au văzut, la cinema, sfârşitul cinematografiei. În primul său opus, datat 1952, *Urlete în favoarea lui Şade*, o voce începe prin a declara: „Articolul 516: toate bunurile sunt mobile sau imobile”. O voce îi răspunde: „Te-ai culcat cu Françoise?” Apoi o alta continuă: „În momentul în care urma să înceapă proiecţia, Guy-Ernest Debord trebuia să urce pe scenă pentru a rosti câteva cuvinte de introducere. Ar fi spus simplu: «Nu există film. Cinematografia a murit. Nu mai poate exista niciun film. Să trecem, dacă vreţi, la dezbatere»…” 48 Între două lecturi din Codul Civil, despre care se presupunea că ar demonstra legătura dintre spectacol, proprietatea privată şi alienare, o voce spune: „Guy, încă un minut, şi se face mâine”; o alta: „Micuţa Madeleine Reineri, doisprezece ani şi jumătate, care a animat sub pseudonimul de Pirouette emisiunea radiofonică *Frumoasele zile de joi*, la postul Alpes-Grenoble, s-a aruncat în râul Isère”. Răspuns (vocea numărul 4): „Vrei o portocală?” 49 Dacă mai adăugăm că filmul este presărat cu momente de linişte, în număr de paisprezece, în timpul cărora ecranul rămâne negru, ultimul dintre aceste momente durând 24 de minute,

înţelegem de ce publicul larg nu a apreciat pelicula, spre deosebire de cei care, prin simpla lor prezenţă, au putut să se prefacă sau să se considere amatori luminaţi, spirite superioare. „Nu voi face, în acest film, niciun fel de concesie publicului” 50, declară Debord la începutul ultimei sale pelicule*, în girum imus nocte et consumimur igni* (1978). Exact cum bănuiam. Dar tocmai de aceea un anumit public, ales pe sprânceană, s-a dus să vadă, departe de reţelele de distribuţie obişnuite, operele care au urmat după *Urlete*, de la *Despre trecerea câtorva persoane printr-o unitate de timp destul de scurtă* (1959) până la *Refutaţia tuturor judecăţilor despre film*: *societatea spectacolului* (1975). Un adevărat paradis pentru snobismul de tip intelectual.

În aceeaşi perioadă, în timp ce situaţioniştii (de) montează în numele radicalismului revoluţionar un anumit număr de filme în mod deliberat nevizionabile, noii idoli din Saint-Germain-des-Près, cum ar fi faimoasa „Zouzou-twist”, sunt târâţi, de asemenea, în diverse experimente dubioase. În amintirile ei, Zouzou povesteşte despre întâlnirea ei cu tânărul cineast Philippe Garrel şi despre cele câteva filme pe care le-a turnat cu el la mijlocul anilor ’60, ca de pildă *Maria pentru memorie*, subvenţionat de Claude Berri: „În prima zi, ne îmbracă, ne dă vreo două replici şi ne lasă să improvizăm. Există un fir narativ, dar niciun dialog scris (…). Un principiu destul de periculos, dar relativ provocator din punct de vedere intelectual (…). Filmul este turnat foarte repede, conform celebrului său principiu: o singură înregistrare pe peliculă pentru fiecare scenă, pentru a-i deruta pe actori şi a-i cufunda în realitatea clipei”. „Filmele lui Philippe Garrel”, notează ea în continuare, „creează emuli (…). Într-o zi, un oarecare Yvan Lagrange vine să propună un film fără scenariu. (…) În prima zi de filmări, eu şi Pierre (Clementi) ne prezentăm ca la un film de Garrel, aşteptând să cunoaştem dezideratele realizatorului. Tehnicienii sunt pregătiţi, scenografia este terminată şi, dintr-odată, Lagrange ne

spune: «Daţi-i drumul.» Eu îi răspund: «Cum adică? Ce vrei să facem?» «Nu ştiu, improvizaţi…» Sigur, mă enervez: „Aha, vasăzică vrei să-ţi facem noi filmul? N-ai nici măcar o temă, câteva fraze-cheie, nimic?» În tot acest răstimp, tipul filmează! Când părăsim platoul, pentru noi treaba s-a terminat. Dar din unica zi de filmări, Lagrange va scoate nu un film, ci două: *Renaşterea* şi *Familia*. f<51

În cazul cinematografiei, snobismul poate, de altfel, să îmbrace forme inedite, de neconceput în cazul spectacolelor nonmecanice – ca aceea care constă, în anumite cercuri avizate, cititori de *Télérama*, abonaţi la *Cahiers du cinéma* sau pasionaţi de Arte, în a leşina de plăcere, după douăzeci sau treizeci de ani de la lansare, în faţa unor pelicule de proastă calitate, produse cu un buget auster, cum ar fi diverse filme stângace pe teme antice, westernuri-spaghetti de mâna a treia sau dubioase monumente de cinekitsch. Filmele mizerabiliste, fie ele belgiene sau marsilieze, producţiile din Lumea a Treia vor beneficia, sub acest aspect, de un handicap favorabil – spre deosebire, evident, de „superproducţiile hollywoodiene", care, din moment ce plac oricui, nu îl interesează pe snob, care se va duce eventual să le vadă, dar pe furiş sau pretextând un subit acces de curiozitate antropologică… Remarca rămâne valabilă, de altfel, şi pentru un anumit cinema porno – cu condiţia să poarte pecetea „film de autor" sau „cinema angajat": snobul nu va merge să contemple cu conştiinţa împăcată zbenguielile lui Rocco Siffredi, decât dacă are un alibi artistic considerat incontestabil, la fel cum nu va expune în salonul său imagini de sodomie în culori şi în mărime naturală, decât dacă sunt semnate Jeff Koons şi autentificate de artist.

Vertijul pânzei albe

În martie 1910, la Salonul Independenţilor care tocmai şi-a deschis porţile, unii vizitatori, neglijând operele lui Matisse şi tablourile lui Rousseau Vameşul, se îngrămădesc în faţa unei pânze stranii, intitulate *şi soarele a adormit pe Adriatica*, *marină*. O pictură care depăşeşte

în îndrăzneală operele celor mai feroce exponenţi ai fovismului. Autorul, un oarecare Boronali, prezentat drept un pictor genovez, tocmai a publicat, de altfel, în presă manifestul unei noi şcoli de pictură, *excesivismul*, proclamând că „excesul în toate este o forţă” şi că trebuie, pentru a institui „marile principii ale picturii de mâine” să sfărâmăm „vechile palete”, să pustiim „muzeele absurde”, să călcăm în picioare „rutinele infame” şi să „recolorăm aurorele bolnave”. Un manifest în tonul futurismului şi al anumitor şcoli artistice, care îşi vor împărţi în curând prim-planul scenei.

Dar întreaga întâmplare nu este decât o enormă farsă. Boronali, în primul rând, nu există, numele nefiind decât anagrama lui Aliboron şi pseudonimul adevăratului autor al tabloului, măgarul Lolo, proprietate a lui moş Frede, patronul celebrului cabaret din Montmartre, *Le Lapin agile*. De coada acestui măgar fusese prinsă o pensulă, înmuiată la fiecare zece minute într-un vas conţinând o vopsea de culoare diferită, în timp ce o pânză, plasată la înălţimea adecvată, înregistra tuşele noului geniu al picturii, atunci când coada se zbuciuma de plăcere, la fiecare nou morcov oferit artistului. Cât despre cel care a avut ideea unei asemenea feste caustice, el este un tânăr artist, în curând celebru ca romancier, Roland Dorgelès, care menţionează că prin gestul său a vrut să le arate „incapabililor şi vanitoşilor care ocupă degeaba o parte prea mare din această expoziţie, vanitoşi dintre care unii au azi o mare importanţă, că opera unui măgar, pictată cu mişcări ample, nu este deplasată printre operele lor” 52.

Afacerea Boronali nu este doar o farsă memorabilă, ci poate fi privită şi ca o premoniţie a snobismului artistic din a doua jumătate a secolului, urmând firul unei „repetiţii istorice” de-a-ndoaselea: ceea ce era doar o glumă (chiar dacă este vorba, în acest caz, notează *Le Figaro* din 29 martie 1910, de o „şotie filosofică”) transformându-se în ceva foarte serios, combinat în plus cu

mize financiare însemnate şi cu sancţiuni penale grele pentru cei care ar avea îndrăzneala să râdă în continuare – bunăoară, uşurându-se într-un pisoar de Duchamp sau sărutând efectiv o pânză albă de Cu Twombly. Totuşi, în ochii profanilor, multe dintre operele ilustre ale artei contemporane nu par mai puţin plăsmuite decât tabloul maestrului Boronali. Am spus „multe”, nicidecum toate – şi, slavă

Domnului, inclusiv operele celor mai bine cotaţi pictori, cum ar fi Edward Hopper sau Julian Freud, Balthus sau Anselm Kieffer, Francis Bacon, Rothko şi Vieira da Silva, artişti monumentali – dar pe care snobii le vor considera, desigur, un pic prea clasice, prea accesibile, prea evidente pentru a-i satisface deplin.

Prin urmare, domeniul lor de predilecţie vor fi diverse zone marginale şi mai radicale ale modernităţii artistice, arta contemporană prezentând în ochii lor mai multe avantaje considerabile, în raport cu toate formele artistice care au precedat-o.

Primul avantaj vine din faptul că arta contemporană este prea puţin inteligibilă pentru neiniţiaţi – un sondaj al *BVA*/*Beaux-Arts Magazine*, apărut în 2007, indicând că 66% din francezi îndrăznesc încă să spună că nu înţeleg nimic din arta contemporană, sociologul Bernard Lahire constatând cu acest prilej că motivele pentru care unele opere de artă contemporană au fost apreciate de cei care au răspuns la chestionar sunt „străine de intenţiile artiştilor”, iar „natura reală a operelor” care le-au fost prezentate nu a fost înţeleasă corect de subiecţi.

Arta contemporană este incomprehensibilă, în primul rând ca operă în sine, fiindcă într-o serie de cazuri, nu îţi dai seama prin ce poate fi vorba despre o „operă de artă”, adică prin ce se deosebeşte aceasta de obiectele banale. Pentru cei care nu ştiu, lucrările *ready-made* ale lui Duchamp, pisoare sau suporturi pentru sticle se confundă cu realitatea cea mai obişnuită – la fel cum bicicleta uzată prezentată de plasticianul Maurizio Cattelan la Bienala de

la Veneţia în 1997 şi care, însoţită de un certificat de autenticitate semnat corespunzător de artist, era vândută peste opt ani, cu prilejul uneia dintre prestigioasele licitaţii de artă contemporană de la Christie's, New York, cu o sumă estimată între 70.000 şi 90.000 dolari. Acelaşi lucru, dar cu mult mai scump, pentru o operă de Damien Hirst, intitulată *Naked*, compusă dintr-un dulap de farmacie, înalt de 195 de centimetri şi lat de 252 de centimetri, din sticlă şi oţel, plin cu instrumente chirurgicale şi o bucată de creier de vacă plutind într-un borcan cu formol (evaluare, în catalogul unei vânzări la licitaţie al Casei Sotheby's din New York, la 15 mai 2001, cifrată între 600.000 şi 800.000 dolari). Opera de artă, într-un asemenea caz, nu mai este decât ceea ce artistul a conceput sub această formă, enunţ cumva tautologic, ce-i drept, din moment ce singurul lucru care îl defineşte pe artist este faptul de a produce asemenea opere.

Indiferent dacă se deosebesc sau nu de realitatea care le înconjoară, multe dintre aceste opere de artă contemporană sunt obscure, în măsura în care nu se poate înţelege nemijlocit semnificaţia lor, care nu se mai regăseşte în producerea „frumuseţii", nici chiar în ideea de emoţie estetică, ci altundeva. Este ceea ce unii au numit substituire, prin plasarea filosofiei în locul artei şi al operei, constatând că „esenţa artei moderne rezidă tocmai în căutarea esenţei artei (...), în năzuinţa de a substitui artei o reflexie filosofică asupra artei înseşi" 53. Astfel, opera devine act de cunoaştere, iniţiere, ceea ce le va oferi unora posibilitatea de a o înţelege şi a o aprecia. Sau de a lăsa această impresie. Şi asta, confort suplimentar, evitând necesitatea de a se preocupa de tot restul: arta veche fiind împinsă la nivel global într-o penumbră istorică, snobul grăbit va putea să pară teribil de in fără a trebui să ştie cumva să facă diferenţa între Ingres şi Poussin sau între El Greco şi Velázquez.

Sub acest aspect, avantajul artei contemporane vine din faptul că sensul ascuns al operei – ceea ce trebuie să

ştii pentru a-i sesiza profunzimea – se dovedeşte adesea de o banalitate dezolantă. Astfel, s-a comentat mult asupra operei lui Lucio Fontana. Artistul italian lâncezise îndelung în obscuritatea la care îl condamna un talent mediocru – singurele sale titluri de glorie fiind, înainte de război, un bust al lui Mussolini decorat, o colosală „Victorie fascistă" din ipsos şi o statuie înfăţişând un pescar, aleasă pentru împodobirea unei fântâni municipale –, până în ziua în care a devenit brusc celebru, la sfârşitul anilor '40. Cum? Găurind sau crestând nişte pânze imense monocrome, albe, albastre, galbene sau roşii, repetând necontenit acest gest decisiv şi fondator, variind, ce-i drept, numărul, lungimea şi direcţia tăieturilor: aşa s-a născut *concetto spaziale*. „Descoperirea mea a fost gaura", a declarat el într-o zi, foarte doct54: gaura şi sfâşierea, atât ca dezvăluire a unei a treia dimensiuni, cât şi ca provocare îndreptată împotriva tabloului, agresiune simbolică la adresa întregii arte. Ceea ce nu-l împiedica pe criticul Michel Tapie să considere opera artistului „una dintre cele mai spinoase în sensul acceptării ei de către un public, pe care greu îl mai poţi uimi, totuşi, dar care se lasă sedus, relativ uşor, de o artă experimentală fără vreo necesitate profundă" 55.

Alt exemplu, mai recent: opera cea mai celebră la o vânzare de artă contemporană organizată de Casa de Licitaţii Christie's la New York, la 15 mai 2003, era un iepuraş alb, împăiat, cu urechile artificial deformate. Această operă fără titlu, realizată de Maurizio Cattelan în 1996, ar exprima, ni se spune, în afară de umorul morbid al autorului, intenţia lui de a sublinia „rolul artistului şi dificultatea creaţiei artistice. Greutatea iepurelui şi poziţia lui impracticabilă redau imposibilitatea de a dezvolta idei noi şi creatoare. Artistul este constrâns şi înlănţuit de forţe interne şi externe, la fel ca iepurele". Un bun motiv, se înţelege desigur, de a scoate din buzunar două-trei sute de mii de dolari, suma la care a fost evaluată opera. În acelaşi gen, ne putem imagina fără dificultate exegeza celorlalte

opere taxidermizate ale lui Cattelan, cum ar fi faimosul său cal suspendat în aer, cu picioarele atârnând, *La Ballata di Trotsky* (1996), sau struţul care se ascunde cu capul în pământ (lucrare fără titlu, 1997). Sau, de asemenea, interpretarea dată personajelor sale din ceară, îmbrăcate ca nişte manechine de la supermarket sau ca nişte personaje de la Muzeul Grevin, în mărime naturală, plasate în general în poziţii bizare – ca *Frank şi Jamie* (2002), două statui din ceară, foarte realiste, înfăţişând doi poliţişti în uniformă, unul brunet şi celălalt blond, dar stând amândoi în cap şi cu picioarele pe perete (unul dintre cele trei exemplare, vândut la New York în 2005, fusese evaluat la aproximativ 1, 8 milioane dolari).

Dar, de fapt, ceea ce se presupune că ar fi semnificaţia unor asemenea opere se învârteşte adesea în jurul aceloraşi banalităţi: ruptură, dezvăluire, „căutarea absolutului" (aşa sunt interpretate monocromiile lui Yves Klein), contestare sau provocare.

Iar atunci când exegeţii nu mai ştiu, efectiv, cum să interpreteze o operă, le rămâne oricum soluţia de a invoca enigma, misterul, ca în cazul lui Jeff Koons, „artistul preferat al miliardarilor" 56. În mai 2001, Sotheby s-a pus în vânzare unul dintre cele trei exemplare ale capodoperei „superstarului kitschului" 57, *Michael Jackson and Bubbles*, un obiect din porţelan pictat şi poleit cu foiţă de aur, înfăţişându-l în mărime naturală pe cântăreţ împreună cu maimuţa lui, Bubbles, îmbrăcaţi, pieptănaţi, machiaţi şi zâmbind la fel, lucrare vândută în final pentru frumoasa sumă de 5 615 750 dolari. Cu acest prilej, firma Sotheby s-a editat o luxoasă broşură de prezentare în culorile dominante ale obiectului, alb şi auriu, cuprinzând, după o bibliografie internaţională, o exegeză laudativă şi erudită scrisă de Alison Gingeras, unul dintre specialiştii în artă contemporană de la Centrul Pompidou. Acest obiect, sublinia Gingeras, constituie punctul central al unei serii de opere realizate de

Koons în 1988 şi grupate sub titlul laconic de

Banality, opere realizate în cea mai mare parte din porţelan, ceramică sau lemn vopsit şi care reiau principalele imagini ale culturii pop. De aceea, afirmă criticul, viziunea autorului, căruia i se datorează toată atracţia exercitată de aceste opere, depăşeşte cu mult simplul joc în jurul kitschului şi al banalului: Koons nu se mărgineşte să reproducă, sub semnătura sa, cele mai răsuflate obiecte ale prostului-gust mic-burghez. Ce a vrut să arate, de fapt? Poate, prin intermediul confruntării cu cântăreţul şi cu maimuţa lui mimetică, o nouă abordare a relaţiilor dintre oameni şi animale; sau apariţia unei postumanităţi asociind chirurgia plastică şi geniul genetic, doar dacă nu avem cumva de-a face cu un document despre decadenţa anilor ’80. Dar, de fapt, mărturiseşte Alison Gingeras, „semnificaţia supremă rămâne opacă”. O opacitate neliniştitoare, în măsura în care majoritatea oamenilor continuă să creadă în teoria umanistă, potrivit căreia arta are un sens. Amestecând cu bună ştiinţă reperele şi indiciile, Jeff Koons ar produce, astfel, o „reacţie de frustrare în lanţ”. Negând, în nenumărate dintre lucrările sale, aşteptarea emoţiei, a autenticităţii, dar respingând totodată şi orice mesaj critic, se consideră că Jeff Koons ar fi creat un fel de „maşinărie de fabricat opacitate”, unde „orice tentativă de elucidare (sociologică sau politică) se dovedeşte zadarnică”. În concluzie, „deopotrivă operă deschisă şi vidă”, *Michael Jackson and Bubbles* este „un obiect impenetrabil, care serveşte la dezvăluirea aşteptărilor pe care societatea le are în privinţa artei. Opacitatea produsă este un ecran de fum, care ne distrage atenţia de la semnificaţia esenţială a obiectului în privinţa valorilor şi a contradicţiilor culturii în care a fost produs”. Un regal pentru snobi.

Pentru cei din urmă, arta contemporană prezintă şi un alt avantaj: caracterul ei incomod. La drept vorbind, incomodarea este foarte relativă: snobul, după cum am văzut, se deosebeşte de amatorul veritabil, care există pretutindeni, prin faptul că pe el nu-l interesează decât

ceea ce a fost ştampilat, validat, acreditat cum se cuvine de specialişti sau negustori; snobului îi place ceea ce i se spune să admire şi, dacă are mijloacele necesare, colecţia lui nu se compune decât din valori sigure, fără surprize şi fără patimi, la fel cum colecţia de artă a lui Chauchard-Pinauld, la sfârşitul secolului al XIX-lea, nu cuprindea decât operele pompieristice ale unor artişti decoraţi cu Legiunea de Onoare sau membri ai Institutului. Snobismul, sublinia Pierre de Bouchaud în 1900, se mărgineşte să „forţeze uşi deschise" şi să „consacre maeştri şi artişti care nu au nevoie de aşa ceva" 58. Pentru a reveni la arta contemporană, să notăm că exact în acest cadru bine jalonat caracterul „provocator" i se va părea snobului o garanţie a singularităţii.

Unul dintre obiectivele artei contemporane se consideră a fi, într-adevăr, dorinţa de a şoca, pe motiv, după cum s-a sugerat frecvent, că tocmai perturbând ordinea lucrurilor şi a obiceiurilor vom putea determina privitorii să contemple arta şi lumea cu alţi ochi.

În acest registru, Jeff Koons este maestrul incontestabil. Numeroase opere de-ale sale se prezintă efectiv, în mod sfidător, ca nişte atacuri contra conceptului eminamente burghez şi retrograd de „bun-gust". Acesta este cazul seriei *Banality* (1988), dar mai ales al seriilor următoare, *Kamasutra* şi Made in *Heaven* (1991), cea din urmă fiind alcătuită dintr-un ansamblu de serigrafii realizate după fotografii, de un format gigantic (250 x 150 cm), reproducând cu o fidelitate absolută gesturile de amor ale lui Koons cu noua lui muză, Cicciolina, cel mai mare pornostar în epocă. Ba pe pardoseala din bucătărie, ba într-un dormitor de un kitsch neverosimil sau în faţa unui decor artificial cu clar de lună, ori în prim-plan, poziţiile lor sunt întotdeauna detaliate minuţios, fiind de la sine înţeles că la un asemenea grad de stilizare, ne asigură experţii, ca în cazul stampelor japoneze, nu se mai pune problema de pornografie59, ci, în concluzie, suntem în faţa unor opere de artă.

Într-un alt gen, opera morbidă a lui Damien Hirst – centrată întru totul asupra maladiei şi a morţii, expunând cadavre de animale tăiate în două şi putrezind lent în borcane cu formol (1992), stropindu-şi cu sânge proaspăt „instalaţiile" (*Bloody* 2003) sau realizând, din bronz pictat, statui jupuite de piele înfăţişând femei gravide (*The Virgin Mother*, 2005) – are aceeaşi intenţie de provocare, de ruptură radicală cu decenţa şi bunul-gust tradiţional. Snobul fiind convins, însă, că această ofensivă nu este, în realitate, decât expresia unui gust superior. Gustul său.

În fine, arta contemporană aduce în actualitate, în proporţii până atunci inedite, dimensiunea financiară. „Amatorului de artă", observa Jean Mistler în 1935 în introducerea sa la *Istoria artei contemporane* de René Huyghes, „i s-a alăturat, nu fără o oarecare confuzie, speculantul. Pentru el, tabloul a devenit un bilet la ordin, la care nu controlează decât semnătura. Artistul, tentat de aceste solicitări multiple, s-a obişnuit să producă neobosit şi rapid". 60 Şi, cu cât produce mai mult, cu atât apar noi cumpărători, multiplicarea operelor şi eventual a exemplarelor permiţându-le celor mai norocoşi o adevărată competiţie, care nu numai că va creşte valoarea comercială a operelor lor, ci le va conferi, cel puţin în imaginarul colectiv, şi o valoare, o respectabilitate, o credibilitate artistică deosebită. Pentru muritorii de rând, dacă un miliardar este dispus să plătească, de exemplu, pentru *Hanging Heart* de Jeff Koons – un uriaş glob de Crăciun, din metal, în formă de inimă – preţul unui Rafael (11, 3 milioane de lire sterline în noiembrie 2007), dacă un altul este în stare să dea 19 milioane de dolari pentru *Lullaby Spring*, un dulap de farmacie, conţinând 6 136 de pastile pictate manual de Damien Hirst, sau 100 milioane de dolari pentru *For the Love of God*, capul de mort din platină, încrustat cu 8 601 diamante, al aceluiaşi Damien Hirst, înseamnă că, de fapt, aceste „obiecte" sunt (cel puţin) comparabile cu cele mai sublime capodopere din trecut. Ceea ce îl va face pe snob să creadă o dată în plus

în convingerile lui şi să fie mândru că se numără printre puţinii care pot înţelege misterul. „Din punct de vedere (...) artistic”, nota Pierre de Bouchaud în 1900, „snobii sunt oameni” care au drept „strigăt de luptă: «Să adoptăm ce este acceptat, ce se face, noutatea pe care moda o face celebră prin consacrarea ei supremă»”. 61 Din acest punct de vedere, nimic nu s-a schimbat în decursul unui secol, poate cu excepţia obiectelor fenomenului pe care *Le* Monde62 şi societatea aleasă îl numesc cu atâta eleganţă „branşitudine”[29]

Capitolul XI

APARENŢE ŞI ELEGANŢĂ

Iată una dintre cele mai cunoscute scene din teatrul comic: la domnul Jourdain, burghezul gentilom, vine croitorul, care izbuteşte să-i vândă un costum banal (şi ratat), făcându-l să creadă că este vorba despre „cel mai frumos veşmânt de la Curte”, „cel mai bine potrivit”, aşa cum nu poartă decât nobilii. Dar domnul Jourdain, studiind costumul, întreabă nedumerit:

— Da’ asta ce mai e? Ai pus florile în jos.

— Toate persoanele de neam aşa le poartă.

— Persoanele de neam poartă florile în jos?

— Da, domnule.

— Zi, aşa e mai bine?!

— Dacă vreţi, eu le pot pune în sus...

— Nu! Nu!

Scena continuă, urmând îmbrăcarea domnului Jourdain cu ajutorul celor patru calfe de croitor, iar când ucenicul de croitor îi spune „Boierule, binevoiţi a da băieţilor un mic bacşiş...”, domnul Jourdain nu-şi mai încape în piele de bucurie:

— Cum mi-ai spus?

— Boierule...

— Boierule! Aşa e când te-mbraci ca o persoană de

29 Compus rezultat din contopirea cuvintelor „branşă“ şi „atitudine“, având sensul de „atitudine în concordanţă cu viziunea din branşă“ (n. red.).

neam. Dacă stai mereu în haine de târgoveţ, n-o să-ţi spună nimeni „boierule”[30]

Regăsim aici totul… deşi se impune să identificăm „epocile” succesive din această istorie a snobismului de tip vestimentar.

Prima epocă, definită printr-o strânsă conexiune între modă şi snobism, se întinde de la începutul veacului al XVIII-lea până în primele decenii ale secolului XX; am putea să o numim „epoca aristocratică”, pentru a o deosebi atât de epoca precedentă, cât şi de cea următoare. Perioada anterioară a fost „epoca monarhică”, atunci când Curtea dădea tonul, dar când burghezii nu puteau pretinde să imite, în organizarea socială existentă, obiceiurile „măririlor”, ceea ce limita raza de acţiune a snobismului: un Vechi Regim vestimentar, care ia sfârşit cu mult timp înainte de Revoluţie, în vremea domniei lui Ludovic al Xrv-lea. Cât despre perioada care urmează după această „epocă aristocratică” şi care începe în vremea dintre Primul şi al Doilea Război Mondial, pe ea suntem îndreptăţiţi să o numim „epoca democratică”, fiindcă, dacă moda nu dispare, totuşi îşi pierde, difuzându-se, rolul discriminator, semnificaţia socială sau simbolică. În concluzie, moda îi supravieţuieşte snobismului, chiar dacă el reapare, mai mult sau mai puţin pe furiş, începând cu anii ’90.

EPOCA ARISTOCRATICĂ

Scena din *Burghezul gentilom* citată mai sus corespunde, cu mici excepţii, momentului în care moda şi snobismul încep să se îmbine. Într-adevăr, spre sfârşitul domniei lui Ludovic al XIV-lea, constatăm apariţia termenului de modăin accepţiunea lui actuală: „gust colectiv, dar efemer” 1. Moda, va spune mult mai târziu Jean Cocteau, este ceea ce se demodează. Însă faptul în sine, versatilitatea modei vestimentare, îi frapează încă de

30 Burghezul gentilom, actul I, scena 5, în româneşte de Victor Eftimiu, din volumul Moliere, Teatru, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1958 (n. tr.).

atunci pe cei mai perspicace observatori, ba chiar şi pe persanul lui Montesquieu, care constată în 1717 că „o femeie care părăseşte Parisul pentru a petrece şase luni la ţară când vine înapoi, este la fel de rămasă în urmă, ca şi când ar fi uitat să se întoarcă de-acolo vreme de vreo treizeci de ani” 2. La această accelerare subită a ritmului orientărilor modei – „o haină de cincisprezece zile este considerată foarte veche în rândul celor de rang înalt”, ricanează, în 1772, un publicist catolic, marchizul de Caraccioli3 –, se adaugă şi un fenomen la fel de remarcabil: răspândirea noilor mode în afara aristocraţiei. De acum înainte, noile curente ale modei nu mai sunt rezervate în exclusivitate nobililor: sub forme variabile, mai mult sau mai puţin simplificate, ele pătrund chiar şi în păturile mijlocii ale burgheziei, în special, începând cu domnia lui Ludovic al XV-lea, din cauza dispariţiei legilor somptuare[31], care până atunci înfrânaseră propagarea unor astfel de tendinţe.

Moda dominată de snobism

Această schimbare constituie o ruptură majoră în istoria snobismului vestimentar, care se traduce, în general, prin dorinţa de a imita, pentru a li se asemui, pe cei care dau tonul şi care dictează moda.

Înainte de respectiva cotitură ce se produce în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, fiecare clasă socială avea într-adevăr ţinuta ei specifică, ce, „prin formă, substanţă, culoare”, semnifica din punct de vedere juridic „o condiţie (socială), o calitate, (…) o stare, în perfectă claritate, fără renegări sau justificări fictive” 4. Nobilul se îmbrăca în nobil, burghezul, în burghez. În consecinţă, imitaţia, ca manifestare concretă a snobismului vestimentar, era interzisă, fiind contrară codurilor sociale şi prescripţiilor legale, chiar dacă, la fel ca în cazul numelui, al titlului nobiliar sau al particulei, subzistau anumite falii unde unii indivizi, asemenea credulului domn Jourdain, puteau

31 Legi având ca scop reducerea cheltuielilor, în special a celor pe articole de lux (n. red.).

încerca să se strecoare îmbrăcând haina unuia de „neam mare”. Dar incursiunile de acest fel rămân marginale. Aşa cum scrie Eugene Rondeix în 1829 în cartea sa *Cum să fii* fashionable, eleganţa aparţinea pe atunci „exclusiv claselor privilegiate; un hrisov cu blazon era o condiţie necesară pentru a fi *fashionable*; fiecare clasă avea costumul său, moravurile, obiceiurile sale. Vai şi-amar de cel care îşi depăşea condiţia! 5”.

Deşi „libertatea ţinutei” nu este proclamată oficial decât în timpul Revoluţiei, prin decretul din 8 brumar, anul II (29 octombrie 1793), se spune că lucrurile se schimbă cu adevărat abia începând cu prima jumătate a veacului al XVIII-lea. În 1745, în cartea sa *Jurnal istoric şi anecdotic al domniei lui Ludovic al XV-lea6*, Bărbier constată că de acum înainte „banul face tot, totul se amestecă la Paris, meşteşugarii înstăriţi şi negustorii bogaţi şi-au depăşit condiţia” 7 şi se îmbracă asemenea nobililor. Ceea ce duce, în cazul nobilimii, la o supralicitare în materie de cheltuieli şi lux: ca reacţie la snobismul celor care vor să li se asemene apare snobismul aristocraţilor, care ţin să menţină simbolic distanţa.

În preajma Revoluţiei Franceze, se poate remarca, însă, că membrii Stării a Treia adoptă, din dorinţa de a-şi manifesta noile ambiţii politice şi sociale, diverse ţinute de o discreţie şi de o sobrietate ostentative, contrastând cu fastul vestimentaţiei aristocratice. Dar, în realitate, convertirea subită la austeritate nu este nicidecum specifică unor burghezi, care ar fi putut încerca astfel să îşi arate „conştiinţa de clasă” sau valorile dominante ale grupului – munca şi agoniseala. Această mutaţie pare mai degrabă un efect al modei şi, mai precis, al unei anglomanii care, se ştie, atinge pe atunci înalta nobilime, dar şi burghezia deopotrivă. O anglomanie vestimentară care îl împinge pe contele de Artois, fratele regelui, să poarte „pălării «jocheu»”, iar pe vărul său, ducele d’Orléans, viitorul Philippe Égalité, să pozeze în costum englezesc pentru portretul pe care i l-a comandant lui

Carie Vernet. „Infatuatul în stil englezesc. Este o vogă astăzi în rândul tineretului să-i copieze pe englezi în materie de vestimentaţie” 8, notează Louis Sébastien Mercier în 1781, şi să-i substituie costumului franţuzesc, vestei brodate, hainei galonate, un frac strâmt, lung şi negru, ciorapi groşi sau cizme cu rever, mănuşi şi baston scurt. Anglomania acţionează eficace şi pentru multă vreme: după întreruperea forţată din timpul episodului revoluţionar, îşi va reintra în drepturi şi, în moda masculină, va da tonul până la începutul secolului XX.

În timpul Revoluţiei, cel puţin în perioada ei paroxistică, între 1792 şi 1794, moda, constată Eugène Rondeix, a fost ca şi „exilată de facţiunea sanculoţilor” 9. Moda dispare, cel puţin în sensul care i se dădea de la începutul secolului.

Nu înseamnă că problema vestimentaţiei li se pare neglijabilă revoluţionarilor: dimpotrivă, are o importanţă de prim rang, revoluţionarii având convingerea că îmbrăcămintea constituie, cum va scrie Balzac în *Tratat despre viaţa elegantă*, „cel mai energic dintre toate simbolurile” 10. Un simbol atât de important, încât face obiectul unei urmăriri judiciare, pe motiv că sunt suspecte toate persoanele care poartă anumite haine, sau, de asemenea, în virtutea decretului din 8 brumar, anul II, acelea care ar pretinde că le constrâng pe altele să se îmbrace într-un anumit mod. Ţinuta, accesoriile ei, cocardă sau perucă, stilul coafurii, machiajul, totul are o semnificaţie politică şi ideologică, dar invers, lucrul acesta nu mai are nimic de-a face cu moda şi nici cu frivolitatea. Şi nici nimic de-a face, bineînţeles, cu vreun tip de snobism, acesta dispărând pe parcursul scurtei rebeliuni din respectivii ani: snobismul reprezintă un lux, pe care nu ţi-l permiţi decât în timp de pace şi de prosperitate. Prin urmare, abia după înlăturarea lui Robespierre se va putea vorbi despre o renaştere a unui fenomen care va cunoaşte în curând, în timpul Imperiului şi, apoi, al Restauraţiei, una dintre cele mai fericite perioade ale sale.

Perioada care urmează, reacţionând la regimul auster impus de gruparea politică „La Montagne” şi de sanculoţi, constituie unul dintre accesele tipice de snobism care se ivesc, din când în când, în istoria modei. Muscadinii, înlocuiţi în scurt timp de Incredibili, „fac din ţinuta vestimentară marea problemă a vieţii lor”, aşa cum vor constata fraţii Goncourt. Dar este vorba despre o vestimentaţie bizară, voit excentrică, având în vedere că membrii acelui „tineret poleit”, cum a fost numit, ţintesc cu sârguinţă spre tot ceea ce este „murdar, slinos, neglijent, şifonat. (…) Ei sunt cei care le cer calfelor să greşească dinadins o anumită croială într-un anumit mod şi au, pentru a se îmbrăca asemenea unor caricaturi, furnizori de mare încredere” 11. Faimosul Heyl, bunăoară, care se pricepe să croiască aceste haine incorecte, grosolane, otova, boţite, cu încreţituri, cu nasturi care se încheie pe dedesubt şi cu poate care atârnă ca nişte zdrenţe, Heyl, aşadar, este singurul care reuşeşte să le confere clienţilor săi „aspectul de busturi îmbrăcate cu un sac şi cocoţate pe picioroange”. În cazul Incredibililor, priviţi din afară, totul pare caraghios şi oribil – inclusiv cravata, ca o guşă enormă de muselină, ridicată până la buza inferioară, ciorapii răsuciţi în spirală, vărgaţi, cu dungi late, albastre, nădragii cu turul jos şi căzuţi în vine, vocea piţigăiată, peltică, accentul creat prin eliminarea unei întregi serii de consoane. Astfel, această modă ciudat de stabilă, ţinând seama că va continua pe toată durata Directoratului, adică aproape cinci ani, pare foarte influenţată de snobism, chiar dacă intervine aici şi intenţia de provocare antirepublicană.

În secolul al XIX-lea, schimbarea va consta în noile proporţii pe care le capătă respectivul bâlci al deşertăciunilor. Am văzut deja acest lucru în cazul nenumăratelor variante ale snobismului nobiliar, al pasiunii pentru decoraţii sau al anglomaniei, bunăoară, care ajunge să se reverse dincolo de cercurile restrânse în care au fost cantonate până nu demult; vom reveni asupra

subiectului, atunci când vom vorbi despre avatarurile snobismului alimentar, care a beneficiat, după Revoluţia Franceză, de dezvoltarea unei instituţii necunoscute înainte de anii 1770, restaurantul.

În cazul modei, o asemenea constatare ar putea părea paradoxală, desigur, dacă ne gândim la aparenta uniformizare a costumului bărbătesc. În timp ce vestimentaţia de damă cunoaşte în acea perioadă o „evoluţie fără ciocniri" – rochia lungindu-se după 1837, lărgindu-se spre 1830, înainte de a se strâmta, către sfârşitul secolului; talia, foarte înaltă în timpul Consulatului, coborând până în 1833, înainte de a urca puţin câte puţin până în 1874; decolteul trecând şi el prin suişuri şi coborâşuri, la fel ca utilizarea culorilor, de altfel, a pălăriei şi a mănuşilor –, costumul bărbătesc, în schimb, pare ancorat definitiv în austera uniformitate a negrului. În locul modelului gentilomului îmbrăcat fastuos, apare „de o manieră în curând exclusivistă modelul domnului «pus-la-patru-ace», în sobrietatea nuanţelor închise sau negre şi în simplitatea postavului uni sau a stofei cu dungi discrete" 12. În plus, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea asistăm la avântul „confecţiilor" de serie, „o noutate ieftină", care pare să pună la îndemâna oricui vestimentaţia convenabilă.

Dar realitatea este cu totul altfel. În primul rând, fiindcă uniformizarea vestimentară nu datează de dinainte de Monarhia din Iulie. Până prin 1830, moda bărbătească rămâne mai degrabă bălţată: domnii se îmbracă nonşalant, relatează o călătoare engleză, cu pantalon roz-trandafiriu, jiletcă vineţie şi frac bleu-zefir ziua, iar seara, cine are pretenţia că este elegant poartă frac „maro intens, cu reflexe sângerii", jiletcă albă cu nasturi vopsiţi în diverse culori, pantaloni în stil franţuzesc, tocă din velur şi escarpeni cu catarame aurii13.

Chiar şi după 1830, în timpul Monarhiei din Iulie, trebuie să recunoaştem că în spatele aparentei uniformităţi care se impune odată cu domnia „regelui-

burghez”, ies la iveală şi noi distincţii. „Prin nenumărate detalii, cu atât mai preţuite cu cât nu se arată privirii decât clandestin, burghezul din secolul al XIX-lea”, notează Philippe Perrot, „cultivă pe furiş vechile atribute nobiliare reprezentate de risipă şi trândăvie”. Sub culoarea neagră a fracului, lenjeria brodată, cravata albă, savant înnodată, vesta luxoasă, din mătase cusută cu fir auriu sau argintiu, fac să pălească, pentru cei care ştiu să vadă, „sumbrul şi melancolicul costum de înmormântare”, constată publicaţia *Lyelegant* în ediţia din 1 ianuarie 1853. Dacă la asta mai adăugăm pălăria şi bastonul, mănuşile şi cizmele, „tot atâtea mărci simulând luxul aristocratic” 14, putem deduce că noua modă îi rezervă snobismului un loc deloc neglijabil.

Mai ales că răspândirea confecţiilor de serie duce automat la dezvoltarea marilor case de modă, a căror notorietate depăşeşte tot ce existase până atunci în domeniu, cu excepţia, poate, a epocii Măriei-Antoaneta. Secolul al XIX-lea, într-un anumit sens, este secolul croitorilor de lux: marele Staub, „nume pe veci celebru” 15, Staub, care îl îmbracă pe Lucien de Rubempré şi îl face să se înroşească de plăcere, adresându-i-se cu „domnule conte”; Buisson, croitorul preferat de Jockey Club, despre care Balzac ne asigură că o haină croită de el „este suficientă pentru ca un bărbat să devină regele unui salon” 16; şi în curând, Worth, admirabilul – fără a mai pomeni de droaia de mănuşari şi de pantofari, de fabricanţi de bastoane, de cravate şi bineînţeles de pălărieri, asemenea celebrului Michalon, „un Rossini, un Chateaubriand, un Napoleon al acoperământului pentru cap” 17.

Aşadar, veacul al XIX-lea nu determină dispariţia snobismului vestimentar, ci răspândirea şi diversificarea lui – snobul de lux având ambiţia să se îmbrace asemenea „arbitrilor eleganţei”, să îşi comande aceleaşi costume ca ei la aceiaşi croitori renumiţi; snobul modest profitând de trecerea la „era imitaţiilor”, la industrializarea falsului lux şi la scăderea preţurilor, datorată îndeosebi dezvoltării

„marilor magazine” începând din perioada celui de-al Doilea Imperiu. Când se constată, deci, o diversificare a formelor de snobism, dar şi a speciilor de snobi şi a modelelor pe care aceştia visează să le imite: o diversificare a celor care urmează tendinţele modei şi a celor care dictează moda.

Cei care dictează moda

Geneza modei, *raţiunile* profunde ale apariţiei ei rămân în mare parte misterioase, după cum mărturisea şi Malraux, mare vânător de secrete, care recunoştea bunăoară perplexitatea sa faţă de succesiunea „secolelor în care bărbaţii trebuie să poarte barbă” şi a „secolelor în care trebuie să se bărbierească” 18.

În schimb, se pot distinge mai precis modurile în care a apărut moda şi faptul că unele persoane pot, în anumite cazuri, să lanseze o modă sau să o influenţeze. Nici aceste mecanisme, desigur, nu sunt străine de snobism, din moment ce snobul, cel care se va conforma tendinţelor modei, o va face tocmai pentru a se comporta la fel ca grupul sau modelul prestigios cu care doreşte să fie asimilat, copiindu-l. Fără dorinţa de mimetism, fără ambiţia socială sau culturală care o motivează, fără voinţa mai mult sau mai puţin conştientă de a te ridica prin intermediul costumului pe care îl arborezi, în fine, fără acest snobism minim, nu ar exista nici moda…

Odată identificată legătura dintre modă şi snobism, este suficient să determinăm modelele snobilor, pentru a putea lămuri, măcar în parte, mişcările modei.

În timpul Vechiului Regim vestimentar la care încă se raportează şi domnul Jourdain, în spatele „persoanelor de neam mare” pe care burghezul gentilom se apucă să le maimuţărească, Curtea este întotdeauna cea care dă tonul. Curtea, dar nu neapărat regele însuşi. Se povesteşte o anecdotă despre Ludovic al XIV-lea, care detesta coafura înaltă a franţuzoaicelor din înalta societate, numită „în stil Fontanges”, după numele fostei lui amante care, pieptănându-se astfel prin anul 1680, lansase moda

respectivei coafuri. La un moment dat, în septembrie 1699, relatează un memorialist din epocă, Regele-Soare s-a pronunţat public împotriva acestei coafuri, nereuşind totuşi să schimbe moda, până când cineva a avut ideea să ceară ajutorul frumoasei contese de Shaftesbury, soţia ambasadorului englez. „Ea s-a declarat contra lor”, relatează Saint-Simon, „considerând că aceste doamne erau ridicole, aşa că s-a coafat altfel şi s-a dat drept model. Jargonul ei, exemplul ei au făcut o impresie subită; piramidele s-au surpat cu o rapiditate surprinzătoare şi, în aceeaşi zi, femeile au trecut dintr-o extremă în alta – de la coafurile foarte înalte la cele foarte joase”. 19 O prăbuşire subită a modei „Fontanges”, pe care abatele de Chaulieu a glorificat-o pe loc printr-un madrigal, dar pe care regele o constată cu o oarecare proastă dispoziţie: „Degeaba am cerut eu asta, dacă tot o străină a obţinut până la urmă ce-a vrut”. 20 O străină? O englezoaică. Deja.

În secolul al XVIII-lea şi, mai ales, în veacul al XIX-lea, tendinţele modei vin în special de acolo, de peste Marea Manecii, direcţia în care privesc toţi snobii. Dar tendinţele modei au nevoie de purtători: un rol rezervat unor personaje pe care legenda veacului le desemnează uneori cu numele de „arbitri ai eleganţei”, sau, în ce priveşte doamnele, cu sintagma „reginele modei”.

De la începutul secolului al XIX-lea şi până în primele decenii ale secolului XX, într-adevăr, jurnalele de modă care încep să înflorească, dar şi presa mondenă în plin avânt se fac ecoul câtorva personaje, adesea pitoreşti, care par să aibă misiunea de a stabili în ochii opiniei publice ceea ce constituie „extremul bun-gust”, principiile şi idealul de eleganţă.

Contele d’Orsay, ducele de Morny, prinţul de Sagan, Robert de Montesquiou sau Boni de Castellane au în comun un anumit număr de trăsături care le garantează, în ochii snobilor, un prestigiu incontestabil şi, de aici, o adevărată autoritate în materie de modă şi bune maniere. Provenind din cele mai ilustre familii aristocratice, dar

strâns legaţi de cercurile cosmopolite, copii răsfăţaţi ai elitei sociale şi favorizaţi de destin, toţi aceşti indivizi fac din eleganţă o veritabilă religie, fără a afişa însă morga sectară a unui Brummel. Ceea ce îi apropie de cel din urmă, totuşi – care, după ce a fost regele saloanelor din Londra, va muri în exil la Caen, singur, ruinat şi pe jumătate nebun –, este faptul că şi ei vor avea adesea un sfârşit destul de nefericit. Dar, la moartea lor, un nou arbitru a preluat deja ştafeta, iar jocul continuă.

Primul dintre ei, contele d'Orsay, născut în 1801, era considerat, notează Elizabeth de Gramont, unul dintre „cei mai frumoşi oameni" 21 din epocă. În 1821, tânărul d'Orsay, împreună cu sora şi cumnatul lui, ducele de Guiche, sosesc în Anglia pentru a asista la încoronarea lui George al IV-lea. La Londra, de unde Brummel, prinţ decăzut al dandysmului, fugise în urmă cu cinci ani, „sceptrul modei era la pământ", iar contelui d'Orsay nu i-a rămas decât să îl adune de pe jos22. Într-adevăr, tânărul conte îi va cuceri pe londonezi şi, mai ales, pe superba Lady Blessington, care avea unul dintre cele mai simandicoase saloane din capitală; i-a cucerit, aşadar, pe Lady Blessington, cu unsprezece ani mai mare decât el, dar şi pe extrem de bogatul ei soţ, un homosexual prea puţin refulat, dacă este să-i dăm crezare lui Elizabeth de Gramont. În scurt timp, cei doi soţi sunt subjugaţi de farmecul tânărului francez şi decid să îl invite într-un lung periplu: *turiştii* se opresc întâi la Genova, unde se întâlnesc cu Lordul Byron, apoi la Napoli, unde timp de trei ani locuiesc cu chirie în somptuosul palat Belvedere, la Florenţa, la Roma, înainte de a ajunge la Paris, unde soţii Blessington, flancaţi în continuare de frumosul d'Orsay, se instalează cu arme şi bagaje în palatul Ney.

Aureolat de prestigiul britanic, pe lângă prestigiul său personal, contele d'Orsay, despre care *La Mode* spune în 1829 că se număra printre primii zece cei mai *fashionable* bărbaţi din Paris, are toate atuurile pentru a fi printre cei care dau tonul. În anul precedent, a participat

împreună cu cumnatul său, ducele de Guiche, la înfiinţarea clubului Cercle de l'Union. Angloman până în vârful unghiilor, cel puţin atunci când locuieşte la Paris, contele d'Orsay practică sporturile cu pasiune, nu fără a-şi impresiona musafirii prin extraordinara lui eleganţă. Numele lui este dat unor parfumuri – tineri moderni gustă mireasma „buchetului contelui d'Orsay" –, unor trăsuri, iar a te îmbrăca asemenea lui devine un fapt admirabil. „Într-o zi", povesteşte Jacques Boulenger, „întorcându-se de la o plimbare călare, îl prinde ploaia şi, fiindcă risca să facă un guturai, i-a venit ideea, văzând un matelot, acoperit până la genunchi cu o haină lungă din postav gros, care şedea şi îşi fuma liniştit pipa sub aversa de afară, să îi spună: «Om bun, n-ai vrea să-mi vinzi mie haina ta?» «Milord, dar...» «Poftim zece guinee.»" Şi, peste o jumătate de oră, contele d'Orsay sosea în *park*, cu haina marinarului îmbrăcată peste veşminte. Ploaia se oprise; era momentul *fashionable*. La scurt timp după aceea, zece cavaleri se arătau în lume înveşmântaţi la fel, cu „aceşti saci oribili, atât de prost imitaţi după surtucul *North West* al marinarilor englezi şi numiţi «paltoane» de croitorii francezi", cum spune Eugene Sue, şi „în fine, aşa s-au inventat pardesiele noastre". O altă anecdotă: „Un croitor francez, recent stabilit cu firma la Londra, a venit într-o zi să-l implore să îi acorde clientela sa. D'Orsay l-a ascultat fără să spună nimic, când, la un moment dat, ochii i s-au oprit pe o bucată de pânză simplă, care învelea un costum pe care croitorul îl ducea la un client de-al său: «Fă-mi o pereche de pantaloni din materialul ăsta», a comandat el. Şi după câteva zile contele apărea la club îmbrăcat cu noii lui pantaloni, explicând că erau «răcoritori şi comozi». A fost de-ajuns: toţi domnii *fashionable* au vrut să aibă *inexpressibles*[32] din pânzătură a Zvon sau realitate? „Nu trebuie să credem orbeşte toate aceste istorioare", ne avertizează Jacques Boulenger, însă simplul fapt că ele

32 „Inexprimabili" - în lb. engl. în orig. Termen eufemistic folosit în limbajul familiar cu sensul de „nădragi" (n. tr.).

circulau este suficient pentru a demonstra cât de celebru a fost contele d'Orsay.23

După Paris, iată-l pe contele d'Orsay la Londra, unde continuă să organizeze recepţii fastuoase, la care sunt invitaţi în special francezii aflaţi în voiaj sau în exil, ca de pildă Ludovic-Napoléon Bonaparte, viitorul Napoleon al III-lea. Dar cel pe care Carlyle îl numea pe atunci un „Apollo al dandysmului" îmbătrânise deja. Un jurnal de modă, *Paris élégant et Longchamp*, declară în 1843 că „lunga lui domnie" a luat sfârşit. Acelaşi lucru se întâmplă şi cu averea, cândva imensă, a celebrei Lady Blessington, rămasă văduvă. Urmăriţi de creditorii londonezi, ciuruiţi de datorii, contele d'Orsay şi Lady Blessington se stabilesc din nou la Paris. De acum înainte, din arbitrul modei, ironizează Viel-Castel, nu a mai rămas decât un bătrân fante care are „încă mari pretenţii de eleganţă" 24. Şi exact aşa moare, în 1852, „în cizme de lac, pantaloni bleu mulaţi, cămaşă brodată, vestă din pichet alb, halat matlasat maro şi favoriţi încreţiţi" 25.

De altfel, în acel an, contele de Morny, unul dintre durii dictaturii lui Ludovic-Napoleon Bonaparte – pe care l-a şi adus la putere prin lovitura de stat din 2 decembrie 1851 –, este cel care se impune ca arbitru al eleganţei. Frate vitreg adulterin al viitorului Napoleon al III-lea, care îi va conferi în 1862 titlul de duce, Morny va fi, până la moartea sa, în 1865, cel care dictează moda şi care magnetizează genurile de snobism într-o asemenea măsură încât, pentru a înţelege cine a fost cu adevărat, „ar fi de ajuns, poate", estima unul dintre biografii săi, „să ne referim la toţi cei care au copiat cu atâta sârg gesturile, ţinuta, costumul, ba chiar şi limbajul lui". Căci „Parisul din 1860 era plin de snobi în stilul lui Morny", care „mişunau în special printre domnii de la Tuileries, printre cei din diplomaţie şi din marile finanţe", „ambiţioşii care visau la aristocraţie, prestigiu şi insolenţă" 26. Morny este imitat într-adevăr aproape sub toate aspectele: vestimentaţie, mai ales fracul negru, care îi vine „superb", felul de a vorbi

şi de a se distra – pasiunea lui pentru cai, în special, care îl va determina pe acest stâlp al Jockey Club să fondeze staţiunea balneară Deauville în 1860, apoi Marele Premiu de la Longchamp în 1863.

La momentul respectiv, cel care va fi în curând succesorul său în fruntea eleganţei în Franţa are treizeci şi unu de ani. Se numeşte Charles Guillaume Frederic Boson de Talleyrand-Perigord, prinţ de Sagan, şi sub acest titlu nobiliar îşi va pune amprenta asupra modei şi a spiritului timpului său. Demisionând din armată pentru a se căsători cu Jeanne Seillière, fiica bancherului, a făcut rost de averea care îi va permite să devină „prinţul modei şic”. La sfârşitul Imperiului, apoi în perioada de început a celei de-a Treia Republici, prinţul a „guvernat moda, a administrat tipurile de snobism, bucurându-se, de fapt, de un fel de statut de suveran al bunelor maniere, al opiniilor alese şi al conversaţiilor perfecte. El a fost «elita» şi a dat tonul” 27. Şi, într-adevăr, în 1892, jurnalistul Francis Chevassu constată că doar Sagan este „capabil să lanseze o cravată, o plajă şi o zi de abonament”, „marţea” la Comedia Franceză şi „sâmbăta” la Opera Comică, un hipodrom sau un sport, ca de pildă ciclismul, prinţul de Sagan fiind unul dintre primii aristocraţi din Paris care au adoptat mersul pe bicicletă. „Snobii mărunţi vorbesc despre el cu o deferenţă misterioasă”, iar hainele lui, mănuşile, monoclul şi „faimoasa lui pălărie gri, cu reflexe argintii” sunt pentru ei „obiect de teroare şi de veneraţie” 28.

Dar destinul nu este îngăduitor cu aceşti dandy superiori. În *Memoriile* sale, Boni de Castellane, nepotul său şi, în curând, succesorul lui în funcţia de arbitru al eleganţei, evocă ultimii ani de viaţă ai prinţului de Sagan, după atacul de apoplexie care, în 1898, l-a lăsat iremediabil debil, „bătrânul leu doborât la pământ” semănând leit cu baronul de Charlus decăzut, din *Timpul regăsit*, cu privirea goală, scuturând anemic din coama albă şi nemaiştiind decât să bălmăjească cele câteva cuvinte care rezumă cumva toată existenţa lui: „Multă

plăcere, multă plăcere”.

Dacă fiecare epocă are legendele ei, prin care poate exprima cu un cuvânt, cu o imagine sau cu un nume, visurile şi nebuniile ei, se poate spune că Robert de Montesquiou a fost unul dintre miturile sfârşitului de veac XIX, perioadă ahtiată după snobism şi după bizarerii de toate felurile.

Născut în 1855, la trei ani după Sagan, într-o familie din vechea aristocraţie, urmaş al lui d’Artagnan, Montesquiou îşi făureşte rapid o situaţie mondenă de prim rang, dublată de o reputaţie de originalitate, de semeţie şi de suprem rafinament, perfect în ton cu spiritul epocii. De altfel, acesta este şi motivul pentru care trei dintre principalii romancieri ai timpului, Huysmans, Jean Lorrain şi Proust, se vor inspira din personalitatea lui, pentru a clădi câte un personaj-cheie al capodoperelor respective: primul, în romanul *în răspăr* (1884), pentru a-l descrie pe lunaticul Des Esseintes; al doilea, pentru a crea prototipul oribilului erou din *Domnul de Phocas* (1901), al treilea, în fine, pentru a schiţa figura patetică a baronului de Charlus.

Dar cum s-a format, de fapt, această legendă cu trei personaje? În cazul lui Huysmans, sursa de inspiraţie au fost zvonurile mai mult sau mai puţin ostentativ răspândite. Iar, dacă unele detalii din decorul său personal se regăsesc într-adevăr în cartea *în răspăr* – ca „broasca ţestoasă aurită, care a asigurat parţial succesul romanului, o amfibie miraculoasă şi nenorocită”, otrăvită de poleiala cu care erau acoperiţi solzii ei –, „tot restul operei”, ne asigură Montesquiou în *Memoriile* sale, „este pură (sau impură) imaginaţie”: Des Esseintes nu există.

Chiar dacă nu l-a întâlnit niciodată pe Huysmans, Montesquiou îl cunoştea, în schimb, pe Jean Lorrain, care, înainte de a-l caricaturiza apelând la trăsăturile domnului de Phocas, jucase un rol destul de tulbure în răspândirea unui zvon faimos. Potrivit respectivului zvon, Montesquiou, venit a doua zi să recunoască trupurile neînsufleţite ale

victimelor incendiului de la Bazarul Caritǎţii, în 1897, s-ar fi folosit, în mod ostentativ, pentru a întoarce cadavrele calcinate, de vârful bastonului sǎu din os, cu mǎciulie din porţelan. Un zvon atroce şi, conform afirmaţiilor lui, „de o falsitate revoltǎtoare”, dar care l-a costat un duel şi care întǎreşte, o datǎ în plus, latura legendarǎ a personajului, cǎruia i se pot atribui simultan cel mai sclipitor geniu, dar şi cele mai mârşave atitudini. Este adevǎrat cǎ Lorrain se numǎra printre duşmanii lui apropiaţi: timp de zece ani, povesteşte Montesquiou, între ei se purtase „un rǎzboi de împunsǎturi înveninate”, fǎrǎ vreun alt motiv decât prea multe gusturi în comun şi aceeaşi tendinţǎ de a atrage bârfele rǎuvoitoare.

Cât despre Proust, relaţiile lui cu Montesquiou sunt, la origine, excelente ca acelea dintre „naratorul” din *în cǎutarea timpului pierdut* şi baronul de Charlus. În 1893, întâlnirea lor, sub semnul snobismului, are aproape efectul unei atracţii fulgerǎtoare, iar contele îi trimite scriitorului debutant o fotografie cu portretul sǎu împodobit cu o dedicaţie premonitorie: „Eu sunt suveranul lucrurilor trecǎtoare”. De fapt, cei doi sunt din fire prea susceptibili şi dificili pentru ca relaţia lor sǎ poatǎ rǎmâne statornicǎ şi frumoasǎ; lucrurile se stricǎ în final şi, în timp ce Marcel se amuzǎ prin saloane imitându-l pe „domnul de Grotesquiou”, acesta la rândul lui îl înfierează pe Proust, spunând cǎ e şiret ca un ţǎran din Beauce şi cǎ va sfârşi în onoruri, ca secretar perpetuu al Academiei Franceze, în ciuda laturii „chiţibuşare, tipicare, migǎloase” a operei lui. Incomod, într-adevǎr, atunci când tu însuţi ai fǎcut *Drumul de la vis la amintire*, sǎ vezi fǎrǎ amǎrǎciune cum unul dintre mǎrunţii tǎi protejaţi publicǎ *în cǎutarea timpului pierdut*.

Dar, dacǎ Montesquiou are eleganţa rafinatǎ care stârneşte bârfele societǎţii, dacǎ se lasǎ uşor confundat cu propria sa legendǎ este fiindcǎ vrea sǎ fie aşa. Nu iese fum fǎrǎ foc. Nu atât de mult, în orice caz. Iar ambiguitatea personajului decurge şi din aceastǎ duplicitate.

Prefăcându-se ofuscat de chipul pe care i-l atribuie contemporanii, Montesquiou savurează situaţia şi face în aşa fel încât legenda să dăinuie, îngrijindu-şi imaginea şi înfăţişarea cum nu făcuse nimeni înaintea lui, lăsându-se văzut şi admirat, inventând după caz modalităţi inedite de autopromovare, mărind numărul portretelor pe care le comandă celor mai de vază pictori, utilizând frenetic fotografia şi semănând exemplare nenumărate peste tot, ornându-le cu dedicaţii enigmatice, împărţind, în fine, ca pe nişte palme sau pumni, formulele acerbe, vorbele de duh şi glumele răutăcioase.

Montesquiou, arbitru al eleganţei? Nu întru totul, dar negreşit omul care a lansat tendinţe ale modei, zvonuri, imagini şi tipuri de snobism.

În *Memoriile* lui, contele Boni de Castellane vorbeşte despre o oarecare Isabelle, buchetieră din faţa localului *Café Anglais*, regalistă cum se cuvine şi, asemenea oricărei florărese cu violete care se respectă, observatoare avizată a mersului vremurilor. „«Sunteţi un bărbat şic», îmi spunea ea, «cum nu mai există în ziua de azi.» După Boson (aşa îi spunea ea, pe numele mic, prinţului de Sagan) şi dumneavoastră, rasa asta va dispărea”. 29

De fapt, în primii ani ai secolului XX, într-o lume în care viitoarele răsturnări se lasă deja ghicite, arbitrii eleganţei par să aparţină unei categorii pe cale de dispariţie: Boni de Castellane va fi într-adevăr unul dintre ultimii eroi mondeni care merită acest titlu. Născut în 1867, poartă, asemenea predecesorilor săi, un nume de viţă veche; la douăzeci de ani, este frumos ca un zeu, sclipitor şi seducător, „putred de şic”, cum spune pe-atunci o cucoană din protipendadă care îl zăreşte călărind. „Eleganţa lui deja dă tonul”. 30 Dar, mai ales, căsătoria lui, în 1895, cu una dintre cele mai bogate moştenitoare din lume, Anna Gould, a făcut din el centrul atenţiei. „Timp de cincisprezece ani”, comentează Elizabeth de Gramont, „Boni de Castellane a dominat complet moda; această zeiţă înaripată purta verdictele lui peste mări şi ţări”. Mai mult

poate chiar decât predecesorii lui, el este cel care spune ce trebuie făcut şi cum ar trebui să fie un lucru, cel puţin dacă ai dispune, ca el, de milioanele pe care le risipeşte în toate părţile. Dar risipa lui se va curma în curând, ce-i drept, odată cu divorţul răsunător, pronunţat în 1906, dar nu şi farmecul lui, nici reputaţia, pe care o va păstra până la moarte, în 1932, de a-i fi făcut pe francezi să viseze şi pe snobi să leşine de admiraţie. „Dacă Boni ar fi primit câte un ludovic de aur de fiecare dată când numele lui a fost rostit, poate ar fi la fel de bogat ca fosta lui soţie, Anna Gould, căci într-atât de mult a putut impresiona el imaginaţia contemporanilor săi…” 31

„De ce se schimbă tendinţele modei în fiecare sezon? (…) De ce una, şi nu cealaltă? Ce zeu capricios, misterios şi atotputernic dictează ineluctabilele sentinţe în faţa cărora se înclină populaţia şarmantă a femeilor elegante?”, se întreabă în 1905 publicaţia *Jesais tout*. Răspunsul constă în două propoziţii, care alcătuiesc titlul articolului: „Cei care o fac, cele care o lansează”. Primii sunt croitorii de lux, Paquin, Rouff, Doucet sau Redfern, care în aşa-numita Belle Époque şi-au găsit din plin locul în sânul elitei sociale şi fac parte din lumea pe care o îmbracă. Dar nu ei sunt cei care lansează moda, ci femeile – şi, în primul rând, un anumit număr de „profesioniste” în domeniu, aflate cumva la jumătatea drumului între „manechinele” şi „starletele” de mai târziu şi demimondele: „O tânără frumuşică, mai mult sau mai puţin actriţă, dar renumită pentru eleganţa ei. Stăpâneşte la perfecţie arta de a purta o toaletă, are acel inefabil «nu ştiu ce», alcătuit dintr-o talie mlădioasă, o alură suplă, un joc de mişcări diafane (…) care formează un ansamblu tipic parizian. Este o prinţesă plină de graţie, şic, în slujba marelui croitor, care o îmbracă pe bani puţini, cu condiţia ca tânăra să apară peste tot unde este select să te arăţi” 32: la concursul hipic şi la redeschiderea curselor de cai de la Longchamp, în aprilie, la vernisajul Salonului Artiştilor Francezi, la reuniunea pentru Premiul de la Jockey Club, în mai, la Auteuil, la marele *steeple-chase*, în

iunie, în teatrele în vogă şi la marile vânzări de caritate, la *garden-parties* primăvara. Într-un cuvânt, acolo unde se arată toată protipendada, din moment ce „orice manifestare mondenă este un pretext pentru a mai lansa o toaletă” 33.

Şi, invers, doar manifestările mondene sunt susceptibile să asigure o asemenea lansare: „Longchamp şi Auteuil, Grand Palais des Champs-Élysées, sediul saloanelor de pictură, scenele de pe Bulevard (…) iată spaţiile principale ale modei” 34, căci nu se cunoaşte încă un eveniment ca parada de modă, care mai târziu le va aduce faima marilor case de modă şi glorie manechinelor-vedete. Lumea bună se îmbracă, lumea bună îi imită pe snobi şi pe cei eleganţi, ceea ce înseamnă că şi moda trebuie lansată m şi de către această lume mondenă. Iată de ce, pe lângă profesionistele modei, articolul ţine să sublinieze importanţa celor care sunt adevăratele regine ale modei, doamnele din lumea bună, care fac parte din elita pariziană, prezente la toate evenimentele mondene şi ştiind „să-şi poarte admirabil toaleta”, printre ele numărându-se contesa de Lariboisière, prinţesa Orloff sau „fermecătoarea ducesă d’Uzes”. Din motivele enumerate mai sus, ele toate „dau tonul modei şi determină orientarea ei”.35

Bineînţeles, aceste stăpâne ale modei nu sunt inventate subit la sfârşitul secolului al XIX-lea. În timpul Vechiului Regim, acelaşi rol a fost jucat de reginele domnitoare, cel puţin atunci când erau suficient de tinere şi de frumoase, iar dacă nu amantele regelui, cum au fost Fontanges sau Pompadour, în lipsa lor, rolul era asumat de o mare nobilă de la Curte, soţie de ambasador sau prinţesă bine văzută.

Lucrurile se vor complica odată cu Revoluţia Franceză şi, implicit, odată cu dispariţia Curţii. În acea perioadă, soţiile sau amicele puternicilor zilei sunt cele care vor deveni figurile emblematice ale modei, cel puţin, imediat ce aceasta va reapărea, după hiatusul reprezentat

de Teroare şi de supremaţia sanculoţilor. Una dintre cele mai cunoscute nu este alta decât fermecătoarea doamnă Tallien, Thérésia de Cabarrus, soţia membrului Convenţiei care, pentru a o salva de la eşafod, a uneltit înlăturarea lui Robespierre, de unde şi porecla ei de „Notredame de Thermidor". Fiică a unui bogat bancher, celebră pentru frumuseţea ei, pentru salonul din „Aleea văduvelor" şi pentru relaţiile ei, adesea extrem de intime, în cele mai înalte sfere ale puterii, Thérésia devine, imediat ce este eliberată din închisoare, eroina zilei şi stăpâna modei. Apărând la un bal la Operă cu degetele de la picioare încercuite de inele de aur, arătându-se la Salon în 1796 cu o perucă neagră şi redând pe loc acestei culori onoarea pierdută, dezgolindu-şi la un alt mare bal decolteul acoperit de un colier de diamante, ea este cea pe care snobinetele epocii vor să o imite, de la rochiile din muselină şi atitudinile afişate până la coafuri. La drept vorbind, în această perioadă fastă, care urmează după restricţiile drastice impuse de iacobini, Theresia împarte sceptrul modei cu alte câteva celebrităţi, cum ar fi doamna Hamelin, prima care a îndrăznit să poarte o costumaţie în stil grecesc, sau delicioasa Juliette Recamier, despre care contele Mole va spune că era „cea mai în vogă femeie din Paris", o *fashionable beauty* prin excelenţă36.

Astfel, ca în cazul arbitrilor eleganţei, am putea recita şi aici lista celor care au lansat diverse tendinţe ale modei şi pe care celelalte femei încercau să le imite: Joséphine, în timpul Consulatului; ducesa de Berry, în timpul Restauraţiei; Delphine de Girardin sau „divina" contesă Apponyi, în timpul Monarhiei din Iulie; împărăteasa Eugenie, ceva mai târziu, a cărei favoare a fost suficientă pentru a-l lansa, timp de jumătate de veac, pe croitorul Worth, chemat graţie ei să domnească peste moda pariziană până imediat după Primul Război Mondial; de asemenea, Yvonne Printemps care, în ziua nunţii ei cu Sacha Guitry, la 10 aprilie 1919, a purtat o rochie deschisă la culoare şi o capelină de la Lanvin, devenind astfel figura

emblematică a acestei case de modă.37

Cei CARE SE SUPUN MODEI

Este posibil să creionăm o istorie a capriciilor modei; în schimb, ar fi zadarnic să încercăm să conturăm o istorie a celor care li se conformează, din moment ce aceleaşi fenomene, aceleaşi atitudini par să se repete de-a lungul timpului fără vreo evoluţie sesizabilă; au existat dintotdeauna cei care se pliau orbeşte după modă, cei care o neglijau şi, în fine, cei care o nesocoteau. Sub acest aspect, Istoria face loc istoriilor personajelor sau ale prototipurilor, a căror galerie putem, cel mult, să o parcurgem. O galerie ce corespunde, de altfel, destul de riguros gradaţiilor snobismului: un pic, mult, pătimaş, la nebunie… sau deloc.

Un pic sau puţin de tot – cel care nu respectă moda decât de departe este domnul „de bună-cuviinţă”, până nu demult persiflat de iacobini, dar care devine idealul social al unei anumite burghezii în timpul Monarhiei din Iulie, apoi în timpul celui de-al Doilea Imperiu, atunci când vicontele de Marennes, alias Eugène Chapus, îşi publică *Manualul bărbatului şi al femeii de bună*-cuviinţă38. Fiind pur şi simplu un om „de bună-cuviinţă”, el nu se preocupă de modă, iar, dacă i se întâmplă să fie în pas cu ea, o face pentru ca nu cumva să iasă în evidenţă prin ţinuta lui. Idealul său este discreţia înainte de toate, urmând astfel lecţiile celebrului personaj elegant, citat de Chapus, care le explica unor tineri *fashionable*: „Domnilor, veţi şti că sunteţi eleganţi atunci când, pe stradă, veţi trece fără să fiţi remarcaţi”. 39 Acesta era sfatul lui Brummel, însă el nu era „de bună-cuviinţă”, nici cu adevărat elegant, comentează critic Chapus, căci „dacă se îmbrăca frumos, (…) avea multe pretenţii, pe când eleganţa în sine presupune să nu laşi să se întrevadă asemenea atitudini”. Apropo de bărbatul „de bună-cuviinţă”, Rondeix nota că suveranitatea modei este „asemenea tuturor puterilor omeneşti şi divine”: unii, cei mai numeroşi poate, „li se supun mecanic, iar moda este pentru ei cum este măgarul

pentru roata morii” 40. Cum ucazurile modei nu îi impresionează, oamenii de acest fel nu dau atenţie nici strategiilor snobismului vestimentar.

Mult? El, spre deosebire de cel dinainte, este deopotrivă snob şi şic, iar în plus se mai şi laudă: între anii 1820 şi 1840, i se dă numele de *fashionable* – care, remarcă sarcastic Balzac în încheierea *Fiziologiei căsniciei*, se defineşte ca om de lume, care se ia după ceilalţi şi după capriciile modei. Acest personaj va fi, de altfel, pe tot parcursul secolului, providenţa făcătorilor de vocabule, unele dintre ele neologisme: *fashionable* din timpul lui Ludovic-Filip, venind după Incredibili, Minunaţi, Frumoşi şi Lei, va fi înlocuit în anii următori prin „filfizon”, „înfumurat”, „fante”, „furlandisit”, „ţigluit”. În timpul celui de-al Doilea Imperiu, se vorbeşte despre „gomoşi”, „ţafandache” şi „papiţoi”, iar la începutul celei de-a Treia Republici, despre ţipi „puşi la şpiţ”, „ginerică”, „procopsiţi”, „ţuţi”, „dichisiţi”, „fercheşi” şi „smart” – termen apărut în ultimii ani ai secolului, cu reputaţia de a fi cuvântul preferat al prinţului de Wales41, asociat cu snobismul şi diletantismul. Tot spre sfârşitul veacului, lumea capătă obiceiul de a atribui cuvântului *distincţie* un sens pe care nu-l avea până atunci, desemnând, conform Dicţionarului Littré, „o ţinută (vestimentară) plină de eleganţă, nobleţe şi bonton”.

Pătimaş? Aici, treaba se complică, fiindcă cei care, depăşind stadiul de *fashionable*, urcă încă o treaptă pe scara snobismului, riscă să frizeze ridicolul prin gestul lor. Situaţiile de acest fel sunt frecvente. Sub numele de „sclivisiţi”, Diderot descria în *Enciclopedie*, la mijlocul veacului al XVIII-lea, acel „tineret care se îmbată cu iubirea de sine, vanitos în vorbe, afectat în maniere şi pedant în vestimentaţie”, arborând jiletci somptuoase, cu nasturi din sidef, din lemn de trandafir sau din nestemate. Şi chiar după un secol, acelaşi cuvânt este folosit de Aline Vernon pentru a stigmatiza o tendinţă a tineretului, care ei i se pare incompatibilă cu „distincţia”, fără a şti că, de

fapt, descrie imaginea lui Proust, aşa cum va fi popularizată în curând prin portrete şi fotografii. Tipul sclivisit, spune ea, „îşi pune corset, poartă cărarea pe mijlocul frunţii, îşi parfumează părul şi mustaţa, are botine prea lustruite, mănuşi prea noi şi prea deschise la culoare. Îşi admiră alura elegantă în toate oglinzile din magazine. Are mâna prea albă, umedă şi parfumată, unghiile, prea lungi, încălţămintea, prea strâmtă, poartă o piatră prea mare la cravată, prea multe brelocuri când brelocurile sunt la modă; foloseşte batiste de mătase şi nu iese din casă decât la orele când un individ elegant se cade să se arate pe Boulevard des Italiens. Este un tip ridicol”.42 Prin asta se deosebeşte însă de Proust cel din realitate, de Proust omul, aşa cum l-a descris servitoarea lui, Celeste Albaret: stăpânul ei era înnebunit după veste şi, din cochetărie, şi-a comandat una din mătase roşie, căptuşită cu mătase albă. „A probat-o”, povesteşte ea, „şi mi-a arătat-o. Parcă-l văd şi acum sucindu-se şi răsucindu-se în faţa oglinzii, iar apoi spunând: «Categoric, nu. I s-ar potrivi bine unui dandy ca Boni de Castelanne. Eu nu vreau să fiu ridicol.» Şi nu a purtat-o niciodată”. 43

Dar, dacă Proust nu cedează tentaţiei, mulţi dintre contemporanii săi se lasă furaţi de un snobism care coincide, în epoca respectivă, cu o nouă explozie a anglomaniei vestimentare.

În acei ani, anglomania vestimentară se manifestă îndeosebi prin fascinaţia pe care o exercită fiul reginei Victoria, prinţul de Wales, viitorul Eduard al VII-lea, care chiar înainte de a urca pe tron este numit „regele modei”. De fapt, povesteşte André Maurois, prinţul de Wales era extrem de atent la vestimentaţie. „Când i-a fost prezentat Gambetta, incorigibil în privinţa ţinutei lui neglijente, (prinţul) a rămas multă vreme circumspect, fiindcă acesta i se părea «neîngrijit». (…) Unui prieten, numit într-un post important, îi dădea următorul sfat sobru: «Ai grijă: fără gulere prea înalte.» (Alteori), brusc, la vreo serată sau la un dineu, vedeai în ochii lui o privire fixă şi preocupată.

Studia îndelung uniforma sau costumul unuia dintre oaspeţii săi, după care murmura cu tristeţe: «Francis a ales greşit nasturii»…” 44

El însuşi era vestit pentru opulenţa garderobei sale civile: avea două sute de costume, dintre care treizeci erau retrase în fiecare an din „serviciul activ” şi înlocuite cu alte treizeci. Acelaşi lucru era valabil şi în privinţa accesoriilor aferente, în special a pălăriilor. În afară de originea sa regală, prinţul de Wales întrunea, aşadar, toate atuurile pentru a deveni ţinta admiraţiei snobilor din vremea lui, în Anglia, dar şi în America, unde este primit somptuos, în 1860, de o societate care se autodefineşte drept „nobilimea americană” 45. Şi, desigur, în Franţa, unde are un rol de marcă în evenimentele fastuoase şi în atracţiile excentrice care caracterizează Belle Époque. Pe atunci, „cel mai neînsemnat detaliu al toaletei sale”, notează André de Fouquières, „căpăta imediat putere de lege şi era asimilat necondiţionat de *gentry*-ff.46 Transferul lua asemenea proporţii încât, într-un articol apărut în 1910 în publicaţia mondenă *Soleil du dimanche*, autorul textului se întreabă care ar putea fi motivele reale ale prinţului de Wales: „Arbitru suprem al eleganţei masculine”, oare el „ţinea cu adevărat să joace acest rol? îi plăcea efectiv să schimbe costum după costum, lansând tendinţe novatoare, pentru a fi imitat de domnii şic sau tocmai fiindcă snobii îl imitau prea servil încerca să îi descurajeze prin fantezia lui extravagantă?” 47 Rezultatul, în orice caz, este bine cunoscut: un snobism orbesc, care constă în a imita întocmai, nu numai opţiunile, ci şi obiceiurile, ba chiar ticurile, pe care lumea are impresia că le-a reperat în atitudinea prinţului. Nu toate ticurile, ce-i drept, provin de la el, cel puţin nu în mod cert: este dificil să atribui o origine indiscutabilă apucăturilor mai ciudate pe care baroana d’Orval le arată cu degetul în 1901 în *Uzanţe mondene*: „Snobismul s-a încrustat în moravurile noastre, din cauza lui s-a adoptat moda tâmpită de a-ţi sufleca marginea de jos a pantalonilor, până la ora

prânzului, indiferent de vremea de afară, iar noi am înghiţit rapid tâmpenia din pur snobism, părându-ni-se absolut

* „Aristocraţie”, „nobilime” – în lb. engl. În orig. (n.tr.).

elegant să luăm un obicei care nu se justifica decât în cazul celor care, prin meseriile lor, sunt obligaţi să intre în contact cu noroiul de pe stradă şi să înfrunte intemperiile. În acelaşi timp, o altă manie nu mai puţin stranie bântuia mintea snobilor, tot apropo de pantaloni, care se pare că îi preocupă extrem de mult, din moment ce obsesia acestor domni este de a avea o dungă impecabilă în lungul cracului pantalonilor lor, asemenea îndoiturii rezistente a unei stofe noi, iar, dacă un asemenea semn de eleganţă ar fi cumva deficitar, tinerii şic s-ar crede dezonoraţi şi ar avea motive să plângă. (…) Şi tot din snobism s-a întâmplat ca o vreme să vezi preumblându-se pe stradă diverşi emuli ai acestor ticuri, păşind cu o alură onctuoasă, târşâind piciorul şi ţinând bastonul de capătul ascuţit, cu măciulia înclinată spre sol, asemenea unei lumânări, de parcă ar fi mers într-o procesiune”. 48

Există, însă, şi alte uzanţe care, în mod limpede, i se pot atribui prinţului. Una dintre ele, constatată după ce a fost văzut apărând astfel, exact la sfârşitul vreunuia dintre ospeţele copioase care îi plăceau enorm, este să-ţi laşi descheiat ultimul nasture de la vestă: „De atunci a fost obligatoriu, pe Regent Street şi pe Bulevarde, să faci la fel”, relatează André de Fouquières49. Se mai povesteşte, de asemenea, şi următoarea anecdotă, care s-ar fi petrecut într-o duminică la cântărirea jocheilor de la Auteuil, unul dintre locurile de marcă ale snobismului din aşa-zisa Belle Époque. Când prinţul de Wales şi-a azvârlit ţigareta pe jos, „un domn, dichisit cu multă migală, se apleacă, prinde ţigareta între degetele înmănuşate şi vâră în portofel acest suvenir rău-mirositor”. Fetişism? „Nu, snobism: «îmi voi comanda şi eu ţigări identice, cu vârful aurit la fel», îi explică el unui prieten, care se mira de gestul lui”. 50

La nebunie? Snobul împătimit riscă să fie ridicol prin grija exagerată de a fi elegant. Încă un pas şi, la fel de ridicol, iată-l că alunecă în capcana prostului-gust.

Iar aici întâlnim parvenitul, care joacă în comedia snobismului rolul ingrat ce constă în a fi mereu penibil şi grotesc, fără a şti – fraierul care pică de fazan, asemenea cucoanei Fichini din *Fetiţele model*: „Cu câteva clipe înainte de ora mesei, doamna Fichini şi-a făcut apariţia, având o toaletă de o eleganţă ridicolă pentru viaţa la ţară. Rochia ei, din mătase lila-deschis era garnisită cu trei volane ample, brodate cu panglici încreţite, dantele, catifele; corsajul era bălţat de mii de farafastâcuri, făcându-l să pară la fel de caraghios ca partea de jos a rochiei; fusta propriu-zisă părea atât de amplă, încât Sophie a trebuit expulzată în partea din faţă a trăsurii, în cupeul din spate lăfăindu-se maiestuos doamna Fichini şi rochia ei. (…) Caleaşca era deschisă; oaspeţii erau pe peron. Doamna Fichini a coborât triumfătoare, grasă, roşie, spuzită. În ochii îi sclipea orgoliul satisfăcut; se credea ţinta admiraţiei generale, cu rochia ei de matroană, braţele groase dezgolite, pălărioara cu pene în mii de culori acoperindu-i părul roşu şi bandoul de diamante de pe fruntea spuzită. A văzut cu o mulţumire tainică toaletele simple ale tuturor cucoanelor de-acolo; doamna de Fleurville şi doamna de Rosbourg aveau rochii din tafta neagră uni, niciun fel de coafură nu le împodobea părul, care era pieptănat în două benzi late şi împletit la spate; doamnele din împrejurimi purtau unele rochii din muselină, altele rochii din mătase uşoară, dar niciuna nu avea volane, nici bijuterii sau pieptănături formidabile. Doamna Fichini nu greşea când se gândea la efectul pe care îl va avea toaleta ei; s-a înşelat doar în privinţa naturii efectului pe care urma să-l producă: în loc să stârnească admiraţie, a provocat o milă zeflemitoare”. 51

Deloc? La capătul acestei galerii de portrete, rămâne o întrebare: care este locul pe care îl ocupă unul dintre personajele emblematice din secolul al XIX-lea – dandy-ul,

cuvântul apărând sub pana Lordului Byron în jurul anului 1813 şi continuând să fie folosit, pentru a desemna un anumit tip de comportament şi de atitudine, chiar până la sfârşitul secolului?

În anumite privinţe şi îndeosebi în ceea ce priveşte moda vestimentară snobul şi dandy-ul par să se confunde. Dandy-ul, potrivit Dicţionarului Robert, s-ar putea defini într-adevăr ca „un om care se făleşte cu o eleganţă extraordinară în ţinută şi în maniere”: obsedat, şi el, de grija de a sclipi în societate, fie că este vorba despre George Brummel, semizeu al dandysmului britanic, cunoscut pentru concepţia lui aproape maladivă privind sobrietatea vestimentară, sau, peste câteva decenii, despre biograful lui francez, Barbey d’Aurevilly, celebru pentru capele lui negre în stilul lui Velázquez, redingotele cu umeri bufanţi, pantalonii ecosez sau gri-perlat, cu benzi negre „cravatele din dantelă brodată cu fir de aur şi mănuşile de piele, cu manşetă şi cusături negre, pe care le purta, la Paris, în toiul verii.

Această apropiere dintre dandy şi snob o regăsim, de altfel, schiţată frecvent – chiar pe vremea când cel de-al doilea termen nici nu există încă –, în scrierile din timpul Restauraţiei şi al Monarhiei din Iulie. Şi o întâlnim atât la unii autori minori, cum ar fi Rondeix – care vede în dandy „un monstru de fatuitate”, gata să se împopoţoneze cu „cele mai caraghioase haine” 52, numai să fie englezeşti sau să arate aşa, cât şi la cei mai mari scriitori, ca de pildă Chateaubriand, care îi reproşează acestui gen de individ că este pompos, forţat în atitudine, servil în faţa curentelor modei şi a tendinţelor ei dominante.

Totuşi, dacă trecem dincolo de aparenţe, asimilarea dintre dandy şi snob pare discutabilă, după cum a demonstrat cu măiestrie Emilien Carassus. Pentru cel din urmă, într-adevăr, snobul nu este, în realitate, decât „o falsificare a unui dandy”. Spre deosebire de dandy, „snobul nu caută în primul rând să obţină recunoaşterea faptului că este diferit, ci mai degrabă urmăreşte să impună ideea

deşartă a apartenenţei lui la un nivel superior al ierarhiei sociale sau intelectuale. Dandy-ul îi impune semenului său propria-i imagine, o făureşte în fantezia acestuia prin mijloacele lui proprii; snobul se raportează în primul rând la diverse imagini care îi sunt impuse" 53. Tot la fel, dandy-ul, pe care Baudelaire îl vedea „îndrăgostit mai presus de toate de distincţie", are drept obiectiv „să îşi fabrice o originalitate" 54, să se diferenţieze, de fapt, într-o lume în care toţi se aseamănă şi pe care el tocmai de aceea o dispreţuieşte, în timp ce „efortul snobului constă în a obţine integrarea într-o categorie socială" simulând o asemănare, cea mai puternică posibil, cu membrii respectivei categorii. Spre deosebire de dandy, snobul nu îşi asumă, de altminteri, niciun risc, poate doar riscul de a se lua după alţii: „demersul său vizează admiterea", pe când demersul unui dandy este asceza, chiar şi atunci când ea se traduce printr-o insolenţă de fiecare clipă55. Din acest motiv, un dandy sacrifică de bunăvoie grupul şi societatea în numele propriei lui Persoane, în timp ce snobul îşi jertfeşte fără regrete personalitatea reală, dorinţele şi gusturile autentice, de dragul grupului în care visează să se integreze. În fine, dacă „ambii acordă cea mai mare importanţă ideii de a epata", dandy-ul caută să se arate celorlalţi, în timp ce snobul nu năzuieşte decât să se arate „printre ceilalţi". Iată de ce moda nu îi interesează la fel…

Alt punct de vedere asupra aceluiaşi obiect: „Ironia dandy-ului contrazice realitatea, este îndreptată contra tuturor lucrurilor, inclusiv contra lui însuşi", nota recent Giuseppe Scaraffia56. Această ironie, această distanţă devastatoare, care face diferenţa dintre dandy şi snob, ne determină să nuanţăm asimilarea cu snobismul a unui autor ca Oscar Wilde.

Chiar dacă scriitorul pune efectiv în scenă câţiva snobi tipici, ca incredibila Lady Bracknell din *Ce înseamnă să fii onest* (1895) 57, nu se poate contesta faptul că asemenea personaje-fetiş se apropie, de fapt, mai degrabă

de cinismul sclipitor al sofiştilor greci decât de naivitatea unor snobi fascinaţi de o ordine socială pe care nu se gândesc nicidecum să o renege. Şi afirmaţia rămâne în picioare, inclusiv atunci când personajele simulează un snobism pe care îl iau în râs copios, asemenea Lordului Göring, adevăratul erou din *Soţul ideal*, care îi spune tatălui său, Lordul Caversham: „Tot ce ar trebui să ştim despre viaţa modernă este locul unde stau ducesele. Orice altceva este complet deprimant”. 58 Cât despre Oscar Wilde însuşi, el se situează în categoria dandy-ilor, existând nenumărate dovezi în acest sens, în special legate de felul lui de a se îmbrăca. Bunăoară, în 1883, aflat la New York pentru premiera piesei sale, *Vera sau nihiliştiiy* se plimbă îmbrăcat în pantaloni trei-sferturi, ciorapi din mătase şi jachetă de velur, stârnind, asemenea unui Barbey d’Aurevilly de peste Atlantic, un curent de stupoare şi de admiraţie. În acelaşi an, dar la Paris, cinează cu Paul Bourget, îmbrăcându-se asemenea contelui d’Orsay: „Avea pantalonii şi mânecile atât de strâmte”, scria mama lui, „încât lumea întorcea capul după el pe marile bulevarde”. 59 Ceea ce seamănă confuzie este faptul că, în jurul anului 1892, snobii vor face din „Prinţul esteţilor”, deşi nu este propriu-zis unul de-al lor, un model inegalabil, autorul lui *Dorian Gray* fiind primit atunci de Mallarmé, tămâiat cu laude prin saloanele mondene şi celebrat în publicaţia *Le Gaulois*, care, într-un articol din 17 decembrie 1891, salută omul şi artistul, semnalând banchetul organizat în onoarea lui de Maurice Barrès. Pentru ca snobii să se îndepărteze de dandy, va fi nevoie, peste trei ani, de scandalul provocat de procesul şi de condamnarea lui Oscar Wilde60.

EPOCA DEMOCRATICĂ

După epoca aristocratică va începe, între Primul şi al Doilea Război Mondial, ceea ce este legitim să caracterizăm drept o „epocă democratică”: o perioadă în cursul căreia moda tinde să piardă, răspândindu-se, rolul discriminator pe care şi-l asumase odată cu sfârşitul Vechiului Regim vestimentar. O epocă în care se dovedeşte

că moda poate supravieţui snobismului, chiar dacă acesta, fără să fi dispărut vreodată complet, renaşte din cenuşă în anii ’90 şi tinde de atunci să se impună masiv, lăsând să se întrevadă posibilitatea, în mod aprioric improbabilă, de a asista la o democratizare a snobismului.

Moda fără snobism

În perioada interbelică, nota Bruno du Rosei, „prăpastia care despărţea moda de lux de moda muncitorească începea să se astupe. Simplificarea hainelor clasei conducătoare înlesnea imitarea lor de către industria confecţiilor (…). Pe de altă parte, această îmbrăcăminte simplificată se adapta mai bine la cerinţele femeilor din popor, care munceau (…). Apariţia fibrelor sintetice şi a procedeelor moderne de vopsire şi de imprimare permitea crearea unor ţesături ieftine, dar foarte asemănătoare ca aspect cu materialele de lux. În fine, (…) dezvoltarea informaţiei, prin intermediul cinematografului şi al revistelor pentru femei, sporea, de asemenea, dorinţa de a fi în pas cu moda” 61, dincolo de frontierele burgheziei, chiar şi foarte modestă. De unde şi începuturile unei mari mişcări de democratizare.

Legătura dintre snobism şi modă venea, înainte, din faptul că moda le dădea posibilitatea celor care erau în pas cu ea să iasă în evidenţă, apropiindu-i totodată de un anumit număr de modele: micul burghez *fashionable* din timpul lui Balzac avea astfel dubla satisfacţie de a se situa mai presus de persoanele care erau doar „de bună-cuviinţă” şi de a se asemăna, în anumite privinţe, cu marii seniori eleganţi, care se aflau la originea modei pe care o respecta şi el. Dar exact aceste două elemente – distincţie şi asemănare – îşi vor pierde treptat orice substanţă.

La bărbaţi, îmbrăcămintea de oraş se simplifică, chiar dacă, în linii mari, pare să rămână neschimbată, aşa cum era, în fond, de peste o jumătate de veac. Evoluţia se remarcă iniţial prin detalii şi accesorii. Se renunţă la gulerul tare, la vestă şi pălărie, la jartierele pentru şosete şi la bretelele pentru pantaloni. Din ce în ce mai mult,

impermeabilul înlocuieşte mantoul. În fine, confecţiile în serie iau locul celor executate la comandă de croitor, chiar şi în cercurile cele mai înstărite, începând cu anii ’50, se remarcă o atenuare treptată a diferenţelor dintre hainele oamenilor de rând şi vestimentaţia burghezilor. Cât despre îmbrăcămintea pentru timp liber, ea tinde, după război, să devină din ce în ce mai practică, răspândirea sportului antrenând o uniformizare a ţinutei vestimentare.

La femei, asistăm, în mod şi mai spectaculos, la o democratizare a vestimentaţiei, favorizată, printre altele, de dezvoltarea noilor surse de informaţie. După război, într-adevăr, lumea merge din ce în ce mai mult la cinematograf, nu numai la oraş, ci şi în mediul rural. Dar, conform unei viziuni realiste, actriţele nu mai reprezintă doar, ca înainte de război, nişte prinţese îndepărtate, nişte fiinţe inabordabile sau feerice. De acum înainte, ele întruchipează adesea personaje mai apropiate de viaţa reală, ceea ce, într-o oarecare măsură, le permite spectatorilor să se identifice cu ele şi, de aici, cu stilul lor de a se îmbrăca. O apropiere consolidată prin dezvoltarea rapidă a presei de modă în perioada postbelică, prin publicaţii ca *Marie-France*, *Modes de Paris*, *L’Écho de la mode* sau, de asemenea, *Femmes d’aujourd’hui*.

În concluzie, subliniază Bruno du Rosei, „imaginea îmbrăcămintei se schimbă complet în mintea femeilor obişnuite. În loc să fie un simplu articol utilitar, lumea ajunge să înţeleagă că vestimentaţia poate fi pentru fiecare un articol frumos. Moda nu mai pare ceva îndepărtat, inaccesibil, rezervat oamenilor avuţi, ci se conturează tot mai mult ca o posibilitate concretă, ca o dorinţă realizabilă. Şi asta, cu atât mai mult cu cât, în timpul respectivei perioade, nivelul de viaţă creşte în mod foarte vizibil pentru toţi62”. Dezvoltarea industriei confecţiilor se produce la timp pentru a îndeplini noua dorinţă a majorităţii.

Abia după al Doilea Război Mondial, graţie progreselor înregistrate de tehnicile industriale şi datorită

creşterii spectaculoase a cererii, vom asista la dezvoltarea unui nou tip de producţie, al cărui nume a fost inventat de producătorul Weill: confecţiile textile „pret-ă-porter”, un neologism ce traduce textual expresia englezească *ready-to-wear*. Această expresie va deveni simbolul democratizării modei, adică al „posibilităţii femeilor de a avea acces la modă, odinioară privilegiul unei mici elite. (Expresia amintită) concretizează realizarea acelei presiuni ce se manifestă de la începutul secolului: o singură modă pentru toţi în lumea întreagă” 63.

În fine, în ceea ce priveşte copiii, asistăm, cu o oarecare întârziere, la un fenomen inedit, dezinteresul crescând faţă de „hainele frumoase”. În ţările cu un standard de viaţă scăzut, tendinţa de a-i îmbrăca pe cei mici cu haine bune

4 În traducere literală, „gata-de-purtata, adică *haine de-a gata*, termen ce desemnează îmbrăcămintea produsă în fabrici pe mărimi standardizate şi vândută în magazine (n.tr.).

este, de fapt, specifică părinţilor care nu vor ca odraslele lor să pară ponosite ca ei. În schimb, creşterea standardului de viaţă, faptul că există şi alte mijloace de a-ţi arăta bogăţia îi determină pe părinţi să nu mai acorde atâta atenţie îmbrăcămintei progeniturilor lor, ba chiar, ca o revenire neaşteptată a snobismului, ajung să considere că oamenii săraci sunt cei care îşi îmbracă exagerat de frumos copiii şi, drept urmare, li se pare şic să fie mai neglijenţi cu vestimentaţia micuţilor. De aici, începând cu anii ’50, sub influenţa americană, obişnuinţa din ce în ce mai răspândită de a îmbrăca băieţii, pe urmă şi fetiţele, cu economie: blugi, tricou sau pulover, bluzon cu fermoar, ghete informe sau încălţăminte de sport: de data asta, dispare şi moda – pentru un timp…

Dacă ne gândim că popularizării şi uniformizării modei le corespunde, în plus, şi dispariţia modelelor aristocratice care structurau tendinţele, devine evident că vremurile s-au schimbat, iar epoca democratică este

perioada unei mode fără snobism. O dimensiune care se accentuează şi mai mult în anii de după evenimentele din mai 1968, când „tot ceea ce era scump era înfierat” şi când orice formă de lux a fost subit demonizată, cum va aminti mai târziu patronul Casei Hermes, Jean-Louis Dumas64.

Revin refulările

Această refulare a snobismului, atât de contrară, în fond, logicii şi spiritului modei, nu putea fi nici totală, nici definitivă. Întâi, bineînţeles, fiindcă democratizarea modei nu determină o nivelare radicală şi nicio dispariţie subită a caselor de modă: apar noi figuri, pe făgaşul marilor croitori de la începutul secolului, Jacques Fath, Balmain şi Christian Dior, în curând Yves Saint Laurent, care reînnoiesc peisajul eleganţei franceze, creând astfel un loc pentru un alt tip de snobism vestimentar: ca să nu te îmbraci la fel ca toată lumea, este suficient să creşti preţul. Boris Vian, snobul desăvârşit, nu greşeşte, de altfel, cerând să aibă „un giulgiu de la Dior”, atunci când va muri.

Dar există şi alte mijloace de a te deosebi prin vestimentaţie, care reapar foarte repede, iniţial subteran, apoi tot mai amplu, odată cu anii ’90.

Nici nu a început bine era democratică a modei, că se şi ivesc deja diverse tendinţe contrare, caracterizate de unii drept „neodandysm” şi care au drept scop, într-adevăr, să îi deosebească pe cei care li se conformează de restul muritorilor. Termenul de „modă sălbatică”, utilizat după 1960, s-ar putea aplica deja fenomenelor care se manifestă în Franţa sub Ocupaţie sau în Marea Britanie imediat după război.

Începând cu anii 1940 – 1942, se dezvoltă moda „zazu”, termen derivat din piesa de jazz „Zah-Zuh-Zah” a lui Cab Calloway şi pe care cântăreţii din acea perioadă o vor prelua rapid, cum s-a întâmplat cu Johnny Hess şi Maurice Martelier, interpreţii nemuritori ai compoziţiei „Uite-i, sunt zazu” (1942):

Cu un guler înalt cât casa.

Ah! uite-i pe zazu cu degetul aşa, drept în sus Haina le atârnă pe jos.

Ah! uite-i pe zazu.

Au pantaloni cu o croială nemaivăzută care le vin un pic deasupra genunchilor.

Şi, plouă sau bate vântul, nu contează, ei au umbrelă.

Ochelari negri şi mari.

Dar mai ales, aha.

Au un aer scârbit.

Această ultimă trăsătură este edificatoare: tipul „zazu" continuă o anumită stare de spirit tipică pentru sfârşitul secolului al XIX-lea. Pentru el, important este să se distingă, cu orice preţ şi în toate modurile posibile, de unde şi faptul că poartă haine scumpe, mantouri lungi şi cambrate, cămăşi cu guler tare, care amintesc de anii 1910, cu nodul cravatei foarte strâns, şi pantofi din piele întoarsă, cu talpă groasă. Să iasă în evidenţă: în timp ce femeile „zazu" se fardează exagerat, cu pleoapele albăstrite, cu buzele înroşite strident, cu părul decolorat ca starletele, masculii „zazu" poartă mustăcioară asemenea lui Clark Gable, părul înfoiat în creştetul capului şi lung pe ceafă, totul foarte pomădat, manifestând, chiar şi pe acest plan, refuzul oricăror restricţii şi limite.

Asemenea Incredibililor din epoca revoluţionară, „tipii «zazu» nu respectă niciun regulament în vigoare (cartelă de haine şi încălţăminte), având chiar plăcerea răutăcioasă să încalce orice prevedere, chiar dacă sunt nevoiţi să recurgă la piaţa neagră pentru a-şi completa panoplia vestimentară. Se declară sus şi tare contra acestei concepţii civice referitoare la vestimentaţia menită să economisească materialele, salvând şi un centimetru de ţesătură, dacă se poate" 65; la fel ca muscadinii atrag reproşuri amare din partea presei oficiale: „Swing cine poate!" scrie în iunie 1942 un ziarist de la publicaţia *La Gerbe*". „Într-o junglă născută din înfrângere, aceste mici fiare viclene, aceşti scandalagii în pantaloni scurţi şi în vestoane lungi, aceşti Incredibili care vorbesc în slang nu

sunt periculoşi decât aidoma puricilor. Te sâcâie, te exasperează”. Dar ce să le faci? Angajamentul lor de partea Rezistenţei nefiind dovedit, americanismul lor de tinichea, pasiunea lor pentru swing nefiind de ajuns pentru a-i ostraciza, cum nu sunt de ajuns nici ceasurile pierdute furlandisindu-se la terasa Pam-Pam sau la cafenelele de pe Boul Mich\ tipii zazu nu merită, în fond, decât un singur reproş: acela că sunt snobi…

Aceeaşi remarcă este valabilă, în Anglia postbelică, pentru „Edwardians”. Proveniţi în principal din marea burghezie engleză, traumatizaţi de ceea ce se întâmplase şi de ceea ce se anunţă, şocaţi de absurditatea lumii moderne, „ei visează să revină la o epocă în care viaţa era fericită, uşoară, veselă”. Dar, pentru clasa capitalistă, epoca edwardiană, perioada 1900 – 1910, este cea care rămâne aşa-zisa „Belle Époque” prin excelenţă, „ultima perioadă a unei lumi care ştia ce înseamnă fericirea, rafinamentul, bucuria de a trăi” 67. Iată de ce unii tineri burghezi vor decide, din nostalgie, să îşi însuşească toate codurile vestimentare specifice acelei perioade – pantaloni şi vestoane strâmte, încheiate până sus de tot, cu revere mici, umeri înguşti, gulere înalte şi tari, cravate subţiri, melon purtat pe vârful capului –, considerând că astfel pot redobândi un fel de rafinament, o distincţie pe care războiul o anulase în folosul unei uniformizări galopante. În concluzie, asemenea personajelor „zazu”, şi aceştia refuză să se plieze modei adoptate de toată lumea.

Peste vreo douăzeci de ani, regăsim aceeaşi ambiţie în categoria secundară a modei caracterizate prin aşa-numite tendinţe „sălbatice”, „pop” sau „kitsch”. „Tot ceea ce părea urât, ridicol, ţopesc devine nostim, şarmant, plin de umor”, constată o editorialistă de la *Elle* la 22 ianuarie 1973. Este triumful suprapunerilor insolite, al culorilor nearmonizate, al tinereţii care poate să-şi permită orice, al faimosului nivel secund de interpretare. Confuz încă începând cu mijlocul anilor ’60, noul gen triumfă prin 1971: încep să se înmulţească atunci, la periferia modei

oficiale, ţesăturile ecosez şi bălţate, tunicile stil cămaşă-de-noapte, bermudele colante, mantourile extrem de scurte, din blană artificială, beretele exagerat de mari, din tricot, astupate de nenumăraţi ciucuri, şi totul în nişte culori până atunci inedite – bleu-electric şi roşu-sângeriu, verde-măr, oranj ţipător, mov spălăcit. Tot ce trebuie ca să ieşi în evidenţă şi să simţi o măgulitoare impresie de superioritate.

Începând din anii ’80 şi, mai ales, ’90, pe mai multe planuri simultan, apar noi modele menite să stârnească entuziasmul snobilor: celebrităţi mondene internaţionale, excesiv de mediatizate, idoli ai modei şi ai televiziunii, cum ar fi Karl Lagerfeld sau Sarah Jessica Parker, manechine-vedete – altfel spus abundă din nou modelele de imitat.

În ceea ce priveşte manechinele, situaţia lor simbolică a cunoscut o evoluţie spectaculoasă. În trecut, manechinul nu avea decât un statut inferior, după cum atestă şi conotaţia depreciativă a denumirii sale, aceea de simplu obiect pe care aşezi nişte haine. Chiar şi în anii *’50 – 60*, această profesie nu are nicidecum aura pe care o va dobândi în curând: exemplu caracteristic, eroina filmului *Funny Face*, interpretată de Andrey Hepburn, a fost recrutată întâmplător, în librăria newyorkeză unde era vânzătoare, pentru a prezenta o colecţie de *haute couture* la Paris. Dar eroina filmului nu va accede niciodată la statutul de star, nici înainte, când se codeşte mult până să accepte, nici după parada de modă, în urma căreia continuă să aibă nedumeriri în privinţa viitorului propriu, fără să se pună aparent problema de a-şi face o profesie din prezentarea unor creaţii vestimentare de lux. În concluzie, în acea vreme, manechinul rămâne fie un amator, un diletant, fie un slujbaş neînsemnat. Abia începând cu mijlocul anilor ’80, „manechinele-vedete” vor ieşi din anonimat pentru a accede subit la avere şi la o celebritate mondială, numele, şi nu numai figurile, cum ar fi Naomi Campbell, Linda Evangelista sau Claudia Schiffer, etalându-se de acum înainte pe copertele revistelor şi pe

prima pagină a presei „serioase”. De atunci, în special englezoaica Kate Moss, care a avut cel mai mare succes, devine manechinul pe care toate tinerele vor să-l imite – aşa cum s-a putut constata, bunăoară, la Londra, în mai 2007, cu prilejul lansării unei linii de confecţii pe care Kate Moss o semnase pentru marca Top Shop, o frenezie reeditată în Franţa prin „spaţiul esenţial al elitei pariziene”, cum se spune în *Vogue* (martie 2007), vestitul magazin Colette, de pe strada Saint-Honoré.

După diversele tendinţe uniformizante şi democratice ale modei dintre anii 1945 şi 1965, după tumultul şi perturbarea de la sfârşitul anilor ’60 şi ’70, apar din nou linii de modă diversificate, capabile să joace rolul de jaloane sociale şi culturale, realimentând astfel noi forme de snobism, care nu se deosebesc cu mult de cele ce prosperau, pe alte criterii, în cursul secolului al XIX-lea.

Jeanşii şi bascheţii duc, în mod frapant, la o neaşteptată „resnobizare”. În ceea ce priveşte jeanşii, se ştie că, iniţial, au suscitat un snobism fulgerător, atunci când primii Levi s-au apărut în Franţa, în 1949, iar toată lumea bună din Paris şi din provincie s-a perindat „pe la exportatorul autorizat, Robert Baroux” 68. Apoi, snobismul jeanşilor a dispărut, ucis de banalizare; în deceniile următoare, aceşti pantaloni unisex, din dril albastru, inspiraţi din echipamentul de lucru al grăjdarilor din fermele americane, a cunoscut un succes mondial, rămânând fidel, în general, spiritului care îl defineşte: un articol vestimentar simplu, solid şi ieftin, fără alte calităţi specifice. Abia începând cu anii ’90, apar, încetul cu încetul, variaţii mai mult sau mai puţin subtile – în croială, culoare, textură, fermoare sau destrămări intenţionate, broderii şi, firește, mărci. Adesea imperceptibile pentru profani, variaţiile sunt esenţiale pentru amatorii avizaţi, care ştiu perfect să intuiască, în orice moment, ceea ce este *în* sau *out*, şi de ce cutare sau cutare model costă de zece – douăzeci-cincizeci de ori mai scump decât un altul. Regăsim aici simţul detaliului infim, aproape invizibil, care

caracteriza snobismul vestimentar în secolul al XIX-lea, când diferenţele dintre două fracuri negre aparent asemănătoare erau la fel de mari ca deosebirile dintre un tânăr duce îmbrăcat astfel şi un simplu conţopist, care îşi pusese un asemenea costum. De acum înainte, aşadar, poţi alege, fără să greşeşti, între jeanşii portarului şi jeanşii lui Karl Lagerfeld.

Bascheţii reprezintă o altă faţetă a aceluiaşi fenomen. Fie că sunt remarcaţi în picioarele vreunei actriţe miliardare care păşeşte pe covorul roşu, fie că sunt văzuţi aliniaţi frumos, ca nişte decoraţii în *Marie-Antoinette*, filmul Sofiei Coppola, sau expuşi ca nişte opere de artă cu tiraj limitat pe galantarele de la Colette, cert este că bascheţii au ieşit din zonele cenuşii ale banalului, pentru a deveni un element de sine-stătător al luxului contemporan şi al culturii *snob*. „La începutul mileniului", notează ziarista Flora Despart, „ţinuta *sportswear* obţine titlul de nobleţe şi se democratizează". 69 În trecere, vom gusta paradoxul: în zilele noastre, s-a ajuns ca înnobilarea să se democratizeze. De fapt, ceea ce dă de înţeles jurnalista este că, după democratizarea modei, care a urmat în perioada postbelică, asistăm, se poate spune, şi la o democratizare a snobismului. În timp ce mărcile de sport recurg la arta unor creatori renumiţi, casele *àt prêt-à-porter de* lux Vuitton, Gucci, Hermès se inspiră din modelul bascheţilor pentru a-şi momi clientela înstărită. Cu certitudine, snobismul cotidianului virează spre amestecul de genuri.

În secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea, în timpul epocii aristocratice a modei, accesoriile, în sensul larg al cuvântului, constituie, în special pentru bărbaţi, principalele criterii de distincţie. În vremea domniei lui Ludovic al XV-lea, filfizonii se recunosc după somptuozitatea nasturilor de la vestă, care pot fi din lemn scump, din corn de narval sau chiar pictaţi sub sticlă cu scene mitologice sau cu peisaje rurale. În timpul Restauraţiei, cravata este accesoriul vestimentar care

joacă acest rol, fiind pentru ţinuta bărbatului, scrie Balzac, „ce este trufa pentru un dineu” 70.

La sfârşitul veacului al XIX-lea şi la începutul celui următor, bastonul este articolul care câştigă teren: totul depinde de măciulie, care poate fi sculptată sau nu din materiale uneori preţioase, dar şi de frumuseţea tijei propriu-zise, precum şi de modul cum este ţinut bastonul în sine – ceea ce, spre sfârşitul secolului, determină chiar apariţia unei noi categorii de snobi, „secerătorii”, numiţi astfel din cauza gestului deplasat pe care îl fac cu bastonul. Este, de altfel, una dintre trăsăturile renumite ale celor mai „smart” bărbaţi din epocă, de la Robert de Montesquiou până la Maurice Barès sau Paul Bourget.

După o perioadă aridă, accesoriile revin în avanscenă. În rândul femeilor, baticul Hermès, creat în 1937, făcea furori la sfârşitul anilor ’50, când se lansa modelul-fetiş, „Brides de Gala”, purtat atât de regina Angliei, cât şi de prinţesa Grace: în acea perioadă, „Brides de Gala” devine simbolul unui anumit lux şi, totodată, „semnul de recunoaştere al categoriei *happy few* (*qx*. Dar, în final, baticul Hermès îi cade victimă propriului succes: „Socotit prea popular, este desconsiderat cu snobism de doamnele din arondismentul XVI, începând cu anul 1970” 72, înainte de a cunoaşte o relansare triumfală la mijlocul anilor ’80. Accesoriul feminin cel mai interesant, cel mai emblematic pentru noile forme de snobism este geanta, ceea ce elita va numi fără să ezite *it bag*, care a dobândit în ultimii ani ai mileniului trecut statutul de element indispensabil. Nu înseamnă nicidecum că acest accesoriu nu s-ar fi bucurat până atunci de un statut similar, după cum demonstrează, de altfel, preţurile fabuloase la care se cumpără şi azi nedemodabilele poşete „Kelly” de la Hermes. Însă, într-adevăr, era vorba adesea despre prototipuri nedemodabile, concepute, asemenea taiorului Chanel, să dureze o mie de ani fără să-şi schimbe forma. Ruptura efectivă se produce, aşadar, la începutul anilor 2000, când se inventează *it bagy* un produs deopotrivă

foarte scump, foarte în vogă, foarte luxos şi dând posibilitatea de a o clasa imediat pe femeia care poartă această geantă pe umăr. „Astăzi”, afirmă Sophie Gachet, „a purta o poşetă de marcă este un semn de recunoaştere73”. Aceste genţi, a căror piaţă a explodat în ultimul deceniu, reprezintă de acum înainte 20% din vânzările de lux. Cât despre resorturile psihologice care vor face dintr-o banală traistă una dintre poşetele „cult”, ele depind de două aspecte: entuziasmul pentru lumea „celebrităţilor” şi, totodată, preţurile ridicate; plus, desigur, un snobism asumat, dacă nu chiar revendicat, la întâlnirea celor două aspecte precedente. „Toţi recunosc că lumea «celebrităţilor» internaţionale a căpătat o importanţă nemaipomenită. Oamenii tind să se identifice cu vedetele momentului”, confirmă una dintre personalităţile de la Casa Chanel74. Le trebuie modele pe care să le urmeze.

Cât despre preţ, are şi el un rol major. „Obiectivul nemărturisit: a indica prin deţinerea unei asemenea genţi de marcă renumită că faci parte dintr-o anumită castă, care are puterea de a închide într-un accesoriu preţul unui sejur la New York, unde sunt numite *status bags*, genţi ce indică statutul social”. De unde şi disperarea uneia dintre acele *fashion victims* din serialul „cult” *Totul despre sex*, care, după ce şi-a comandat una dintre aceste poşete „superşic” şi a aflat că va trebui să aştepte doi ani până să intre în posesia obiectului mult râvnit, este pe punctul să leşine de supărare, când vede aceeaşi poşetă, pe stradă, purtată de o *nobody**, adică o femeie care, fiind lipsită de orice importanţă, nu *ar fi trebuit* să aibă un asemenea accesoriu…

Preţul nu este totul, desigur. Prezentând modelele pe care le-a creat pentru marca H & M, Karl Lagerfeld declară că „noul snobism înseamnă să porţi ceva ce nu este scump, dar fără să se ştie ce anume”, cu condiţia, bineînţeles, ca tot restul să fie extrem de costisitor. Sau, dimpotrivă, să porţi un singur lucru foarte scump, cu condiţia să fie în mod explicit identificabil: este cazul,

bunăoară, al sacoşei Vuitton, lansată în 2007, care reproduce exact, din piele împletită, celebra pungă de cumpărături „Tati-Barbes”, dar cu logoul Vuitton imprimat în relief şi la preţul de 2000 de euro bucata.

Lux sau snobism? Dacă admitem, cum spune Alain Rey, că „dorinţa de a se distinge faţă de norma clasei din care faci parte (…) constituie una dintre cauzele profunde ale luxului” 75, se poate înţelege că distincţia dintre cei doi termeni este inutilă: ne situăm într-adevăr în registre foarte apropiate. Mai ales că revenirea „modelelor” şi a tendinţelor modei favorizând apariţia snobismului este însoţită, în plus, de apariţia unui mase sociale care se arată dispusă să îmbrăţişeze acest tip de sentiment şi, totodată destul de dornică să îl asimileze, adică să îşi revendice propriul snobism. *Fashionistas*[3334], *fashion victimăv* adepte ale obiectelor „bling-bling”[3536], snobii şi snobinetele de toate soiurile nu se mai ascund, se prezintă aşa cum sunt, creează bloguri şi site-uri, ca şi cum ideea de Snob Pride” **, ar fi de acum înainte obligatorie, cel puţin în domeniul vestimentar. Un fenomen care depăşeşte, de altfel, perimetrul cartierelor şic şi al cercurilor burgheze, pentru a inunda chiar şi periferiile defavorizate care, prin pasiunea pentru vestimentaţia „vârf de gamă”, accesoriile zornăitoare şi adorarea starurilor şi a vedetelor din sport, se contaminează de o formă de snobism neaşteptată, dar incontestabilă76. Nu există niciun motiv pentru ca snobismul să rămână apanajul bogaţilor…

Capitolul XII

SNOBISMUL GASTRONOMIC

Din moment ce a mânca şi a bea reprezintă cele mai

33 „Nimeni“ - în lb. engl. în orig. (n. tr.).

34 In lb. engl. (argou urban), fashionista(s) se referă în special la tinerele „gâsculiţe“, obsedate de ultimul răcnet al modei lansate de vedetele-idol (n. tr.).

35 In lb. engl. în orig., termenul se referă la bijuterii sau haine scumpe, în special stridente sau vulgare (n. tr.).

36 „Mândria de snob“ - în lb. engl. în orig. (n. tr.).

banale lucruri din lume, ar fi de aşteptat ca snobismul să le ignore. Totuşi, şi în această sferă, plăcerea de a se distinge, dorinţa de a constitui o elită sau de a se apropia de avangarda mondenităţii descoperă mijloace indirecte pentru a se insinua. Într-o asemenea măsură, încât prinţul gastronomilor antici, Marcus Gavius Apicius, născut în anul 25 î.Hr., ar putea fi considerat negreşit un snob autentic şi unul dintre strămoşii venerabili ai acestui tip de snobism. Seneca povesteşte, pe un ton reprobator, cum a murit acest mâncău bogătan, care, după ce a risipit sume colosale pentru de-ale gurii, a constatat că nu mai are bani aproape deloc, s-a gândit în sinea lui că a sărăcit de tot şi s-a otrăvit la un ultim banchet, temându-se că altminteri nu va mai putea să se ghiftuiască după pofta inimii. „Această supremă licoare”, remarcă Seneca, „este cea mai salutară din tot ceea ce a absorbit vreodată depravatul”. 1

Faptul că Apicius s-a ruinat din cauza cheltuielilor destinate artei culinare vine din refuzul de a se hrăni ca toată lumea sau, mai precis, din mania de a mânca altfel decât toţi şi de a acţiona în aşa fel încât să afle toată lumea, făcând din interminabilele sale festinuri „nu numai o delectare personală, ci şi un motiv de glorie”. A experimentat, aşadar, cele mai improbabile reţete, cum ar fi faimoasa lui tocăniţă din limbi de flamingi sau de privighetori, dar şi cele mai costisitoare, sacrificând cămile pentru a nu mânca decât călcâiul lor, considerat partea cea mai delicată a acestui animal. Obişnuia să amelioreze gustul ficatului de scroafă, hrănind purceaua cu smochine uscate şi cu vin îndulcit cu miere; de asemenea, a instituit un premiu pentru a-l recompensa pe cel care reuşea să născocească o saramură preparată din măruntaie de barbuni. Se mai spune că, povestindu-i-se despre mărimea fabuloasă a unor creveţi din largul coastelor Libiei, Apicius s-a îmbarcat pe o corabie şi a traversat Mediterana pentru a gusta din crustaceele uriaşe. Ajungând în apropierea ţărmului african, după ce a trecut printr-o furtună înfiorătoare, corabia este întâmpinată de mici

ambarcaţiuni care, la cererea lui Apicius, îi aduc crustaceele ce ar fi trebuit să justifice întreaga aventură; dar, constatând că respectivii creveţi nu sunt nicidecum mai mari decât cei care se pot prinde în Italia, Apicius, fără nici măcar să mai pună piciorul pe uscat, a poruncit ca nava să întoarcă în larg, preferând să revină în Campania sa, pentru a se delecta cu bucatele excentrice care îl făcuseră celebru.

De fapt, Apicius nu a fost primul gurmand snob. Înainte de el, istoria pomeneşte de Archestratos, Lucculus sau Honorius, care se spune că a fost „primul amator culinar de păuni, nu fiindcă i-ar fi plăcut (carnea lor), ci fiindcă păunul era mai impunător decât găinile şi bibilicile, venea din locuri îndepărtate, costa mai scump şi îi aducea lui mai multă cinstire” 2. Honorius nu este nici primul, nici singurul: „Romanii”, notează Justin Amero într-o istorie a artei culinare, „nu apreciau bucatele decât în funcţie de sumele exorbitante la care le procurau, şi nu graţie savorii lor. Căutau dinadins doar alimentele aduse din Orientul îndepărtat sau din diverse regiuni situate în afara hotarelor imperiului, cum ar fi Colhida ori ţărmurile maritime faimoase pentru stâncile lor fatale şi pentru naufragii”. 3 Ceea ce indică o primă modalitate de a te distinge mâncând, care constă în a nu-ţi plăcea decât produsele sau reţetele inaccesibile muritorilor de rând. Într-adevăr, snobismul primar presupune să nu guşti din anumite lucruri decât fiindcă sunt foarte costisitoare, iar simplul fapt de a le mânca implică o formă de clasare socială sau culturală. Rafinamentul suprem, din moment ce se reduce la dispariţia obiectului râvnit. Cât despre snobismul secundar, el înseamnă să mănânci acolo unde vulgul nu are acces – eventual pentru a gusta din feluri de mâncare mai presus de posibilităţile plebei…

ARTA CULINARĂ

Un prim tip de snobism alimentar constă, aşadar, în a mânca preparate de excepţie, foarte scumpe şi foarte rare sau eventual în a le mânca pregătite în stil exotic sau

excentric, însoţite de vinuri asortate…

„Pe vremea când Antoniu se ghiftuia zilnic cu bucate alese, Cleopatra, cu dispreţul deopotrivă trufaş şi provocator al curtezanei încoronate, denigra somptuozitatea acestor fandoseli. A întrebat-o ce s-ar mai fi putut aduce la masă pentru a spori opulenţa festinului; ea i-a răspuns că la un singur ospăţ înghite zece milioane de sesterţi (…). Şi a poruncit să fie adus al doilea fel de mâncare. Conform instrucţiunilor ei, servitorii i-au pus în faţă un vas plin cu oţet tare şi acid, care poate dizolva perlele. Cleopatra purta la urechi nişte bijuterii splendide, o capodoperă a naturii cu adevărat unică. Când Antoniu a întrebat-o ce are de gând să facă, ea a desprins una dintre perle, a cufundat-o în lichid, iar când perla s-a descompus, a înghiţit-o”. 4

Bineînţeles, Cleopatra este o excepţie de la regulă: dintr-o singură sorbitură, a înghiţit cea mai scumpă băutură din lume şi, neîndoielnic, una dintre cele mai oribile la gust. Cleopatra este o excepţie, deoarece se plasează, în mod firesc, dincolo de snobism, care se caracterizează prin exagerări şi îndrăzneli prin definiţie limitate, dacă nu chiar timide. Totuşi, gestul reginei îndrăgostite ne dă prilejul de a pune o întrebare decisivă: ce este atât de valoros încât nu are preţ este obligatoriu şi snob? De fapt, totul depinde de unghiul din care privim, dar şi de ce mâncăm. Căci dacă întrebarea s-a putut pune pentru anumite soiuri de peşte în epoca romană, despre care Cato spunea indignat că erau mai scumpe decât un bou, pentru anumite mirodenii preţioase în Evul Mediu, sau, în fine, pentru trufe în secolul al XIX-lea, situaţia se schimbă cumva în cazul caviarului, a cărui saga constituie incontestabil unul dintre episoadele majore ale istoriei snobismului alimentar în perioada contemporană.

De la trufe la caviar

Trufa are o istorie lungă, începând din Antichitate. În timpul domniei lui Domiţian, Juvenal vorbeşte deja despre trufe ca despre un aliment rar, foarte râvnit, dar agreat

mai degrabă de risipitori, decât de oamenii cumpătaţi. Peste veacuri, trufele reapar sporadic pe masa prinţilor, la sfârşitul Evului Mediu – se servesc la nunta lui Isabeau de Bavaria, în 1384 –, la începutul veacului al XVI-lea la Curtea regilor de Valois, apoi în secolul al XVII-lea şi în perioada Regenţei, considerată una dintre perioadele faste ale acestei delicatese gastronomice. Promotorul lor cel mai ilustru, Brillat-Savarin, evocă totuşi un episod şi mai semnificativ, afirmând în 1825 că „revenirea trufelor este de dată relativ recentă (...). Se poate spune chiar că generaţia care începe să dispară (...) a fost cumva martora fenomenului. Prin 1780, trufele erau destul de rare la

Paris; nu găseai aşa ceva şi eventual găseai doar în cantităţi mici, numai

la Hôtel des Américains şi la Hôtel de Provence, iar curcanul umplut cu trufe era lux, pe care nu-l vedeai decât pe masa celor mai mari seniori sau la fetele întreţinute. Înmulţirea trufelor pe piaţă se datorează negustorilor de alimente, al căror număr a crescut enorm, şi care, văzând că această marfă intra în graţiile consumatorilor, au început să lanseze cereri în regat şi, plătind preţuri mari (...), au făcut ca trufele să fie foarte căutate pretutindeni” 5.

Înainte de începutul secolului al XIX-lea, în ciuda sublimelor găini umplute cu trufe care au făcut deliciul seratelor în timpul Regenţei, divinele ciupercuţe s-ar fi aflat, se pare, în perioada lor preistorică: „Se poate spune că în momentul în care scriu (1825), gloria trufei este la apogeu. E ruşine să declari că ai fost la o masă unde nu s-a servit niciun preparat culinar umplut cu trufe. Oricât de bună ar fi o gustare, nu valorează mare lucru, dacă nu este înnobilată cu trufe”, iar „soteul de trufe este un fel de mâncare căruia chiar stăpâna casei îşi rezervă plăcerea de a-i face onorurile”.

Dar de unde vine această pasiune, subită, în definitiv, pentru ceea ce Brillat-Savarin numeşte „nestemata

bucătăriei”? În primul rând, desigur, de la parfumul său unic: de altfel, insistă el, tocmai fiindcă este un „oraş gurmand admirabil”, Parisul este şi „truvifor prin excelenţă”. „Suntem în epoca de aur a rafinamentului culinar, confirmă peste trei ani publicaţia *Almanach des gourmands*, şi nicicând domnia trufei nu a fost aşa de înfloritoare ca în acest ultim sezon”. Există şi un al doilea motiv: această ciupercuţă, afirmă Brillat-Savarin, care ne asigură că a discutat îndelung cu colegii lui de la Curtea de Casaţie, are capacitatea ca „în anumite ocazii să le facă pe femei mai tandre, iar pe bărbaţi, mai amabili…” 6

Suculentă şi afrodiziacă, trufa, fie şi plătită în aur, este oare ignorată de snobism? Nu întru totul, oricum, recunoaşte Brillat-Savarin, care citează un mic dialog cu o doamnă din lumea bună: „«Bucură-te, draga mea», îi spuneam eu într-o zi doamnei de V…; «la Societatea de încurajare a fost prezentată recent o meserie prin intermediul căreia se va putea fabrica o dantelă superbă şi care nu va costa aproape nimic.»

«Eh!» mi-a răspuns această frumuseţe, cu o privire de suverană indiferentă, «dacă dantela ar fi aşa de ieftină, cum îţi închipui că ar mai vrea cineva să poarte asemenea zdrenţe?»” 7

De aici, Brillat-Savarin conchide că trebuie să ne bucure faptul că trufele nu pot fi cultivate la scară industrială: „Căci, întrucât preţul trufelor ţine cumva de fluctuaţia capriciilor, probabil că nu ar mai fi atât de căutate, dacă s-ar găsi în cantităţi mari şi ar mai fi şi ieftine”. 8

Peste un secol, romancierul Jean-Louis Vaudoyer afirma că există două tipuri de amatori de trufe: cei care cred că trufele sunt scumpe fiindcă sunt bune şi cei care îşi imaginează, presupun sau mărturisesc că trufele sunt bune fiindcă sunt scumpe. Primii sunt gastronomi, ceilalţi sunt snobi.

În Franţa, legenda caviarului începe mai degrabă prost, la mijlocul veacului al XVIII-lea, când Ludovic al XV-

lea, căruia ţarul Rusiei îi trimisese o cutie, nu se poate abţine să nu scuipe icrele negre din gură, în văzul lumii. Poate că unii excentrici exagerează în originalitate, ajungând să aprecieze ceea ce regele detestă – un mare anticar parizian propunea recent clientelei sale bogate o foarte elegantă masă din marchetărie din lemn de trandafir, palisandru şi mahon, purtând emblema unuia dintre cei mai celebri ebenişti ai vremii şi prezentată drept fiind, „poate”, o „masă de rezervă pentru eventualele degustări intime cu caviar”. Dar ipoteza rămâne neverificabilă. De altfel, nici nu ar fi de ajuns pentru a infirma această constatare certă: până în anii ’20, caviarul nu are nicidecum prestigiul pe care l-a dobândit ulterior.

În secolul al XIX-lea, secolul trufei, caviarul este considerat într-adevăr un aliment mai degrabă comun. Brillat-Savarin îl clasează în aceeaşi categorie cu heringul afumat, morunul şi peştele sărat9, şi nimeni nu se miră că eroina romanului lui Octave Mirabeau, *Jurnalul unei cameriste*, are posibilitatea să îşi ia aşa ceva de la bucătărie, împreună cu „prăjituri”, „felii de şuncă” şi „o grămadă de bunătăţi”, graţie majordomului „care era la curent” 10.

Un alt exemplu, unul din viaţa reală, nu din literatură: când, în una dintre ultimele sale scrisori, Flaubert îi povesteşte nepoatei lui, Caroline11, despre regimul alimentar pe care îl ţine, îi semnalează că pentru el caviarul lui Turgheniev este, împreună cu untul trimis de ea, „baza dejunurilor” – înainte de a adăuga că o altă prietenă i-a trimis „o terină de Strasbourg atât de bună, încât îţi vine să ţipi de plăcere!” În concluzie, icrele negre sunt un lucru destul de savuros („Bunul-gust este pe gustul meu”, spunea autorul romanului *Doamna Bovary*), dar care (spre deosebire de pateul de ficat) nu poate să-l facă să ţipe de plăcere pe un om normal, care se hrăneşte în mod obişnuit cu aşa ceva. În 1853, autorul *Dicţionarului general al bucătăriei franceze* declară că, de fapt, caviarul este „un apetitiv demn de stimă şi de atenţie” 12, dar atât

în *Cartea de bucătărie* a lui Jules Gouffe (1867), cât şi în *Noua bucătărie burgheză* publicată de Urbain Dubois în 1888, caviarul continuă să fie socotit o „marfă destul de comună, un fel de pastă, la fel ca anşoa sau creveţii, cu care poţi unge felii de pâine de casă” 13, eventual prăjite, sau felii de pâine albă cu unt şi piper roşu, ori poţi să o foloseşti ca umplutură în mici clătite călduţe, la fel ca pe brânză, doar dacă nu preferi să îl consumi ca apetitiv, cu lămâie tăiată, arpagic sau ceapă tocată14. În aceeaşi perioadă, în Statele Unite, caviarul este consumat cu precădere ca apetitiv, la fel cum vor fi folosite, peste un secol, icrele de lump sau icrele de păstrăv.

Pentru francezii din secolul al XIX-lea, caviarul nu are nicio trăsătură prestigioasă sau excepţională, ci dimpotrivă. În 1874, *Dicţionarul enciclopedic al ştiinţelor medicale* se mulţumeşte să noteze, la articolul „caviar”, că acest produs bogat în azot „nu este consumat aproape deloc în Franţa, dar că joacă «un rol important în alimentaţie» în Rusia, unde «aduce servicii sărăcimii, din cauza preţului mic»”. În concluzie, caviarul este hrana celor care nu au altceva de mâncare, o situaţie pe care autorul articolului şi-o explică uşor: „Am avut ocazia să gust şi eu din caviarul lor, un aliment care mi-a displăcut profund, deşi caviarul exportat provine de la sturion, fiind considerat cel mai bun”. 15

În 1908, aceeaşi opinie apare în publicaţia *Magasin pittoresque*, sub pana lui Cyrille de Lamarche, care începe prin a menţiona că, dacă toată lumea cunoaşte cuvântul „caviar”, „numărul celor care au gustat din acest aliment este relativ restrâns (...), iar cei care l-au acceptat o dată pe masa lor păstrează, în general, o amintire destul de neplăcută despre respectiva experienţă”. Astăzi, observă autorul, caviarul nu este prea apreciat în Franţa, îndeosebi din cauză că icrele negre care se găsesc în comerţ sunt „dezagreabile atât pentru ochi, cât şi pentru papilele gustative” 16. De unde şi un dispreţ accentuat, regretabil, ţinând seama de calităţile nutriţionale ale alimentului, o

situaţie care îi determină, bunăoară, pe pescarii de sturioni din Garonne, atunci când recuperează icrele de la aceşti peşti, să le azvârle în mare sau să le arunce în curtea cu orătănii: în fiecare an, spune cu părere de rău autorul, aproximativ zece până la cincisprezece tone de caviar sunt astfel distruse.

Singurul caviar care se consumă în Franţa este, aşadar, pentru snobul care se respectă, un caviar provenit din Rusia şi care se vinde în cantităţi mici, câteva sute de kilograme pe an, kilogramul comercializându-se cu aproximativ treizeci de franci. Dar moda caviarului se va instala abia după 1910, odată cu moda baletelor ruseşti, şi mai ales în perioada de după Primul Război Mondial, când la Paris vor sosi în număr mare nobilii ruşi din Imperiul ţarist, constrânşi să emigreze din cauza Revoluţiei din 1917.

O modă care vine, negreşit, şi din faptul că icrele negre corespund perfect stilului şi spiritului „Anilor nebuni”, cu săli de dans pline de fum şi „oameni grăbiţi”, pentru care plăcerea rezultă din combinaţia luxului cu viteza. O modă stimulată de câţiva mari negustori emigraţi, care vor reuşi să o menţină strălucit. Astfel, fraţii Petrossian, descendenţi ai unei dinastii de neguţători de origine armeană, care încep, în colaborare cu celebrul Cesar Ritz, patronul hotelului cosmopolit prin excelenţă, să îi înveţe să savureze acest aliment bizar pe cei care au roluri importante în lumea pestriţă a artelor şi a literelor, a finanţelor şi a divertismentului. Sau, tot la fel, Casa Kaspia, celălalt mare nume din Paris, fondată în 1927 de către un emigrant rus, Arcady Fixon, care va pune în valoare cu măiestrie raritatea, exotismul şi luxul, deschizând în 1929 un somptuos magazin în apropiere de Operă, unde se întâlnesc toţi cei care, în „Anii nebuni”, vor să fie în pas cu moda.

În ambele cazuri, lovitura de geniu a fost ideea de a miza pe snobism. Întrucât Revoluţia din Octombrie a secătuit sursele de aprovizionare tradiţionale, raritatea

caviarului creşte miraculos, ceea ce îl face să iasă definitiv din sfera banalului. Caviarul *rusesc*: varianta franceză, pe care pariase Prunier, proprietarul unui restaurant parizian, care deschisese, în 1921, zone de pescuit sturioni pe Gironde şi Dordogne, nu va exercita niciodată aceeaşi atracţie asupra snobilor; chiar dacă este la fel de bun, dacă nu chiar mai bun, caviarul francez are inconvenientul tranşant de a fi mult mai puţin rar şi nu atât de scump. Şi aici revenim, iată, la întâmplarea cu dantela, povestită de Brillat-Savarin: personalităţile mondene ar mai fi oare pasionate de icrele negre, dacă ele ar costa cât carnea de porc în untură? De fapt, recunoaşte istoricul american Inga Saffron, exact costul prohibitiv este ceea ce va stârni, iar apoi va menţine entuziasmul elitelor.17

În 2008, cel mai scump caviar, propus de una dintre marile firme pariziene, se apropia de zece mii de euro kilogramul, adică aproximativ preţul lingoului de aur înainte de creşterea bruscă a cursului de schimb. Oare doar pentru savoare ajung oamenii să cheltuiască asemenea sume fabuloase? În secolul al XIX-lea, marele secol al gastronomiei franceze, caviarul era la egalitate cu anşoaul; este adevărat că în epoca romană un borcan de anşoa de la Pontul Euxin se cumpăra cu trei sute de drahme… Un alt mod de a formula întrebarea: oare care este numărul amatorilor de caviar cu adevărat capabili să aprecieze ceea ce gustă, oftând de încântare şi, bunăoară, să distingă *beluga special huso-huso* – cu „savoare subtilă şi rafinată” şi cu un „gust ieşit din comun”, după cum afirmă comercianţii care îl oferă la aproape două mii de euro 250 grame –, de *sevruga imperial*, „de o complexitate rară” (circa 1 250 euro litra de caviar), de *ostra tradition*, „fin iodat”, sau de *baeri*, „catifelat, moale, comparabil cu sevrugapotrivit celor care îl recomandă, dar provenind din Gironde, şi care poate fi cumpărat cu (doar) o sută de euro 50 grame? Poate din cauza acestei dificultăţi există şi o regulă capitală de prezentare a caviarului, care constă, explică comercianţii, în a-l lăsa în cutie, pentru ca fiecare

să poată vedea ce consumă şi să se extazieze cum se cuvine în faţa gazdei, fără a comite vreo gafă care, ţinând seama de preţul produsului, ar cădea destul de prost…

Forma supremă a acestui snobism al caviarului? De câţiva ani, obiceiul de a cumpăra caviar de contrabandă, nu fiindcă ar fi mai ieftin (ceea ce nu este cazul întotdeauna), nici fiindcă este de contrabandă: „Caviarul este super. Caviarul de contrabandă este mai mult decât super!”, scria recent o ziaristă elveţiană, potrivit căreia, „în cercurile mondene din marile capitale, lucrul acesta este asemenea consumului de cocaină” 18. La preţul exorbitant, snobul absolut adaugă astfel prestigiul de a şti (cum şi de la cine să îl procure?) şi parfumul inimitabil al obiectului interzis. Prin caviarul obţinut de pe piaţa neagră, snobul absolut îmbină snobismul înaltei societăţi cu cel al lumii interlope, jubilând totodată la gândul că astfel încalcă principiul corectitudinii politice.

A fi snob în sfera artei culinare constă, aşadar, în a alege mâncăruri deosebit de costisitoare sau cel puţin considerabil mai scumpe decât ar trebui să fie. Am vorbit despre trufe şi caviar, efectiv inaccesibile oamenilor de rând. Dar am fi putut aminti şi de produsele care jucau acelaşi rol în secolul al XIX-lea, când legătura de sparanghel, istoriseşte Brillat-Savarin, putea să coste până la patruzeci de franci (un preţ mai mult decât piperat, într-o perioadă când un muncitor priceput câştiga între doi şi trei franci pe zi) şi când calcanul, simbol al „somptuozităţilor culinare”, se vindea la Hale, în funcţie de mărimea peştelui, şi cu şaptezeci de franci 19!

În zilele noastre, am putea menţiona, de asemenea, somonul şi pateul de gâscă sau raţă, bomboanele de ciocolată sau uleiul de măsline, ba chiar şi apa minerală, care, dacă nu sunt comercializate, obiectiv vorbind, „la preţuri exorbitante”, pot fi totuşi relativ scumpe, atunci când ţii neapărat să nu cumperi decât produse de cea mai bună calitate din magazine deosebit *de in* şi de selecte. Snobismul nu înseamnă doar să cumperi foarte scump, ci

şi să cumperi (cu mult) mai scump (decât s-ar putea): în concluzie, dacă asemenea produse nu (mai) sunt ceva tipic snobilor, nu acelaşi lucru se poate spune şi dacă ţii să te aprovizionezi doar de la Fauchon, Dalloyau, Colette sau Debauve şi Gallais.

Dar, dincolo de alimentele propriu-zise, snobismul se poate manifesta şi în modul de a le pregăti: căci există, bineînţeles, o bucătărie a snobilor…

Noile reţete culinare

Cum se achită de reputaţia de excentric Des Esseintes, bunăoară, eroul romanului lui Huysmans*, în răspăr*, arhetip inegalabil al curentului decadent de la sfârşitul secolului al XIX-lea? În special, „oferind oamenilor de litere dineuri amintind de cele din veacul al XVIII-lea sau organizând mese funebre pentru cea mai neînsemnată neplăcere. În sala de mese tapiţată în negru, cu vedere în grădina subit transformată, arătându-şi aleile pudrate cu cărbune, micul bazin înconjurat acum de un ghizd de bazalt şi umplut cu cerneală, umbrit de chiparoşi şi pini, cina era servită pe o faţă de masă neagră, presărată cu vase cu violete şi pansele, la lumina candelabrelor care ardeau cu flăcări verzi şi a lumânărilor mari. În timp ce o orchestră ascunsă cânta marşuri funebre, convivii erau serviţi de negrese goale, cu pantofi şi ciorapi din pânză argintie, presărată cu lacrimi. Mâncau din farfurii cu chenar negru supă de broască-ţestoasă, pâine de secară rusească, măsline murate din Turcia, caviar, icre de scoici, caltaboşi afumaţi de Frankfurt, vânat în sos de culoarea sucului de ceară şi de lemn-dulce, fiertură de trufe, creme amărui de ciocolată, budinci, piersici, marmeladă de struguri, de mure şi de cireşe negre; beau, în pahare întunecate, vinuri de Limagne şi de Roussilon, de Tenedos, de Val de Penas şi de Porto; savurau, după cafea şi lichior de nuci, cvas, porter şi bere brună englezească” 20. Dacă admitem că arta culinară nu se limitează la pregătirea bucatelor, ci se extinde deopotrivă la prezentarea lor, la protocolul care le însoţeşte, trebuie să recunoaştem că

fragmentul de mai sus reprezintă o ilustrare a ceea ce poate însemna snobismul culinar spre sfârşitul secolului al XIX-lea.

Într-un sens mai larg, arta culinară proprie snobismului favorizează originalitatea, excentricitatea, inovaţia, eventual „mesajul” ce trebuie transmis: obiectivul nemaifiind atunci de a mânca bine, nici măcar gustos, ci de a mânca altfel, făcându-ţi din asta o glorie. Aşa se explică de ce snobul a fost ahtiat întotdeauna după bucătăria exotică, cel puţin în măsura în care ea era suficient de neobişnuită, încât să-i permită să iasă în evidenţă astfel. Sub acest aspect, hrana se aseamănă cu turismul: trebuie să te duci mereu tot mai departe, dacă vrei ca la întoarcere să-i faci să se înverzească de ciudă pe prietenii sau pe vecinii tăi. În veacul al XIX-lea, este la modă gastronomia englezească sau italienească, adică biftecul şi macaroanele, cu care cei mai distinşi italieni din Paris, ca de pildă pictorul monden de Nittis, nu ezită să-şi fericească oaspeţii de marcă. La începutul secolului XX, va veni rândul mâncării chinezeşti, al bucătăriei ruseşti şi al cuşcuşului algerian; dar la sfârşitul secolului, ai risca să pari ridicol, dacă n-ai prefera specialităţile etiopiene, tasmaniene sau nepaleze, toate cu unt de iac.

Mai mult chiar decât exotismul, originalitatea a fost dintotdeauna în graţiile snobului. La începutul veacului al XIX-lea, Brillat-Savarin afirma că descoperirea unui nou fel de mâncare este mai importantă pentru fericirea omenirii decât descoperirea unei noi stele. Unii mari bucătari ambiţioşi vor deduce de aici că, pentru a obţine „stele”, trebuie să pariezi pe inovaţia fără limite, de unde şi explozia „noii arte culinare”, odată cu începutul anilor ’70.

Chiar înfloresc nenumărate noi arte culinare? Nicidecum, riposta Robert Courtine, celebrul critic gastronomic de la *Le Monde*: „În realitate, în domeniul culinar nu s-a mai inventat nimic de un secol” 21, iar aceste „noi metode culinare” autoproclamate nu comportă, cel mai adesea, nimic foarte nou. Aceasta era, de altfel,

acuzaţia care i se aducea în 1976 pontifului noii bucătării franceze, Paul Bocuse, pe care jurnalistul îl declara vinovat de plagiat. Atunci când Bocuse, afirma Courtine, stabileşte că unul dintre principiile noii arte culinare ar fi „obligaţia de a lăsa ca alimentele să-şi păstreze gustul natural22”, de fapt, el nu face decât să repete pe un ton sentenţios ceea ce marele gastronom Curnonsky spunea la începutul secolului: „Gastronomia înseamnă ca alimentele să rămână cu gustul pe care îl au”. 23 Principala lui inovaţie s-ar reduce, eventual, la o concesie făcută spiritului epocii, bucătăria făcând o reverenţă în faţa celor obsedaţi de zvelteţe: potrivit lui Bocuse, mesele ar trebui să nu fie prea bogate, nici prea copioase, fiind preferabil „să ne ridicăm de la masă având încă o vagă senzaţie de foame” 24. Cel mai banal lucru cu putinţă, dar abil pus în scenă.

Fie, aşadar, noua bucătărie nu este nouă, fie… nu mai este întru totul bucătărie.

Arta culinară comandată de Des Esseintes şi servită „negru pe negru” nu este decât grandilocvenţă şi emfază. Bucătăria lui Nicolas Kurti şi a lui Hervé This, pompos botezată „gastronomie moleculară”, se reduce la un fel de ştiinţă culinară, prea puţin plauzibilă, însă. Cât despre noua gastronomie superioară promovată de Ferran Adnă, considerat de elita internaţională şi de critici cel mai bun bucătar din lume, aceasta se confundă, în multe privinţe, cu arta contemporană, Adnă mândrindu-se, de altfel, cu faptul că a fost primul bucătar invitat, în 2007, la Dokumenta de Kassel, marea mesă internaţională a artei contemporane. O artă de la care împrumută jargonul specific, pretenţiile şi imperfecţiunile, inclusiv simţul formulei optime şi geniul comerţului; la fel cum comerţul nu se sinchiseşte de „ce este frumos”, nici lui Ferran Adnă nu-i prea pasă de „ce este bun”, calitate pe care o subordonează noţiunii de „interesant”, „original”, eventual „revoluţionar” şi „şocant”. „Puţin îmi pasă mie de cum gătea maică-mea”, declara el într-un interviu recent. „Mi-a plăcut mult ce îmi prepara când eram mic, nu sunt ingrat!

Doar că vorbim despre lucruri diferite. Pentru a folosi o metaforă din sport, toată lumea şofează, dar doar o mână de piloţi de curse ajung să participe la Formula 1. În ceea ce priveşte gastronomia, toată lumea adoră păpica făcută de mami, dar doar câţiva mari bucătari ştiu să conceptualizeze bucătăria şi să o ridice la rangul de creaţie". Cât despre client, cel care are excepţionala onoare de a gusta din respectiva bucătărie de avangardă, „el nu o face din nevoia de a mânca. (Genul acesta de client) vine să treacă printr-o experienţă tactilă, gustativă şi vizuală. Vine de plăcere, dar şi pentru surpriza şi emoţiile care îl aşteaptă. Se întâmplă adesea ca anumite texturi sau combinaţii să surprindă, poate chiar neplăcut, dar niciodată un client nu a rămas indiferent" 25.

Şi cum ai putea rămâne indiferent, într-adevăr, la „scenariile" lui (aici nu se vorbeşte despre „meniu"), care se schimbă în fiecare lună, înşirând peste douăzeci de feluri de mâncare? „Nu confundaţi niciodată snobismul cu originalitatea", avertiza odinioară patronul restaurantului parizian „La Tour d'Argent", Claude Terrail26: o idee la care merită să meditǎm, atunci când parcurgem lista bucatelor din care a gustat, în vara anului 2003, un internaut gurmand, Mike Tommasi, care pare să-şi fi păstrat cumva spiritul critic, din moment ce nu a ajuns să aprecieze orbeşte geniul lui Adriâ27. Bucate alese, în ordinea intrării în scenă:

Pahar cu gheaţă sfărâmată şi apă de pin

Felii de pâine prăjită cu cremă de alune („Fiecare", comentează Tommasi, „primeşte un tub alb cu cremă de alune, sfredeleşti tubul cu dopul, ca la pasta de dinţi, şi pune crema pe toast.")

Urechi de iepure crocante („Parcă mâneam dovlecei prăjiţi, dar ceva mai tari decât de obicei şi cu nişte vene ciudate. (…) Oribil.")

Jambon de ton („Se mănâncă cu multă pâine.")

Caviar de măr

Nigiri-sushi de calmar, servit pe o limbă din plastic

folosită de orelişti Apă de linte şi pateu de ficat de gâscă

Supă de grepfrut cu susan negru, superb, dar „neplăcut”.

Aer de morcov pe concentrat de mandarine Ravioli de mazăre Crab cu alune şi pepene verde Castraveţi de mare şi rubarbă

Cannelloni din trufă de vară cu măduvă şi creier de iepure Spaghete de doi metri cu parmezan înveliş din tofu cu oţet balsamic.

Gurmandul amintit nu omite să sublinieze monotonia paradoxală a simfoniei culinare: „Temperatura şi aroma celorlalte mâncăruri nu se schimbă prea mult, aproape tot este rece, moale, gelatinos şi nu prea parfumat”. Virtuoz al prezentării şi al culorii, rege al punerii în scenă, Ferran Adnă „uită de textură, arome şi încălzirea felurilor de mâncare”, fiind prea obsedat de utilizarea unor bizarerii tehnologice, cum ar fi azotul lichid pentru a găti alimentele, sau aşa-zisul Pacojet, un fel de pompă sofisticată, pentru a le transforma în spume, bule, aer sau abur, ca în *Călătoriile lui Gulliver*, dar nu la fel de nostim. Una peste alta, o bucătărie concepută, declară cu modestie inventatorul ei, pentru cei care vor să îşi asume „riscul de a căuta limitele care există în bucătăria de azi”. „Serios ca vanitatea şi rece ca aroganţa”, spunea doamna de Girardin despre anumite baluri somptuoase, organizate de unii parveniţi, care voiau să se dea bine pe lângă „măriri” 28. Epigrama rămâne valabilă, în unele cazuri, şi pentru arta de avangardă, în special culinară.

Dar este noua artă culinară, în fond, atât de „avangardistă” pe cât se spune? Nu mai mult decât avangardismul propriu-zis, care a existat dintotdeauna. Într-o bună zi, un bucătar i-a prezentat unui celebru gastronom un păstrăv umplut cu pateu de gâscă şi înconjurat de felii de portocală şi rondele de banană. Iar bucătarul acesta, povesteşte un martor, „simţeai că, (…) în timp ce pândea un compliment plin de uimire, era foarte mândru de isprava lui, astfel încât nimeni nu s-a mai

încumetat să-i spună ce gândea cu adevărat”. Dar, în ciuda asemănărilor, bucătarul revoluţionar nu era Ferran Adnă, nici vreun adept al noii arte culinare, ci unul dintre predecesorii lor îndepărtaţi, scena având loc, în prezenţa lui Curnonsky, în primele decenii ale secolului XX. Dacă am vrea să continuăm acest mic joc al similitudinilor, am putea cita meniul faimoşilor Kamtchatka, din romanul lui Léon Daudet – care seamănă, cu un secol înainte, cu o parodie burlescă a bucătăriei lui El Bulli –, mereu această „repetiţie istorică” pe dos:

Ciorbă de Thula
Păstrăvi de decadenţă
Puicuţă multiplă şi unică
Sorbet vis al realului
Felii de furnicar Parsifal
Relevee de leu-de-mare Zarathustra
Gheare de privighetoare fripte
Fileuri de porc negator
Andive contra-naturii
Mazăre minimă *à la* Swinburne
Salată fără patrie
Desert de aparenţe
Castele – Toate cele ideale şi din anteani închis – Din memorie rănită

Acestea fiind zise, snobismul ultramodernismului nu epuizează întrebarea, din moment ce are drept pandant contrariul său, snobismul antimodernismului.

Cel din urmă, aşa cum am avut ocazia să menţionăm deja, nu se limitează la bucătărie. În *Omul grăbit*, Morand pomeneşte despre bădărănia ostentativă a unora dintre prietenii eroului său, în realitate „de o preţiozitate şi de o subtilitate proverbiale”, dar care pretindeau, „fiindcă era la modă sau fiindcă era tactic, că ar fi nişte indivizi naivi, neîndemânatici, zaharisiţi, nătărăi, desueţi, ţapi ispăşitori. «Nu ne formalizăm cu musafirii», spuneau marchizele (…). Şi toţi viconţii cu saboţi de la Hellstern şi miliardarii îmbrăcaţi cu pânză de sac la 200 de franci metrul înmuiau

ca neciopliţii pâinea în cafeaua cu lapte (…), declarau că trebuie să ajungi la teatru «înainte de lumânări» şi să cureţi portocalele de coajă în loji, în lojile de la Châtelet, fiindcă la Châtelet este de o mie de ori «mai frumos» decât la festivalurile de la Salzburg” 29. În muzică, snobismul retrograd va consta în a nu asculta decât partituri de Gesualdo, de Schütz sau de Buxtehude, interpretate la instrumente vechi, iar în pictură, în a susţine cu trufie că artiştii pompieristici sunt superiori pictorilor impresionişti sau că Rosa Bonheur este mai valoroasă decât Paul Gauguin.

În domeniul culinar, acelaşi gen de snobism se va traduce printr-un clasicism orbesc: după cum notează Philippe du Puy de Clinchamps, snobul „este renumit prin elogiul pe care îl face celor mai simple bucate (ce deliciu să le oferi unor «adevăraţi» cunoscători supa bună de la bunicile noastre!), al reţetelor uitate sau recuperate” şi „nu ezită să bată tot drumul până la o anumită fermă, numai de el ştiută, de unde poate procura untul acela niţel rânced, care merge de minune cu mezelurile” 30. O atitudine pe care o continuă, nu mai puţin faimos, „snobismul micului restaurant, unde mănânci mai bine decât oriunde”, sau al birtului sublim, pierdut în măruntaiele satului şi unde preţurile sunt derizorii, genul de local pe care îl recomanzi eventual amicilor, dar în cel mai mare secret, chipurile.

Să spunem totuşi că nu toate tipurile de snobism sunt la fel şi că snobismul retrograd prezintă, în raport cu celălalt gen de snobism, considerabilul avantaj de a nu se (prea) lua în serios.

Nectaruri

Acelaşi caracter contradictoriu al snobismului îl regăsim deopotrivă în domeniul băuturilor şi, îndeosebi, al vinului. Desigur, ultramodernismul nu prea are ce căuta aici. Însă deprinderile şi manierele menite a fi în pas cu moda sunt numeroase, inclusiv atitudinea de a refuza cu obstinaţie tendinţele modei şi de a prefera cu stricteţe,

bunăoară, „vinul simplu de ţară”, „singurul vin curat”, afirmă din nou snobul emblematic criticat aspru de Philippe du Puy de Clinchamps, „căci celelalte vinuri sunt măsluite”. Un mare clasic al inventarului de noţiuni merită amintit în trecere. În insolitul său *Dicţionar de idei primite de-a gata*, Gustave Flaubert nota, în ce priveşte vinul, următorul loc comun: „cu cât este mai prost, cu atât este mai natural”. „Un snob, în această privinţă, este inepuizabil”, reia Puy de Clinchamps. „Pe toată durata unei mese la care a băut un vin alb de soi, snobul îşi va întreţine oaspeţii, povestindu-le despre meritele vinului Gris-Meunier şi ale vinului Chanturque – din care n-a gustat, poate, niciodată, ambele sortimente fiind aproape imposibil de cumpărat din comerţ”. 31

Acest gen de snobism are avantajul de a fi la îndemâna oricărui buzunar, inclusiv cel al aristocraţilor scăpătaţi sau al burghezilor zgârciţi. Şi invers, în zilele noastre, doar parveniţii şi miliardarii îşi mai pot permite să practice un snobism al vinurilor nobile.

Lucrurile nu au stat întotdeauna aşa, snobismul vinului cunoscând suişuri şi coborâşuri pe parcursul unei istorii foarte lungi – Trimalchio din romanul lui Petroniu nefiind, probabil, primul individ care i-a căzut victimă.

În secolul al XVI-lea, Anthony Rowley şi Jean-Claude Ribault menţionează, bunăoară, „voga vinului de Madeira[37] şi a soiurilor de muşcat”, specifică „unei elite europene, tentată să asimileze plăcerile vinului cu un simbol de cultură renăscută” şi, totodată, dispusă să plătească pentru ele de trei ori mai mult decât pentru vinul de Bordeaux. În secolul al XVII-lea, vinurile de Bordeaux, pe de o parte, şi englezii, pe de altă parte, au preluat ştafeta: „Scoţându-şi vinul din taverne pentru a-l comercializa într-un magazin de lux, «New Eating House», capul familiei Pontac mizează, încă din 1666, pe efectul snobismului locului asupra clientelei sale”. Un veac mai târziu,

37 Cunoscut sortiment de vin, existent în variante seci şi dulci, produs în insula portugheză Madeira (n. red.).

confirmând noul statut al vinului, Casa Christie’s oferă la licitaţie pentru prima oară preţiosul nectar: un vin de Margaux din *177 V2*.

Istoria acestui snobism nu este liniară. Se pare că în primele decenii ale secolului al XIX-lea la Paris lumea bea vinuri destul de proaste: neglijenţă faţă de vinurile din pivniţă, lipsă de sticle rare, carenţă de enologie, oricum ar fi, cert este că particularii şi restaurantele deopotrivă nu acordă suficientă atenţie calităţii produselor. Drept urmare, vinul de Bordeaux, cu câteva excepţii, este dispreţuit, iar vinul de Bourgogne nu este nici el mai bine cotat: în 1814, sticla de „château Margot” (sic) şi sticla de Romanée-Conti figurează la preţul de şase, respectiv opt franci, pe lista de vinuri a restaurantului Beauvilliers. În ochii snobului din epocă, „leu” sau dandy, cum i se spunea, soiurile de vinuri străine sunt cele care deţin palmaresul: celebrat de romantici, vinul de Rin se vinde cu zece franci sticla la restaurantul Les Trois Frères Provençaux, situându-se ca preţ sub vinul de Constance şi prestigiosul Tokay, care costă doisprezece, respectiv optsprezece franci sticla…

Dar situaţia se schimbă începând cu Monarhia din Iulie. În ierarhia valorilor, vinul de Bordeaux iese din obscuritate, accede din nou la glorie şi distincţie, înainte de a fi consacrat definitiv, în timpul celui de-al Doilea Imperiu, prin legea din 1855. Se conturează un gen de snobism pe care îl descrie şi Edgar Allan Poe în „Butoiul de Amontillado”, o nuvelă scrisă prin anii 1840, în care un aristocrat italian, Montresor, îl atrage prin acest mijloc pe duşmanul său, Fortunato, într-o capcană fatală: „Fortunato avea şi el o slăbiciune, deşi în alte privinţe era un om respectat şi chiar redutabil. Se fălea că se pricepea la vinuri”. Şi, când Montresor, ieşindu-i în cale dinadins, la un carnaval, îi povesteşte că tocmai a primit un butoi de Amontillado, „sau, oricum, un vin prezentat drept Amontillado”, Fortunato este imediat captivat: „Dar am îndoieli”, îi mărturiseşte Montresor. „Şi am făcut prostia de

a achita preţul în întregime, fără să te fi consultat. N-am reuşit să dau de dumneata şi mi-era teamă să nu ratez un asemenea chilipir.

— Amontillado!

— Am nişte îndoieli.

— Amontillado!

— Şi aş prefera ca ele să se spulbere.

— Amontillado!

— Dar, fiindcă eşti ocupat, voi apela la Luchesi. Are un simţ critic inegalabil. O să mă lămurească el.

— Aiurea! Luchesi nu e în stare să deosebească un Amontillado de un vin de Xeres.

— Şi când te gândeşti că se mai găsesc nătărăi care să susţină că în materie de gust Luchesi se compară cu dumneata!

— Hai să mergem.

— Unde?

— În pivniţele dumitale”.

Fără să ştie, Fortunato a declanşat mecanismul cursei în care va cădea curând. Prefăcându-se că se lasă greu înduplecat de insistenţele lui Fortunato, Montresor îl conduce până la urmă în adâncul imenselor catacombe ale palatului său, îi oferă pe traseu, ca să-l îmbete, o sticlă de Medoc, apoi „o butelcă de vin de Grâve”, şi profită, în fine, de starea de turmentaţie a acestuia pentru a-l lega cu lanţuri de peretele criptei şi pentru a-l zidi de viu înăuntru33.

Din păcate, Poe ştie despre ce vorbeşte: chiar dacă, spre deosebire de Fortunato, pasiunea lui pentru băutură nu are nimic de-a face cu snobismul, moartea i se va trage tot de la alcool, într-o seară de duminică, în octombrie 1849, când se va stinge din viaţă „răpus”, cum scria Baudelaire, „de *delirium tremens*, acest cumplit vizitator care bântuise deja prin creierul lui de vreo două ori” 34.

Îndeobşte, însă, snobismul se traduce printr-o creştere explozivă a preţurilor, aşa cum s-a întâmplat peste câteva decenii, când Edmond de Goncourt povesteşte, cu

uimire şi ironie, despre „cele patruzeci de sticle dintr-un anumit Château Margaux, care existau la Café Anglais, cu 25 de franci bucata” şi care „fuseseră băute de Gambetta”, marele om de stânga35. Supralicitaţia continuă, ba chiar se accelerează până la sfârşitul secolului: „Vreţi un rezumat al preţurilor pe care le pot atinge vinurile nobile?” întreabă pe atunci un jurnalist de la publicaţia *La Salle d manger et le Salon36*. „Acum câteva zile, un Heliogabal milionar a cumpărat, la o vânzare publică, vin Château Yquem din 1868 cu 75 de franci sticla”, iar „un negustor din Frakfurt-pe-Main i-a vândut unui american două sute de sticle de Johannisberg 1861, la preţul de 150 de mărci, adică 131, 25 de franci sticla”. 37

Acest gen de snobism şi nivelul de preţ aferent se vor menţine cam pe toată durata secolului XX. Menţionând preţurile care figurau pe meniurile marilor restaurante în veacul al XIX-lea, Jean-Paul Aron notează că „cifrele nu ne impresionează nicidecum: sunt cifrele noastre. În 1972, pe meniul excelentului restaurant Nicolás, vinul Romanée-Conti 1964 costă 120 de franci, iar Château-Lafite-Rothschild – 100 de franci. Cât ar costa, atunci, în localurile de lux? Mai mult decât dublu, uneori triplu. Regăsim sticlele de 25 de franci bucata ale lui Gambetta sau chiar ceva mai scump38”.

Între 1980 şi 1990, însă, snobismul vinurilor nobile şi preţurile celor mai prestigioase dintre ele vor cunoaşte o evoluţie spectaculoasă. Chiar dacă toate soiurile de vinuri selecte vor beneficia de creşterea explozivă, cel mai impresionant rămâne negreşit cazul vinului Romanée-Conti. Ce-i drept, acest vin fabulos de Bourgogne întruneşte toate condiţiile pentru a-l înnebuni de plăcere pe snob. Creată în secolul al XV-lea, denumită astfel după numele prinţului de Bourbon-Conti, care a cumpărat domeniul în 1760, podgoria Romanée-Conti este minusculă, măsurând doar 1, 8 hectare, şi din strugurii ei nu se poate produce decât un număr infim de sticle foarte mari, aproximativ şase mii pe an. Un alt detaliu important:

în principiu, sticlele nu sunt comercializate separat niciodată, ci în lăzi de câte douăsprezece, adică o singură sticlă de Romanee împreună cu alte unsprezece sticle cu vinuri de soi din Bourgogne. De aceea justificarea filantropică invocată de proprietari stârneşte cumva zâmbete indulgente: „Domeniul", explica Auber de Villaines în 2003, „a optat pentru acest mod de comercializare, care permite ca sticla de Romanee-Conti să fie abordabilă, oferind-o împreună cu alte vinuri selecte, dar mai accesibile, din aceleaşi vii". În realitate, această modalitate de vânzare accentuează raritatea şi, prin urmare, prestigiul fiecărei sticle. Rezultatul constă, fireşte, în valoarea excepţională a acestui vin, dar şi în preţurile care nu mai au nimic de-a face cu cele practicate în anii '70, nici, de altfel, cu preţurile celorlalte soiuri de vin, comparabile din punct de vedere calitativ. „Romanee-Conti", afirmă cu un lirism convenţional website-ul unui mare comerciant, „este cel mai venerat vin din lume, ceea ce face ca degustarea lui să provoace emoţii copleşitoare datorate splendorii lui inegalabile. Acest vin, care este ca o sferă perfectă, ce aminteşte de genialitatea lui Leonardo da Vinci, conţine totul". Cu o cotaţie pe măsură, evident: în anul 2007, un prim preţ de 7 517, 70 de euro pentru o sticlă din 2003, un preţ de 8 970, cu toate taxele incluse, pentru un vin din 2003 şi un preţ între 10 208 şi 10 719 de euro pentru o sticlă din 1999. Romanee-Conti este vinul cel mai scump din lume; în martie 2005, la New York, cu prilejul unei vânzări la licitaţie, şase sticle din 1985 a 1, 5 litri au fost adjudecate la 134 315 de euro. Cel mai scump şi, prin urmare, cel mai şic.

În concluzie, cu condiţia să fie putred de bogat, snobul nu va rata ocazia să îşi servească musafirii cu acest vin sau cel puţin să îi informeze că are aşa ceva în pivniţa personală.

LOCURILE CULTULUI

Prin anul 1765, la Paris apar primele restaurante, „care oferă publicului festinuri de-a gata, constând din

feluri de mâncare împărţite în porţii cu preţ fix”, explică Brillat-Savarin, care se minunează de această „instituţie absolut nouă, la care lumea nu a reflectat nicidecum îndeajuns” 39. De fapt, conceptul de restaurant va revoluţiona meseria culinară – care, potrivit autorului *Almanahului gurmanzilor*, Grimod de la Reyniere, nu a devenit artă decât începând de atunci –, dar şi liturghia mesei, oferindu-i, în sfârşit, un loc de cult de un standard superior, ceea ce nu era nicidecum cazul hanurilor şi al cabaretelor de până atunci. Dintr-odată apare şi un nou tip de snobism, care constă în a dejuna sau a cina în cutare restaurant, nu atât fiindcă acolo s-ar mânca bine, cât fiindcă este vorba despre un local la modă, un spaţiu select, pe care de aceea este important să îl frecventezi.

Geografia modei

Spre sfârşitul secolului al XVIII-lea, primele restaurante sunt cel mai adesea proprietatea bucătarilor-şefi care lucraseră până atunci în bucătăriile caselor princiare, cum a fost marele Beauvilliers, fost administrator gastronomic al contelui de Provence, care îşi deschide un local la Palais-Royal în 1782. Şi, logic, toate aceste saloane, unde se cinează la preţuri fixe, se înfiinţează în cartierul aristocratic dintre Luvru, Tuileries şi Palais-Royal, acolo unde se află clientela disponibilă şi înstărită căreia i se adresează, constituind astfel punctul de plecare al unei geografii a modei.

Aceasta se dovedeşte, într-adevăr, determinantă, însă schimbătoare, iar pe harta Parisului se poate urmări, an de an, de la sfârşitul secolului al XVIII-lea până la începutul secolului XX, succesiunea locurilor unde se cade să mănânci pentru a fi *fashionable* – fiecare punct de pe linie fiind simbolizat prin unul sau mai multe restaurante care sunt, la un moment dat, centrul atenţiei.

La Palais-Royal, în ultimele decenii ale veacului al XVIII-lea, „Beauvilliers” este cel care se impune. Timp de cincisprezece ani, afirmă Brillat-Savarin, a fost cel mai celebru restaurant din Paris, graţie luxului localului şi

flerului patronului în privinţa clientelei, fiecare mesean rămânând cu senzaţia că a fost recunoscut, onorat şi răsfăţat. Însă „Beauvilliers” are deja o concurenţă serioasă în împrejurimi. În timpul Revoluţiei Franceze, există întâi „Meot”, pe rue de Valois. Creat în 1791 de un fost bucătar de la palatul familiei de Condé, acest local unde, potrivit lui Goncourt, „Lucullus s-ar simţi ca acasă” 40, oferă o bucătărie rafinată într-un cadru de un lux strident, care atrage deopotrivă personalităţile din „Montagne” * şi noii îmbogăţiţi din republică. La Tuileries, există şi „Very”: mobilier de mahon, oglinzi de Veneţia, candelabre din bronz aurit, meniuri somptuoase. Calităţii excelente a preparatelor îi corespund frumuseţea localului, dar şi preţurile exorbitante care se practică acolo, după cum simte usturător şi Lucien, alias de Rubempré, unul dintre personajele cele mai snoabe (în mod tragic) din *Comedia umană*, cu prilejul primului său dineu în capitală. Intrând acolo „pentru a se iniţia în plăcerile Parisului” şi comandând „o sticlă de vin de Bordeaux, stridii din Ostende, un peşte, o potârniche, macaroane, fructe (...), s-a trezit din reverie (când a văzut) nota de plată, pe care a dat cei cincizeci de franci cu care îşi închipuia că va ajunge foarte departe în Paris. Acest dineu costa cât o lună din traiul său în Angoulême. De aceea a închis respectuos uşile acestui palat, gândindu-se că nu va mai pune piciorul acolo niciodată” 41.

În curând, axa modei se va deplasa înspre nord. În apropiere de Hale, întâi, pe rue Montorqueil, unde, „făcând vâlvă fiindcă este foarte mare, iar Parisul foarte snob” 42, restaurantul „Rocher de Cancale” devine locul de predilecţie al prinţilor ruşi şi germani, al lorzilor şi al milionarilor Bursei, fără a mai pomeni, bineînţeles, de toţi cei care vor să se arate în mijlocul acestei societăţi alese. Iată auspiciile sub care, după cum scrie Balzac, unul dintre clienţii fideli ai localului, „luxul gastronomic (...) în timpul Restauraţiei a fost împins pe cele mai înalte culmi43”.

De acum înainte, moda avansează inevitabil spre

marile bulevarde. „Very” apune – atmosfera deteriorându-se, socoteşte eroul unui roman de Bulwer-Lytton, din cauza „englezilor de prost-gust”. Restaurantul „Les Trois Frères Provençaux”, din galeria de Beaujolais, nu mai este frecventat decât de aristocraţia provincială, iar „Café des Mille Colonnes”, până nu demult celebru atât graţie clientelei, cât şi şarmului patroanei, „frumoasa ospătăriţă”, îşi închide porţile în 1824. Dar înfloresc noi localuri. Pe Boulevard des Italiens, apar „Café Hardy” şi „Café Riche”, una lângă alta şi suscitând un calambur care îi amuza mult pe dandy – „trebuie să fii foarte bogat ca să cinezi

În lb. franceză, „Munte”. Denumirea figurată a celor mai importante locuri din Convenţie, unde stăteau deputaţii de stânga, conduşi de Robespierre şi de Danton (n.tr.).

la Hardy, şi foarte îndrăzneţ ca să cinezi la Riche” 4. Există, apoi, „Tortoni”, „Café Anglais” unde, în 1867, cei trei împăraţi vor participa la un dineu antologic, al cărui meniu este expus şi azi cu veneraţie la „Tour d’Argent”. La „Café de Paris”, unde bucătăria este mediocră, dar decorul, somptuos, vine „«Leul» pe care îl cunoaşte toată lumea”, care „face paradă de dineul lui” şi care apreciază localul, „fiindcă îi oferă posibilitatea de a se grozăvi în ochii trecătorilor prin ferestrele de la parter” 44.

Abia în timpul celui de-al Doilea Imperiu şi, în special, după 1870, moda trece dincolo de Operă şi ajunge pe Champs-Élysées – chiar dacă, în acest perimetru, „Ledoyen” se afirmase deja de câteva decenii drept unul dintre restaurantele elitei –, ca apoi să traverseze Sena, înviorând atmosfera de la „Fayot”, pe rue de Tournon, de la „Lapérouse”, pe cheiul Grands-Augustins, de la „Café Voltaire”, în Place de l’Odéon, şi de la „Tour d’Argent”, unde faimosul Frédéric inventează, prin 1890, vestita reţetă de raţă în sânge, fiecare pasăre primind un număr care figurează pe un cartonaş înmânat celui care a mâncat din ea.

Pe rue Royale, „Maxim’s” îşi deschide porţile în 1893,

în ziua Premiului Dianei, lansat de unul dintre primii clienţi, tânărul Lebaudy, fiul magnatului din industria zahărului. După cum povesteşte José Roman în *Amintirile unui vânător de la* MaximY5, „tânărul Lebaudy a jucat un rol important în începuturile restaurantului, atât prin reputaţia lui mondială, cât şi prin prestigiul, dar şi prin generozitatea lui (...). Evident, nu trebuie mare lucru pentru a face ca un restaurant să fie la modă; este de ajuns să existe o mare personalitate, pentru ca întreaga înaltă societate să îi urmeze exemplul. De îndată ce dl Max Lebaudy a adoptat localul «Maxim's», «Maxinâs» a devenit în câteva zile locul de întâlnire al elitei pariziene". „Imediat, restaurantul face furori", confirmă Jean-Paul Aron: „prinţi în exil, filfizoni, regi incognito, oameni de lume, târfe şi curtezane de rang înalt, într-un cuvânt un fel de «Café Anglais» din 1835, un fel de Maison Dorée din 1850, dar de dimensiunea trenurilor rapide şi a pacheboturilor transatlantice". 4[38] întâlneşti acolo ruşi fabulos de bogaţi, maharajahi, argentinieni farsori sau americani blazaţi, ca acela care plătea o sută de franci-aur pentru un bucheţel de violete, dar şi mari aristocraţi francezi, cum erau, de pildă, membrii de la Gin Club, datorită cărora, afirmă José Roman, „Maxim's" a devenit prin 1900 „cel mai şic loc din Paris". „Aceşti domni (...) erau toţi membri ai Jockey Club, dar aproape toţi îşi petreceau cea mai mare parte din timp la «Maxim's» şi-i făceau reclamă activă localului. Ei sunt cei care au atras pe rue Royale nobilimea şi elita din întreaga lume". Cu prilejul primei lui seri ca vânător, chiar la începutul secolului, Roman îl zăreşte pe prinţul de Wales, care vine să ia masa cu marchizul de Breteuil, apoi pe Alteţa Sa Regală prinţul de Bavaria; i se semnalează că, în ajun, a venit Kronprinz cu două doamne... respectabile. Dar „vânătorul" întâlneşte acolo şi două demimonde, plus o regină a circului, „Pantera", primită cu o deferenţă exagerată. „Nu-mi venea să-mi cred ochilor. De unde să-mi

38 In lb. fr., hardi (adj.) înseamnă „îndrăzneţ" (n. tr.).

fi imaginat eu că există pe lume un restaurant într-atât de select, încât regii să poată veni să ia masa, fără să se înjosească, şi totodată într-atât de snob, încât îmblânzitoarele de animale să fie primite acolo cu tot atâta consideraţie…” 47

Ceea ce îi e specific clientelei restaurantului este extraordinara ei varietate, precum şi caracterul internaţional: ruşii domină înainte de revoluţia bolşevică, urmaţi îndeaproape de miliardarii americani şi de marii industriaşi europeni. Totuşi, în ciuda diversificării, „Maxim’s” va avea de suferit, începând cu Primul Război Mondial, din cauza afluxului masiv de noi îmbogăţiţi şi a prăbuşirii acelei „înalte societăţi”, care constituise până atunci baza clientelei localului. Jean Mauduit, în lucrarea consacrată acestui restaurant, ajunge chiar să vorbească despre decădere. „Discreţia specifică se resimte, eleganţa a coborât ştacheta” 48, rafinamentul cedând în faţa freneziei şi a unei anumite grosolănii. Dintr-odată, „renumele restaurantului «Maxim’s» decade, lumea bună, circumspectă, începe chiar să-l ocolească. Realitatea e că rişti să te ciocneşti acolo de orişicine, (…) de toată drojdia societăţii compozite din 1920 care, născută din război, nu are coeziune şi nicio existenţă autentică”. Odată cu criza din 1929, situaţia devine dezastruoasă, astfel încât restaurantul de pe rue Royale este pe punctul de a dispărea la începutul anilor ’30, înainte de a fi magistral relansat după 1934. Relansat graţie snobilor, de altfel, „Maxim’s” devenind, „într-o ţară în care piramida socială se fărâmiţează de la o zi la alta tot mai mult, locul unde o elită care nu există vine să îşi caute consacrarea” 49.

Ceea ce se diminuează în perioada interbelică este importanţa, până atunci decisivă, a situării geografice. Posibilităţile de transport, infinit mai simplu şi mai rapid, pe lângă faptul că transformă „elita” pariziană într-o elită formată din personalităţi de pretutindeni, determină în acelaşi timp o internaţionalizare a locurilor la modă şi a variantelor de snobism aferent, astfel încât nu este exclus

să călătoreşti până la capătul lumii pentru a gusta din preparatele culinare ale unui idol al modei, sau, invers, să aduci un asemenea specialist în gastronomie acolo unde are loc un eveniment, cum s-a întâmplat cu prilejul dineului organizat în februarie 2007 în onoarea celor patruzeci de *happy few* la „Mezzaluna”, din Bangkok, ceremonie la care au fost poftiţi, pe bani grei, cu toată recuzita, produsele şi vinurile, şase dintre cei mai mari maeştri bucătari francezi, plus o italiancă şi un german.

De acum înainte, locul propriu-zis nu mai contează. Alte elemente capătă importanţă: clasamentul şi stelele, recomandările în regim de „telefon-fără-fir” şi, mai ales, dificultatea de a face rost de o masă…

STRATEGIILE MALTHUSIANISMULUI

Snobul, care ţine morţiş să fie băgat în seamă, este ahtiat după raritătţi, atât în privinţa mâncărurilor, cât şi a locurilor unde le poate savura. Caracterul „excepţional” poate fi organizat şi planificat de minune, devenind unul dintre ingredientele majore ale succesului. Pe acest plan, evoluţia, atâta cât există, se înregistrează eventual la nivelul rafinamentului crescând al modalităţilor de selectare.

Cea mai rudimentară modalitate de selectare depinde de tarifele practicate: restaurantul „Mezzaluna” cerea, pentru incredibilul dineu organizat în februarie 2007, nu mai puţin de 25.000 de dolari de persoană; la un nivel mai puţin anecdotic, aşa au reuşit nişte restaurante ca „Maxim’s” sau „La Tour d’Argent” să-şi păstreze mereu standingul şi reputaţia în ochii magnaţilor (şi, prin urmare, în ochii snobilor) din lumea întreagă. Dar există şi alte mijloace de a-i atrage pe snobi.

Cea mai eficace metodă este limitarea strictă a accesului. Unul dintre cele mai cunoscute exemple ale acestei practici este, desigur, „Lipp”, de pe bulevardul Saint-Germain din Paris. Înfiinţată în 1880, această braserie rămăsese, timp de câteva decenii, un restaurant apreciat, dar fără pretenţii speciale, îndeosebi de ordin

culinar, meniul limitându-se intenţionat la câteva feluri de mâncare simple şi săţioase: varză călită, picior de porc umplut, hering à la Bismarck şi millefeuille cu vişinată. Dar, brusc, beneficiind de voga cartierului Saint-Germain-des-Prés, „Lipp” devine, începând cu anii ’50, un loc special, având în vedere că, pentru a mânca acolo, este obligatoriu ca patronul să te accepte. „Problema pe care o avea de rezolvat Roger Cazes nu era simplă”, povesteşte unul dintre istoricii localului, Jean Diwo. „Din ce în ce mai numeroasă, o anumită categorie de parizieni cărora li se mai alăturau, în anumite condiţii, diverşi provinciali şi străini, agreau «Lipp». Secretul succesului era însăşi compoziţia clientelei tipice. Aceasta s-a format (…) în creuzetul cartierului artiştilor, al scriitorilor şi al mondenilor. Clientela trebuia să-şi păstreze compoziţia pe care o dorea, împiedicând astfel amestecul nedorit al unor intruşi, curioşi sau voyeuri. Şi cum, pe de altă parte, problema nu era să umpli sala (braseriei «Lipp»), ci să ştii pe cine trebuie să refuzi, răspunsul s-a impus de la sine. În primul rând, (…) nu poţi rezerva o masă50”; apoi, eşti filtrat la intrare de patron, care, fără niciun pic de amabilitate, face pe maestrul de ceremonii. Ca să mănânci acolo, trebuie, aşadar, să te duci personal, să treci prin redutabilul turnichet, să înfrunţi privirea ascuţită a ospătarilor şi a clienţilor aflaţi deja la mese, şi să rişti un refuz, cu umilinţa de rigoare în public, care se va traduce prin formula consacrată şi fără apel, „o oră de aşteptare… cel puţin” – ceea ce înseamnă că patronul nu te consideră corespunzător nivelului localului său, că nu există nici cea mai mică intenţie de a fi primit acolo, nici chiar peste două ceasuri, şi că nu-ţi mai rămâne decât să încerci în altă parte, la „Cafe de Flore” sau la „Drugstore Saint-Germain”. Patronului, explică Diwo, „îi place să întreţină floarea snobismului care face să sclipească braseria lui” 51.

Strategia Lipp înseamnă tocmai această metodă de a alege clienţii după figură, dar în funcţie de o artă a bunelor

maniere, care este, în ultimă instanţă, „adevărata cheie de boltă a localului”, având în vedere că astfel o braserie obişnuită a putut deveni epicentrul unui anumit snobism parizian şi internaţional.

„Cine spune «selecţie» spune «snobism»”, constată Jean Diwo (şi viceversa, după cum se ştie). „A fi de-al casei la «Lipp» reprezintă o etichetă de calitate (…). Cel socotit vrednic de această denumire controlată – Oh, şi câţi încă! – ţine la ea mai mult decât la decoraţii. Dacă i s-ar cere (unui asemenea privilegiat) să aleagă între «Lipp» şi Jockey Club, nu ar pregeta nicio secundă, fiindcă nu ar putea concepe ca să nu mai aibă niciodată dreptul să intre în braserie. Asta înseamnă, aşadar, snobismul Lipp52”.

Snobismul „presupune acceptarea de bunăvoie a unor reguli speciale53”, dintre care unele nu comportă vreo excepţie sau vreo derogare. Astfel, „simpla rostire, chiar şi în şoaptă, a cuvântului «Coca-cola» ar putea aduce excluderea pe viaţă”. O singură persoană a avut odinioară dreptul de a bea aşa ceva în braserie, Françoise Sagan, care nu avea voie să bea nimic alcoolic şi care trebuia, se povesteşte, să vină cu sticla de-acasă şi să-şi umple paharul pe sub masă, „ca nu cumva cineva să observe această practică abominabilă” şi să aibă proasta idee de a o imita. „În măsura în care Roger Cazes a reuşit să îşi convingă clienţii că a lua dejunul sau cina la el este o mare onoare pe care ţi-o acordă, nimănui nu-i trece prin minte să comenteze regulamentul sau să solicite vreo favoare”. 54

Astfel, clientul bine-văzut va beneficia, poate, de anumite privilegii, cum ar fi avantajul de a obţine o masă în cele mai selecte spaţii ale localului, aproape de calorifer şi, poate chiar aproape de tejghea, prestigioasă masă nr. 1, care îi plăcea lui François Mittenând, unul dintre clienţii de marcă ai braseriei. Şi, invers, clientul care nu este bine-văzut riscă să fie ostracizat în salonul din spate, poreclit „purgatoriul”, ba chiar şi la primul etaj, „etajul blestemat” 55, care pentru „muşteriii braseriei «Lipp» este asemenea

iadului pentru cucoanele filantroape” 56. Snobismului de bază (a fi primit la masă) i se adaugă diverse forme subsidiare care, odată ce ai acceptat principiul, ar putea să se înmulţească la infinit. Să mai observăm că această cartografie a rafinamentului monden există, de la înfiinţare, la „Maxim’s”: în „sala mare”, imediat în dreapta, cele cinci mese numerotate de la 16 la 20, alcătuiesc ceea ce se numeşte „bancheta regală”; prin 1900, ea era rezervată prinţului de Wales, viitorul Eduard al VII-lea, înainte de a deveni locul ducelui de Windsor, apoi al lui Aristotelis Onassis57.

La „El Bulli”, localul cu trei stele în ghidul *Michelin*, începând cu anul 1997, restaurantul legendarului Ferran Adnă, strategia este la fel de subtilă, ceea ce confirmă faptul că acest bucătar în mare vogă este totodată (şi poate în primul rând) un *businessman* extrem de priceput. Un om de afaceri care, înţelegând mecanismul snobismului, face în aşa fel încât orice doritor să ştie cât de dificil este să obţii o masă la el, în acest Bayreuth al noii arte culinare. Nimeni nu ignoră, prin urmare, în microcosmul ultramonden al clienţilor potenţiali, că „El Bulli” primeşte anual aproximativ opt mii de cereri din întreaga lume, că doar trei mii de aleşi vor avea onoarea fabuloasă de a pătrunde în supremul sanctuar şi că încă din ziua în care „El Bulli” începe să primească rezervări, adică 15 ianuarie în fiecare an, în trei ore capacitatea restaurantului este deja ocupată pentru cele şase luni de funcţionare. „A gusta din preparatele noastre”, declară Ferran Adnă, „este un lucru meritoriu”. Inclusiv pe plan material, din moment ce, pentru a ajunge din cel mai apropiat sat, trebuie să străbaţi un drum lung, care şerpuieşte printre colinele abrupte din Costa Brava. Asta, da, aventură! Şi, în fond, oricum, este mai palpitant să te duci să iei cina în oraş, ca toată lumea. Unii candidaţii, se spune, ajung chiar să întocmească scrisori de motivaţii, pentru a avea şansa de a fi primiţi în local şi plăcerea de a-şi goli portofelul ca să guste dintr-un sorbet prăjit la

grătar, fondante cu parmezan, cremă caramel cu ulei de dovleac ori nuga cu alge.

„Şi cum rămâne cu gastronomia în toate astea?”, se întreba Robert Courtine în 1970. „Gastronomia se conforma modei, iar moda se conforma snobilor” 58 sau viceversa. Cu alte cuvinte, se repetă istoria cu oul şi găina.

Capitolul XIII TURF, LAWN, GREEN*

Vai! exclamă ucenicul snob pus în scenă de Jacques Boulenger, în ajunul Primului Război Mondial, „Vai! Unde sunt vremurile când practicarea snobismului nu cerea decât eforturi, cum s-ar spune, intelectuale?! Odinioară, (snobismul) necesita grijă, sârguinţă, discernământ în toaletă şi respectarea maeştrilor, dar nicidecum muşchi dubli. Ferice de snobii de altă dată! Viaţa lor se desfăşura fără violenţe între «Cascade» şi «Cafe Anglais» (...): să-ţi plimbi în acele locuri selecte hainele bine croite, să cunoşti pe cine trebuie şi să-i sfidezi pe ceilalţi, da, catehismul monden nu le prescria alte îndatoriri mai drastice. Astăzi, te obligă la munci manuale: un bărbat modern trebuie să-şi lucreze corpul şi să dobândească un renume cu sudoarea frunţii. Căci sportul a devenit obligatoriu”. 1

Din fericire, îl consolează profesorul său, foarte avizat în privinţa caracterului iezuit al snobismului, te mai poţi aranja făcând compromisuri cu virtutea: tot ce contează este să induci în eroare. „Căci adevărata superioritate a îndatoririlor mondene faţă de îndatoririle morale constă în faptul că primele nu necesită supunerea spiritului, ci doar a trupului. (Obligaţiile mondene) dictează să pari a fi, nu să şi fii; virtutea mondenă înseamnă să păstrezi mereu aparenţele prescrise. Sporturile acestea pe care voi, snobii, le detestaţi, n-aveţi

* „Turf”, „peluză”, „gazon” – în lb. engl. În orig. (n.tr.).

decât să continuaţi să le urâţi fără remuşcări, cu condiţia să lăsaţi, însă, impresia că vă plac la nebunie, şi nici nu este nevoie să excelaţi în exersarea lor, nici chiar, poate, să le practicaţi de fapt, atâta vreme cât reuşiţi să

faceţi figură de sportiv şi să vă arătaţi la reuniunile mondene sub aspectul adecvat”. 2

Acest dialog imaginar (deşi realist) aminteşte în primul rând, cu eleganţă, un aspect bine-cunoscut al snobismului: situarea la nivelul aparenţelor, al simulacrelor, dacă nu chiar al fanfaronadei. Dar totodată semnalează un moment important din istoria snobismului: apariţia unor noi moduri de petrecere a timpului liber care, fiindcă sunt rezervate iniţial elitei care dispune de răgazul şi de banii necesari pentru a le practica, vor genera, de asemenea, un snobism specific. Căci, pentru a aparţine acestor elite, pentru a fi asemenea lor sau pentru a lăsa o asemenea impresie, trebuie să faci ca ele, să adopţi codurile lor, dar şi pasiunile şi ocupaţiile lor în timpul liber; de unde şi un snobism inedit, a cărui epocă de aur nu va avea, ce-i drept, decât o durată relativ scurtă, din moment ce va tinde să se marginalizeze, atunci când modalităţile de petrecere a timpului liber amintite se vor populariza pe parcursul secolului XX, iar ceea ce până nu demult era privilegiul distinctiv al celor înstăriţi va ajunge să se banalizeze.

Un tipar pe care îl regăsim, de altfel, aproape identic, în cazul unei ramuri desprinse din marele arbore al sportului, automobilismul.

CÂND SPORTURILE ERAU ŞIC

Până la sfârşitul veacului al XVIII-lea, în afara Angliei, sportul în sensul modern al termenului nu este cunoscut. Activităţile fizice, cum ar fi vânătoarea, echitaţia, scrima, nu sunt privite ca sporturi, neavând conotaţii ca spiritul ludic şi atitudinea dezinteresată, ci fiind considerate mai degrabă exerciţii cu utilitate practică, militară sau mondenă imediată. Cuvântul însuşi, *sport*, este relativ nou: în 1810, un aristocrat german consideră că este intraductibil, în aceeaşi măsură ca termenul *gentleman*, iar în 1844, un altul constată că „noi nu avem un cuvânt pentru aşa ceva” 3. În Franţa, se pare că *sport* este întâlnit pentru prima oară într-un text scris în

1828, când un cronicar de la publicaţia

Journal des haras afirmă că echivalentul „cuvântului *sport* (…) nu există în limba noastră” 4. De fapt, termenul nu se răspândeşte decât începând cu a doua treime a secolului al XIX-lea şi are întotdeauna o conotaţie britanică, chiar dacă unele dicţionare tind să atenueze şocul acestui împrumut lexical, indicând că vocabula englezească provine din franceza veche, *deport* sau *desport*, care însemna „plăcere, amuzament”. Dar asta nu păcăleşte pe nimeni, mai ales că situaţia este aceeaşi şi pentru activitatea pe care o desemnează: în Franţa, exact oraşele marcate de o puternică prezenţă britanică sunt locurile unde se dezvoltă, începând din 1850, primele societăţi de canotaj, primele cluburi de golf, de tenis sau de fotbal.

În spatele sportului, în spatele interesului pe care îl suscită, există, desigur, şi alte motivaţii. Astfel, explică Monique de Saint-Martin, sporturile au fost, probabil, în anii 1880, pentru aristocraţii definitiv izgoniţi din prim-planul politicii, mijlocul „de a pune în evidenţă dispoziţiile şi valorile tradiţionale legate de statutul lor, gustul pentru risc, cultul bravurii şi al aventurii, uneori şi al originalităţii, marcând totodată ceea ce îi diferenţiază de burghezi şi de parveniţi” 5.

Dar există, de asemenea şi mereu, Anglia. Este, de altfel, ceea ce tânărul Maurras îi reproşează lui Pierre de Coubertin într-un articol apărut cu doi ani înainte de primele Jocuri Olimpice, „Internaţionala sportului”: jocuri internaţionale? Dar *internaţionale*, obiectează Maurras, „înseamnă englezeşti, în franceza noastră neaoşă. Orice internaţionalism, orice cosmopolitism reprezintă, aproape cu certitudine, o deghizare pentru anglomanie. Ce este, mă rog, viaţa cosmopolită, dacă nu modul de viaţă englezesc? Este modul de viaţă englezesc imitat în mod stupid. Vecinii noştri de peste Marea Manecii au darul de a rămâne egali cu ei înşişi, cutreierând, iarnă şi vară, prin Engandin şi Umbria, prin Sicilia şi pe Coasta de Azur. Sunt imbatabili;

niciun aer străin nu le influenţează în vreun fel modul robust de a fi şi de a concepe viaţa, însă maimuţoii lor jalnici din Franţa şi din Rusia îi imită în toate, dar în asta nu. Amărâţii au iluzia că (…) îşi îmbogăţesc spiritul, că îşi rafinează sensibilitatea sufletească. În realitate, nu fac decât să se supună revistelor londoneze care dictează tendinţele modei. Lucrul acesta este foarte vizibil în domeniul sportului. (…) o etichetă britanică este indispensabilă, se pare. Iată, oricum, opinia universului sportiv". Fără anglomanie, consideră Maurras.

Coubertin ar fi avut, totuşi, o frumoasă carieră. Din păcate, nu a ştiut să reziste în faţa „acestui snobism modern, preferând să i se ralieze" 6.

Dar Coubertin se burzuluieşte şi contestă furios acuzaţia: „Ni se repetă în fiece clipă că suntem anglomani convinşi. Nu este aşa; căci, în afară de micul grup de gomoşi parizieni, care se fandosesc susţinând că nu poartă decât lenjerie spălată la Londra, este suficient ca o modă să vină de dincolo de Canalul Mânecii pentru ca imediat să trezească diverse susceptibilităţi «patriotice» în presă şi în opinia publică". 7 În 1900, într-un articol consacrat psihologiei sportului, Coubertin reia aceleaşi teme, subliniind că „mulţi habar n-au nici acum că monopolul britanic a luat sfârşit"; astăzi, susţine baronul, „sportul a intrat în moravurile tineretului care nu «îşi spală rufăria la Londra» şi nici măcar nu îşi pune problema că, practicând exerciţiile lui preferate, ar împlini cumva vreun gest tipic anglomaniei sau snobismului" 8. Contează prea puţin cine are dreptate dintre cei doi, Maurras sau Coubertin, în privinţa persistenţei dominaţiei engleze. Căci, chiar dacă monopolul a luat sfârşit, subzistă snobismul, care, după cum am mai menţionat, în Europa şi, mai ales, în Franţa, era indestructibil legat de anglomanie. Încă o dată, aşadar, nu se pune problema să propunem o explicaţie unică şi definitivă, nici să nu vedem doar ceea ce ne convine, pretinzând că snobismul ar fi antrenat automat un avânt al activităţilor sportive în cursul celei de-a doua jumătăţi a

secolului al XIX-lea: lucrurile sunt, evident, mai complexe. Dar ar fi o naivitate şi, sincer vorbind, o eroare, să credem că snobismul nu a avut, totuşi, o contribuţie în domeniu, după cum însuşi Coubertin nu se sfia să recunoască.

Iniţial, moda sportului se mărgineşte cumva la interesul pentru cai, cursele de hipism şi „turful”: o modă limitată, aşadar, şi fragilă, atât de fragilă, încât atunci când celebrul Lord Seymour, unul dintre fondatorii selectului Jockey Club, decide în 1842 să renunţe la curse şi să îşi vândă faimoasele grajduri cu cai de curse, mulţi se gândesc că s-a isprăvit definitiv cu această îndeletnicire: „Sportul”, declară atunci publicaţia *La Modey* „trece înapoi Canalul Mânecii; nu s-a putut naturaliza la noi”. 9

Dar faptele vor contrazice opinia jurnalistului. Pasiunea curselor de cai va supravieţui retragerii Lordului Seymour şi multe alte sporturi se vor aclimatiza curând în Franţa, precum şi în restul Europei. Sporturi care rămân deocamdată rezervate unei mici elite, de unde şi persistenţa acestei fragilităţi: în 1897.

Coubertin constată astfel că „de zece ani, atletismul a cunoscut nenumărate vicisitudini, nenumărate blocaje; a existat uneori un entuziasm exagerat, dar cel mai adesea au apărut descurajări nejustificate”. Nici canotajul, nici tenisul de câmp, nici boxul, nici crosul nu au fost scutite de neajunsuri temporare; „maeştrii de manej, profesorii de scrimă şi de gimnastică se plâng necontenit de concurenţa pe care le-o face ciclismul: clientela lor se împuţinează…” 10

De aici, orice ar spune restauratorul spiritului olimpic, rezultă şi permanenţa unui incontestabil snobism: căci ceea ce îi interesează îndeobşte pe sportivi, fie ei *sportsmen* sau *sportswomen*, este mai puţin lucrul în sine, cât spectacolul, mai puţin ideea de a face sport, cât plăcerea de a se arăta în public şi de a profita de ocazie pentru a-şi pune în valoare eleganţa.

Ceea ce contează în primul rând este *să te arăţi* în timp ce practici un exerciţiu fizic sau, pur şi simplu, să îi

priveşti pe cei care fac aşa ceva. Pentru nobili, notează Monique de Saint-Martin, sporturile „se înscriu într-adevăr, asemenea întrunirilor mondene, baluri, dineuri, serbări, serate, raliuri etc., printre activităţile (…) care fac posibile întâlnirile selecte” 11. De unde şi apariţia unor locuri *ad hoc*, unde sporturile şi mondenităţile se combină, uneori până la a se confunda.

Aşa se întâmpla, pe vremuri, în ce priveşte cursele de cai. În timpul lui Ludovic al XVI-lea, un public considerabil, unde figurau principalii reprezentanţi ai înaltei aristocraţii, se reunea deja pe câmpia Sablons; în perioada Restauraţiei, reuniunile oficiale aveau loc pe Champ-de-Mars, familia regală catadicsind uneori să asiste, stând într-un pavilion construit special pentru ea, aproape de sosire. „Dar amatorii (de hipism), dandy-ii, cei care se făles cu eleganţa lor autentică” 12 se întâlnesc de obicei în Bois de Boulogne, la rondul Mortemart; în curând, atrăgând toată protipendada pariziană, câmpul de curse de la Auteuil îi va lua locul. În Germania, de asemenea, la Doberan, o plajă aristocratică pe malul Mării Baltice, unul dintre locurile de întâlnire favorite ale nobilimii înstărite din Mecklenburg, sunt inaugurate în 1822 primele curse de cai pursânge. „De atunci”, constată peste o jumătate de veac publicaţia *Annuaire de la noblesse*, „cursele de la Doberan, care au loc spre sfârşitul lui iulie, rămân unul dintre cele mai urmărite şi cele mai selecte evenimente de gen”. Însă toate aceste manifestări continuă să fie dominate, încă o dată, de dorinţa de imita ceea ce se întâmplă la Epsom: de a semăna cât mai mult posibil cu idealul englezesc.

Calul şi echitaţia zilnică determină, de asemenea, anumite perimetre unde lumea bună se întâlneşte la ore fixe: la Paris, este Bois de Boulogne care, dimineaţa, constituie destinaţia preferată a privilegiaţilor şi a celor care visează să se numere printre ei; în acest măreţ teatru al snobismului monden, povesteşte Gyp în *Sportmanomaniay* un roman publicat în 1898, se ciocnesc

şi se sfidează din priviri noul îmbogăţit şi „parvenitul”, individul „superşic” şi veneticul necioplit, „floarea elitei” şi „impostorul”. Pentru toţi, sportul în general şi echitaţia în particular sunt pretexte, dacă nu chiar alibiuri.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, sporturile nou apărute suscită la rândul lor crearea unor locuri de întâlnire adecvate. Clubul patinatorilor, înfiinţat în 1872 de marchizul de Mornay şi prinţul Murat, Yacht Club de France sau Sporting Club, fondat de ducele de Fitz-James, par un fel de vlăstare ale clubului jocheilor – Jockey Club, înfiinţat la începutul Monarhiei din Iulie pentru a încuraja dezvoltarea creşterii cailor şi sporturile ecvestre. În *Bottin mondain* din 1906, o jumătate de pagină este consacrată Academiei sporturilor, al cărei sediu este situat în Place de la Concorde, la numărul 6, o academie prezidată de prinţul Pierre d’Aremberg şi care reuneşte „patruzeci de sportsmen”, printre care baronul de Coubertin, baronul de Rothschild, prinţul Murat şi ducele de Brissac.

La un nivel mai puţin instituţional, primul club de tenis parizian – „Cercle de l’ale Puteaux” – este descris de contesa Sesmaisons drept un loc select, unde domneşte „o simplitate relativă, de bonton, care nu face decât să accentueze deosebit de plăcuta impresie că te afli într-o companie de calitate” 13. De altfel, plusează un ziarist în 1905, unde să găseşti o societate mai aleasă? „Bacul traversează neîncetat de la un mal la celălalt, aducând, în această insuliţă aristocratică, elita societăţii pariziene”. 14 Clubul a devenit, constată în acelaşi moment un alt observator „cel mai elegant loc al parizienilor care au timp de pierdut. În fiecare zi, de la trei la şapte, lumea bună venită aici joacă un pic tenis, cleveteşte enorm, dar mai ales se întrece în toalete elegante. Doamna de Singer invita acolo, în ultima vreme, elita societăţii franco-americane la un *five-o clock tea*. (Protipendada) vine aici ca să se arate, ca să primească oaspeţi, ca să bea băuturi sofisticate în liniştea unuia dintre cele mai frumoase decoruri cu putinţă” 15.

Este perioada când automobilul deocamdată gângav şi considerat mai degrabă un sport decât un mijloc de transport generează şi el acest gen de reuniune de prestigiu.

Şi, ca şi cum toate aceste sporturi nu ar fi fost de ajuns pentru a satisface nevoia de mondenităţi, se inventează chiar şi jocuri noi, ca de pildă „gimcana”, al cărei obiectiv este exact îmbinarea unor exerciţii fizice moderate cu o practică intensivă a relaţiilor sociale, după cum recunoaşte cu mândrie cel care este codificatorul şi marele preot al acestui tip de amuzament, André de Fouquières. Gimcana sau triatlonul snobului. Iată, notează Fouquières, „numele exotic al unui lucru foarte parizian şi modern”, constând în a practica în aer liber, în sânul „unui cerc monden relativ restrâns”, o serie de jocuri elegante „care amintesc deopotrivă de sport şi de cotilion” 16.

Denumirea acestui „cotilion sportiv” indică originea lui: tot englezii l-au inventat, în India, pentru a se distra, imaginând o serie întreagă de probe şi jocuri practicate, în general, călărind pe ponei: cursa cu lingura, în care fiecare călăreţ, dotat cu o lingură în care se află un ou, încearcă să ajungă primul la destinaţie fără să spargă oul: cursa cu cartofi, cu batista, cu chipiul, cu lămâia, cu purcelul sau cursa cu haina, în care „concurenţii vor merge în galop până la o masă, vor lua de-acolo o haină pe care trebuie să o îmbrace, vor încăleca la loc şi vor trece peste un obstacol. Câştigă cel care ajunge primul îmbrăcat corect”. Gimcana se mai poate practica mergând pe jos, cu bicicleta, chiar şi cu automobilul, însă călare pe ponei pare varianta cea mai rafinată şi cea mai căutată: „Se joacă în mod strălucit la Clubul de Polo, unde preşedinte este ducele de Bisaccia şi unde se fac remarcaţi în mod deosebit: domnii Malet, marchizul de Villaviéja, domnul de Yturbe, domnul Maurice Raoul-Duval, domnul de Escandou, contele Abbatucci, domnul Bischoffsheim, contele de Cartagena, ducele de Guiche, domnul J. Bertin, căpitanul Jaubert, contele de Madre, contele de Jaucourt,

baronul R. de Langlade etc”. 17

Contează să te arăţi acolo unde trebuie, dar şi să fii bine îmbrăcat, ceea ce determină în epocă o distincţie semnificativă între sporturile „elegante” şi cele care nu primesc acest epitet, cu precizarea, pe care o aduce romancierul Henri Duvernois într-un articol consacrat „Eleganţei în sport” 18, că totul depinde de maniere, chiar dacă principalul este să fii elegant atât ca vestimentaţie, cât şi ca ţinută. „Un iahtman neelegant este de neiertat”, la fel cum ar fi şi un călăreţ îmbrăcat neglijent: „Sportivul care îşi înfundă pe cap până la urechi o pălărie demodată, care îşi pune o redingotă veche şi un pantalon ponosit, care îşi îndeasă tălpile în scările şeii, este, oricât de bine ar sta pe cal, o figură destul de jalnică. Va avea, credeţi-mă, acelaşi insucces ca amărâtul, gârbov în şa, care se leagănă pe cal şi pe care doi snobi săpuniţi de Forain îl ocoleau intenţionat: «Hai să ne prefacem că nu l-am recunoscut! Prea urât călăreşte!»” 19

Acestea sunt, de altfel, potrivit lui Duvernois, cele două aspecte inevitabile ale problemei: „Sportul trebuie, aşadar, să fie elegant, dar fără să degenereze în snobism”. 20 Dar putem oare, într-adevăr, să separăm sportul de snobism şi să uităm că, în mare parte, tocmai din snobism se întâmplă ca sportivul să se preocupe atâta de eleganţă?!

De fapt, notează Octave Uzanne în 1910, exact pentru a da frâu liber demonului toaletelor şi al rafinamentului „pariziencele din aceste timpuri” se arată atât de ahtiate după asemenea sporturi care, dacă ar fi să-şi asculte glasul inimii, nu le-ar interesa câtuşi de puţin. „Pentru majoritatea femeilor”, explică el de pildă, „vânătoarea nu este decât un pretext ca să se îmbrace cu un costum adorabil, în genul taiorului cu croială englezească, menit să le transforme în dulci eroine de operetă: cizme sau jambiere, tunică din velur mulându-se pe forme, cămaşă bărbătească, caschetă cu egretă şi, peste toate, o cartuşieră la centură, o carabină în bandulieră (…). Există enorm de multă poză, trebuie s-o

spunem, în majoritatea sporturilor contemporane”. Pe scurt, „orice sport devine, pentru pariziencele contemporane, mai mult un pretext plauzibil de travestiri decât o vocaţie fizică: suprimaţi amazoana, adio şi calul. Confiscaţi costumul special de automobilist, de pilot, care este în formare, de biciclist, de vânător, de scrimer, toate adaptate pentru ele, şi s-a zis definitiv cu sporturile practicate de femei” 21.

A fi sau a nu fi elegant? În 1926, Marcel Boulenger, în eseul său despre *Moravurile zilei12*, constată că de acum înainte, având în vedere că sporturile nu mai sunt toate elegante şi nici suspecte de snobism, putem prin urmare să „le clasăm în două grupe: sporturi elegante şi sporturi care le rămân oamenilor de rând23”. Şi întrebarea va rămâne multă vreme esenţială în ochii unei anumite categorii sociale, printre alţii fiind vorba aici despre cei care, dornici să dobândească un cod al bunelor maniere, pe care nu le au încă la degetul cel mic, formează masa de cititori a manualelor de politeţe.

Lumea bună nu face sport din pasiune, ci pentru a se conforma, cât mai şic cu putinţă, cerinţelor unuia dintre codurile înaltei societăţi.

DESNOBIZAREA

În ajunul Primului Război Mondial, lucrurile sunt clare: există o legătură, nu exclusivă, desigur, dar destul de strânsă, între sport, distincţie, snobism şi anglomanie. Este ceea ce constată şi Octave Uzanne în 1910: „Încetul cu încetul, deşi cu timiditate încă, sporturile în aer liber au pătruns în moravurile mondene, unde s-au impus printre regulile lucrurilor de bonton şi «ultraşic». Niciuna dintre femeile care ţin la viaţa elegantă, dornice să îşi păstreze rangul cu corectitudine şi să fie remarcate, nu trebuie să omită să înveţe, pe rând, să conducă, graţios şi sigur, trăsura sau maşina… şi în curând aeroplanul, să practice călăria cu pricepere, să meargă pe bicicletă cu agilitate, să patineze ca o poloneză, să vâneze impetuos ca Diana, să facă scrimă cu mişcări suple ca italienii şi să cultive mersul

pe jos conform principiilor austere ale atleţilor viguroşi. Moravurile englezeşti, atât de diferite de ale noastre şi care acordă o mare însemnătate exerciţiului corporal, se infiltrează tot mai mult în aristocraţia noastră socială…” 24

Dar mişcarea contrară capătă deja amploare; banalizându-se, sporturile tind să piardă din creditul de care se bucurau în rândul celor care nu vedeau în ele decât un mijloc, printre altele, de a se distinge de mase. Desigur, această democratizare nu va atinge toate sporturile, nici simultan, nici în acelaşi mod: de unde şi dăinuirea unor insuliţe de rezistenţă, adică de sporturi care scapă, durabil sau nu, de procesul de „desnobizare”.

„Aproape că nu-mi vine să cred azi”, recunoaşte Pauline de Broglie în *Amintirile* sale, dar, de fapt, „în 1904 se considera elegant să mergi la Velodromul de iarnă, în galeria de vehicule de pe Champ-de-Mars, pentru a vedea cursele de biciclete în urma antrenorilor pe motociclete. Era o groază de lume!” Doamna de Rochetaillee, soacra extrem de bogată a fratelui ei, „închiria cu câteva zile înainte o lojă de prim rang lângă pista curbată ca marginile unei imense chiuvete. Te uitai la amărâţii de ciclişti care se învârteau ceasuri întregi cu nasul în bluzonul de piele al antrenorului, într-o horă infernală, prin praf şi într-un vacarm de duduituri neîntrerupte! Câţiva tineri din înalta societate erau înscrişi printre cicliştii participanţi la cursă. Îmi amintesc că am văzut în program numele unuia dintre fiii lui Eugène Melchior de Vogüé, sub pseudonimul transparent de Pierre Devoque” 25.

Uimirea memorialistei vine din faptul că un lucru care i se părea şic şi de mare rafinament la începutul secolului îi lasă impresia, după şaizeci de ani, că a fost ceva mai degrabă vulgar, dacă nu chiar de un gust îndoielnic. Şi, de fapt, episodul relatat de ea se situează exact înainte de declanşarea mişcării de recul a fenomenului pe care Eugène Giraudet îl numeşte în epocă „snobismul pedalei”.

Un fenomen care va dura circa treizeci de ani, între 1880 şi 1910. Înainte de 1880, când bicicleta este abia la începuturile ei, snobismul o ignoră; snobul nu este niciodată un pionier, niciun erou sau un acrobat; snobul este un imitator.

După această dată, lucrurile se schimbă. Ciclismul iese din timpurile eroice în jurul anului 1890, odată cu inventarea „bicicletei cu siguranţă", dar ea rămâne un obiect de mare lux – o „Rover" costă în jur de cinci sute de franci, ceea ce le rezervă doar privilegiaţilor plăcerea de a o folosi. În 1884, publicaţia *Revue vélocypédique* estimează la patru mii numărul bicicletelor din Franţa. Şi, astfel, snobismul îşi va putea găsi un obiect select în utilizarea „reginei bicicletelor", cum o numeşte Pierre Giffard într-un eseu apărut în 189126. „Este şic? Nu e şic?" se întreabă, chipurile nedumerit, autorul în capitolul-cheie al cărţii sale… În realitate, răspunsul este mai mult decât evident. Da, este şic, de trei ori *şic*. „Cunosc diverşi prinţi tineri care au făcut din mersul pe bicicletă sportul lor preferat. Mulţi dintre moştenitorii unor mari nume aristocratice din Franţa cresc astăzi admirând bicicleta". 27 De altfel, unul dintre cei care a lansat această modă nu este altul decât arbitrul eleganţei, prinţul de Sagan, iar primul campionat a fost câştigat în 1881 de Frédéric de Civry. Snobilor nu le rămâne decât să calce pe urmele lor.

Ce-i drept, nu toată lumea se bucură, însă, de acest entuziasm. „Să recunoaştem cu francheţe", acuză Eugène Giraudet peste câţiva ani, „există şi oameni cu scaun la cap, care nu cer de la vehiculele lor decât un exerciţiu salutar şi amuzant; dar cei mai ciudaţi, dacă ne gândim, sunt indivizii care se vlăguiesc umblând pe şosele, petrecându-şi o bună parte din timp înşurubaţi pe biţoacla lor şi asta doar fiindcă e de bonton. În ziua de azi, cine se respectă, indiferent de sex şi de poziţia socială, trebuie să aibă o bicicletă. Aceiaşi snobi care nu se mai arată pe Bulevard, de îndată ce începe Grand Prix, sunt cei care anunţă sus şi tare că pleacă la ţară în fiecare sâmbătă,

care se conformează tendinţelor modei şi îndură toate servituţile pe care le dictează voga momentului: ei sunt ocnaşii snobismului". 28 Nu aplaudă toată lumea, dar nimeni nu poate ignora fenomenul, îndeosebi cei care organizează, conform sfaturilor domnului de Fouquières, diverse „gimcana" cicliste sau cei care descoperă în *Bottin mondain* pagini publicitare pentru bicicleta La Française, marca Diamant, care în 1905 tocmai a câştigat Bol D'or, străbătând 943 de kilometri în 24 de ore, şi a doborât recordul mondial la viteză, parcurgând 100 de kilometri în 1 oră, 37 de minute şi 53 de secunde.

Dar acest succes al bicicletei este pe punctul de a declanşa un reflux: în ciuda unui preţ care rămâne destul de susţinut (în jur de două sute de franci prin 1900), numărul bicicletelor cunoaşte efectiv o adevărată explozie, din moment ce există aproximativ 132.000 de asemenea vehicule prin 1893, 376.000 în 1898 şi între 3 şi 5 milioane în 191329. În 1910, Uzanne confirmă că bicicleta a ajuns „mijlocul de locomoţie democratic prin excelenţă", având drept rezultat declinul „modei ciclismului" în lumea bună30 şi la cei care au pretenţia de a o imita. Micuţa regină şi-a pierdut tronul.

Desigur, partida nu s-a încheiat încă. Jean d'Ormesson, în romanul său *Din voia Domnului,* îl descrie pe bunicul naratorului, ducele de Plessis-Vaudreuil, pasionat de cursele cicliste: „De la începutul secolului încoace, vara (…) stătea sub semnul micuţei regine şi al Turului Franţei care îi aparţinea. Presupun că imaginea pe care am zugrăvit-o despre bunicul meu nu vă face să vi-l închipuiţi aplecat peste ghidon, sub aclamaţiile mulţimii, cu o şepcuţă pusă invers pe cap, cu cozorocul pe ceafă, şi bând direct dintr-o sticlă pe care tocmai i-a oferit-o un exaltat alergând pe lângă vehicule. Dar oamenii nu sunt dintr-o bucată: nu ştiu de ce, dar Turul Franţei îl pasiona pe bunicul meu (…). O bicicletă (…) era pitită pe undeva în lumea lui interioară şi, printr-un paradox de genul celor care conferă vieţii reale parfumul ei inimitabil, o bună

parte din timpul petrecut vara la Plessis-lez-Vaudreuil se concentra în jurul mesei de piatră, urmărind pe hărţi evoluţiile sinuoase ale omizii procesionare. Mătuşa Gabrielle împărtăşea aceeaşi pasiune. Explicaţia, în ceea ce o priveşte, mi se pare mai simplă decât în cazul bunicului: era snobismul popular după snobismul şic, mirosul tare al mulţimii, după rafinamentele puţinilor aleşi, cârnatul şi vinul roşu de ţară, după şampania şi caviarul de care se săturase în primăverile din Paris”. 31 Dar poate că aceeaşi observaţie este valabilă şi în cazul domnului duce, care a copilărit în perioada de glorie a modei bicicletelor şi care a rămas, se pare, nostalgic după acele vremuri.

Oricum, începând cu perioada interbelică, pasiunea pentru ciclism a devenit suficient de neobişnuită, încât să stârnească mirarea, cum se întâmplă încă şi în 1958, când Philippe Jullian notează că „destul de ciudat, bicicleta este mai elegantă decât s-ar putea crede văzând mulţimile pe care le atrage Turul Franţei” ori constată că Nancy Mitford, „romanciera aristocratică de dincolo de Canalul Mânecii, are un cult pentru Louison Bobet” 32.

Cu un decalaj de câteva decenii, constatăm un fenomen similar referitor la schi, dar şi referitor la ceea ce pare să constituie în epocă prototipul sportului aristocratic, adică tenisul.

Totul, în tenis, trimite într-adevăr la elementele fundamentale ale sportului snob şi în primul rând originea lui. La Paris, primul club de tenis, „Cercle de Pâlc de Puteaux”, înfiinţat în 1886, oferă două terenuri celor două sute de membri ai săi, proveniţi în principal din aristocraţie şi din marea burghezie. În general vorbind, tenisul îşi face apariţia, pe parcursul ultimului sfert al secolului al XIX-lea, acolo unde anglomania este deosebit de dezvoltată: pe coastele Mării Nordului şi ale Mării Mânecii, în regiunea oraşului Bordeaux, pe Coasta de Azur, în regiunea oraşului Lyon şi la Paris, locul unde va rămâne, până în 1914, sportul cel mai în vogă.

Anglomania nu are cum să explice întru totul sensul

respectivei mode. În tenis, remarcă Françoise Rollan, aristocraţia şi înalta burghezie încearcă şi „să se pună în valoare, şi să îşi regăsească valorile” într-un „loc de sociabilitate exclusivă, unde clasa superioară îşi cultivă propria diferenţă” 33.

Dar lucrurile se schimbă începând cu perioada interbelică. Pe de o parte, într-adevăr, categoriile sociale cele mai modeste vor dispune, curând, de răgazul care până atunci le lipsise şi le interzisese aproape orice posibilitate de a practica diverse sporturi cu regularitate: după repausul săptămânal acordat în 1906, apoi ziua de lucru de opt ore adoptată în 1919, Frontul Popular instaurează concediile plătite şi săptămâna de muncă de 40 de ore. Pe de altă parte, tot în acea perioadă şi statul începe să intervină în organizarea activităţilor sportive, considerate până atunci apanajul exclusiv al sferei private. La sfârşitul secolului al XIX-lea, diferitele activităţi erau încă reunite într-o grupare unică, înfiinţată în 1889 la iniţiativa celor din Racing Club şi Stade français, numită „Union des sociétés françaises de sports athlétiques” (USFSA)*, care coordona cu destulă detaşare activităţile sportive rezervate în esenţă „puţinilor aleşi”. Abia peste un sfert de veac, atunci când începe răspândirea masivă a sportului, explodează şi această grupare unică. În 1919, Federaţia Franceză de Fotbal este prima care îşi revendică independenţa, dar încă din anul următor USFSA dispare, fiind înlocuită de diverse federaţii consacrate fiecare câte unui singur sport. În acelaşi timp, ia fiinţă şi primul organism public de coordonare, înaltul Comisariat al Educaţiei Fizice, anexat în 1932 Ministerului Educaţiei Naţionale. În sport, autorităţile publice văd de acum înainte un fenomen social incontestabil. La nivel local, municipalităţile se lansează în construirea unor ansambluri sportive (stadioane şi piscine), fiind ajutate de votarea legii din 25 martie 1925 referitoare la exproprierea în scopul unor utilităţi publice, în vederea amenajării unor terenuri de sport. Nici pe acest plan tenisul nu se lasă mai prejos.

În câţiva ani, numărul terenurilor de tenis creşte rapid: federaţia confirmă 1 750 în 1929 şi 2 300 în 1934; în acest interval, au fost înfiinţate şi aproape 200 de noi cluburi, antrenând un început de democratizare al cărei ritm se va accelera după război. De unde şi un efect aproape mecanic: prăbuşirea prestigiului social al unui sport răspândit în mase, ajuns la îndemâna tuturor şi practicat de acum înainte fără preocuparea de a susţine o eleganţă de calitate, care îl caracteriza până nu demult.

Întrebarea care s-ar putea pune aici este legată de momentul precis al acestei „desprinderi". Experienţa trăită de Jean-Jacques Ably, fost mare amator al competiţiilor din turneul de la Roland-Garros, confirmă ceea ce indică, de altfel, statisticile oficiale: în opinia lui, mutaţia ar fi avut loc între sfârşitul anilor '60 şi anii '80. Până atunci, povesteşte el cu nostalgie, „turneul nu atrăgea, dintre starurile extrasportive, decât pe Peter Ustinov, etalat ca o balenă cârlionţată pe o plajă de pietriş: Roland-Garros rămânea un eveniment

— Uniunea societăţilor de sporturi atletice din Franţa (n.tr.).

confidenţial. Un rit pentru iniţiaţi. Deopotrivă *garden-parây* şi congres de ecologişti, condimentat cu mirodeniile picante ale unei ceremonii secrete, (turneul de tenis) exercita asupra noastră, o mână de fanatici, atracţia unui lucru înnebunitor care ne făcea – la propriu – să alergăm acolo cu sufletul la gură". În faţa terenului de tenis de la Roland-Garros, nu întâlneai, de altfel, „absolut niciodată pe nimeni, niciun fel de individ inoportun, nicio urmă de şir sau coadă la intrare, cu excepţia anumitor zile când se juca marea finală, dar nici măcar atunci nu întotdeauna!" Dar toate sunt pe punctul de a se schimba, cu o consecinţă imediată pentru cei care vedeau în acest turneu de tenis în primul rând un mod agreabil de petrecere a timpului liber, pentru amatorii avizaţi: „Pasiunea noastră pentru tenis s-a spulberat iremediabil în ziua în care tenisul a devenit un sport care atrage marile

mulţimi. A fost ca o rupere de zăgazuri. Urmând exemplul lui Bebel şi al lui Johnny, s-au îmbulzit toţi: fiul lui Bebel şi fiul lui Johnny. Şi fiul lui Delon. Şi ceilalţi: Macias, Vartan, Sardou, Lelouch, Catherine Deneuve, Eddy Mitchell, Drucker, Chancel, toţi, cu cămaşa larg deschisă şi cu ochelari negri. Marele eşichier s-a umplut. Şi odată cu ei au mai venit alţii. Cu sutele, cu miile. Preşedintele republicii. Miniştrii. Laureaţii Premiului Nobel. Bibliotecarii din regiunea Rhône-Alpes. Şcolarii. Toţi, cu mic, cu mare. Toată lumea. O îmbulzeală teribilă, o aglomeraţie orchestrată de publicitatea zgomotoasă făcută de presă şi de toată agitaţia camerelor de filmat şi a interviurilor, cu un frumos rezultat: toate locurile vândute cu şase luni înainte". 34 De fapt, între 1960 şi 1990, numărul cluburilor şi al terenurilor de tenis creşte de zece ori, iar numărul titularilor de permis de a practica acest sport sporeşte de douăzeci de ori, pentru a atinge în 1990 cifra astronomică de 1 363 962 de înscrişi. A murit un gen de snobism, cel pasionat de tenis în virtutea eleganţei aristocratice pe care o inspira; dar, poate, totodată s-a născut un alt tip de snobism, care constă în a plebiscita lucrurile după care se dau în vânt membrii protipendadei mondene, indiferent despre ce ar fi vorba: poşete, sex, sport sau spiritualitate…

Desnobizarea schiului va avea loc şi mai târziu, iar când în 1937 Robert Brasillach, autorul *Scrisorilor către o provincială*, consacră una dintre epistole fenomenului pe care unii îl numesc „snobismul scândurilor", tânărul romancier începe prin a se indigna de acest calificativ, înainte de a se împăca, până la urmă, cu ideea, ca apoi să ajungă chiar să se declare fericit că lucrurile stau aşa, din moment ce „snobismul nu a făcut decât să îi împingă pe tinerii francezi să meargă, cu sutele, să respire aerul minunat de la munte, să contemple soarele strălucitor al acestei admirabile săptămâni, ceea ce înseamnă că, în fond, snobii şi cei care îi imită merită lăudaţi! (…) Nu mă deranjează că snobismul (…), snobismul zăpezii şi al

scândurilor, i-a urnit din loc anul acesta pe atât de mulţi ignoranţi. Zău dacă nu ne-ar prinde bine, în fond, mai multe asemenea feluri de snobism" 35. Un elogiu paradoxal, identificat deja sub condeiul lui Francis de Croisset care, în articolul său intitulat „Snobismul şi sportul", apărut în *Le Gaulois* din 6 septembrie 1901, se întreba dacă, în acest caz special (la drept vorbind, autorul ştie perfect la ce se referă), snobismul nu ar avea cumva mai multe avantaje decât inconveniente…

În ajunul celui de-al Doilea Război Mondial, snobii pleacă la munte să schieze (ceea ce nu înseamnă că toţi schiorii ar fi snobi, după cum nici toţi cicliştii din 1890 sau toţi tenismenii din 1910 nu erau neapărat snobi). Este adevărat că acest sport este încă recent. Anul în care scria Brasillach, 1937, este şi anul când pentru prima oară un francez, Emile Allais, va deveni campion mondial la schi alpin. Federaţia Franceză de Schi, înfiinţată în 1924, numără doar câteva mii de membri; şi când, cu zece ani înainte de Brasillach, Maurice Bedel evoca acest sport în *Jérôme, 60° latitudine nordy* care câştigă Premiul Goncourt în 1927, autorul se referea la alunecările pe nişte patine lungi, din lemn de frasin, considerând că totul era o aventură pe cât de insolită, pe atât de periculoasă. În 1934, „Lavande Yardley" este prezentat, în numărul de Crăciun al publicaţiei *L'Illustration*, drept „parfumul sporturilor de iarnă", cel pe care îl aleg fără să ezite „sportivele elegante".

Moda şi snobismul care decurge din ea vor fi, aşadar, mai tardive decât în cazul tenisului, lucru valabil şi în cazul mişcării de reflux aferent. Anii '60, când tenisul se democratizează rapid, se profilează chiar ca un fel de apogeu al snobismului sporturilor de iarnă. Preţios termometru al febrelor sociale, *Bottin mondainy* în ediţia sa din 1965, publică 35 de pagini de publicitate consacrate marilor staţiuni franceze, plus încă cel puţin vreo zece pagini referitoare la staţiunile elveţiene, germane sau austriece – reclamele insistând adesea asupra laturii

„elegante” a anumitor staţiuni, cum ar fi Megève sau Courcheval, altele, ca La Plagne, fiind desemnate „staţiuni de înaltă clasă”. Este totodată epoca în care Franţa câştigă multe medalii, în 1966 la Campionatele

Mondiale, apoi la Jocurile Olimpice de Iarnă de la Grenoble, în 1968. În concluzie, abia în anii ’80 democratizarea „sporturilor de iarnă” (existau atunci în Franţa 4, 5 milioane de schiori ocazionali) va pune capăt acestui „snobism al scândurilor”.

SUPRAVIEŢUITORII SNOBISMULUI

Într-o lume în care fiecare individ practică sportul în mod exagerat, cel puţin în spatele ecranului televizorului de-acasă, şi în care nimănui nu-i mai vine ideea să conteste necesitatea, meritele sau grandoarea sporturilor, cum va face snobul – care visează înainte de toate să se distingă – pentru a reuşi să supravieţuiască? În realitate, snobul dispune de mai multe căi pentru a rezolva dilema. Prima constă în a alege un sport rar, scump sau în a-l practica într-un loc cât mai select cu putinţă; a doua cale, mai degrabă paradoxală, presupune asumarea unui snobism de gradul doi, ceea ce înseamnă să aplauzi cu ostentaţie şi nu fără intenţii ascunse la aceleaşi competiţii la care asistă şi vulgul. Cât despre a treia cale, ea se reduce la regula principală, pe care o exprima odinioară Winston Churchill: *No sport*!

Dacă din punctul de vedere al snobului, numeroase sporturi au decăzut popularizându-se, anumite activităţii rămân aureolate, în ochii lui, cu un prestigiu aproape imuabil. Este cazul sporturilor rare, care, asemenea hocheiului pe iarbă sau crichetului, în Franţa n-au atins niciodată popularitatea de care se bucură dincolo de Canalul Mânecii. Sau, tot aşa, unele sporturi scumpe, cum ar fi polo pe iarbă, care nu poate fi practicat serios decât de cei care dispun de mai mulţi cai de rasă şi au posibilitatea de a-şi transporta crescătoria de cai de pe un continent pe altul, în scopul unor competiţii între indivizi din aceeaşi clasă socială.

Polo este sortit să rămână sportul oamenilor bogaţi prin excelenţă, cu precizarea că uneori este vorba despre parveniţi nerăbdători să arate cât de avuţi au ajuns. Dar relaţia dintre snobism şi bani a fost dintotdeauna oarecum ambiguă, căci, chiar dacă reprezintă un accesoriu aproape obligatoriu al snobismului – şi de fapt, pentru arivist, singurul mijloc de a pătrunde în cercurile închise sau în grupările superioare din care visează să facă parte –, niciodată banii nu au făcut totuşi obiectul vreunui tip de snobism. În fond, nu este tipic snobului să facă paradă de banii lui, nici măcar să aibă bani nu constituie o cerinţă, ba dimpotrivă. Aşa se explică de ce profesiile financiare rentabile nu i-au atras niciodată pe snobi: în secolul al XIX-lea, dacă nu pot trăi din rentele lor, snobii aspiră să aibă funcţii (în mod notoriu) prost plătite, preferând magistratura în locul baroului şi devenind mai degrabă ofiţeri (dacă se poate „de cavalerie”) decât bancheri. La fel, când manifestă o mărinimie fără limite, snobii lasă uneori impresia că aruncă banii pe fereastră, că vor să se descotorosească de ei risipindu-i pe lucruri inutile şi că nici nu vor să mai audă de bani, de fapt, ca şi cum aspectul pecuniar al vieţii ar comporta ceva indecent şi trivial. Ca şi cum, pentru ei, banii ar rămâne asociaţi cu trecutul, cu acea perioadă când ei, snobii sau rudele lor, încă făceau parte din anumite grupuri inferioare, din care au putut evada tocmai mulţumită banilor de care dispuneau. Iată de ce a practica un sport costisitor, cum ar fi polo pe iarbă, înseamnă a te situa, ca snob, între două extreme incomode.

Situaţia este complet diferită în ceea ce priveşte golful, un sport care nu costă prea mult pentru cine vrea să îl practice, dar care a ştiut să rămână, în cea mai mare parte, apanajul unei elite selecte, reprezentând din acest motiv unul dintre sporturile de predilecţie ale snobului.

După amenajarea terenurilor de golf de la Pau, în 1880, La Boulle, în 1901, dar şi Nisa, Touquet, Bordeaux, Dinard, Deauville, Dieppe, curioşii au venit rapid să

îngroaşe nucleul iniţial. În 1905, golful constituie, potrivit lui André Foucault, „sportul cel mai la modă. Din punct de vedere monden”, adaugă observatorul perspicace, „(golful) face, de câţiva ani deja, o concurenţă redutabilă tenisului, iar numărul adepţilor lui creşte de la o zi la alta” 36. Adevăraţilor pasionaţi de golf, deplânge situaţia Elizabeth de Gramont, le-au urmat cei înstăriţi, pentru a-şi umple timpul, şi mai ales „snobii, când au aflat că era ceva «şic»”. Dar, foarte curând, exact snobii vor fi cei care vor invada şi vor umple micul univers al partidelor de golf. „Snobismul!” exclamă ducesa într-un studiu succint, pe care îl consacră acestui sport în 1939, pentru o colecţie cu titlul sugestiv „Femeia la plajă”, „snobismul, iată ceea ce propagă şi deopotrivă distruge golful. Este necesar ca un public numeros să susţină financiar întreţinerea costisitoare a terenurilor, însă mentalitatea snobului perverteşte însăşi natura jocului de golf. Unii jucători îşi imaginează că a face parte dintr-un club de golf le conferă o nobilă superioritate, îi asimilează elitelor şi îi deosebeşte de restul omenirii”. 37 De unde şi fluxul crescând al celor care se plimbă pe teren în costumaţii ridicole, dându-şi aere misterioase şi comentarii sentenţioase, cărând câte un sac de golf „cu fermoar din argint, marca Hermes”: pe scurt, trupa numeroasă a celor care „nu joacă fiindcă le place, ci pentru a impresiona galeria” 38.

Golful, un snobism? Dar nu va rămâne aşa, ne asigură „ducesa roşie”, care prezice cu lirism inaugurarea unei epoci a „golfului democratic”: „Am convingerea că într-un viitor destul de apropiat, mijloacele de transport în comun vor aduce, la sfârşitul programului de lucru zilnic, diverşi amatori de sport care, la un preţ la fel de modic ca un bilet la cinema, vor putea juca partide de golf pe spaţiile vaste” 39, pe care consiliile municipale luminate le vor pune la dispoziţia lor.

În realitate, această sovietizare nu va avea loc, iar golful va rămâne, în esenţă, un joc aristocratic, din cauza costului ridicat al accesului pe teren, a selecţiei practicate

de cluburi, dar şi, negreşit, din cauza caracterului foarte codificat, dacă nu chiar „ritualizat”, al unui sport care, văzut din exterior, poate fi asemuit câteodată unei religii, cu credincioşii ei, cu marii ei preoţi, cu pelerinajele ei, cu limba ei sacră (engleza, bineînţeles) şi cu liturghia ei, acea faimoasă „etichetă golfistică”, pe care site-ul francegolf.fi o descrie drept „regula de aur” a acestui sport aparte. „Din prima până în ultima ta zi de jucător de golf, respectă eticheta. Fă-le-o cunoscută celor care nu o cunosc şi aminteşte-o celor care au uitat-o”. Eticheta „este un ansamblu de sfaturi privind bunele maniere şi mijloacele de siguranţă pe durata jocului. A nu le respecta nu atrage niciun fel de penalizare, însă îl stigmatizează irevocabil pe jucătorul care nu li s-a conformat. Respectarea etichetei este ceea ce conferă golfului grandoarea lui universală. Mai mult chiar, ne asigura unul dintre mentorii spirituali contemporani ai acestui sport, Jim Corbett, eticheta omniprezentă şi strictă ar fi, de fapt, ceea ce distinge golful de toate celelalte sporturi. În orice caz, este ceea ce accentuează sentimentul că avem de-a face cu un joc aparte, cu o plăcere rezervată unei caste: altfel spus, tot atâtea elemente menite să intimideze categoria *vulgum pecusy* care va ezita să pătrundă în sanctuar – elemente care, în revanşă, tind să favorizeze dăinuirea snobismului.

Ce-i drept, snobismul a încasat o lovitură dură odată cu democratizarea (relativă) a golfului, între anii 1980 şi 1990. În acea perioadă, clasele mijlocii încep să se intereseze subit de ce părea rezervat înaltei societăţi; terenurile de golf private se înmulţesc în cartierele mărginaşe ale marilor aglomeraţii urbane, iar nenumărate comune decid să se doteze cu un teren de golf municipal, un accesoriu vizibil, care lipsea din standardul lor de viaţă… Această democratizare a golfului, declară Antoine d’Ormesson în *Bottin mondain* din 1995, este, de altfel, ineluctabilă: „Exemplul britanic, american, japonez şi australian demonstrează că jocul de golf, pe locul întâi în ierarhia sporturilor, se dezvoltă continuu într-un ritm

susţinut, tocmai fiindcă este deschis tuturor claselor sociale, chiar dacă în anumite cluburi nu intră chiar oricine. S-a constatat adesea în nenumărate domenii că există un mimetism cu întârziere de câţiva ani între Franţa şi alte ţări, îndeosebi SUA. În ceea ce priveşte golful, întârzierea în cazul Franţei este de aproximativ douăzeci de ani, în comparaţie cu ţările unde golful este practicat intens. (…) Devenit sport de mase în Statele Unite, Japonia, Australia şi Marea Britanie (…), golful va căpăta, în mod inevitabil, acelaşi statut şi în Franţa". 40 Dar va mai continua, atunci, să îi intereseze pe cititorii anuarului *Bottin mondain*? De fapt, rezultatul nu s-a lăsat aşteptat: unii jucători de golf, asemenea lui Nicolas F* **, mărturisesc că de azi pe mâine au pus în cui crosele de golf, din moment ce nu le convenea nicidecum să se întâlnească pe acelaşi teren cu mecanicul auto sau cu masorul. Alţi snobi vor alege o cale nu atât de radicală, înscriindu-se bunăoară în cel mai exclusivist club cu putinţă, pentru a avea astfel certitudinea că rămân între ei.

Aceasta este, de altminteri, una dintre formele de rezistenţă a snobismului sportiv. Chiar şi atunci când o disciplină s-a democratizat excesiv, există întotdeauna posibilităţi de a o practica altundeva, sau altfel, snobismul găsindu-şi refugiul tocmai în acest „altundeva" sau în acest „altfel".

Am putea găsi şi alte exemple. Astfel, vânătoarea cu arme de foc poate fi practicată de orice mojic dotat cu un puşcoci, un petic de pământ şi un permis de vânătoare; în concluzie, simplul fapt de a vâna nu comportă niciun fel de snobism. Nu acelaşi lucru se poate spune, însă, atunci când faci asta cu un Purdey sau cu un Holland & Holland, când eşti invitat la familia Rothschild ori când pleci în celălalt capăt al lumii ca să împuşti cocoşei sălbatici sau elani, bunăoară. Aceeaşi remarcă este valabilă şi pentru tenis ori pentru golf: a lovi într-o minge cu o rachetă sau cu un băţ de lemn nu mai înseamnă cine ştie ce mare

distincţie în zilele noastre, dacă nu faci asta la Racing sau pe terenul de golf de la Saint-Cloud, unde nu au acces decât privilegiaţii, năşiţi cum se cuvine şi gata să aştepte răbdători, ani la rând, pe nişte misterioase liste de candidaţi. Acelaşi lucru este valabil şi pentru schi, pe care de acum înainte este de bonton să îl practici în Suedia, într-o minunată şi mică staţiune montană, de care n-au auzit prea mulţi, sau la Aspen, în mijlocul miliardarilor. Şi, de fapt, prea puţine sunt sporturile care să nu fie susceptibile de un asemenea snobism, inclusiv (la Paris) nataţia, atunci când nu înoţi decât în legendara piscină de la Automobile Club, situată sub Place de la Concorde; ba chiar şi mersul cu bicicleta, cu condiţia să foloseşti o Batavia personală (sau o bicicletă Chanel, de nouă mii de euro), şi nu un Velib, ca muritorii de rând. „Sporturile", comentează Philippe Jullian, „nu sunt snoabe decât din cauza cheltuielilor pe care le presupun". 41 Se va spune, poate, că nu sportul propriu-zis, ci accesoriile sau aparenţele lui ţin de snobism. Dar, în fond, n-a fost dintotdeauna la fel?

Într-o istorie a snobismului sportiv, fotbalul ocupă un loc special, confirmat, de altfel, de complexitatea proceselor implicate. Astfel, aşa cum am văzut, un sport nu poate rămâne „şic" şi „snob" pe parcursul unui interval de timp uniform. Dar, totodată, tribulaţiile recente ale fotbalului demonstrează că şi un sport care, practic, nu a generat niciodată nici cel mai neînsemnat snobism, poate, în anumite condiţii, să suscite o formă de snobism.

Ce spune Coubertin despre „fotbalul-rugby" este valabil, într-adevăr, şi pentru „fotbalul-asociaţie", ceea ce noi numim „fotbal" pur şi simplu, atunci când celebrează „Marşul triumfal (…) prin obiceiurile până atunci atât de sedentare ale tineretului nostru francez şi prin faptul că, de zece ani încoace (Coubertin scrie în 1897), fotbalul este singurul sport care nu a cunoscut niciun fel de întrerupere sau recul42". „Fotbalul-asociaţie" a devenit un sport de mase cu mult timp înaintea altora: există, în Franţa, peste

76.000 de jucători afiliaţi în 1926, aprobe 145.000 în 1931. Mai mult chiar, fotbalul a fost perceput întotdeauna ca un sport tipic popular. În ianuarie 1903, relatează Nicolas Ksiss, „un jurnalist de la *UAuto* observă cu uimire cum nişte muncitori joacă fotbal în grădinile de la Palais-Royal. Aceste practici barbare, neoficiale, au asigurat adevărata ancorare a acestui sport în categoriile de rând” 43. În 1909, în momentul în care se înfiinţează „Federaţia Socialistă de Sport şi Atletism”, care urmăreşte să facă din cultul exerciţiului fizic unul dintre vectorii mişcării muncitoreşti, fotbalul constituie, de fapt, unicul sport colectiv care este admis, principalul argument fiind tocmai „uşurinţa cu care poate pătrunde în păturile largi ale oamenilor muncii” 44. De unde şi absenţa snobismului legat în mod specific de acest sport, interesul pe care, totuşi, fotbalul îl trezeşte în rândul anumitor snobi depinzând, în general, de cu totul alte considerente.

Se pare, însă, că pe acest plan, lucrurile s-au mai schimbat în ultimii zece ani şi mai ales în Franţa, odată cu desfăşurarea Campionatului Mondial din 1998. O schimbare de mentalităţi, care s-a manifestat prin pasiunea pe care doamnele, inclusiv cele din *upper class*, au făcut-o brusc pentru acest sport şi prin atitudinea marii burghezii, în special a celei din provincie, care se duce de acum înainte la meciuri cum mergea odinioară la Operă, pentru a vedea şi a se arăta, în tribune rezervate uneori cu sume enorme de bani. Baliverne mediatice sau semn revelator? La 5 iulie 2006, jurnalul televizat de la France 2 consacră un reportaj călătoriei luxoase cu un avion particular, în care omul de afaceri Jean-Claude Darmon a invitat un areopag de staruri, pentru a asista, în Germania, la semifinala Campionatului Mondial, partida Franţa-Portugalia. Pe internet, comentariile ezită între snobism, scandal şi vulgaritate.

În realitate, acest neosnobism al fotbalului aminteşte de un fenomen descris pe larg, la începutul secolului, cu privire la box. În 1914, într-o lucrare cu titlu sugestiv,

Serbările muşchilor, Georges Rozet, descriind luptele specifice „nobilei arte”, evoca deja, în acest amestec eterogen de şepci şi jobene, smochinguri şi sacouri ieftine, havane şi Gauloises, un spectacol deopotrivă „snob şi democratic” 45. În aceeaşi perioadă, un campion de box, Bernard, le reproşa, de altfel, acestor spectacole că denotă „mai degrabă snobism decât pasiune” din partea celor care vin să le vadă46.

La distanţă de un secol, putem recunoaşte manifestările exterioare ale recentei patimi pentru fotbal în „paradoxala mondenitate a publicului interesat de box – cel puţin a spectatorilor din primele rânduri, cele foarte la vedere, cele mai şic şi cele mai scumpe. (…) Mondenitate zgomotoasă, (…) cea a celebrităţilor elitei pariziene, capabile să propulseze în câteva zile pe firmamentul vedetelor noua «revelaţie» pugilistică” 47.

Ca întotdeauna atunci când vine vorba despre snobism, se pune totuşi întrebarea privitoare la sinceritatea demersului respectiv. Fără îndoială că printre noii fani din protipendadă, printre aceste mari burgheze care nu mai ratează niciun meci, ca de altfel şi printre doamnele şi domnii care asistau la luptele de altă dată, se găsesc şi persoane efectiv pasionate de sport; însă convertirile subite rămân suspecte, mai ales atunci când se produc în masă, ceea ce ne face să presupunem că moda are un cuvânt de spus şi aici. Moda, plus un snobism de un fel special, un snobism al regulii încălcate şi al „celebrităţilor”. Regula încălcată: culmea rafinamentului, după cum am văzut, este să simulezi uneori vulgaritatea, iar acelaşi impuls care îi împingea odinioară pe unii mari duci să întreprindă faimosul „tur” al bombelor ordinare sau pe anumite marchize să vorbească în argou, îi va determina şi pe unii domni „la pungă groşi” sau pe anumite staruri învăţate cu luxul să se dea în vânt după promiscuitatea stadioanelor. „Snobismul mitocănimii”, cum ar fi spus Proust, sau un gust depravat pentru senzaţiile tari şi amestecul de genuri? Cât despre snobismul inspirat

din imaginea „celebrităţilor”, forma lui este la fel de banală, din moment ce constă pur şi simplu în a imita starurile respective, la fel cum „gomoşii” din Belle Époque se apucau să joace golf sau tenis, după ce constataseră prezenţa masivă a membrilor înaltei societăţi pe terenurile de joc.

Chiar dacă epoca de aur a apus când simplul fapt de a practica o activitate sportivă părea „şic”, se constată că diversele forme ale snobismului sportiv mai au zile luminoase în faţă, indiferent că este vorba despre atitudini de gradul întâi sau al doilea. Ba chiar, de ce nu, despre o atitudine de gradul al treilea, cum ar fi aceea de a afirma că eşti foarte ostil faţă de orice formă de exerciţiu fizic, inamic al sporturilor, aşa cum Barrès se proclama inamicul legilor.

În cazul de faţă, am fi tentaţi să facem un paralalelism cu turismul, un alt gen „modern” de petrecere a timpului liber, a cărui denumire, vom nota în trecere, este împrumutată tot din limba engleză. Turismul era în esenţă un tip de snobism, atunci când nimeni nu călătorea doar din plăcere, poate cu excepţia lorzilor britanici sau a prinţilor ruşi. În momentul în care creşterea salariilor şi extinderea duratei concediului au coincis cu dezvoltarea unei „industrii a călătoriilor”, iar diverse persoane provenite din medii din ce în ce mai modeste au putut să-şi ofere ceea ce nu mai era un lux, snobismul turistic s-a schimbat obligatoriu la faţă. De acum înainte, snobismul turistic constă în a te deplasa mult mai departe decât alţii, până când, cât de curând, din moment ce „democratizarea” continuă în galop, şi ceilalţi vor putea, la rândul lor, să facă ascensiuni în Nepal, cumpărături la Melbourne, plajă în Dubai sau să sărbătorească un *Happy New Year* într-un Boeing deasupra Polului Sud. După care, şmecheria supremă a snobismului va fi opţiunea de a te deplasa cât mai puţin cu putinţă, dacă nu chiar varianta de a rămâne acasă, în tihna de la ţară sau pe o insuliţă „elegantă şi confortabilă” din largul coastelor bretone…

Acelaşi lucru se aplică şi în cazul activităţilor sportive. Filosofia *no sport* ar putea întâi, în zilele noastre, să se revendice din gândirea orientală, după cum aminteşte un observator ironic al snobismului contemporan: „Asemenea brahmanilor – membrii castei sacerdotale, prima dintre cele patru caste hinduse –, snobul socoteşte că un om superior nu ar trebui să se coboare niciodată într-atât, încât să alerge şi să năduşească, ceea ce reprezintă culmea vulgarităţii pe pământ, excluzând din start ideea de a practica vreun sport”. 48

Dar chiar mai fundamental (dacă se poate spune aşa), dacă singura modalitate de a nu face la fel ca toată lumea este opţiunea de a renunţa la sport, la vanităţile lui, aruncând la gunoi şorturile, treningurile, crampoanele ascuţite şi bascheţii diformi, sau decizia de a cina, de fiecare dată când se joacă vreun meci din Campionatul Mondial de fotbal, într-un restaurant unde *nu există televizor*, foarte bine, la urma urmei! Un asemenea snobism va fi, negreşit, mai puţin obositor, decât cel în sens contrar, de care se plângeau unii acum un secol…

DESPRE SNOBISMUL AUTOMOBILISTIC

„Pentru viaţa elegantă”, afirma Balzac, în 1830, „nu există fiinţă mai deplină decât centaurul, bărbatul în Tilbury”. 49 În concluzie, nu este deloc întâmplător că un secol şi jumătate mai târziu Pierre Daninos consacra unul dintre primele capitole ale cărţii sale, *Snobissimo sau dorinţa de a păreay* „snobismului vehiculului”: „Cal de luptă, caleaşcă, faeton sau automobil, această faţadă ambulantă care se schimbă odată cu vremurile a reprezentat dintotdeauna acelaşi ţel: intenţia de *apărea*. „A părea”, adică, în acelaşi timp, a te asemăna şi a te deosebi de altcineva, însăşi esenţa snobismului. Dar dorinţa de a părea a fost întotdeauna extrem de vizibilă, surclasând numele şi particula, decoraţiile, relaţiile sau averea, de unde şi importanţa pe care o are. În această privinţă, nimic nu se schimbă, decât eventual formele,

numele şi, bineînţeles, răspândirea obiectului dorinţei de a părea. Iată elementul care, din punctul de vedere al snobismului, are efectul decisiv.

În secolul al XVIII-lea, chiar şi în secolul al XIX-lea, trăsurile cu cai rămân rezervate unui public foarte restrâns. De unde şi snobismul peren pe care aceste mijloace de transport îl pot genera, din moment ce burghezul gentilom, proaspătul îmbogăţit sau parvenitul vor avea întotdeauna impresia că se înnobilează, că se ridică în ochii înaltei societăţi deţinând, bunăoară, acelaşi cupeu ca vestitul conte d'Artois, cabrioleta Lordului Seymour sau un „d'Orsay" identic cu cel pe care îl conduce prinţul de Sagan.

În ceea ce priveşte transportul cu automobilul, în schimb, industrializarea, iar apoi fulgerătoarea răspândire a acestui mijloc de locomoţie vor genera o evoluţie mult mai puţin liniară şi care aminteşte, după cum am spus, de mutaţiile snobismului din sport, automobilul nefiind, la origine, decât una dintre ramificaţiile acestuia. Astfel, se va trece treptat de la un snobism primar, încă strâns legat de unele considerente mondene, la un snobism referitor la preţul, marca, performanţele sau capacitatea cilindrică a automobilului, înainte de a aluneca spre forme mai complexe, printre care chiar şi ideea de a considera că e ceva foarte rafinat să nu şofezi, sau chiar să nu ai nicio maşină.

De LA CAVALERIE LA MONDENITĂŢI

Pentru a înţelege tipul de snobism pe care automobilul l-a generat, trebuie să ne amintim că, la origine, acesta nu era un simplu „mijloc de transport", ci un joc, un sport, un mod de a fi şi o artă de a trăi, considerate esenţialmente aristocratice, aproape cavalereşti, asemenea unuia dintre primii promotori ai automobilismului, dinamicul şi fantasticul Albert de Dion.

Acesta avea deja o reputaţie serioasă de bărbat afemeiat, de sportsman monden şi de duelist, când, la sfârşitul secolului al XIX-lea, a făcut o pasiune pentru

automobile. Având obiceiul de a-şi face până la capăt capriciile, contele de Dion a decis să înfiinţeze, împreună cu un oarecare Bouton, firma de automobile care le va purta numele, „de Dion-Bouton” – ceea ce îi va atrage, de altfel, unele neplăceri în familie, tatăl lui, marchizul, până atunci tolerant în privinţa extravaganţelor fiului său, luând hotărârea de a-l pune sub tutelă, din moment ce un flăcău aşa de zurliu, încât să îşi risipească averea într-o afacere atât de lipsită de viitor, cum era industria automobilului, nu putea să fie în toate minţile50. În 1895, Albert de Dion va crea, de asemenea, împreună cu baronul de Zuylen şi cu jurnalistul Paul Meyan, Automobile Club de France, situat iniţial aproape de Operă, înainte de a se instala într-un sediu luxos, începând cu 1897, adică în Place de la Concorde, în palatele Pastoret şi Moreau.

La început, automobilul este, aşadar, apanajul aristocraţilor şi al marilor burghezi, care se plictisesc şi visează să practice un nou sport, mai palpitant decât velocipedul şi mai periculos decât tenisul de câmp. „De când au început să vâjâie motoarele”, comentează baronul Fouquier, „cursele Paris-Amsterdam, Paris-Marsilia treziseră interesul unor mari amatori de automobilism. Îmi amintesc cum, la întoarcerea din cursa Paris-Amsterdam, în 1897, la linia de sosire de la «crucea» din pădurea Senart, prinţul Alexis Orloff cumpărase de la contele Boson de Talleyrand-Perigord maşina acestuia, o Panhard 12 HP, care nu prindea mai mult de 35 de kilometri pe drum drept, cu 45.000 de franci, fără caroserie, cu două scaune simple. În acel moment, şoferul-mecanic nu exista încă; doar, şi insist asupra acestui detaliu, gentlemenii ţineau volanul, uzina le dădea un muncitor montor pentru reparaţii, la nevoie, pe parcursul traseului, însă acesta nu se urca la volan” 51, cum nici rândaşul n-ar fi cutezat să încalece calul stăpânului. Conducătorul vehiculului este un cavaler, căruia autorul cărţii *Automobilul, teorie şi practică*, Louis Baudry de Saunier, îi recomandă în 1899 să se „comporte ca un adevărat gentilom” pe şosele, pentru a

câştiga „adepţi pentru cauza sa” 52.

În anii următori, se va trece pe nesimţite de la stadiul eroic la cel al modalităţilor de petrecere a timpului liber şi al mondenităţilor. Contesa de Pange, născută Pauline de Broglie, povesteşte în amintirile ei cum, în iulie 1905, fratele său Maurice a venit la castelul familiei cu o maşină nouă, cadou primit de la bogata lui soacră; era o berlină Rochet-Schneider 24 – 30 cai-putere, ultimul răcnet. Încăpeau înăuntru patru persoane pe strapontine şi două pe banchetă. Patru roţi încercuite de pneuri groase ca nişte şerpi boa susţineau se constituie în jurul automobilelor de lux şi al snobismului. O mitologie care, de altfel, nici nu are nevoie de publicitate uneori, din moment ce suveranitatea anumitor mărci de prestigiu este universal recunoscută: Rolls-Royce şi Daimler, Bugatti sau Isotta-Fraschini, cu faimoasa Tipo 8, pe care clienţii se bat să o cumpere, la preţul fabulos de 150.000 lire, pot să-şi permită luxul suprem al discreţiei, fără riscul de a înceta să mai reprezinte, în ochii snobilor, orizontul suprem, idealul existenţei lor…

După al Doilea Război Mondial, între anii 1950 şi 1960, când concursurile de automobile trec în domeniul folclorului nostalgic, snobismul maşinii mari nu dispare nicidecum. Câteva mărci faimoase părăsesc scena, altele îşi pierd prestigiul, riscând uneori să cadă în ridicol. „Dacă nu eşti cumva sud-american”, scrie astfel George Ketman în 1958, „nimeni nu ar îndrăzni să se suie fără să nu râdă într-un Cadillac sau în una dintre acele balene cu înotătoare, ridicate şi decorate cu cuvinte din alpaca, în franceză: Coupé de ville, Première, Ambassadeur”. 56 Chiar dacă Sagan se afişează într-un Buick enorm, frumoasele americane supercromate, Gran Turismo sau Eldorado Biarritz, nu mai au niciun fel de trecere. „Bătrânele doamne”, în schimb, rămân de actualitate: Rolls-Royce continuă să figureze în fruntea palmaresului, *the best car in the worici*, deşi „un Chrysler carosat de Ghia, un Jaguar reinventat de Loewy (…) le pot garanta

proprietarilor respectivi stima inferiorilor, ura egalilor, invidia suzeranilor lor” 57 – la fel ca un Aston Martin, adoptat de romancierii la modă, Paul Morand sau Roger Nimier, înainte de a deveni, pe ecran, tovarăşa indestructibilă a ilustrului comodor Bond.

Totuşi, snobismul maşinilor de lux tinde atunci să se ramifice. Mai precis, atunci se dezvoltă pasiunea pentru *vintage care*. Cel pe care Philippe du Puy de Clinchamps îl numeşte „snobul arhaic”, pe care îl consideră, de altfel, „mult mai snob” decât amatorul de motoare ultramoderne, de mare capacitate cilindrică, snobul arhaic, aşadar, „este pasionat de maşinile vechi. Pentru el, nimic nu poate întrece calitativ un Rolls-Royce de dinainte de războiul din 1939 – 1945. (Snobul arhaic) se înduioşează când vede un Bugatti. Hispano-Suiza sunt, pentru el, cele mai poetice cuvinte cu putinţă”, din cauza dispariţiei acestei mărci legendare, după cum e în stare să viseze că ar renunţa la orice de dragul unui

* „Cea mai bună maşină din lume” – în lb. engl. În orig. (n.tr.).

Ducsenberg cu 12 cilindri… Dar acest tip de snob pare destul de rar în Franţa, deşi este foarte frecvent în Statele Unite şi în Marea Britanie, unde se înfiinţează în 1949 foarte selectul 20-Ghost Club, care nu reuneşte decât proprietari de Rolls-Royce-uri de dinainte de 1940, printre care se numără şi fabuloasele modele Silver Ghost şi Phantom. În plus, acest paseism automobilistic se situează între doi poli, la jumătatea drumului între snobismul propriu-zis şi pasiunea de colecţionar (care, ce-i drept, poate denota şi ea tot un fel de snobism): ca şi cum ar fi vorba despre vreun timbru filatelic rar sau despre vreo ediţie bibliofilă originală, cataloagele comercianţilor de automobile *vintage* ţin să precizeze pentru clienţii lor că Bentley SUI 1962, bunăoară, nu a fost fabricat decât în 1 285 de exemplare, sau că vestita Corniche decapotabilă, seria II din aceeaşi marcă, a fost produsă, în 1977, în doar 29 de exemplare, „faţă de nu mai puţin de 1 595 de

exemplare din varianta Rolls-Royce, ceea ce face să fie o maşină foarte rară şi foarte apreciată astăzi" 58. Un deziderat imperativ, altfel spus.

O altă încrengătură, mai stranie, gustul pentru maşinile ostentativ modeste, unde se poate vedea o premoniţie a antisnobismului despre care vom discuta imediat. Acest antisnobism are strămoşi iluştri, ţinând seama că legenda susţine că însuşi bătrânul Gulbenkian, cel mai bogat om din lume, deţinea un Bentley în caroseria unui Ford vechi. Cu câteva trepte mai jos, în anii '60, asistăm la răspândirea unui tip de snob pe care Daninos îl descrie drept un individ „sigur de datoria lui faţă de mase în general şi faţă de Peugeot sau Citroën în particular, conştient de forţa sa, adăpostită în anonimatul unei carapace de serie pur funcţionale". Un snob care „se uită chiorâş la tipii cu Bentley, telefon interior şi bar mobil, care îşi etalează fără neruşinare averea sub pavilion străin" 59. Deplasându-se cu un 403 sau cu o maşină cu tracţiune pe faţă, apoi cu un 404 sau un DS (burghezul francez dispreţuieşte automobilele Renault şi detestă orice Simca), genul acesta de snob este vărul falsului ascet, care, indiferent ce avere are, rămâne fidel unui 2CV, pe motiv „că în maşina asta te simţi mai bine decât într-un Cadillac" şi că „poate merge cu ea peste tot" 60 – culmea rafinamentului fiind, desigur, să laşi să fie condusă, cum afirmă Philippe du Puy de Clinchamps că a văzut într-unul dintre cele mai distinse cartiere din capitală61, de un şofer în livrea elegantă, în timp ce proprietarul vehiculului stă pe bancheta din spate, impasibil, cu trabucul între buze, mândru şi trufaş de parcă ar fi împăratul snobilor în persoană.

un şasiu greu. (…) Marea noutate era o treaptă de urcare care se întindea în tot lungul şasiului ca la vagoanele de tren. Chestia asta conferea ansamblului un aer foarte important. (…) Cu o asemenea maşină, chiar şi încărcată, puteai spera să scoţi o medie de treizeci sau patruzeci kilometri la oră" 53, ceea ce le permite tinerei

Pauline şi fraţilor ei să meargă să viziteze bisericile din împrejurimi ori proprietăţile familiei. Pauline nu precizează dacă armoariile familiei fuseseră cumva pictate sau lăcuite pe portierele maşinilor, aşa cum se făcea odinioară pe portierele trăsurilor: la drept vorbind, o asemenea ostentaţie nu prea se potrivea cu concepţiile familiei Broglie. Un duce nu are nevoie de aşa ceva. Dar memoriile din epocă relatează despre unii automobilişti cu titluri de nobleţe de dată foarte recentă sau de provenienţă dubioasă, care s-au pretat la acest gen de fantezii heraldice pe portierele vehiculelor lor.

Timp liber şi mondenităţi. În iulie 1904, gazeta înaltei societăţi, *Le Gaulois*, semnalează că a luat măsuri pentru organizarea unei „Zile a automobilelor la Deauville”. „Această manifestare a sportului la modă”, precizează jurnalistul însărcinat să anunţe marea premieră, „nu va fi o cursă de viteză periculoasă şi nicio competiţie în care să trebuiască să te resemnezi să transpiri şi să te murdăreşti pe mâini, ci demonstraţia unui «sport vesel, elegant, fără niciun fel de riscuri», destinat «întregului public de elită» care se află la faţa locului pentru a asista la evenimentul sezonului, Marele Premiu de la Deauville…” Iată începutul acelor concursuri automobilistice elegante, care în câţiva ani, scrie André de Fouquières, „vor figura printre cele mai strălucite manifestări ale vieţii sportive şi mondene” 54 – o schimbare ce va înlesni şi mai mult dezvoltarea snobismului automobilistic.

Maşini mari şi maşini mici

Imediat după Primul Război Mondial, între anii 1920 şi 1930, pentru snob problema nu se mai pune în termeni de a avea sau nu o maşină: practic, a devenit de neconceput să nu ai o maşină. Prin urmare, snobismul se va îndrepta de acum înainte asupra unui alt aspect: necesitatea de a avea o maşină de excepţie, asemenea celor pe care o conduc patricienii vremii, sau şoferii lor.

Acest gen de snobism va ajunge, de altfel, să se impună rapid drept argument comercial de prim rang,

ceea ce înţeleg foarte repede marii concesionări de automobile de pe Champs-Élysées. Aşa se explică de ce dl Georges Loiseau, reprezentant general al General Motors, nu ezită să cumpere în *L'Illustration* o pagină întreagă de reclamă, pentru a-i înştiinţa pe potenţialii săi clienţi că însuşi „împăratul Japoniei figurează printre suveranii care au adoptat Cadillac-ul": „În ziua de azi, la fel ca în trecut", subliniază anunţul, „un turist nu porneşte la drum fără să-şi fi procurat recomandări pe lângă personalităţile influente ale ţărilor pe care intenţionează să le viziteze. În timp ce va aprecia generoasa lor ospitalitate, va avea ocazia, negreşit, să constate şi grija cu care ilustrele personaje ştiu să-şi aleagă mobilele, tablourile, caii şi automobilele. Va fi frapat de extraordinara favoare de care se bucură Cadillac-ul în rândurile elitei din fiecare ţară. Cadillac-ul este considerat, într-adevăr, automobilul care răspunde cel mai bine exigenţelor vieţii mondene, ţinând seama de faptul că această maşină posedă emblema de distincţie indispensabilă oricărei reuniuni selecte care contează. La Londra, la Paris, la Roma şi chiar într-o capitală îndepărtată cum este Tokio, înalta societate are o preferinţă pronunţată pentru Cadillac. Alegerea se explică nu numai prin aspectul somptuos şi prin confortul incomparabil, ci şi prin caracteristicile excelente ale celebrului motor cu 8 cilindri în V 90°. (...) Acestea sunt motivele pentru care, în întreaga lume, Cadillac-ul este maşina de predilecţie a celor cu bun-gust". 55 Iar pentru snobii care tot n-au înţeles, eventual, mesajul care le este destinat în mod special, reclama se termină enumerând, cu litere îngroşate, „câţiva proprietari de Cadillac: contele de Failly; sir George Thursby, Bart; Baronul Max von Guilleaume; El Marquès de Arriluce de Ibarra etc."

Şi, desigur, Cadillac nu este nicidecum singura marcă de lux care mizează pe dorinţa de „a părea": pe hârtie cretată, revistele, anuarele înaltei societăţi şi publicaţiile în vogă mustesc de reclame asemănătoare, mai mult sau mai puţin explicite, dar toate pe acelaşi ton – cum este

această reclamă la Packard, publicată în acelaşi număr din *L'Illustration*, unde o formulă lapidară – „întrebaţi proprietarul unui Packard" – însoţeşte o imagine foarte grăitoare – un tânăr adresându-se unui domn înstărit, proprietar al amintitului Packard, care deţine totodată, după cum se poate vedea clar, un iaht somptuos şi o junǎ elegantă, în rochie Chanel. Totul se completează, totul are o legătură în mitologia care

Această formă oarecum ipocrită de snobism automobilistic, beneficiind de efectul evenimentelor din mai 1968, se va răspândi în anii '70, când milionarii se deplasează ostentativ în Méhari, în Volkswagen „buburuză" sau în R5, înainte de a cunoaşte un reflux semnificativ în deceniile următoare, din moment ce se pare că nici măcar voga burghezului boem, poreclit „bobo", sau cea a ecologismului cu pretenţii nu a reuşit nicidecum să o mai readucă la viaţă, în zilele noastre, snobul are, aşadar, o maşină mare, sau nu are maşină deloc; dacă are o maşină mică înseamnă fie că a dat bani grei pe ea, fie că mai are şi altele („Am şi un Rolls", cum precizează o faimoasă etichetă adezivă, lipită pe luneta maşinii). Sau, în fine, înseamnă poate că nu e snob deloc.

Valurile antisnobismului

„Cine mai poate să-şi imagineze azi că, în anii '30, automobilele erau cele mai pasionante şi excitante jucării?!" se întreabă Guy de Rothschild, căruia taică-său i-a oferit în dar, în 1929, cu prilejul examenului de bacalaureat, un mic Chrysler decapotabil, cu două locuri. O jucărie pentru bogătaşi, prea rară încă, încât să reprezinte deja o adevărată atracţie: „Circulaţia era extrem de redusă (...). În oraş nu se punea problema să staţionezi altundeva decât în faţa domiciliului, semafoarele şi sensurile unice nu existau pe atunci, la fel nici limitele de viteză, iar niciun fel de regulament nu interzicea evacuarea gazelor arse direct în atmosferă. În Europa, foarte puţine maşini se fabricau în serie, iar la salonul anual erau expuse nenumărate motoare mai mult sau mai

puţin cunoscute, îmbrăcate în caroserii fanteziste, construite întru totul artizanal. Lucrul acesta era valabil deopotrivă pentru diversele Hispano-Suiza de mare lux, ca şi pentru maşinile de sport Lorraine-Dietrich sau Georgeirat, cu aspectul lor hazliu. Comandai un şasiu, aşteptai câteva luni până să ţi se livreze, îl dădeai apoi unui specialist să îi aranjeze caroseria, după ce aleseseşi în prealabil forma şi culorile dorite, cam la fel cum îţi amenajezi apartamentul în zilele noastre (…) Astăzi, când nu există decât modele de serie, fabricate cu milioanele de bucăţi, deplasându-se la pas, încastrate în şiruri interminabile şi imposibil de abandonat, odată ce ai ajuns la destinaţie, acest obiect de lux care te bucura ca un adevărat pursânge a decăzut la rangul de obiect banal, uneori util, mereu incomodam”. 62

Un obiect banal: în domeniul automobilelor, fenomenul de masă aferent va genera un tip de snobism comparabil cu cel pe care îl întâlnim referitor la sport în general, sau, de asemenea, referitor la televiziune sau turism. Atunci când o activitate rezervată iniţial unui mic număr de *happy few* devine o evidenţă socială incontestabilă, se întâmplă întotdeauna ca anumite persoane să considere că suprema distincţie constă în gestul de a-i întoarce spatele: de a nu practica niciun fel de sport, de a nu avea televizor, de a rămâne acasă în concediu, sau, de asemenea, de a nu avea niciun automobil.

Acest snobism invers apare, de altfel, destul de rapid. În 1929, deja, anul în care tânărul Rothschild îşi lua prima maşină, romancierul Pierre Benoît, consacrând o lucrare de o ironie formidabilă subiectului „Auto”, într-o colecţie de ghiduri intitulată „Omul în pas cu moda”, declara că acesta nu ar trebui să aibă maşină. Înainte de a preciza că „date fiind exigenţele din ce în ce mai imperioase ale vieţii moderne”, (omul în pas cu moda) trebuie şi să facă astfel încât „să aibă prieteni cu maşină”, fără să le dea însă de bănuit că s-ar fi împrietenit cu ei tocmai de aceea63… El

însuşi se felicită, aşadar, că nu şofează, dar recunoaşte imediat că snobismul renunţării a venit după contrariul lui: „N-am atins din prima mişcare, ce-i drept, acest înalt grad de filosofie. Ca toată lumea, am început şi eu prin a visa să am o maşină, nu pentru ea în sine, ci cu speranţa de a le provoca nopţi albe amicilor mei, etalându-mi fastul. Mi-o imaginam ca pe ceva imens, cu caroserie verde-smarald sau roşu aprins, cu şofer şi dichis, dotată în interior cu o amplă rezervă de sticle de vin roşu”. 64 În concluzie, o modalitate de „a părea” ia locul alteia – absenţa aristocratică a maşinii se substituie deţinerii unui automobil la îndemâna oricui: în timp ce, la începutul secolului, există doar câteva mii de automobile în lume, perioada interbelică reprezintă, efectiv, momentul în care automobilul devine un fenomen de masă, odată cu fabricarea pe bandă a unor vehicule ieftine, de tipul Fordului T, la care corespunde încadrarea regulamentară a unei activităţi ce nu mai presupune nimic anecdotic – „permisul de conducere” înlocuind, în 1922, atât de rudimentarul „certificat de capacitate”, care se cerea începând din 1893. Totuşi, în acei ani, poziţia lui Pierre Benoît denotă, trebuie să recunoaştem, atât cochetărie, cât şi marginalitate.

Situaţia rămâne aceeaşi chiar şi peste trei decenii, când Philippe du Puy de Clinchamps enunţă „axioma că, în 1964, orice persoană care nu deţine un automobil nu poate în niciun caz să aparţină vreunui snobism” – nu fără a preciza, totuşi, că „această lege absolută este cu atât mai valabilă, cu cât există şi o excepţie care să o confirme: există un snobism care constă, atunci când ai putea foarte simplu să ai o maşină, în contestarea religiei automobilismului. Această atitudine extrem de rară (…) poate chiar să dea tonul unui snobism incipient”.65 De fapt, la începutul anilor ’60, pentru un snob la început de carieră, ideea de a te deplasa cu maşina ca toată lumea nu mai prezintă niciun fel de interes; dacă se vede constrâns, din lipsă de fonduri, să renunţe la berlinele de excepţie, la

automobilele Daimler ale lorzilor englezi, la Facel Vega la bordul cărora temerarii se omoară pe drumurile regionale, la Pegaso cum au marii afacerişti, în fine, dacă trebuie să se mulţumească însă cu un 4L sau cu o Simca 1.000, atunci mai bine să se lase păgubaş, în mod ostentativ: vulpea, când n-ajunge la struguri, zice că-s acri…

Dar, dacă acest tip de snobism rămâne excepţional – potrivit lui Puy de Clinchamps, nu l-am putea compara decât poate cu atitudinea „aproape neplauzibilă a unui om din Evul Mediu care l-ar renega pe Dumnezeu” 66 –, trebuie să ne întrebăm, totuşi, dacă, la sfârşitul secolului, acest fenomen nu a dobândit cumva, graţie dezvoltării conceptului de „corect din punct de vedere ecologic” şi datorită unei largi răspândiri în rândul maselor, o consistenţă inedită – îndeosebi în „burghezia boemă”, care nu mai vrea să audă decât de mersul pe bicicletă şi de mijloacele de transport în comun. Permisul de conducere, se afirma odinioară, este singura diplomă cu care nu merită să te mândreşti, deşi ţi-e ruşine, dacă nu o ai: în zilele noastre, există un anumit snobism, poate nu atât de rar pe cât se crede, care constă în a declara contrariul.

Oricum ar fi, această situaţie nu elimină, desigur, snobismul invers, care presupune să ai o maşină foarte scumpă, foarte rapidă sau foarte puternică: voga automobilelor 4 x4 de oraş, conduse de domni pe care i-ar traumatiza ideea de a murdări frumoasele roţi ale monştrilor lor pe drumuri de ţară, fascinaţia durabilă a maşinilor Ferrari, Lotus şi alte Maserati în rândul unor şoferi altminteri foarte conformişti, când vine vorba despre limitele de viteză, sau resurecţia inopinată a mărcii Isotta-Fraschini, la Salonul automobilistic din 1998, scot în evidenţă aceeaşi obsesie, valabilă în cazul celorlalte forme de snobism: *dorinţa de a părea*.

Epilog

După ce am depănat povestea snobilor, vorbind despre maniile, meschinăriile şi trăsăturile lor rizibile, despre incapacitatea lor aproape patologică de a se

mulţumi cu ei înşişi şi despre atracţia lor irezistibilă pentru tot ceea ce străluceşte, fie şi din tinichea sau strasuri, în fine, după ce i-am studiat pe toate părţile şi i-am luat în zeflemea pe îndelete, datoria noastră este, negreşit, să încheiem într-o notă ceva mai indulgentă, în numele dreptăţii.

Snobul are dreptul la ridiculizările noastre, dar şi la mila noastră, iar uneori chiar la recunoştinţa noastră.

Într-un text din tinereţe, în care ghicim filonul autobiografic, Marcel Proust dezvăluie, sub trăsăturile lui Elianthe, ceea ce simte chiar el şi ceea ce naratorul din *în căutarea timpului pierdut* va descrie curând cu o acuitate niciodată atinsă până atunci: faptul că snobismul, ca orice pasiune, poate deveni, la cei care îl resimt, un fel de blestem.

Dacă nu aţi face parte din elită şi dacă vi s-ar spune că Elianthe, tânără, frumoasă, bogată, iubită cum este de prieteni şi de curtezani, repudiază totul dintr-odată, imploră necontenit favorurile şi suferă răbdătoare refuzul unor bărbaţi, uneori urâţi, bătrâni şi stupizi, pe care abia dacă-i cunoaşte, trage din greu ca la ocnă pentru a le fi pe plac, este nebună după ei, se cuminţeşte de dragul lor, devine prietena lor înconjurându-i cu mii de atenţii, dacă sunt săraci se face sprijinul lor, dacă sunt senzuali, le devine amantă, v-aţi gândi probabil: oare ce crimă o fi săvârşit această Elianthe şi cine sunt aceşti magistraţi redutabili pe care trebuie cu orice preţ să-i cumpere, pentru care îşi sacrifică prieteniile, iubirile, libertatea de gândire, demnitatea vieţii, averea, timpul, dezgusturile ei cele mai intime ca femeie? Totuşi, Elianthe nu a comis nicio crimă. Judecătorii pe care se încăpăţânează să îi corupă nici nu se gândeau la ea şi ar fi lăsat-o să-şi trăiască liniştită viaţa, în veselie şi puritate. Însă un teribil blestem a căzut asupra ei: Elianthe este snoabă.1

„Ne-am înşela amarnic”, confirmă în acelaşi moment profesorul de snobism pus în scenă de Jacques Boulenger, „dacă ne-am închipui că un snob are răgazul să se

gândească la plăcerile lui: existenţa lui nu este urzită din agremente. Vi se poate părea că îşi petrece zilele în necontenite distracţii; dar distracţiile acestea, (snobul) nu şi le alege, ci îi sunt impuse, astfel încât cele mai multe dintre ele rămân pentru el foarte convenţionale, din păcate!…" Şi, dacă se întâmplă uneori să se creadă fericit, „fericirea lui vine din conştiinţa împlinirii corecte şi minuţioase a unei parade inutile, uneori dezagreabile, pe care o execută pentru galerie" 2.

Cine este snob riscă în primul rând să îndure reproşurile, ce-i drept meritate, ale anturajului. În unele cazuri, de exemplu, se poate întâmpla ca manifestarea concretă a snobismului, evidenţiind dispreţul vinovatului pentru unele persoane considerate inferioare sau nefrecventabile, să fie percepută, pe drept cuvânt, ca o supremă grosolănie şi să determine o răcire semnificativă a relaţiilor pe care acele persoane le întreţineau cu el. Elianthe se distanţează de vechii ei prieteni, iar Legrandin, care în ciclul romanesc *în căutarea timpului pierdut* este una dintre cele mai reuşite întruchipări ale snobismului, ajunge până la urmă să fie respins de părinţii naratorului.

Reproşurile sau ridiculizarea. Una dintre feţele dramei trăite de snob este faptul de a se şti sub ameninţarea perpetuă de a fi demascat şi, prin urmare, ridiculizat pentru totdeauna. *Demascat*: iată este ghinionul care i-a lovit, în timpul domniei lui Ludovic al XIV-lea, pe doi consilieri din Parlamentul de la Paris, fraţii Doublet. Dobândind moşii, aceşti fraţi au început să se prezinte drept domnii Doublet de Persan şi Doublet de Crouy. Spre nenorocul lor, istoriseşte Saint-Simon, „s-au anunţat într-o bună zi în vizită la prim-preşedintele Harlay, cu aceste nume de mari seniori. Prim-preşedintele le-a făcut întâi reverenţe sobre, i-a privit apoi din cap până-n picioare şi, prefăcându-se că nu-i recunoaşte, le-a zis: «Măştilor, ştiu cine sunteţi», după care le-a întors spatele, lăsându-i consternaţi în faţa întregii asistenţe". 3 Preşedintele Harlay, ce-i drept, era vestit pentru răutatea butadelor

sale. Dar şi fără a merge atât de departe – până la afrontul public, teatralizat la maximum, care lasă cu gura căscată atât spectatorii, cât şi victimele –, anecdota aminteşte, ca alte mii de istorioare de acelaşi fel, că snobul, oricât de bogat şi de puternic ar fi, nu este niciodată scutit de surâsuri ironice şi de sarcasme. Snobul trăieşte permanent sub ameninţarea ridicolului, indiferent dacă uzurpă un titlu sau o idee, snob al lumii mondene sau snob al modei, ucenic aristocrat sau avangardist deplasat, soarta lui este aceeaşi. Jules Lemaître, referindu-se la această ultimă categorie, remarca, la sfârşitul secolului al XIX-lea, că snobul avangardist „nu îşi dă seama că a fi adeptul artei şi al literaturii de mâine orbeşte este ceva ce până şi proştii pot face” şi că, purtându-se astfel, parcă ar fi „o oaie fumuroasă din turma lui Panurge, o oaie care sare în mare după suratele ei, dar cu un aer satisfăcut” 4. De altfel, chiar dacă nu ar fi pedepsit de ceilalţi, pedeapsa ar veni de la el însuşi, căci snobul, „indiferent de treapta pe care se situează, face până la urmă un joc al păcălelilor” 5, şi asta în primul rând cu propria-i persoană”. (Snobul) vrea să ne facă să credem” şi ţine să se convingă pe sine „că admiraţia lui este motivată de calitatea obiectului sau a fiinţei care o provoacă. Dar lucrurile nu stau nicidecum aşa: în realitate, admiraţia însăşi este sentimentul care caută să se justifice ulterior”. 6 Snobul va fi obligat, aşadar, sau mai precis se va obliga să se comporte, să se îmbrace, să acţioneze şi chiar să gândească, nu aşa cum ar face-o în mod firesc, dacă ar fi liber în mişcări, ci aşa cum fac (sau cum se crede că fac) cei pe care vrea să îi copieze sau în compania cărora visează să fie. „Snobul doreşte neantul”, scria René Girard7. Dar, pentru a-l obţine, Boris Vian avea dreptate spunând:

E nevoie de luni de trudă.

E o viaţă de ocnaş.

O viaţă în care să nu doreşti decât obiectele dorite de semenii tăi, în care să nu cunoşti decât „bucurii şi, mai ales, suferinţe pur metafizice” 8, sfâşiat între minciună şi

sinceritate, conformism şi dorinţa de a te distinge.

În definitiv, snobul (veritabil) se condamnă singur la nefericire. „Fiindcă cine-i inocent e şi nefericit”, cânta La Fontaine în *Elogiu domnului Fouguet* – cel care a fost, indubitabil, să remarcăm în trecere, unul dintre cei mai spectaculoşi şi cei mai decomplexaţi snobi din secolul al XVII-lea. Inocent? Să nu exagerăm; dar putem recunoaşte că snobul are, totuşi, unele motive de a ne înduioşa. Cu atât mai mult cu cât simpatia noastră nu este întru totul neîndreptăţită.

Se face uneori deosebirea între snobul bun şi snobul rău, fără a se preciza însă în ce constă ea, decât eventual în exagerarea tipică snobului „rău”, în aroganţa sau răutatea lui, altfel spus în diverse trăsături, care ţin mai degrabă de caracterul şi personalitatea omului decât de snobism în sine. Doamna Verdurin şi domnul Homais nu sunt expresii ale unui snobism rău, ci sunt pur şi simplu o femeie afurisită şi un individ oribil, care suferă de snobism, dar care ar fi fost „răi” oricum, şi dacă nu erau snobi.

În plus, bun sau rău, snobismul poate, în anumite privinţe, să facă anumite servicii şi să se dovedească util, din punct de vedere social sau cultural. La urma urmei, observa contele de Luppe la începutul „Anilor nebuni”, dacă snobul greşeşte, „de fapt, greşeşte în bine”, ceea ce face din snobism „o formă a dorinţei de mai bine” 9.

De aceea, snobismul monden este adesea un omagiu, iar snobismul modei, o încurajare.

Snobismul monden este un omagiu, ambiguu, dar incontestabil, adus înaltei societăţi pe care pretinde să o imite. Adevărata aristocraţie, cea care nu are nimic de dovedit, manifestă uneori o inexorabilă lipsă de seriozitate faţă de propriile ei valori, ajungând chiar să considere foarte „şic” genul acesta de dispreţ afişat ostentativ: este cu mult mai original să nu te comporţi conform aşteptărilor pe care le presupun statutul sau rangul tău… Snobul, falsul nobil, dimpotrivă, nu-şi poate permite aşa ceva: iată de ce uneori snobul pare mai fidel vechiului

spirit al nobilimii decât nobilii înşişi. Mai ales dacă privim nobilimea ca pe un tot, incluzând anumite convingeri etice, religioase sau politice. „Orice fals nobil”, scria contele Jean de Bonnefon în anii ’30, „este un pericol pentru republică. (Falsul nobil) este condamnat la o intransigenţă reacţionară, la o pioşenie bigotă, pe care adevăraţii gentilomi nu le-au cunoscut niciodată. Exagerându-şi opiniile, denaturând excesiv ura lor faţă de stat, aceşti falşi seniori se vor strădui să îşi facă uitată obârşia de rând. Un Choiseul poate eventual să se pună în slujba republicii. Un du Rând sau un du Pont nu-şi pot permite să aibă idei subversive: datoria lor este să respecte miracolul care i-a săltat din ţărână”. 10 În această privinţă, falsul nobil sau nobilul de dată recentă seamănă cu imigranţii din prima generaţie care, odată integraţi şi naturalizaţi, vădesc adesea un patriotism mult mai intens decât aceia ai căror strămoşi s-au născut în ţară – şi care cred astfel că pot privi patriotismul cu detaşare, ironie sau indiferenţă.

În realitate, în secolele XIX şi XX, exact aceşti boiernaşi, aceşti mici gentilomi descrişi de romancierul Jean de La Varende, fie ei „falşi” sau „seminobili”, s-au aflat în prima linie de luptă pentru tradiţiile aristocratice: ei au înfiinţat partidul reacţionar extremist în timpul Restauraţiei, ei s-au înrolat în trupele de zuavi pontificale pentru a apăra papalitatea, ei au luptat contra inventarelor, cu prilejul separării Bisericii de stat, ei au militat în mişcările monarhiste din timpul celei de-a Treia Republici.

De aici şi până la a vedea în snob un aliat obiectiv al nobilului nu mai rămâne, aşadar, decât un pas, pe care îl face François de Négroni, care afirma în 1974 că „de fapt, grupul aristocratic descoperă că este mai degrabă consolidat decât şubrezit de această imigraţie sălbatică căci în afară de flagranta preţiozitate care le întinează vocabularul, (snobii) sunt partizani exemplari, care se alătură luptei (aristocraţiei)” 11.

Lucrul e valabil şi pentru ipostazele de snobism al

modei, care constituie o încurajare adesea salutară pentru dezvoltarea artelor, a formelor sau a ideilor. Năpustindu-se fără să reflecteze spre orice formă de avangardism, entuziasmându-se pentru toate inovaţiile, snobii, fără să ştie, joacă „un rol orbesc, dar adesea eficace, în dezvoltarea literaturii”, nota Jules Lemaître în 1896. Căci snobii „se înşală negreşit în privinţa motivelor pe care le atribuie preferinţelor lor, dar nu întotdeauna şi în privinţa preferinţelor. Se va putea întâmpla, aşadar, să nimerească ţinta corectă, să îi pasioneze adică ceea ce are o valoare autentică, să fie involuntar clarvăzători; şi în acest caz, zelul lor, deşi ignorant, poate grăbi triumful fenomenului menit să prindă viaţă” 12. Paradox ciudat, observă tot Lemaître, tocmai aceste defecte ale snobilor, credulitatea lor şi lipsa de recul critic sunt trăsăturile care vor favoriza uneori în mod fructuos mişcarea artelor şi a ideilor, în timp ce „spiritele alese”, cultivate, lucide, ar fi înclinate mai degrabă spre un pesimism conservator… Şi iată de ce, conchide el, trebuie „dacă nu să îi cinstim, măcar să îi absolvim. Dar, de fapt, de ce să nu-i cinstim13?” Poate că de aceea snobismul, care încă are un viitor luminos, seamănă din ce în ce mai mult cu un fel de defect simpatic, de care nu ai de ce să roşeşti, încă de acum un secol, Robert de Montesquiou gândea la fel, atunci când proclama, în cunoştinţă de cauză, că „dacă nu eşti snob înseamnă că n-ai niciun pic de minte” 14.

Note

PROLOG

1. Ph. Jullian, *Dictionnaire du snobisme*, Bartillat, 2006, p. 303.

2. J. Epstein, *Snobbery, the American Version*, Houghton Mifflin Company, Boston, New York, 2002, p. XI.

3. Petroniu, Satyricon, Editura Univers, 1995. Traducerea fragmentului: I.N.

4. La Bruyère, Caracterele sau moravurile acestui veac, Editura pentru Literatură, 1968. Traducerea fragmentului: I.N.

5. J. Lemaître, „Les snobs”, *Les Contemporains*, H. Lecène şi H. Oudin, 1899, seria 7, p. 97.

6. J. d’Ormesson, „Arrivisme, snobisme, dandysme”, *Revue de métaphysique et de morale*, octombrie-decembrie 1963, p. 449 *sq*.

7. E. Carassus, Le Snobisme et les lettres françaises, de Paul Bourget à Marcel Proust, 1814 – 1914, Armand Colin, 1966, p. 11, prescurtat în continuare „EC”.

8. EC, p. 11.

9. Ph. Jullian, Dictionnaire du snobisme, ed. cit., p. 16.

10. J. Epstein, Snobbery, the American Version, ed. cit., p. 28.

11. W.M. Thackeray, Cartea snobilor, Editura Paralela 45, 2008. Traducerea din engleză a fragmentului: I.N.

12. J. Doren, untermédiaire des chercheurs et des curieux, 10 aprilie 1876, p. 222.

13. Citat în J. Epstein, Snobbery, the American Version, ed. cit., p. 14.

14. Citat în P. du Puy de Clinchamps, *Le Snobisme*, PUF, „Que sais-je?”, 1966, p. 13.

15. *Vezi* C.A. Ward, *Intermédiaire*, 10 iulie 1891, p. 505.

16. W.M. Thackeray, Bâlciul deşertăciunilor. Un roman fără erou, BPT, Editura Minerva, 1972. Traducerea din engleză a fragmentului: I.N.

17. Crafty, *Snoba Paris*, L. Crémière, f.d. (1867).

18. Citat în R. de Montesquiou, *Le Figaro*, 4 iulie 1898.

19. C. Fatta, *Du snobisme*, Buchet-Chastel, 1961, p. 41 *sq*.

20. J. Lemaître, „Les snobs”, *Les Contemporains*, ed. cit., 95.

21. P. de Bouchaud, *Sur les chemins de la vie*, Lemerre, 1900, p. 173.

22. EC, p. 39.

23. A. Hallays, *Revue de Paris*, 1 mai 1896.

24. W.M. Thackeray, *Le Livre des snobs*, trad. G. Guiffrey, Librairie L. Hachette, 1857, p. 2.

25. *Le Figaro*, *7* aprilie 1888.

26. *Revue de Paris*, 1 mai 1896.

27. Citat în Ph. Jullian, Dictionnaire du snobisme, ed. cit., p. 62.

28. Citat în *ibid.*, p. 179.

29. J. Epstein, Snobbery, the American Version, ed. cit., pp. 14 – 15.

30. N. Vasuera citat în Ph. Jullian, *Dictionnaire du snobisme*, ed. cit., p. 53.

31. E. de Naurois, *Les Classes dirigeantes*, Jouve, 1910, p. 80.

32. Borel d'Hauterive, *Anntiaire de la noblesse de France*, 1849 – 1850, p. VI.

33. E. Dighy Baltzell, *The Protestant Establishment, Aristocracy and Caste în America*, Londra, Seeker and Wartburg, 1964, p. 10.

34. Citat în J. Epstein, Snobbery, the American Version, ed. cit., p. 33.

35. *Ibid.*, p. 16.

36. S. Maugham, *The Răzor's Edge*, Vintage, 2003.

37. Citat în J. Epstein, Snobbery, the American Version, ed. cit., p. 33.

38. Citat în CC, pp. 9 – 10 (s.a.).

PARTEA I. SNOBISMUL MONDENITĂŢII. IPOSTAZE

1. V. Massignon, citat în Isabelle, Contesă de Paris, *Haut de gamme*. *L'art de vivre à la française*, Flammarion, 1985, p. 120.

2. E. de Naurois, Les Classes dirigeantes, ed. cit., p. 79.

3. H. Jougla de Morénas, *Grand Armorial de France, 1934 – 1952*, Berger-Levrault, 1975.

4. E de Séréville, *Dictionnaire de la noblesse française*, La Société française au XXe siècle, 1975.

5. R. Valette, Catalogue de la noblessefrançaise au XXL siècle, Robert Laffont, 2002.

6. Bachelin-Deflorenne, *État présent de la noblesse française*, Librairie du bibliophile, 1887, p. XVII.

CAPITOLUL I. MITUL PARTICULEI NOBILIARE

1. Citat în Dangeau, *La Particule nobiliaire*, J.B. Dumoulin, 1870, p. 91.

2. G. de Séde, *Aujourd'hui les nobles*, Alain Moreau, 1975, p. 43.

3. Saint-Simon, *Mémoires*, Gallimard, „Bibliothèque de la Pléiade", 1983, t. III, p. 452, t. II, p. 421, p. 890.

4. Citat în P.M. Dioudonnat, *Encyclopédie de la fausse noblesse et de la noblesse d'apparence*, Sédopols, 1994, ediţie nouă, p. 24.

5. Annuaire de la noblesse de France, 1874, p. 406.

6. J. Vauquelin de la Fresnaye, *Diverses poésies*, Caen, Charles Macé, 1605, citat în Dangeau, *La Particule nobiliaire*, ed. cit., *p. 72*.

7. C. Loyseau, *Traité des ordres*, Veuve Abel PAngelier, 1614, ediţia a II-a, pp. 59 – 60.

8. G.A. La Roque, Traité de l'origine des noms et de surnoms, E. Michallet, 1681, citat în Dangeau, La Particule nobiliaire, ed. cit., p. 72.

9. G. de Séde, Aujourd'hui les nobles, ed. cit., p. 44.

10. Ch. de Castries, *Règlements de comtes*, Editions du Rocher, 1998, p. 155.

11. E. de Naurois, Les Classes dirigeantes, ed. cit., p. 77.

12. Vezi Marcel Proust, *Sodome et Gomorrhe*, II, Gallimard, „Bibliothèque de la Pléiade", 1987, t. III, p. 199.

13. G. de Séde, Aujourd'hui les nobles, ed. cit., pp. 40 – 41.

14. *Ibid.*, p. 166.

15. *Ibid.*, p. 45.

16. A. Levesque, *Du droit nobiliaire français*, Plon, 1866, p. 43.

17. Citat în Dangeau, La Particule nobiliaire, ed. cit., p. 72.

18. *Ibid.*, p. 74.

19. *Ibid.*, p. 75.
20. Saint-Simon, *Mémoires*, ed. cit., t. II, p. 56.
21. *Ibid.*, pp. 509 – 510.
22. Dangeau, La Particule nobiliaire, ed. cit., p. 25.
23. F.-L.C. Marin, *L'Homme aimable*, Prault fils, 1751, p. 125.
24. Dangeau, La Particule nobiliaire, ed. cit., p. 29.
25. *Ibid.*, p. 22.
26. L. Reybaud, *Jérôme Paturot à la recherche d'une position sociale*, Dubochet, Le Chevalier et Cie, 1846, p. 199, 225, 226.
27. Citat în Dangeau, La Particule nobiliaire, ed. cit., p. 92.
28. A. Karr, *Sous les orangers*, Michel Lévy frères, 1859, p. 30.
29. A. Karr, *Les Guêpes*, Michel Lévy frères, 1866, p. 88.
30. Bachelin-Deflorenne, État présent de la noblesse française, ed. cit., pp. X-XI.
31. Le *Temps*, 8 ianuarie 1917.

CAPITOLUL II. CUM SĂ-ŢI FACI (ROST DE) UN NUME

1. Erasme, *Les Colloques*, trad. V. Develay, Librairie des Bibliophiles, 1876, p. 108, p. 119.
2. Annuaire de la noblesse de Francey 1880, pp. 346 – 348.
3. Gazette des tribunaux, 11 aprilie 1880.
4. *Le Figaro*, 27 aprilie 1880.
5. Saint-Simon, *Mémoires*, ed. cit., t. II, p. 251.
6. *Ibid „*p. 251.
7. G. de Sede, Aujourd'hui les nobles, ed. cit., p. 89.
8. *Ibid.*, p. 251.
9. Citat în *ibid.*, p. 35.
10. *Ibid.*, p. 79.
11. Tallemant des Réaux, *Historiettes*, Levasseur, 1834, t. III, p. 399.
12. Citat în J. Meyer, *Colbert*, Hachette, 1981, p. 46.

13. *Ibid.*, p. 319.
14. Citat în P. Labracherie, „Beaux mariages sous la Restauration…”, *Le Crapouillot*, nr. 52, aprilie 1961, p. 39.
15. D. Stem (M. D’Agoult), *Mes Souvenirs 1806 – 1833*, Calmann Lévy, 1877, p. 211.
16. Mémoires du comte Horace de Viel-Castel sur le règne de Napoléon III, G. Le Prat, 1942, t. II, pp. 43 – 44.
17. Citat în A. Manson, „Le mariage du siècle”, în G. Guilleminaut, *Prélude à la Belle Époque*, Denoël, 1956, p. 113.
18. *Ibid.*, p. 116, p. 118.
19. *Ibid.*, p. 102.
20. *Ibid.*, p. 124.
21. *Ibid.*, p. 137.
22. H. Bellamy, „Mariages d’argent à la Belle Époque”, *Le Crapouillot*, op. cit., p. 51.
23. Citat în P. Chairoff, *Faux chevaliers et vrais gogoş*, J.-C. Godefroy, 1985, p. 11.
24. G. de Sede, Aujourd’hui les nobles, ed. cit., p. 69.
25. P. Chairoff, Faux chevaliers et vrais gogoş, op. cit., p. 28.
26. Annuaire de la noblesse de France, 1865, p. 340.
ŢI. Selon G. de Sede, Aujourd’hui les nobles, op. cit., p. 69.
28. J. Galtier-Boissière, *Le Crapouillot*, ed. cit., p. 70.
29. H. Bellamy, *Vraie et fausse noblesse*, citat în *ibid.*, p. 70.
30. Annuaire de la noblesse de France, 1860, p. III.
31. G. de Sede, Aujourd’hui les nobles, ed. cit., p. 79.
32. Vezi Pol Bruno, *Le Saga des Giscard*, Ramsay, 1980, pp. 15 – 16.
33. Saint-Simon, *Mémoires*, ed. cit., t. III, p. 682.
34. Charondas, „Le Cahier noir”, *Les Cahiers nobles*, mai 1957, pp. 8 – 9.
35. *Ibid.*, p. 3
36. Répertoire méthodique et alphabétique de légistation, de doctrine et de jurisprudence Dalloz, édition

de 1830, t. X, p. 417.

37. Citat în G. de Sede, Aujourd'hui les nobles, ed. cit., p. 87.

38. P. Chairoff, Faux chevaliers et vrais gogoş, ed. cit., pp. 47 – 48.

39. *Ibid.*, p. 50.

CAPITOLUL III. UN TITLU ŞI ARMOARII

1. G. de Sede, Aujourd'hui les nobles, ed. cit., p. 48.

2. Citat în *ibid.*, p. 48.

3. *Ibid.*, pp. 50 – 51.

4. Saint-Simon, *Mémoires*, ed. cit., t. II, p. 56.

5. *Ibid.*, t. III, p. 116.

6. *Ibid.*, t. III, p. 116.

7. G. de Sede, Aujourd'hui les nobles, ed. cit., p. 51.

8. Annuaire de la noblesse de France, 1853, pp. XIII-XIX.

9. Annuaire de la noblesse de France, 1879, p. 415.

10. M. de Magny, De la répression des usurpations de noms et de titres de noblesse, Torino, Frères Bocca, 1869, pp. 5 – 6.

11. Saint-Simon, *Mémoires*, ed. cit., t. II, p. 710.

12. *Ibid.*, p. 711.

13. *Ibid.*, p. 712.

14. E. de Waresquiel, *Talleyrand, le prince immobile*, Fayard, 2003, p. 26.

15. *Ibid.*, p. 28.

16. P. Visconti, *Mémoires sur la Cour de Louis XIV*, Perrin, 1988, p. 18.

17. G. de Sede, Aujourd'hui les nobles, ed. cit., p. 51.

18. Vicomte de Marsay, De l'âge des privilèges au temps des vanités. Essai sur l'origine et la valeur des prétentions nobiliaires, Librairie Honoré Champion, 1932, p. 196.

19. Bachelin-Deflorenne, État présent de la noblesse française, ed. cit., p. XVI.

20. Citat în G. de Sede, Aujourd'hui les nobles, ed. cit., p. 64.

21. Citat în Duc de la Force, *La Fin de la douceur de vivre*, Plon, 1961, pp. 6 – 7.

22. Annuaire de la noblesse de France, 1879, p. 415.

23. Saint-Simon, *Mémoires*, ed. cit., t. III, p. 696.

24. P.M. Dioudonnat, Encyclopédie de la fausse noblesse, ed. cit., p. 7.

25. Saint-Simon, *Mémoires*, ed. cit., t. III, p. 696.

26. G. de Sede, Aujourd'hui les nobles, ed. cit., p. 57.

27. *Ibid.*, p. 152, p. 153.

28. Paroles prononcées sur la tombe de Mme la comtesse Cahen d'Anvers le 16 juillet 1876, par M. Isidor, Ch. Schiller, 1876.

29. Annuaire de la noblesse de France, 1853, p. XV.

30. *Ibid.*, p. XV.

CAPITOLUL IV. DESPRE COSMOPOLITISM

1. Apologie du caractère des Anglais et des Français, 1726, citat în Joseph Texte, Jean-Jacques Rousseau et les origines du cosmopolitisme littéraire. Étude sur les relations littéraires de la France et de l'Angleterre au XVIIIe siècle, Hachette, 1895, p. 52.

2. Condorcet, *Vie de Voltaire*, Bibliothèque nationale, 1866, p. *TJ*.

3. R. Trousson, introducere la volumul Fougeret de Monbron, *Le Cosmopolite*, Bordeaux, Ducros, 1970, p. 14.

4. R. Trousson, *ibid.*, p. 13.

5. Vezi J. *Grieder*, *Anglomania în Franc*, *1740 – 1789*, Genève, Droz, 1985, pp. 7 – 8.

6. Saurin, *L'Anglomane*, *ou l'Orpheline léguée*, Belin, 1788, avertisment, p. I ŞI VI.

7. Citat în J. Texte, Jean-Jacques Rousseau et les origines du cosmopolitisme littéraire, ed. cit., p. 92.

8. *Dictionnaire universel des sciences*, Londra, Les Libraires associés, 1778, t. V, p. 253.

9. Grimm, *Correspondance littéraire*, Garnier Frères, 1880, t. XIV, pp. 359 – 362.

10. A. Caillot, Mémoires pour servir à l'histoire des moeurs et usages des Frângeais, Douvin, 1826, t. II, p.

252.
11. Marquise de la Tour du Pin, citat în Ph. Jullian, Dictionnaire *du snobisme*, ed. cit., p. 44.
12. Duchesse de Fitz-James, „L'anglomanie française", în *La Nouvelle Revue*, 1897, t. CVIII, p. 595, p. 594, p. 596.
13. H. de Balzac, *Autre étude de femme*, *Oeuvres*, Gallimard, „Bibliothèque de la Pléiade", 1952, t. III, p. 205.
14. M. Symon, *L'Anglomanie, ou l'Anti-Français*, Delaunay, 1823, p. 8.
15. Comtesse de Gencé, *Savoir-vivre et usages mondains*, Bibliothèque des ouvrages pratiques, 1907, p. 385.
16. *Le Figaro*, 29 ianuarie 1885.
17. EC, p. 327, pp. 592 – 593.
18. A. Hermant, *Les Grands Bourgeois*, Calmann-Lévy, 1908, p. 61.
19. V. Larbaud, *A.O. Barnabooth, son journal intime*, Gallimard, „L'Imaginaire", 1982, p. 34.
20.O. Wilde, *Un mari idéal*, trad. P. Aquíen, Flammarion, „GF", 2004, p. 57, p. 63, p. 84. *Traducerea din engleză a fragmentului*: *I.N.*
21. N. Clifford Barney, *Aventures de Tesprit*, Emile Paul, 1929, p. 168.
22. M. Boulenger, *Eloge du snobisme*, Hachette, 1926, pp. 32 – 34.
23. J. Merlin, *Carrefour*, 23 septembrie 1959.
24. Lettres de Mérimée à la comtesse de Soigne, Plon, 1933, p. 84.
25. Étiemble, *Parlez-vous franglais*? Gallimard, 1973, p. 226.
26. J. Améro, L'Anglomanie dans le français et les barbarismes anglais usités en France, la autor, 1878, p. 16, p. 69.
27. Citat în Gaston Jollivet, *Le Figaro*, 29 ianuarie 1885.
28. René de Gourmont, *Esthétique de la langue*

française, Mercure de France, 1899, pp. 86 – 87.

29. J. Boulenger, *Monsieur, ou le Professeur de snobisme*, Le Divan, 1923, p. 38.

30. Comtesse Jean de Pange, *Comment ai vu 1900, confidences d'une jeune fille*, Grasset, 1965, p. 46, p. 32, p. 34, p. 168.

31. Citat în Étiemble, *Parlez-vous franglais*? ed. cit., 1973, p. 248.

32. M. Boulenger, *Eloge du snobisme*, ed. cit., p. 31 şi p. 33.

33. J. Boulenger, Monsieur, ou le Professeur de snobisme, ed. cit., p. 38.

34. M. Symon, L'Anglomanie, ou l'Anti-Français, ed. cit., p. 10.

35. Citat în CC, p. 327.

36. Le vicomte de Launay, *Correspondance parisienne*, Michel Lévy frères, 1853, p. 29.

37. „Le génie du nord", *Le Figaro*, 12 noiembrie 1893.

38. L. Daudet, *Le „Kamtchatka"*, *moeurs contemporaines*, Charpentier-Fasquelle, 1895, p. 34.

39. C.I. Brelot, Les Anticipations européennes de la noblesse française, ancienne et nouvelles aristocraties, de 1880 à nos jours, citat în M. Pinçon, M. Pinçon-Chariot, Grandes Fortunes, Payot, 1998, pp. 128 – 129.

40. G.-L. Pringué, *Trente ans de diners en ville*, Edition Revue Adam, 1948, p. 40.

41. M. Pinçon şi M. Pinçon-Chariot, *Dans les beaux quartiers*, Seuil, 1989, p. 129.

42. Denesle, *Les Préjugés du public*, Giffart, 1747, 1.1, p. 375.

43. M. Fumaroli, *Quand l'Europe parlait français*, Editions de Fallois, 2001.

44. *Ibid.*, p. 188.

45. R. de Gourmont, Esthétique de la langue française, ed. cit., p. 87.

46. J. Améro, L'Anglomanie dans le français et les

barbarismes anglais usités en France, ed. cit., p. 65.

47. N. de Bustros, /e *me souviens*, Beyrouth, Librairie Antoine, 1983, pp. 14 – 15, p. 16.

48. C. Ayoub Sinano, în Ph. Jullian, *Dictionnaire du snobisme*, ed. cit., pp. 206 – 207.

49. N. de Bustros, *Je me souviens*, ed. cit., p. 51.

CAPITOLUL V. SĂ FII „DE-ACOLO”.

1. „Histoire de Palmanach de Gotha, 1763 – 1913”, *Almanach de Gotha*, Justus Perthes, Gotha, 1913, p. XXII.

2. *Ibid.*, p. XXIV.

3. *Ibid.*, p. XXV.

4. *ibid.*, p. xn.

5. *La Société et le High-Life, le plus ancien des annuaires mondains*, ediţia a II-a, 1890, Nancy, Imprimerie Berger-Levrault, 1890, p. 7.

6. La Société et le High-Life, le plus ancien des annuaires mondains, ediţia a XI-a, 1950, Editions Ehret, p. 5.

7. *Vezi* A. Martin-Fugier, *Les Salons de la IIIE République*, Perrin, 2003, p. 101.

8. *Annuaire général héraldique*, Jules Wigniolle, 1903, p. IL

9. *Ibid.*, p. XXI.

10. Citat în C. Grange, *Les Gens du Bottin mondain*, Fayard, 1996, p. 24.

11. *Ibid.*, p. 49, p. 26, p. 54.

12. *Ibid.*, p. 25.

13. V. Massignon, citat în Isabelle, contesă de Paris, *Haut de gamme. L'art de vivre à la française*, ed. cit., p. 134.

14. C. Grange, Les Gens du Bottin mondain, ed. cit., p. 48.

15. P. Hervieu, *L'Armătura*, Alphonse Lemerre, 1895, pp. 90 – 93.

16. Citat în Robert de Fiers, „Le snobisme de Monsieur Paul Hervieu”, în la *vie contemporaine*, 1 mai 1897, p. 226, p. 227.

17. M. Pinçon şi M. Pinçon-Chariot, *Dans les beaux quartiers*, ed. cit., p. 193.

18. Gilles de Chaudenay, *Physiologie du Jockey Club*, Del Duca, 1958, p. 15.

19. Citat în A. Meyer, *Ce que je peux dire*, Plon-Nourrit, 1912, p. 110.

20. Annuaire de la noblesse de France, 1934, p. 201.

21. J. Boulenger, *Les Dandys*, Calmann-Lévy, 1932, p. 168.

22. Citat în *ibid.*, p. 203.

23. *Ibid.*, p. 169.

24. Citat în M. Gregor-Dellin, Richard Wagner, trad. O. Démangé, Fayard, 1981, p. 463.

25. E. şi J. de *Goncoun*, *Journal*, Robert Laffont, „Bouquins”, 1.1, 2004, p. 1039, p. 680.

26. M. Pinçon şi M. Pinçon-Chariot, *Dans les beaux quartiers*, ed. cit., p. 193.

27. *Ibid.*, p. 206.

28. *Ibid.*, p. 206.

29. *Ibid.*, pp. 204 – 205.

30. L’Intermédiaire des chercheurs et curieux, 2000.

31. G. de Chaudenay, Physiologie du Jockey Club, ed. cit., p. 28.

32. Despre această istorie şi despre cea privind în special „Cercle de PUnion”, *vezi* Charles Yriarte, *Les Cercles de Paris (1828 – 1864)*, Dupray de la Mahérie, 1864, p. 16 şi p. 45.

33. M. Pinçon şi M. Pinçon-Chariot, *Dans les beaux quartiers*, ed. cit., p. 201.

34. Annuaire 2004 de l’Automobile Club, p. 45. Vezi F. Rouvillois, Histoire de la politesse, Flammarion, 2006.

35. M. Pinçon şi M. Pinçon-Chariot, *Dans les beaux quartiers*, ed. cit., p. 248.

CAPITOLUL VI. SĂ NU-ŢI LIPSEASCĂ (NICI RELIGIA)

1. Constituţiile lui Anderson, ediţia din 1738, citate în Paul Naudon, *La Franc-Maçonnerie*, PUF, „Que sais-je?”,

ediţia a VIII-a, 1982, p. 39.

2. Citat în L. Amiable şi J.-C. Colfavru, *La Franc-Maçonnerie en France depuis 1725*, Secretariatul Marelui Orient al Franţei, 1890, pp. 19 – 20.

3. *Ibid.*, p. 24.

4. P. Naudon, La Franc-Maçonnerie, ed. cit., p. 45.

5. *Ibid.*, p. 36.

6. *Ibid.*, p. 36.

7. *Ibid.*, p. 42, p. 43.

8. *Ibid.*, p. 44.

9. L. Amiable şi J.-C. Colfavru, La Franc-Maçonnerie en France depuis 1725, ed. cit., p. 18.

10. *Ibid.*, pp. 11 – 12.

11. Citat în P. Naudon, *La Franc-Maçonnerie*, ed. cit., p. 42.

12. L. d'Estampes şi C. Jannet, *La Franc-Maçonnerie et la Révolution*, Avignon, Séguin frères, 1884, pp. 171 – 172.

13. *Vezi* G. Bord, *Les Ouvriers de l'idée révolutionnaire*, Nouvelle librairie naţionale, 1908, p. 294.

14. P. Naudon, La Franc-Maçonnerie, ed. cit., pp. 45 – 46.

15. G. Bord, Les Ouvriers de Vidée révolutionnaire, ed. cit., pp. 294 – 295.

16. P. Visconti, Mémoires sur la Cour de Louis XIV\ ed. cit., p. 51.

17. V. Hugo, Choses vues, souvenirs, journaux, cahiers, 1830 – 1846, Gallimard, 1972, p. 234.

18. M. Daireaux, *Premières amours d'un inutile*, Calmann-Lévy, 1910, citat în CC, p. 390.

19. Citat în A. Franklin, *La Vie privée d'autrefois*, Plon, 1895, p. 233.

20. L. Bloy, *Les Dernières Colonnes de l'Église*, Typographie François Bernouard, 1947, p. 21.

21. Citat în L. Sapin, „uncendie du bazar de la charité", în G. Guilleminault, *Prélude à la Belle Époque*, Denoël-Livre de poche, 1966, p. 279.

22. Duc de la Force, La Fin de la douceur de vivre, ed. cit., p. 48.

23. G.-L. Pringué, Trente ans de diners en ville, ed. cit., p. 120.

24. M. Bedel, *Molinoff*, *Indre-et-Loire*, Gallimard, 1928, p. 149, p. 156.

25. G.-L. Pringué, Trente ans de diners en ville, ed. cit., p. 103.

26. Abbé Mugnier, *Journal*, Mercure de France, 1985, p. 116, p. 133, p. 141.

27. G.-L. Pringué, Trente ans de diners en ville, ed. cit., p. 154.

28. S. Maugham, The Răzor's Edge, Vintage, 2003, p. 10. Traducerea din engleză a fragmentului: I.N.

29. Ibid., pp. 15 – 16. Traducerea din engleză a fragmentului: I.N.

30. Ibid., pp. 147 – 149. Traducerea din engleză a fragmentului: I.N.

31. L. Bloy, *Mon journal*, *1899 – 1900*, Mercure de France, 1924, p. 99.

32. L. Bloy, Les Dernières Colonnes de l'Église, ed. cit., p. 43

33. *Ibid.*, p. 104, p. 100, p. 96, p. 95, p. 97.

34. H. Ryner, *Prostitués*, Société parisienne d'édition, 1904, p. 131.

35. *Vezi* M. Lange, *Cocteau*, *prince sans royaume*, Lattes, 1989, p. 203 *sq*.

36. Abbé Mugnier, *Journal*, ed. cit., p. 476.

37. Ph. Jullian, Dictionnaire du snobisme, ed. cit., p. 321.

38. *Vezi* (pe internet) http://www.anges. free.fi (pagină consultată la 16 iunie 2008).

39. Louis Pauwels, *Planète*, nr. 1, p. 11.

40. *Ibid.*, p. 11.

41. *Ibid.*, p. 77

42. *Planète*, nr. 2, p. 13.

43. *Planète*, nr. 3, p. 5.

44. J. Charon, *Planète*, nr. 8, p. 16.
45. *Planète*, nr. 11, p. 13.
46. *Planète*, nr. 11, p. 14.
47. M. Lacreix, *L'Idéologie du New Age*, Flammarion, 1998, p. 23.
48. M.-J. Ferreux, „Le New Age, un «Nouveau monde» cybersacré", *Religioşités contemporaines*, nr. 10. (Pe internet) socio-anthropologie-revues.org/documentl58.html (pagină consultată la 13 octombrie 2007).
49. Ibid.
50. M. Lacroix, L'Idéologie du New Age, ed. cit., p. 17.
51. *Ibid.*, pp. 32 – 33.
52. „La Kabbale qui fait pop!", *La Presse*, 18 decembrie 2004.
53. Q. Ludwig, Comprendre la Kabbale, de Rabbi Simeon bar Yochaï à Madonna, Eyrolles, 2006.
54. „Outre-Atlantique, les people ont transformé la mystique juive «new âge» en art de vivre", *Actualité juive*, 1 octombrie 2004.
55. Ibid.
56. Citat în R. Lecadre, *Libération*, 18 noiembrie 2003.
57. M. Séphirot, *Voici*, 16 iulie 2007, p. 37.

CAPITOLUL VII. SĂ NU-ŢI LIPSEASCĂ (NICI DECORAŢIILE)

1. A. Bataille, Causes criminelles et mondaines de 1887 – 1888, Dentu, 1888, p. 11.
2. *Ibid.*, p. 24.
3. *Ibid.*, p. 45, p. 48. p. 18.
4. *Ibid.*, p. 57, p. 155.
5. *Ibid.*, p. 174, p. 31, p. 99.
6. *Ibid.*, p. 209, p. 176.
7. Citat în M. de Saint-Maurice, *Histoire de la Légion d'honneur*, A.J. Denain, 1833, p. 37.
8. *Ibid.*, p. 40.

9. Citat în G. de Chamberet, *Manuel du légionnaire*, J. Dumaine, 1852. p. 8.

10. C. Ducourtial, *Ordres et décorations*, PUF, „Que sais-je?”, 1957, p. 57.

11. A. Damien, *Origines de la Légion d'honneur*. (Online)http://www.Napoleon.org/fr/salle lecture/article/files/Origineslegionhonneur, asp (pagină consultată la 16 iunie 2008).

12. Mémoires du comte Horace de Viel-Castel sur le règne de Napoléon III, ed. cit., 1.1, p. 30.

13. *La Mode*, octombrie 1831, pp. 194 – 195.

14. G. Flaubert, *Doamna Bovary*, Editura pentru Literatură Universală, Bucureşti, 1968. *Traducerea fragmentului*: *I.N.*

15. Mémoires du comte Horace de Viel-Castel sur le règne de Napoléon III, ed. cit., t. I, p. 94, p. 11.

16. Citat în J. d'Ormesson, „Arrivisme, snobisme, dandysme”, *Revue de métaphysique et de morale*, ed. cit., p. 452.

17. W.M. Thackeray, Bâlciul deşertăciunilor: Un roman fără erou, ed. cit. Traducerea din engleză a fragmentului: I.N.

18. Mémoires du comte Horace de Viel-Castel sur le règne de Napoléon III, ed. cit., t. I, p. 29, p. 30, p. 31.

19.16 august 1857, citat în Mémoires du comte Horace de Viel-Castel sur le règne de Napoléon III, ed. cit., 1.1, p. 11.

20. Annuaire de la noblesse de France, 1887, pp. 349 – 350.

21. *Ibid*. *y* pp. 349 – 350.

22. A. Lajeune Vilar, *Les Coulisses de la presse*, A. Charles, 1895, p. 100, p. 102.

23. Annuaire de la noblesse de France, 1887, p. 350.

24. M. de Villiers du Terrage, *Rois sans couronne*, Perrin, 1906, p. 336. Despre acest personaj, a se vedea, bineînţeles, admirabila biografie a lui Jean Raspail, *Moi, Antoine de Tounens, Roi de Patagonie*, Albin Michel, 1981.

25. *Ibid.*, p. 369.
26. *Ibid.*, p. 442.
27. Duchesse d'Uzès, *Souvenirs*, Plon, 1939. pp. 177 – 178.
28. P. Bouvard, *Petit precis de sociologie parisienne*, Grasset, 1966, pp. 171 – 172.
29. *Ibid.*, pp. 173 – 174.
30. A. Fulda, „La Légion d'honneur, une rosette à faire pălir d'envie", *Le Figaro*, 14 octombrie 2007.
31. P. Chairoff, Faux chevaliers et vrais gogoş, op. cit., pp. 78 – 79.

CAPITOLUL VIII. SNOBUL ŞI PRESA LUI

1. A Meyer, *Ce que mes yeux ont vu*, Plon, 1911, ediţia a XXX-a, pp. 243 – 244.
2. *Ibid.*, p. 249.
3. *Ibid.*, p. 250.
4. *Ibid.*, p. 410.
5. *Ibid.*, p. 38.
6. *Ibid.*, p. 409.
7. O. Carasso, Arthur Meyer, directeur du Gaulois, un patron de presse juif, royaliste et antidreyfusard, Imago, 2003, p. 60.
8. E. de Goncourt, *Journal*, ed. cit., 16 februarie 1896. t. HI, p. 1237.
9. A. Meyer, Ce que je peux dire, ed. cit., p. 260, p. 272.
10. G. de Maupassant, *Bel-Ami*, Gallimard, „Folio, 1973
11. Gyp, *L'Âge du mufle*, F. Juven, 1902.
12. O. Carasso, Arthur Meyer, directeur du Gaulois, ed. cit., p. TI.
13. E. de Goncourt, *Journal*, ed. cit., 16 februarie 1896, t. III, p. 1237.
14. O. Carasso, Arthur Meyer, directeur du Gaulois, ed. cit., p. 35.
15. Vicomte de Marsay, De l'âge des privilèges au temps des vanités. Essai sur l'origine et la valeur des

prétentions nobiliaires, ed. cit., p. 270.

16. O. Carasso, Arthur Meyer, directeur du Gaulois, ed. cit., p. 61.

17. E. de Goncourt, *Journal*, op. cit., t. III, p. 1151.

18. *Ibid.*, p. 582.

19. O. Carasso, Arthur Meyer, directeur du Gaulois, op. cit., p. 63.

20. G. de Maupassant, *Bel-Ami*, ed. cit.

21. A. Meyer, Ce que mes yeux ont vu, ed. cit., p. 252.

22. L. Daudet, *Fantômes et vivants*, Nouvelle Librairie naţionale, 1914, p. 231.

23. A. Meyer, Ce que mes yeux ont vu, ed. cit., p. 253.

24. G. de Maupassant, *Bel-Ami*, ed. cit.

25. A. Galley, 1, 50 francs la ligne: deşi jolies petites annonces, P. Horay, 1981.

26. P. Duvivier, A. Dumanoir, *Le To*ut-*Lyon*, 30 noiembrie 1895.

CAPITOLUL IX. SNOBISMUL REVOLUŢIEI

1. L. Daudet, *Le Stupide XIXe siècle*, Nouvelle Librairie naţionale, 1922, p. 194.

2. E. Sitwell, *Les Excentrigues anglais*, trad. M. Hechter, Le Promeneur, 1988.

3. P. Bourget, *L'Émigré*, Plon et Nourrit, 1907, p. 49.

4. C. de Bartillat, *Histoire de la noblesse française*: *de 1789 à nos jours*, Albin Michel, 1988, 1.1, p. 43, p. 44.

5. *Ibid.*, p. 45.

6. Motion de M. le duc d'Aiguillon, prononcée le 4 août 1789, pp. 1 – 2.

7. A. de Rivarol, Petit dictionnaire des grands hommes de la révolution, par un citoyen actif, ci-devant rien, Imprimerie naţionale, 1790, p. 2.

8. *Ibid.*, p. 42.

9. C. de Bartillat, Histoire de la noblesse française: de 1789 à nos jours, ed. cit., 1.1, p. 46.

10. Citat în *ibid.*, p. 96.

11. EC, p. 370.

12. Citat în CC, p. 376.

13. E. de Goncourt, *Journal*, ed. cit., 10 decembrie 1893, t. III, p. 892.

14. L. Daudet, Les „Kamtchatka*, ed. cit., p. 284.

15. A. Charpentier, wle snobisme socialiste”, *La Nouvelle Revue*, iulie 1907, p. 555.

16. „Littérature socialiste”, 31 ianuarie 1892, citat în CC, p. 379.

17. M. Barrès, *Scènes et doctrines du nationalisme*, F. Juven, fără dată, pp. 45 – 46.

18. A. Albalat, *Trente ans de quartier latin*, SFELT, 1930, citat în CC, p. 380.

19. C. Mauclair, *Le Soleil des morts*, Ollendorff, 1898.

20. Citat în CC, p. 381.

21. C. Mauclair, *Servitudes et grandeurs littéraires*, Ollendorf, 1922, p. 128.

22. P. Adam, *Lettres de Malaisie*, Editions de la Revue Blanche, 1898.

23. P. Adam, *Critique des moeurs*, Ernst Kolb, 1883, p. 255 *sq*.

24. Revue des deux mondes, 1904, p. 925.

25. A. Charpentier, „Le Snobisme socialiste”, *La Nouvelle Revue*, iulie 1907, pp. 557 – 558.

26. F. Bac, citat în F. Rapazzini, *Elizabeth de Gramont, avant-gardiste*, Fayard, 2004, p. 364.

27. Citat în *ibid.*, p. 509.

28. G. de Sede, Aujourd’hui les nobles, ed. cit., p. 204.

29. F. Rapazzini, Elizabeth de Gramont, avant-gardiste, ed. cit., p. 269.

30. *Ibid.*, p. 268

31. E. de Gramont, *Mémoires*, t. II, Grasset, 1929, p. 33.

32. *Ibid.*, p. 19, p. 34.

33. *Ibid.*, p. 47, p. 137, p. 54.

34. *Ibid.*, p. 131, p. 95, p. 94, p. 64.

35. A. de Fouquières, *Cinquante ans de panache*, p. Horay, p. 1951, p. 202.

36. G.-L. Pringué, Trente ans de diner en ville, ed. cit., p. 129.

37. F. Rapazzini, Elizabeth de Gramont, avant-gardiste, ed. cit., p. 272.

38. *Ibid.*, p. 203.

39. J. Romains, Les Hommes de bonne volonté, XXVII, Le 7 octobre, Flammarion, 1946, p. 81, p. 89.

40. M. Fumaroli, Orgies et féeries, chroniques du théâtre de Paris autour de 1968, SNE, 2002, p. 127.

41. G. Saint-Bris, *Qui est snob*? Calmann-Lévy, 1973, p. 88.

CAPITOLUL X. SNOBUL ŞI ARTELE

1. *Le Figaro*, 20 februarie 1914.

2. Citat în H. Moutouh, Ernest Psichari, *L'Aventure de la Grace*, Editions du Rocher, 2007, p. 112.

3. *Le Figaro*, 21 februarie 1914.

4. M. Fumaroli, *L'État culturii*, Editions de Fallois, 1991, p. 228.

5. J. Boulenger, *Mais lyart est dificile*, Plon, 1921, 1.1, p. 22.

6. R. Wagner, *Ma vie*, trad. M. Hulot, Buchet Chastel, 1983, p. 388.

7. A. de Fouquières, Cinquante ans de panache, ed. cit., p. 48.

8. „Les états de service du wagnérisme", *Cosmopolis*, nr. 18, 1897, p. 757.

9. *L'Illustration*, 26 septembrie 1891.

10. „Le wagnérisme triomphant", *La Nouvelle Revue*, mai iunie 1892, p. 149.

11. *Le Temps*, 9 ianuarie 1914.

12. „Le wagnérisme triomphant", *La Nouvelle Revue*, ed. cit., p. 149.

13. M. Nordau, *Dégénérescence*, F. Alcan, 1903, 1.1, p. 379.

14. EC, p. 301.

15. G. Lecomte, *Les Hannetons de Paris*, Charpentier-Fasquelle, 1905, p. 227.

16. A. *Gide*, *Journal*, *1889 – 1939*, Gallimard, „Bibliothèque de la Pléiade”, 1939, p. 259.
17. „Le wagnérisme triomphant”, *La Nouvelle Revue*, ed. cit., p. 149.
18. La Tribune de Saint-Gervais, 1906, p. 62.
19. C. Mauclair, Servitudes et grandeurs littéraires, ed. cit., p. 150.
20. „Une passion malheureuse”, *Revue de Paris*, octombrie 1931, p. 595.
21. J. Lorrain, *Pelléastres*, A. Méricant, 1910. p. 241.
22. M. Proust, À l’ombre des jeunes filles en fleur, ed. cit., t. II, p. 945 şi Sodome et Gommorrhe, II, ed. cit. t. III, pp. 29 – 35.
23. A. de Fouquières, *De l’art*, *de l’élégance*, *de la charité*, Fontemoing, 1910. p. 147.
24. M. de Saint-Rémy, *Comédies et proverbes*, Michel Lévy frères, 1865, în spécial p. 154 *sq*.
25. A. de Fouquières, De l’art, de l’élégance, de la charité, ed. cit., p. 150.
26. *Le Figaro*, 24 martie 1888.
27. Citat în CC, p. 170.
28. EC, p. 188.
29. *Le Journal*, 24 ianuarie 1897.
30. L. Daudet, Les „Kamchatka”, ed. cit., p. 6.
31. *Ibid.*, p. 7.
32. P. Veber, *Chez les snobs*, Ollendorff, 1896.
33. *Ibid.*, pp. 190 – 191.
34. *Akadémos*, 15 iulie 1909.
35. *L’Illustration*, 14 iunie 1913.
36. C. Vautel, *Les Folies bourgeoises*, Albin Michel, 1921, pp. 268 – 269, pp. 269 – 271.
37. G. de Maupassant, *Bel-Ami*, ed. cit.
38. Citat în J. Bouvier, *Les Rothschild*, Complexe, 1992, p. 275.
39. EC, p. 261.
40. P. Chaleyssin, *La Peinture mondaine de 1870 à 1960*; Bibliothèque de l’image, 1999, p. 10.

41. A. Vollard, *Souvenirs d'un marchand de tableaux*, Albin Michel, 1959, p. 120.
42. *Le Figaro*, 5 februarie 1884.
43. La Revue indépendante, martie 1891.
44. *Vezi* EC, p. 272 şi M. Proust, *Sodome et Gomorrhe*, H, *ecl cât*, t. HI, p. 946.
45. J. Joyce, Finnegans Wake, Gallimard, 1962, pp. 7 – 8, p. 30. Traducerea din engleză a fragmentului: I.N.
46. J.-P. Gredy citat în Ph. Jullian, *Dictionnaire du snobisme*, ed. cit., p. 307.
47. Abbé Mugnier, *Journal*, ed. cit., p. 493.
48. G. Debord, Oeuvres cinématographiques complètes 1952 – 1978, Gallimard, 1994, p. 11.
49. *Ibid.*, p. 15, p. 17.
50. *Ibid.*, p. 193.
51. Zouzou, *Jusqu'à l'aube*, Flammarion, 2003, p. 156, pp. 76 – 177.
52. *Fantasio*, martie 1910, p. 599.
53. J.-L. Harouel, *Culture et contre-culture*, PUF, „Cvadrige", 1994, p. 60.
54. S. Whitford, *Lucio Fontana*, catalog de expoziţie, 2001, p. 12.
55. V. Goudinoux, *Le Paradoxe de Fontana*, citat în E. Darragnon, *La Provocation, une dimension de l'art contemporain*, Publications de Sorbonne, 2004, p. 110.
56. R. Azimi, *Le Monde*, 10 – 12 noiembrie 2007.
57. Ibid.
58. P. de Bouchaud, *Sur les chemins de la vie*, A. Lemerre, 1900, p. 169.
59. *Vezi* R. Rosenblum, *The Jeff Koons Handbook*, Londra, Rizzoli, 1992, p. 25.
60. J. Mistler, introducere la *Histoire de l'art contemporain* de René Huyghes, F. Alcan, 1935, p. 2.
61. P. de Bouchaud, Sur les chemins de la vie, ed. cit., p. 168.
62. *Le Monde*, 14 – 15 octombrie 2007.

CAPITOLUL XI. APARENŢE ŞI ELEGANŢĂ

1. Ph. Perrot, Les Dessus et les Dessous de la bourgeoisie, Complexe, 1981, p. 34.

2. Montesquieu, *Lettres persanes*, Le livre de poche, 1966, p. 253.

3. Citat în Ph. Perrot, Les Dessus et les Dessous de la bourgeoisie, ed. cit., p. 34; despre acest personaj, vezi M. Fumaroli, Quand l'Europe pariat français, ed. cit., p. 323 sq.

4. Ph. Perrot, Les Dessus et les Dessous de la bourgeoisie, ed. cit., p. 31.

5. E. Rondeix, Manuel du fashionable, guide de l'élégant, Audot, 1829, p. 8.

6. Bărbier, Journal historique et anecdotique du règne de Louis XV, P.J. Renouard, 1847 – 1856.

7. Citat în Ph. Perrot, Les Dessus et les Dessous de la bourgeoisie, ed. cit., p. 35.

8. L.S. Mercier, *Tableau de Paris*, nouvelle édition, Amsterdam, 1783, t. VE, p. 45.

9. E. Rondeix, Manuel du fashionable, guide de l'élégant, ed. cit., p. 9.

10. H. de Balzac, *Oeuvres diverses*, Louis Conard, 1938, t. *TL*, p. 162.

11. E. şi J. de Goncourt, *Histoire de la société française pendant le Directoire*, Bibliothèque Charpentier, 1892, p. 415.

12. Ph. Perrot, Les Dessus et les Dessous de la bourgeoisie, ed. cit., p. 51, p. 58.

13. Citat în J. Boulenger, *Les Dandys*, ed. cit., p. 51.

14. Ph. Perrot, Les Dessus et les Dessous de la bourgeoisie, ed. cit., pp. 60 – 61.

15. R. de Beauvoir, „Le Tailleur", *Les Français peints par eux-mêmes*, L. Curmer, 1842, t. V, p. 250.

16. H. de Balzac, *Physiologie du mariage*, *Oeuvres Complètes*, Fume, 1846, t. XVI, p. 250.

17. E. Rondeix, Manuel du fashionable, guide de l'élégant, ed. cit., p. 55.

18. A. Malraux, *Les chênes qu'on abat*, Gallimard,

1971, p. 183.

19. Citat în E. de la Bedollière, *Histoire de la mode*, Leipzig, A. Dürr, 1858, p. 102.

20. Huit siècles de vie britannique à Paris, musée Galliera, mai 1948, p. 84.

21. E de Gramont, *Le Comte d'Orsay et Lady Blessington*, Hachette, 1955, p. 10.

22. M. Lecomte, Le Prince des dandys, le comte d'Orsay, 1801 – 1852, Lemerre, 1928, p. 52; vezi de asemenea G. de Contades, Le Comte d'Orsay, physiologie d'un roi de la mode, Quantin, 1890.

23. J. Boulenger, *Les Dandys*, ed. cit., pp. 88 – 89.

24. Citat în *ibid.*, p. 97.

25. Baron de Plancy, Souvenirs et indiscrétions d'un dispăru: contemporains, sports, politique 1815 – 1891, a 2-a ediţie, P. Ollendorff, 1892, p. 165.

26. M. Boulenger, *Le Duc de Momy, prince français*, Hachette, „Figures du passé", 1925, p. 160.

27. *Le Dimanche illustré*, 6 martie 1910, p. 10.

28. F. Chevassu, *Les Parisiens, portraits d'aujourd'hui*, Lemerre, 1892, p. 83, p. 87.

29. B. de Castellane, *Mémoires*, Perrin, 1986, p. 274.

30. *Ibid.*, introducere de Emmanuel de Waresquiel, ed. cit., t. II, p. 3.

31. E. de Gramont, *Mémoires*, ed. cit., t. *TL*, p. 62, p. 63.

32. „Le snobisme, exaspération de l'élégance", *Je sais tout*, semestrul 1, 1905, p. 220.

33. *Ibid.*, p. 220.

34. *Ibid.*, p. 220.

35. *Ibid.*, p. 223.

36. M. Mole, *Souvenirs de jeunesse*, Mercure de France, 2005, p. 210.

37. *Vezi* Jérôme Picon, *Jeanne Lanvin*, Flammarion, 2002.

38. E. Chapus, *Manuel de l'homme et de la femme comme ilfaut*, Librairie nouvelle, ediţia a 4-a, 1861.

39. *Ibid.*, p. 63.
40. *Ibid.*, p. 87, p. 15.
41. Vezi *Le Figaro*, 8 noiembrie 1898.
42. A. Vernon, *La Distinction française*, G. Richard, 1893, p. 13.
43. C. Albaret, *Monsieur Proust*, Robert Laffont, 1973, p. 110.
44. A. Maurois, *Édouard VII et son temps*, Les Editions de France, 1933, p. 56.
45. *Ibid.*, p. 48.
46. A. de Fouquières, Cinquante ans de panache, ed. cit., p. 95.
47. H. Nicolle, *Le Soleil de dimanche*, 22 mai 1910.
48. Baronne d'Orval, *Usages mondains*, Victor Havard, 1901, p. 519.
49. A. de Fouquières, Cinquante ans de panache, ed. cit., p. 95.
50. „Le snobisme, exaspération de l'élégance", art. *cât.*, p. 264.
51. Contesa de Ségur, *Les Petites Filles modeles*, Hachette, 1858, pp. 63 – 65.
52. E. Rondeix, Manuel du fashionable, guide de l'élégant, ed. cit., p. 19.
53. E. Carassus, *Le Mythe du dandy*, Armand Collin, 1971, p. 51.
54. *Ibid.*, p. 10.
55. *Ibid.*, p. 51, p. 50.
56. G. Scaraffia, *Petit Dictionnaire du dandy*, Sand, 1988, p. 141.
57. O. Wilde, De l'importance d'être constant, trad. P. Aquíen, Flammarion, „GF", 2000, p. 83 sq. Traducerea din engleză a fragmentului: I.N.
58. O Wilde, Un mari idéal, ed. cit., p. 227. Traducerea din engleză a fragmentului: I.N.
59. R. Ellmann, *Oscar Wilde*, trad. M. Tadié, Gallimard, 1994, p. 241.
60. Vezi *Le Figaro*, 7 şi 9 aprilie 1895.

61. B. du Rosei, *La Mode*, Imprimerie naţionale, 1980. p. 199.
62. *Ibid.*, p. 243.
63. *Ibid.*, p. 244.
64. C. Müller, „Le carré Hermès”, citat în J. Marseille, *Le Luxe en France*, ADHE, 1999, p. 201.
65. D. Veillon, *La Mode sous l'occupation*, Payot, 1990. p. 237.
66. Citat în *ibid.*, p. 238.
67. B. du Rosei, *La Mode*, ed. cit., p. 210.
68. C. Guillemot, R. Vidait, *Paris snob*, Denoël, 1967, p. 12.
69. *Elle*, 4 februarie 2008.
70. H. de Balzac, *Oeuvres diverses*, ed. cit., t. II, p. 47.
71. C. Müller, citat în J. Marseille, *Le Luxe en France*, ed. cit., p. 195.
72. *Elle*, 26 ianuarie 1987.
73. *Elle*, 19 martie 2007.
74. Ibid.
75. Citat în J. Marseille, *Le Luxe en France*, ed. cit., p. 23.
76. B. Boyer, „Snobisme et vêtement de luxe: la banlieue est-elle en train de perdre ses marques?”, *Equinoxes*, Brown University, 2007.

CAPITOLUL XII. SNOBISMUL GASTRONOMIC

1. Seneca, Ad Helviam matrem de consolatione, X, 10.
2. Citat în R. Courtine, *La Gastronomie*, PUF, „Que sais-je?”, 1970, p. 10.
3. J. Améro, *De l'art culinaire et des repas chez les peuples anciens*, Librairie Firmin-Didot, „Les Classiques de la table”, 1855, t. II, p. 37.
4. Pliniu cel Bătrân, *Histoire naturelle*, IX, pp. 119 – 121.
5. J.A. Brillat-Savarin, *Physiologie du goût*, Garnier Frères, 1876, p. 91.

6. *Ibid.*, p. 92, p. 95, p. 13, p. 94.
7. *Ibid.*, p. 90.
8. *Ibid.*, p. 90.
9. *Ibid.*, p. 87.
10. O. Mirabeau, *Le Journal d'une femme de chambre*, Fasquelle, 1937, p. 77.
11. G. Flaubert, scrisoare din 31 decembrie 1879, *Correspondance*, Gallimard, „Bibliothèque de la Pléiade", t. V, pp. 776 – 777.
12. Dictionnaire général de la cuisine française, Plon frères, 1853, p. 133.
13. U. Dubois, *Nouvelle Cuisine bourgeoise*, Bernardin-Béchet et fils, 1888, p. 78.
14. *Ibid.*, p. 77.
15. *Dictionnaire encyclopédique des sciences médicales*, coord. A. Dechambre, Masson et Asselin, 1874, t. XHI, p. 521.
16. C. de Lamarche, *Magasin pittoresque*, 1908, p. 257.
17.1. Saffron, *Caviar*, New York, Broadway Books, 2002, p. 71.
18. S. Roselli, *Le Matin Dimanche*, 29 decembrie 2007.
19. Citat în J.-P. Aron, *Le Mangeur au XIXe siècle*, Denoël-Gonthier, 1973, p. 113.
20. J.-K. Huysmans, *À rebours*, Au sans pareil, 1924, pp. 13 – 14.
21. R. Courtine, La Gastronomie, ed. cit., p. 78.
22. R. Courtine, *La Cuisine de marché*, Flammarion, 1976, p. 6.
23. *Ibid.*, p. 83.
24. *Ibid.*, p. 7.
25. *TGV Magazine*, iulie 2007, nr. 96, p. 6.
26. C. Terrail, *Ma Tour d'argent*, Verviers, Marabout, 1975, p. 319.
27. http://www.chazalet.com/webpachtaz/appli/viewcontent.as

p? cid = 186 (pagină consultată la 8 octombrie 2007).

28. Vicomte de Launay, *Correspondance parisienne*, Michel Lévy frères, 1853, p. 143.

29. P. Morand, *L'Homme pressé*, Gallimard, „LTmaginaire", p. 98.

30. Ph. du Puy de Clinchamps, *Le Snobisme*, ed. cit., p. 89.

31. *Ibid* „pp. 89 – 90.

32. A. Rowley şi J.-C. Ribault, *Le Vin, une histoire de goût*, Gallimard, „Découvertes", 2003, p. 52, p. 56, p. 57.

33. E.A. Poe, Nouvelles histoires extraordinaires, Michel Lévy frères, 1859, p. 147 sq. Traducerea fragmentului din engleză: ÎN

34. E.A. Poe, *Histoires extraordinaires*, Flammarion, „GF", 1965, introducere de Charles Baudelaire, p. 40.

35. E. de Goncourt, *Journal*, ed. cit., 28 ianuarie 1879, t. II, p. 814.

36. La Salle à manger et le Salon, nr. 4, 1895.

37. Citat în J.-P. Aron, Le Mangeur au XIXe siècle, ed. cit., p. 126.

38. *Ibid.*, pp. 126 – 127.

39. J.-A. Brillat-Savarin, *Physiologie du goût*, ed. cit., p. 298.

40. E. şi J. de Goncourt, Histoire de la société française pendant la Révolution, E. Dentu, 1854, p. 303.

41. H. de Balzac, *Illusions perdues*, *Oeuvres complètes*, Fume, 1843, t. IV, p. 134.

42. J.-P. Aron, Le Mangeur au XIXe siècle, ed. cit., p. 27.

43. H. de Balzac, *Le Père Goriot*, Gallimard, „Bibliothèque de la Pléiade", t. E, p. 947.

44. F. Soulié, Restaurants et gargotes, 1842, citat în J.-P. Aron, Le Mangeur au XIXe siècle, op. cit., p. 51.

45. J. Roman, *Mes souvenirs de chasseur chez Maxim's*, Les Libraires parisiens, 1939, p. 35.

46. J.-P. Aron, Le Mangeur au XIXe siècle, ed. cit., p. 95.

47. J. Roman, Mes souvenirs de chasseur chez Maxim's, ed. cit., p. 39 şi p. 15.

48. J. Mauduit, *Maxim's, soixante ans déplaisir et d'histoire*, Monaco, Editions du Rocher, 1958, p. 262.

49. *Ibid.*, p. 266.

50. J. Diwo, *Chezlipp*, Denoël, 1981, pp. 107 – 109.

51. *Ibid.*, p. 125.

52. *Ibid.*, p. 131.

53. *Ibid.*, p. 132.

54. *Ibid.*, p. 134

55. *Vezi* „Petite cartographie lippienne" în C. Guittard, I. Courty-Siré, *Lipp, la brasserie*, Ramsay, 2006, p. 121.

56. J. Diwo, *Chez Lipp*, ed. cit., p. 124.

57. *Vezi* Ch. Millau, *Maxim's de Paris*, New Xork, Metropolitan Museum, 1982.

58. R. Courtine, La Gastronomie, ed. cit., p. 68.

CAPITOLUL XIII. TURF, LAWN, GREEN

1. J. Boulenger, Monsieur, ou le Professeur de snobisme, ed. cit., p. 85.

2. *Ibid.*, pp. 86 – 87.

3. Citat în N. Elias, „La genèse du sport en tant que problème sociologique", *Revue des deux mondes*, iunie 1998, p. 47.

4. Citat în O. Bloch, W. Von Wartburg, *Dictionnaire étymologique de la langue française*, PUF, 1960, p. 598.

5. M. de Saint-Martin, „La noblesse et les «sports» nobles", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 1989, nr. 80, p. 22.

6. C. Maurras, „L'Internationale du sport", *Gazette de France*, 20 iunie 1894.

7. La Nature, revue des sciences et de leurs applications aux arts et à l'industrie, 8 mai 1897.

8. Citat în *Revue des deux mondes*, iunie 1998, pp. 24 – 25.

9. Citat în J. Boulenger, *Les Dandys*, ed. cit., p. 137.

10. La Nature, revue des sciences et de leurs

applications aux arts et à l’industrie, ed cât

11. M. de Saint-Martin, „La noblesse et les «sports» nobles”, ed. cit., p. 22.

12. J. Boulenger, *Les Dandys*, ed. cit., p. 135.

13. *La Nouvelle Revue*, t. CXEŒ, 1898, p. 339.

14. *Battle Door, le cercle de tennis de l’ale de Puteaux*, citat în M. de Saint-Martin, „La noblesse et les «sports» nobles”, ed. cit., p. 27.

15. *Je sais tout*, 1 iunie 1905, pp. 715 – 716.

16. *Ibid.*, p. 93.

17. *Ibid.*, p. 90.

18. *Ibid.*, p. 607.

19. *Ibid.*, p. 612.

20. *Ibid.*, p. 613.

21.O. Uzanne, Parisiennes de ce temps en leurs divers milieux, états et conditions, Mercure de France, 1910, pp. 333 – 335.

22. M. Boulenger, *Moeurs du jour*, Plon, 1926.

23. *Ibid.*, p. 56.

24. O. Uzanne, Parisiennes de ce temps en leurs divers milieux, états et conditions, Mercure de France, ed. cit., p. 320 – 321.

25. Comtesse Jean de Pange, *Comment ai vu 1900*, ed. cit., t. II, p. 126.

26. P. Giffard, *La Reine bicyclette*, Librairie Firmin-Didot, 1891.

27. *Ibid.*, p. 143.

28. E. Giraudet, „Grammaire de la danse et du bon ton à travers le monde et les siècles depuis le sânge jusqu’à nos jours”, *Traité de la danse*, Chez l’auteur, 1900, t. II, pp. 497 – 498.

29. R. Holt, „La bicyclette, la bourgeoisie...”, *Sport/histoire*, nr. 1, 1988.

30. O. Uzanne, Parisiennes de ce temps en leurs divers milieux, états et conditions, Mercure de France, ed. cit., p. 322.

31. J. d’Ormesson, *Au plaisir de Dieu*, Gallimard,

1974, pp. 96 – 98.

32. Ph. Jullian, Dictionnaire du snobisme, ed. cit., p. 291.

33. „Les réseaux d'équipements sportifs dans les stations balnéaires: l'exemple du tennis", *in Situ*, nr. 4, martie 2004.

34. „Le Roland-Garros des cuvées réservées", citat în Isabelle, comtesse de Paris, *Haut de gamme. L'art de vivre à la française*, ed. cit., pp. 153 – 158.

35. R. Brasillach, „Le snobisme des planches", *Je suis partout*, 9 ianuarie 1937, pp. 86 – 87.

36. Je sais tout, 1905.

37. E. de Gramont, *Le Golf*, La Nouvelle Société d'éditions, 1930, pp. 17 – 18.

38. *Ibid.*, p. 20.

39. *Ibid.*, p. 28.

40. *Bottin mondain*, 1995, p. 1807.

41. Ph. Jullian, Dictionnaire du snobisme, ed. cit., p. 291.

42. La Nature, revue des sciences et de leurs applications aux arts et à l'industrie, 8 mai 1897.

43. N. Ksiss, „Football et société en région parisienne, Une histoire sociale du football ouvrier", p. 2 (pe internet) http:////www.warefootball.org/a-la%20 source/ (pagină consultată la 9 octombrie 2007).

44. D. Rebrik, *Le Sport ouvrier*, 5 noiembrie 1923, citat în *ibid*.

45. G. Rozet, *Les Fêtes du muscle*, Grasset, 1914, p. 50.

46. Bernard, *Sur le ring*, Nilsson, 1913, p. 17.

47. P. Charreton, „Sports et sociabilité mondaine dans la littérature française, 1880 – 1930", *Sport/histoire*, nr. 1, 1988, p. 107.

48. J.-N. Liaut, Petit dictionnaire du snobisme contemporain, Payot, 2006, p. 101.

49. H. de Balzac, Traité de la vie élégante, Oeuvres diverses, ed. cit., t. II, p. 158.

50. *Vezi* M. Fouquier, *Jours heureux d'autrefois*, Albin Michel, 1941, p. 173.
51. *Ibid.*, p. 172.
52. L. Baudry de Saunier, *L'Automobile théorique et pratique*, Neuilly, Chez l'auteur, 1899, p. 416.
53. Comtesse Jean de Pange, *Comment ai vu 1900*, ed. cit., t. H, op. cit., pp. 184 – 185.
54. A. de Fouquières, *50 ans de panache*, ed. cit., p. 247.
55. *L'Illustration*, martie 1932.
56. Ph. Jullian, Dictionnaire du snobisme, ed. cit., p. 55.
57. *Ibid.*, p. 55.
58. (Pe internet) http://www.classicsgallery.com/fr/ (pagină consultată la 12 octombrie 2007).
59. P. Daninos, *Snobissimo, ou le désir de parêtre*, Hachette, 1964, p. 33.
60. *Ibid.*, p. 34.
61. Ph. du Puy de Clinchamps, *Le Snobisme*, ed. cit., p. 102.
62. G. de Rothschild, *Contre bonne fortune*, Belfond, 1983, pp. 90 – 91.
63. P. Benoît, *L'Auto*, La Nouvelle Société d'éditions, 1929, p. 12.
64. *Ibid.*, p. 19.
65. Ph. du Puy de Clinchamps, *Le Snobisme*, ed. cit., pp. 100 – 101.
66. *Ibid.*, p. 101.

EPILOG

1. M. Proust, Les Plaisirs et les jours, Écrits mondains, UGE, 1993, pp. 143 – 144.
2. J. Boulenger, Monsieur, ou le Professeur de snobisme, ed. cit., pp. 29 – 31.
3. Saint-Simon, *Mémoires*, ed. cit., p. 96.
4. J. Lemaître, „Les snobs", *Les Contemporains*, ed. cit., p, 96.
5. EC, p. 41.

6. Ibid.

7. R. Girard, Mensonge romantique et vérité romanesque, Grasset, 1961, p. 223.

8. *Ibid.*, p. 222.

9. A. de Luppé, *Chez Marcel Proust. Snobs et mondains*, Les Amis d'Edouard, 1928, p. 10.

10. Citat în G. de Sede, *Aujourd'hui les nobles*, ed. cit., p. 274.

11. Citat în *ibid.*, p. 91.

12. J. Lemaître, „Les snobs", *Les Contemporains*, ed. cit., p, 98.

13. *Ibid.*, p. 99.

14. R. de Montesquiou, *L'Assemblée des notables*, Juven, 1909, p. 183.

Indice selectiv

Numele personajelor fictive sunt culese cu litere cursive.

Abbatucci, conte, 279 Ably, Jean-Jacques, 285 Academie, 9, 87, 98, 225, 278 ACF (Automobile Club de France), 105, 106

Acţiunea Franceză, 124 Adam, Paul, 173, 175 Adunarea Stărilor Generale, 170 Adria, Ferran, 256 – 258, 271, 272 Albaret, Celeste, 230 Albuféea (familia), 154, 160 Alembert, Jean Le Rond d, 35 Allais, Alphonse, 199, 200 Allais, Emile, 287

Almanahul Gotha, 19, 92, 93, 95, 107, 108 America, 13, 20, 21, 22, 48, 54, 86, 97, 127, 231

Améro, Justin, 81, 88, 247 Amiable, Louis, 111, 113 Andigné, marchiz d\ 49 Andiau, conte d\ 133, 191 *ANF* (*Anuarul nobilimii*), 20, 50, 53, 69, 142, 143

Anglia, 7, 13, 15, 21, 60, 75 – 78, 80, 88, 105, 110, 122, 127, 175, 220, 231, 240, 275 Anii nebuni, 193, 252, 308 Anne, prinţesă a Angliei, 164 Antichitate, 10, 138, 248 Antin, Louis Pardaillan de Gondrin, duce de 110, 113

Antigny, Marie-Ernestine, zisă Blanche d'Antigny, 151, 152 Apicius, Marcus Gavius, 246, 247 Apponyi, contesa Marie-Thérèse, 228 Aremberg, Pierre d, 278

Argentina, 19
Arman, Armand Pierre Fernandez, zis, 200 Aron, Jean-Paul, 263, 267 Arsouillé, Milord P, vezi Lord Seymour Artagnan de Montesquiou, mareşal d\ 42, 223
Artois, conte d\ vezi Carol X Asmall World, 8, 108 Augier, Emile, 36 Augustus, împărat, 57 Aurier, Albert, 198 Australia, 20, 291
Auteuil, 174, 227, 232, 277 Avaray, duci d, 104, 105 Ayoub Sinano, Christian, 89
Bach, Johann Sebastián, 190 Bachelin, Deflorenne, Antoine, 25, 37, 66 Bacon, Francis, 206 Balete ruseşti, 252 Balmain, Pierre, 238 Balthus, Balthasar Klossowski de Rola, zis, 206
Baluze, Étienne, 55
Balzac, Honoré de 77, 80, 216, 218, 229, 236, 243, 266, 295 Bar, Jean-Pierre, 55 Barbey d'Aurevully, Jules, 233, 235 Bărbier, Edmond Jean François, 215 Bardot, Brigitte, 164 Barnabooth, A.O., 79 Barney, Natalie Clifford, 80 Baroux, Robert, 242 Barrès, Maurice, 174, 175, 235, 294 Bartillat, Christian de 171 Basildon, lady, 80 Batz, Paul de 42 Baudelaire, Charles, 234, 263 Baudry de Saunier, Louis, 297 Bautru (familia), 43 Bavaria, Isabeau de 249 Bayreuth, 119, 187 – 189, 272 Bazarul carităţii (incendiul de la), 192, 224 *Bâlciul deşertăciunilor*, 15, 46, 91, 140 Beaunier, André, 182, 184 Beauvilliers, Antoine, 265 Bébéar, Claude, 98 Becken, Samuel, 194 Bedel, Maurice, 119, 287 Beirut, 19, 88, 89 Belgia, 2, 18 Bellamy, Henri, 49, 53
Belle Époque, 49, 226, 231, 232, 240, 294
Benoît, Pierre, 303
Benedict al XIV-lea, 113
Béranger, Pierre Jean de 36
Berg, Philip, 130, 131
Berg, Karen, 131
Bergier, Jacques, 126
Bergson, Henri, 182, 183
Berlier, Jean-Baptiste, 137

Berlin, 87
Bernanos, Georges, 123 Bernard, Samuel, 45 Berri, Claude, 203
Berry, Marie Caroline, ducesă de 228 Bessac, conte de (zis Mallebey), 40 *Bettino*, 79
Beaumont, Edith, contesă de 191 Biron (familia) 170, 171 Biron, Armand Louis de Gontaut, duce de Lauzun apoi duce de 171 Bisaccia, duci de 62, 279 Bischoffsheim, Raphaël-Louis, 279 Biserica Catolică, 117 – 125 Björnsson, Björnstjerne, 85, 192 Blanche, Jacques-Émile, 197 Blavatsky, doamna, 129 Bléville (familia), 114 Blessington, Marguerite Power, contesă de 220, 222 „Bling-bling”, 245 Bloy, Léon, 118, 122, 123 Bobet, Louison, 284 Bobo, 83 Bocuse, Paul, 256
Bois de Boulogne, 15, 105, 107, 277, 278 Bokassa, Jean-Bedel, împărat, 148 Boldini, Giovanni, 197 Bonaparte, Ludovic-Napoleon, împărat, vezi Napoleon al III-lea.
Bonaparte, Ludovic, rege al Olandei, 138
Bonaventure du Breil, Charles Maris, marchiz de Rays, 145 Bond, James, 300 Bonheur, Rosa, 260 Bonnefon, conte Jean de 308 Bonnivard, François, 33 „Bonton”, 16, 77, 85, 195, 196, 230, 278, 281, 283, 292 Bord, Gustave, 116 Borei d’Hauterive, André, 20, 62, 71 Borghese, Junio Valerio, 169 Bordeaux, 144, 161, 284, 289 Boronali, 205
Bottin mondain, 24, 90, 91, 95 – 97, 162, 179, 183, 278, 283, 287, 291 Bouchaud, Pierre de 16, 209, 211 Boucher, François, 185 Bouchet, André du, 201 Bouillon, Emannuel Théodose de la Tour d’Auvergne, cardinal de 55 Boulenger, Jacques, 82, 83, 101, 102, 186, 221, 222, 273, 306 Boulenger, Marcel, 80, 83, 280 Boulle, H.G. de la 94 Bourbon (familia), 33, 336 Bourbon-Parma, André de 164 Bourbon-Parma, Françoise de 164 Bourget, Paul, 80, 81, 99, 104, 123, 168, 171, 182, 235, 243
Bourvil, André Robert Raimbourg, zis, 202
Boutroux, Emile, 182 Bouvard, Philippe, 147 Brackneil, lady, 234 Brandwein, Rav Yehuda, 130 Brasillach, Robert, 286, 287 Brazilia, 145 Brecht, Bertolt,

194 Bréhand, Olivier, 100 Brelot, Claude-Isabelle, 86
Bretania, 63, 64 Bretécher, Claire, 201 Breteuil, Henry Le Tonnelier, marchiz de 49, 268
Brillat-Savarin, Jean Anthelme, 249, 250, 253, 254, 256, 264, 265 Brissac, duci de 45, 103, 278 Broglie (familia), 62, 191, 298 Broglie, Maurice de 94 Broglie, Pauline de contesă de Pange, 82, 281, 297
Brulard, Henri, 81 Brummell, George, 220, 229, 233 Buisson, Ferdinand, 218 Bulwer-Lytton, Edward, 266 Bustros, Nicolas de 89 Butor, Michel, 200, 201 Buxtehude, Dietrich, 259 Byron, George Gordon, lord, 221, 233
Cabala, 129, 133
Cabanis, Pierre Jean Georges, 113 Cabarrus, Thérésia de vezi Tallien, doamna Café Anglais, 225, 263, 267, 273 Caffarel, general, 133 Cage, John, 199 – 201 Cagliostro, Giuseppe Balsamo, zis Alexandre, conte de 112 Cahen d'Anvers, Joseph Mayer, conte, 70
Calloway, Cab, 239
Cambremer, Renée-Elodie, marchiză de 190
Cambridge, 14
Camondo, Isaac de 197
Campbell, Naomi, 241
Capefigue, Jean-Baptiste Raymond, 195
Capus, Alfred, 86, 132
Carasso, Odette, 151, 155
Carassus, Emilien, 12, 172, 188, 234
Cardin, 181 Carlyle, Thomas, 222 Carnot, Lazare, 30 Carnot, Sadi, 30 Carol al X-lea, 77, 111 Cars, François de Pérusse, duce de 49 *Cartea snobilor* (*Istoria snobilor din Anglia, povestită de unul dintre ei*), *7, 13 – 15, 18*
Caserio, Santo, 173
Castellane, Boni, conte de 47, 48, 220, 223, 225, 226 Castries, Charles de 30 Cato, 248
Cattelan, Maurizio, 206, 208 Caversham, lord, 235 Cazes, Roger, 270, 271 Cele O Sută de Zile, 138 *Cercle de l'ale de Puteaux*, 278, 284 *Cercle de l'Union*, 105, 107, 221, 284 *Cercle du Bois de Boulogne*, 105, 107 *Cercle*

Interallié, 107 Cézanne, Paul, 197, 198 Chabot, Henri de 42 Chairoff, Patrice, 57 Chaleyssin, Patrick, 196 Chamillac, 18

Chamillart, Michel de 34, 61 Chamilly (familia), 28 Champfleury, Jules François Félix Husson, zis Fleury, 167

Champs-Élysées, 15, 82, 86, 227, 267, 299 Chancel, Jacques, 286 Chanel, 56, 244, 292, 299 Chanel, Claude, 55, 56 Chantilly, 15

Chapus, Eugène, viconte de Marennes, zis, 229

Charette de la Contrie, François Athanase de 146, 147

Charlus, Palamède, baron de 62, 223, 224 Charlus, Marie de 168 Charondas, 30, 55, 104 Charpentier, Armand, 174, 176, 185 Chateaubriand, François-René, viconte de 117, 218, 234

Château-Renault, François Louis Rousselet, conte de 28 Chauchard-Pinault, Alfred, 196 Chaudenay, Gilles de 100 Chaulieu, abate de 219 Chénaguet, Gaston, 193 Chérin, Louis Nicolas Henri, 24 Chéron, 160 Chesterfield, lord, 87, 88 Chevassu, Francis, 223 Cheverny (familia), 28 China, 141

Chodron, vezi Chodron-Courcel (familia), 52

Choiseul (familia), 49, 309 Choiseul-Praslin, Charles-Henri de 177 Choisy, François-Timoléon, abate de 44 Crisald, 23

Churchill, Winston, 288 Cicciolina, Ilona Staller, zisă, 210 Civry, Frédéric de 282 Clemenceau, Georges, 30, 174 Clement al XII-lea, 113 Clémenti, Pierre, 204 Cleopatra, regina Egiptului, 248 Clermont, Louis de Bourbon-Condé, conte de 110, 111, 115 Closville (familia), 114 Clouzot, Henri-Georges, 202 Clubul patinatorilor, 15, 105, 278 Cocteau, Jean, 120, 124, 213 Coelho, Paulo, 125 Coigny (familia), 41 Colbert, Jean-Baptiste, 44, 45

Colette, 242, 254 Collard, Nathalie, 129 Comte, Auguste, 88 Comună, comunard, 172 Condorcet, Marie Jean Antoine Nicolas de Cântat, marchiz de 75 Consiliu de Stat, 34, 52, 54, 70, 137 Contades, Gérard, conte de 101

Conti, Louis François de Bourbon, prinţ de 110 Convenţie, 35, 137, 266 Copens de Houthulst, Willy, 18 Coppée, François, 88, 123, 188, 192 Coppola, Sofia, 242 Corbett, Jim, 290 Corneille, Pierre, 34, 88 Cossé-Brissac (familia), 104 Coty, François, 159
Coubertin, Pierre, baron de 155, 275 – 278, 292
Condert, Clara, 49 Courson, doamna de 97 Courtine, Robert, 256, 272 Cowell, Henry, 199 Crafty, vezi Geruzez, Victor, 15 Crawley, sir Pitt, 45 Crécy, Odette de *vezi* Swann, Odette, Croisset, Francis de 287 Croy-Chanel (familia), 56 Croy d'Havré (familia), 56 Crussol, duce de 111 Curnonsky, Maurice Edmond Sailand, zis, 256, 258 Cuvântări de Post, 118
Da Costa, Afgr, 119, 130 Daireaux, Max, 117, 118 Dangeau, Philippe de Courcillon, marchiz de 11 Dangeau, 34, 35
Daninos, Pierre, 295, 301 Dantec, Maurice G., 124 Danton sau d'Anton, Georges Jacques, 32, 266
Darmon, Jean-Claude, 293 Daudet, Alphonse, 145 Daudet, Léon, 86, 158, 167, 168, 173, 193, 259
Debord, Guy-Ernest, 202, 203 Debussy, Claude, 186, 190 Decazes, Elie, duce, 30, 49 Degas, Edgar, 197, 198 Delon, Anthony, 286 Delvau, Alfred, 15 Denesle, 87
Deneuve, Catherine, 286 De Nittis, Giuseppe, 255 Déroulède, Paul, 152 Derwentwater, Charles Radclyffe, lord, 110
Descartes, René, 88 Desfontaines, abate, 74 Deshours de Calviac, Emile, 50 Despart, Flora, 242, 243 Detourbey, Marie-Anne, zisă Jane de Tourbey, contesă de Loynes, 47 Deutsch de la Meurthe (familia), 35 Diaghilev, Serghei, 193 *Dicţionarul Camerei Lorzilor*, 15 Diderot, Denis, 75, 133, 230 Dighy Batzell, Edward, 21 Dion, Albert, conte de 296, 297 Dior, Christian, 236 Directorat, 35, 137, 217 Diwo, Jean, 270 Domínguez, 40 Doren, John, 14 Dorgelès, Roland, 205 *Doublemar de Saint-Fargeau, doamna*, 153
Doublet (zişi Doublet de Persan şi Doublet de Crouy),

fraţi, 306 Doucet, Jacques, 89, 226 Doudeauville, duci de 62, 104 Douglas Wise, Elinor, 49 Doumic, René, 85, 176 Dreyfus, Alfred, 153, 174 Drucker, Michel, 286 Drumont, Édouard, 187 Dubois, Urbain, 251 Dubreuil, zis contele sau marchizul de Breuil, 134

Ducese roşii, 177, 180 Duchamp, Michel, 200, 205, 206 Ducquerie (familia), 114 Dumanoir, Andéol, 161 Dumas, Casimir, 50 Dumas, Jean-Louis, 238 Dupond de L'Eure (familia), 35 *Dupperon, zisă Gladys de Milo, doamna*, 193, 194

Duroy, Georges, zis baronul Du Roy de Cantel, 156, 157 Duvernois, Henri, 279, 280 Duvivier, Paul, 161

Eduard al VII-lea, 230, 271 Edwardians, 240 Edwards, Maria Teresa, 49 *Ehrety* 94, 96 Ehret, Emile, 93 El Bulli, 259, 271, 272 *Élianthey* 305, 306 Elizabeta a II-a, 164 Epstein, Joseph, 9, 13, 19, 21

Erasmus, Desiderius, 10, 39

Erastey 75

Escarbagnas, contesă de 11, 84, 86 *Esseintes, Jean des*, 224, 254, 256 Essling de Rivoli, Anna d, 154, 160

Estaing, Jean-Baptiste, conte de 54 Estaing, Tristan d, 54 Estampes, Louis d, 114 Estienne, Henry, 85 Étiemble, René, 81

Eugénie, Eugenia Maria de Montijo de Guzman, împărăteasa, 89, 228 Europa, 12, 19, 21, 22, 36, 70, 86, 87, 89, 92, 276, 302 Evangelista, Linda, 241 Evul Mediu, 10, 28, 72, 125, 136, 248, 249, 304

Facebook, 8, 108 *Fashion victim*, 22, 244, 245 Fashionable, 80, 102, 105, 214, 221, 222, 228 – 230, 236, 265 Fath, Jacques, 238 Fatta, Corrado, 16

Fénelon, François de Salignac de La Mothe, zis, 110 Ferreux, Marie-Jeanne, 128 Feuillet, Octave, 191 Feydeau, Georges, 192 Fezensac (familia), 104 *Fichini, Fedora*, 232, 233 *Figaro*, le, 16, 23, 40, 74, 133, 153, 157, 159 – 162, 172, 176, 182, 183, 192, 197205 Filip al II-lea, Filip Augustus, 54, 122 Fitz-James (familia), 50, 158 Fixon,

Arcady, 252 Flaubert, Gustave, 61, 140, 251, 260 Foburg Saint-Germain, 101, 119, 125, 162 Fontana, Lucio, 207 Fontanges, Marie-Angélique de Scorraille de Roussille, ducesă de 219, 227 Force, Auguste Armand, duce de la 119 Ford, Henric al II-lea, 21 *Fortunato*, 262, 263 Foucault, André, 289

Fougeret de Monbron, Louis-Charles, 75 Fouquier, Marcel, baron, 297 Fouquières, André de 95, 96, 179, 191, 231, 232, 279, 283, 298 Fragnol, 88

France, Anatole, 173, 174, 178 Francmasonerie, 87, 110 – 117 Frederic al II-lea al Prusiei, 87 Frederic al III-lea de Saxa-Gotha, 19, 92, 110

Freud, Julian, 206 Fulda, Anne, 148 Fumaroli, Marc, 87, 181 Fundaţia Ordinului Cavalerilor de Rondmons, 58, 61, 72 Funès, Louis de 202

Gabin, Jean, 202
Gable, Clark, 239
Gachet, Sophie, 244
Galley, Anne, 159
Galliot, Marcel, 82
Gambetta, Léon, 150, 230, 263
Garner, Litta, 49
Garrel, Philippe, 203, 204
Gauguin, Paul, 197, 260
Gaulle, de (familia), 30, 31
Gautier, Théophile, 140
Gencé, contesa de 78
Genet, Jean, 194
Gentry y 165, 231
George al IV-lea, 220
Germania, 86, 87, 91, 110, 277, 293
Geruzez, Victor, zis Crafty, 15
Gesualdo, Carlo, 259
Gibbon, Edward, 76
Gide, André, 189
Giffard, Pierre, 282
Gimcana, 279, 283

Gingeras, Alison, 208, 209
Girard, René, 307
Girardin, Delphine de 46, 85, 100, 228, 258 Giraud, abate, 95 Giraudet, Eugène, 282 Girod de l'Am (familia), 35 Giscard d'Estaing, Edmond, 53, 54, 97 Giscard d'Estaing, Valéry, 53, 104 Godard, Jean-Luc, 181 Goncourt, Edmond şi Jules de 102, 107, 151, 153, 173, 216, 263, 265 Göring, lordul, 235 Gouffé, Jules, 251 Gould (familia), 20 Gould, Anna, 47, 226 Gourmont, Rémy de 82, 88, 173 Grace de Monaco, Grace Kelly, apoi prinţesă, 243
Gramont, Antoine Héraclius Agénor, duce de Guiche, apoi duce de 279 Gramont, Elizabeth, ducesă de 47, 177, 178, 190, 191, 220, 221, 226, 289 Grange, Cyril, 90, 96 Grand Véfour, 149 Grave, Jean, 173
Greco, Domenikos Theotokopoulos, zis El, 207
Greffulhe (familia), 30, 82 Greffulhe, Elizabeth de Caraman-Chimay, contesă, 189, 191 Grévy, Jules, 132, 135 Grimod de La Reynière, Alexandre, 265 *Gros-Pierrey* 59
Gruberger, Feivel, vezi Philip Berg *Guermante Sy Marie*, *prinţesă dey* 198 Guesde, Jules, 174 Guiffrey, Georges, 18 Guilleaume, Max, baron von, 299 Guitry, Sacha, 228
Gulbenkian, Calouste Sarkis, zis Gulbenkian senior, 301
Guyon, Jeanne-Marie Bouvier de La Motte, zisă d-na Guyon, 110 Gyp, Sibylle Gabrielle Riquetti de Mirabeau, contesă de Martel, zisă, 153, 278
Habsburg-Lorena, Laetitia de 108 Haldane, J.B.S., 127 Hallays, André, 17, 18 Hallyday, Johnny, 286 Harcourt (familia), 40 Harden-Hickey, James-Aloysius, zis James I, 143 – 146
Harlay, Achille, conte de 306, 307 *Harpalu Sy* 39
Haussmann, Georges Eugène, baron, 67
Helleu, Paul, 197
Henric al II-lea, rege al Angliei, 31
Hepburn, Andrey, 241
Hermant, Abel, 79, 187

Hermès, 17, 238, 243, 244, 290
Hervieu, Paul, 16, 99, 100
Hess, Johnny, 239
High-Lifey 109
Hirst, Damien, 206, 210, 211 Homais, domnul, 139, 140, 308 Hopper, Edward, 206 Houssaye, Arsène, 46 Hozier, Pierre d\ 24 Hrotsvit von Gandersheim, 193 Hugo (familia), 29 Hugo, Victor, 28, 29, 35, 88, 117 Huxley, Julian, 127 Huyghes, René, 210 Huysmans, Joris-Karl, 120, 123, 173, 224, 254
Ibsen, Henrik, 85, 86, 191 – 193 *Illustration*, *U*, 187, 193, 198, 287, 299 Imperiu, 25, 30, 32, 35, 56, 60, 66, 67, 76, 101, 104, 117, 216
Imperiu, Al Doilea, 46, 60, 67, 105, 119, 150, 151, 162, 191, 218, 223, 229, 262, 267 Incredibilii, 12, 216, 229, 239, 240, 269 Ingres, Dominique, 207 Internet, 8, 59, 72, 108, 125, 128, 129, 293 Isotta-Fraschini, 300, 304 *It bag*, 244
Italia, 93, 69, 70, 169, 247 Juvenal, 248, 249
Jackson, Michael, 83 Jannet, Claudio, 114 Jockey Club, 86, 91, 100 – 107, 133.186, 218, 223, 227, 268, 271, 276, 278 Jollivet, Gaston, 23, 74, 78, 114 Joséphine, Marie-Josèphe-Rose de Tascher de La Pagerie, împărăteasa, 228 Jougla de Morénas, 25 *Jourdain*, *domnul*, 11, 17, 24, 45, 59, 65, 84, 212, 214, 219 *Journal officiel*, 52, 53 Joyce, James, 200, 201 Jullian, Philippe, 124, 125, 284, 292
Kahn, Zadoc, 71 Kardec, Allan, 129 Karr, Alphonse, 37 Ketman, George, 300 Khalil Bey, 47 Kieffer, Anselm, 206 Klein, Yves, 208 Koons, Jeff, 204, 208 – 211 Ksiss, Nicolas, 292 Kurti, Nicolas, 256
Labarre de Raillicourt, Dominique de 60 Labiche, Eugène, 193 La Bruyère, Jean de 11, 34 Lachman, Thérèse, zisă „la Païva”, 46, 47 Lacordaire, Henri, 117
Lacroix, Michel, 128 La Fayette (familia), 28 La Fayette, Marie Joseph Motier, marchiz de 47, 54 Laffitte, Jacques, 96, 97 La Fontaine, Jean de 31, 308 La Gandara, Antonio de 197 La Rochefoucauld (familia), 49, 62 La

Rochefoucauld-Doudeauville (familia), 62
La Rocque, François, conte de 177 La Trémouille (familia), 36 La Varende, Jean de 309 *Lagarde, André* de 36, 37 Lagardie, Horace de 15 Lagerfeld, Karl, 241, 242, 245 Lagrange, Yvan, 204 Lagrenée, baron de 141 La Halle, Adam de 193 Lahire, Bernard, 206 Lajeune Vilar, André, 142 Lamarche, Cyrille de 251 Lamartine, Alphonse de 88 Lang, Fritz, 202 Langlande, baron R. de 279 Larbaud, Valéry, 79 Laszlo, Philippe de 197 Laurent, Charles, 135 Lauzun (familia), 43, 171 Lebaudy, Max, 267 Lecomte, Georges, 188 Leconte de Lisle, Charles Marie Leconte, zis, 173
Legrandin, 18, 306
Lelouch, Claude, 268
Lemaire, Madeleine, 173
Lemaître, Jules, 11, 16, 307, 309
Lenin, Vladimir Ilici Ulianov, 179, 180
Lenoble, Jacques, 198
Leon al XIII-lea, 124
Le Puel, Alain, 174 Levesque, Alfred, 32 Liancourt (familia), 62, 170 Lipp, 269 – 271 Lobkowicz, prinţ de 164 Loiseau, Georges, 299 Londe (familia), 114 Londra, 77, 78, 80, 86, 88, 110, 131, 160, 220 – 222, 241, 276, 299 Lorena, 29, 65 Lorrain, Jean, 190, 224 Loyseau, Charles, 29 Ludovic al XII-lea, 30, 65 Ludovic al XIV-lea, 10, 17, 24, 34, 44, 57, 61, 63, 65, 74, 110, 119, 213, 219, 306 Ludovic al XV-lea, 34, 77, 112, 214, 215, 243, 250
Ludovic al XVI-lea, 31, 77, 111, 147, 171, 174, 178, 277
Ludovic al XVIII-lea, 65, 111, 138 Lucinge, prinţ de 105 Lucullus, 265
Lugné-Poe, Aurélien Lugné, zis, 192 Luppé, A., conte de 308 Lusignan (familia), 40 Lutèce, Jean de *vezi* Arthur Meyer Luynes (familia), 104 Luynes Louis Joseph Charles Amable d’Albert, duce de 170, 171 Luynes, Philippe, duce de 49
Macchi, cardinal Vicenzo, 70 MacDonald, Étienne

Jacques Joseph, mareşal, 138 Macias, Enrico, 286 Madonna, 130, 131 Madré, conte de 279 Maeterlinck, Maurice, 192 Mai 1968, 180, 181, 238, 302 Maistre, Jospeh de 60

Malet (familia), 279 Mallarmé, Stéphane, 173, 188, 235 Malon, Benoît, 174 Malraux, André, 219 Manet, Édouard, 197 Mao Zedong, 181 *Marcowitch, Karl*, 195 Mardière, Christophe de la 90 Marc Antoniu, 248 Margaret, prinţesă a Angliei, 164 Maria-Antoaneta, regina Franţei, 111, 218 Marie-Chantal, 163 Maritain, Jacques, 124 Maritain, Raïssa, 124, 183 Marivaux, Pierre Carlet de Chamblain de 85

Marsay, viconte de 66, 155 Martelier, Maurice, 239 Martin (zis colonelul Martin de Saint-Phar, marchiz de Saint-Phalle), 40 Martin du Gard (familia), 35 Martrin-Donas, baron de 94 Marx, Karl, 175, 199 Matisse, Henri, 204 Mauclair, Camille, 175, 190 Mauduit, Jean, 268 Maugham, Somerset, 21, 121 Maupassant, Guy de 151, 156, 159, 195 Maurois, André, 230 Maurras, Charles, 124, 152, 275, 276 Maxim's, 267 – 269, 271 Mazeaud, Pierre, 98 Meissonier, Ernest, 196 Méline, Jules, 142 Mérite agricole, 142 Mencken, Henry Louis, 21 Mercier, Louis Sébastien, 118, 215 Mérimée, Prosper, 81 Mérode (familia), 40 Mesmer, Franz-Anton, 112

Metternich, Pauline, prinţesă de 187 Meyer, Arthur, 119, 149 – 159, 162, 195 Meylan, Jean, 44 Méot, 265

Michael Jackson and Bubbles, 208, 209 Michaël, Arthur, 198 Michalon, 218 Michel, Louise, 172, 180 Millet, Jean-François, 196 Mirabeau, Octave, 173, 192, 250 Mister, Jean, 210 Mitchell, Eddy, 286 Mitford, Nancy, 284 Mittenând, François, 271 Molé (familia), 30, 45 Molé, Louis Mathieu, conte, 228 Molière, Jean-Baptiste Poquelin, zis, 45, 54, 61, 84, 185, 202, 213 Mommenheim, Arthur de vezi Arthur Meyer

Monet, Claude, 197 Mons (familia), 114 Montaigne, Michel de 88 Montaigu, duce de 110 Montalembert (familia), 40 Montebello (familia), 40 Montebello, contesa

Jean de 154 Montesquieu, Charles de Secondat, baron de La Brède et de 213 Montesquiou, Robert, conte de 187, 220, 223 – 225, 243, 310

Montesquiou-Fezensac (familia), 49 Montesquiou-Fezensac, Lionel, conte de 105

Monteverdi, Claudio, 190 Montgommery (familia), 20 Montmorency (familia), 28, 32, 36, 170 Montmorency, Anne Charles de duce de Luxembourg et de Châtillon, 11 *Montresor*, 262

Morand, Paul, 9, 12, 80, 259, 300 Morès, Antoine, marchiz de 169 Mornay, marchiz de 278 Morny, Charles Auguste Louis Joseph, conte apoi duce de 191, 220, 222 Mortemart (familia), 44 Mortemart, marchiz de 105 Moskova, Napoleon Joseph Ney, prinţ de la 100

Mosley, Oswald, 169 Moss, Kate, 241 Mount batten (familia), 163 Moustier (familia), 114 Mugnier, abate, 120, 121 Murat, Joachim, prinţ, 105, 278 Muscadini, 216, 240 Musset, Alfred de 104, 140 Mussolini, Benito, 169, 207

Nabe, Marc-Edouard, 124 *Nanjac, viconte dey* 79, 80 Napoleon I, 66 – 68 Napoleon al III-lea, 47, 144, 186, 222 Naudon, Paul, 112, 115 Naurois, Édouard de 20, 25, 30 New Age, 126, 128, 129 New York, 20, 47, 48, 129, 145, 198, 206 – 208, 235, 244, 264 Negroni, François de 309 Nemours, Louis Charles Philippe d'Orléans, duce de 100 *Nestoriu Sy* 39 Nicolae al II-lea, 178 Nimier, Roger, 300 *No sporty* 288, 295 Noailles (familia), 36 Noailles, Anna de 120 Noailles, Charles de 76, 111 Noailles, Louis de duce d'Ayen, 111 Noailles, Marie-Laure, vicontesă de 180 Nordau, Max, 188

Onassis, Aristotelis, 271 Opera, 15, 78, 102, 182, 186, 187, 189, 192, 197, 228, 252, 267, 293, 297 Ordinul Crucii de Trinidad, 145 Ordinul Coroanei de oţel, 144 Ordinul Saint-Esprit, 11, 136 Orléans, Louis Philippe Joseph, duce d, zis Philippe-Egalité, 111, 115, 147, 170, 215

Orléans, Filip al VIII-lea, duce d, 146, 147 Orloff, prinţ Alexis, 297 Ormesson, Antoine d, 291 Ormesson,

Blanche d, 96 Ormesson, Jean d, 11, 283 Orsay, Pierre Gaspard Marie Grimod, conte de 86, 220 – 222, 235, 296 Orval, baroana d, 231

Pahlavi, Farah Diba, 164 Paik, N-am June, 200 Palais-Royal, 152, 265, 292 Palekastro cel Mare, 57 Palestrina, Giovanni Pierluigi da, 190 Pamphile, 11 Paquin, Jeanne, 89, 226 Parisis, Octave de vezi Arthur Meyer Parker, Sarah Jessica, 241 Pasquier (familia), 30, 50 Paturot, Jérôme, 36 Pauwels, Louis, 126, 127 Pêne, Henri de 31, 151, 158 Percy (familia), 20 *Petit-Jean*, 24 Petroniu, 10, 261 *Phocas*, *Dl*. de 224 Pius al XI-lea, 124 Pinçon, Michel, 87, 104 Pinçon-Chariot, Monique, 87, 104 Piré Hippolyte de Rosnyvinen, general conte de 102 *Planète*, 126, 127

Plée, Léon, 27

Plessis-Vaudreuil, Sosthène, duce de 283, 284

Poe, Edgar, 262, 263

Point de vue-images du monde, 159, 163, 164

Poiret, Paul, 89

Polignac, Winnaretta Singer, prinţesă de 187

Pompadour, Jeanne Antoinette Poisson, marchiză de 227 Poncelet, Christian, 98 Poniatowski (familia), 30 Poussin, Nicolas, 207 Pozzi, Catherine, 178 *Presse people*, 164 *Preţioasele ridicole*, 165 Prévost, Antoine François Prévost d'Exiles, zis abatele, 74, 75 Pringué, Gabriel-Louis, 86, 119, 120, 180 Printemps, Yvonne, 228 Proust, Marcel, 17, 18, 22, 61, 62, 140, 224, 225, 230, 294, 305 Prunier, Emile, 253

Puy de Clinchamps, Philippe du, 25, 260, 300, 301, 303, 304

Quost, Rolf, 51

Racine, Jean, 34 Racing Club, 105, 285, 292 Radiquet, Raymond, 124 Rameau, Jean-Philippe, 190 Raoul-Duval, Maurice, 279 Rafael, Raffaelo Sanzio, zis, 211 Rappoport, Charles, 178 Ratazzi, doamna, zisă d-na de la Mothe du Portai ou Duportal, 133, 134 Rauschenberg, Robert, 200 Război Mondial, Primul, 18, 21, 38, 49, 53, 82, 85, 92, 93, 124, 158, 162, 178.

182, 185, 193, 194, 198, 228, 252, 268, 273, 281, 298
Război Mondial, al Doilea, 17, 21, 51, 71, 96, 124, 160, 162, 163, 202, 207, 213, 235 – 237, 239, 240, 285, 287, 300 Read, Fanny, 47 Récamier, Juliette, 228 Redfern, Charles Poynter, 226 Régnier, Henri de 173 Reille, baron, 105 Reineri, Madeleine, 203 Renault, Léon, 133, 135 Republica, 13, 40, 53, 60, 86, 105, 117, 119, 133, 136, 137, 141, 142, 146, 150, 163, 171, 172, 223, 229, 308, 309 Restauraţie, 28, 32, 35, 45, 46, 56, 66, 68, 77, 117, 120, 138, 171, 216, 228, 233, 243, 266, 277, 309 Revoluţia din 1830, 36, 68, 77 Revoluţia Franceză, 11, 12, 21, 24, 26, 31, 32, 35, 36, 40, 42, 45, 53, 55, 67, 68, 76, 113, 114, 117, 136, 137, 147, 168 – 171, 177, 213, 215 – 217, 227, 265 Rey, Alain, 245 Reybaud, Louis, 36 Ribault, Jean-Claude, 261 Richard, René, 177, 180 Richelieu, Armand, duce de 49 Risvaeg, Stéphan, 190 Ritz, 252 Ritz, César, 252
Rivarol, Antoine de 35, 87, 170 Robert, Hubert, 179 Robespierre, Maximilien Marie Isidore de 12, 35, 216, 266 Rocheford, Henri, 36 Rocher de Cancale, 266 Rockefeller, John Davidson, 21 Rodenbach, Georges, 192 Roederer, Pierre-Louis, conte, 137
Rohan (familia), 36, 42, 57, 63 – 65, 168 Rohan, Isaac de sieur de Poulduc, 64 Rohan-Poulduc (familia), 63, 64 Roland Garros, 285, 286 Rollan, Françoise, 284 Rolls-Royce, 300 – 302 Roma, 69, 93, 221, 299 Romains, Jules, 180 Roman, José, 267, 268 Romanée-Conti, 261, 263, 264 Rondeix, Eugène, 214, 215, 229, 233 Rosa, Gabriel de 143 Rosei, Bruno du, 236, 237 Rothko, Mark, Marcus Rothkowitz, zis, 206
Rothschild (familia), 126, 195, 278, 291 Rothschild, Guy de 302, 303 Rouff, Maggy, 226 Rousseau, Henri, zis Vameşul, 204 Rousseau, Jean-Jacques, 74 Rowley, Anthony, 261 *Rubempré*, *Lucien* de 218, 266 Ruellan, Gilles, 45
Rusia, 86, 177, 179, 181, 250 – 252, 275 Ryner, Han, 123
Sabran (familia), 50 Sachs, Maurice, 124 Saffron, Inga, 253 Sagan, Françoise, 271 Sagan, prinţ de vezi

Charles Guillaume Frédéric Boson de Talleyrand-Périgord Sailland, Maurice Edmond, vezi Curnonsky.

Saint-Bris, Gonzague, 181 Saint-John Perse, Alexis Leger, zis, 7 Saint-Just, Louis Antoine de 32 Saint Laurent, Yves, 238 Saint-Martin, Monique de 275

Saint-Sauveur, Blanche Costard, zisă doamna de 134

Saint-Simon, Louis de Rouvroy, duce de 10, 12, 25, 28, 34, 41, 55, 61 – 66, 69, 117, 219, 306

Santiago de Chile, 88

Sardou, Michel, 286

Sardou, Victorien, 193

Sargent, John Singer, 197

Sarkozy, Nicolas, 98

Saurin, 76

Saville, lord, 160

Saxa, Maurice, mareşal de 110

Saxa-Teschen, Marie-Christine de 111

Sayn-Wittgenstein, Elizabeth von, 51

Scaraffia, Giuseppe, 234

Schiffer, Claudia, 241

Schütz, Heinrich, 259

Schwob, Marcel, 173

Sede, Gérard de 30 – 32, 41, 53, 60

Sedley, Joseph, 15

Seillière, Jeanne, 223

Sénac de Meilhan, Gabriel, 170

Seneca, 193, 246

Séréville, Étienne de 25

Seton, Helen, 49

Sévigné, Marie de Rabutin-Chantal, marchiză de 43

Seymour, lord, zis Milord PArsouille, 100, 102, 276, 296

Seymour-Conway, Richard, marchiz d'Hertford, 86 Shaftesbury, contesă de 219 *Sharp*, *Rebecca*, zisă *Becky*, 46 Sieyès, Emmanuel-Joseph, abate, 67 Siffredi, Rocco, 204 Singer (familia), 20 Singer, Isabel, 49, 278 Sisley, Alfred, 197 Sittwell, Edith, 168

Skeat, 14 *Social register*, 21 Sollers, Philippe, 124 Soubise, Anne de Rohan-Chabot, prinţesă de 63 Souday, Paul, 38 Spania, 93 Spears, Britney, 130 Spinoza, Baruch de 184 Stafie, baroană, Blanche Soyer, zisă, 117 Stalin, Iosif Visarionovici Djugaşvili, zis, 178, 179 Staub, 218

Stendhal, Henry Beyle, zis, 81 Stemheim, Carl, 22 Strindberg, August, 85, 192, 193 Sue, Eugène, 80, 101, 221 *Swann*, *Odette*, 88

Şem-Tov de Leon, Moise, 130

Tailhade, Laurent, 173 Tallemant des Réaux, Gédéon, 43 Talleyrand (familia), 65, 80 Talleyrand-Périgord, Charles Guillaume Frédéric Boson, prinţ de Sagan, duce de 49, 102, 104, 297, 187, 186, 192, 220, 223, 225, 282, 296, 300 Talleyrand-Périgord, Hélie de 48 Tallien, doamna, 227 Tapié, Michel, 207 Tarbé, Edmond, 151 Tarkington, Booth, 21 *Tarsul*, 99 *Tartuffe*, 11

Teilhard de Chardin, Pierre, 126 *Templeton*, *Elliott*, 121 Terrail, Claude, 257 Thackeray, William Makepeace, 7, 10, 13 – 15, 46, 91, 140 Théâtre de l'Oeuvre, 11, 192

This, Hervé, 256 Thursby, sir George, 299 Tissot, James, 197 Tocqueville, Alexis de 13 Tokay, 261 Tommasi, Mike, 257 Tounens, Antoine de zis Orllie-Antoine I, 143 – 145

Tounens, Jean, 144 *Tour d'Argent*, La 257, 267, 269 *To*ut-*Bordeaux*, le, 95, 161 *To*ut-*Lyon*, le, 95, 161, 162 *To*ut-*Marseille*, le, 95, 161 *Tout – Paris*, le, 94, 96 Tréfusis, Violet, 19 Trémouille (familia), 36 Trencavel (familia), 61 *Trimalchio*, 10, 261 Tudor, David, 198 – 200 Turenne, Marguerite de 119, 158 Turgheniev, Ivan, 251 Twombly, Cu, 205

Unzue, Maria Díaz, 49 *Upper class*, 21, 293 URSS, 86, 177 – 179 Ustinov, Peter, 285 Uzanne, Octave, 280, 281, 283 Uzès, Anne de Mortemart-Rochechouart, ducesà de 146, 152, 172, 180, 227

Vaillant, Auguste, 173, 180 Valéry, Paul, 120 Valette, Régis, 25, 104 Van Gogh, Vincent, 197 Vanderbilt (familia), 20 Vandérem, Ferdinand, 182, 183 Vartan, Slyvie, 286

Vatel, 149
Vatican, 122, 124, 153
Vauban, Sébastien Le Prestre de 28
Vaudoyer, Jean-Louis, 250 Vautel, Clement, 193 Vçber, Pierre, 22, 193 Vechiul Regim, 23, 24, 32, 33, 40, 42, 45, 51, 54, 60, 62, 63, 66, 104, 116, 138, 169, 180, 185, 191, 213, 219, 227, 235 Velázquez, Diego, 207, 233 Vendée, 90
Verdurin, *doamna*, 30, 308 *Ver dur* în *domnul*, 62 Vernet, Carie, 215 Vernon, Aline, 230 Veye de Veya, Mgr, 119 Véry, 266
Vian, Boris, 7, 202, 238, 307 Victoria, regina, 230 Vieira da Silva, Maria Helena, 206 Viel-Castel, Horace, conte de 46, 139 – 141, 222
Villemessant, Hyppolyte de 159 Villiers du Terrage, Marc, 145 Visconti, Primi, 65, 117 Vittoria, Thomas Louis, 190 Vogüé, Eugène Melchior de 282 Voiture, Vincent, 34 Vollard, Ambroise, 197, 198 Volney, Constantin François Chasseboeuf, conte de 113 Voltaire, François-Marie Arouet, zis, 11, 35, 74, 75, 92, 113, 118 Vries, Edgard de 193 Vuitton, 243, 245
Wachtmeister, Erik, 108
Wagner, Richard, 17, 102, 175, 186 – 190
Wales, prinţ de *vezi* Eduard al VII-lea
Walter, *domnul*, 151, 152, 195
Waresquiel, Emmanuel de 65
WASP, 21
Welles, Orson, 21
Wendel, Henri de 178
Werbrouck, domnul de 150
Wharton, Edith, 22
Wharton, duce de 110
Who’s Whof, 96 – 98
Wilde, Oscar, 79, 80, 175, 234, 235
Wilhelm I Cuceritorul, 20
Willy, Henry Gauthier-Villars, zis, 193
Wilson, Daniel, 132, 135, 136, 139.

142, 143
Woolf, Virginia, 19
Worth, Charles Frederick, 89, 119, 183, 218, 228
Wyzewa, Theodore, 85
Xaintrailles (familia), 28
Zazu, 239, 240 zen, 127, 200 *Zohar*, 129 – 131 Zola, Emile, 150
Zouzou, Daniele Ciarlet, zisă Zouzou-twist, 203
Zuylen, Étienne, baron de 106, 297
Cuprins în loc de avertisment 7
PROLOG 9
Snobismul etern 9
Snobismul universal 18
PARTEA I. SNOBISMUL MONDENITĂŢII. IPOSTAZE 23
I. MITUL PARTICULEI NOBILIARE 27
Un quiproquo secular 28
Goana după particulă 33
II. CUM SĂ-ŢI FACI (ROST DE) UN NUME 39
Cum să-ţi cumperi un nume 42
Aventurile domnului de Puipeu 51
m. UN TITLU ŞI ARMOARII 58
Prinţul şi baronul 60
Mania titlului nobiliar 63
IV. DESPRE COSMOPOLITISM 73
Despre anglomanie 74
Despre cosmopolitism în general 83
V. SA FII „DE-ACOLO” 90
De la Gotha la Bottin mondain 91
Cercuri şi cluburi 99
VI. SA NU-ŢI LIPSEASCĂ (NICI RELIGIA) 109
Snobismul lojii 109
Snobismul catolic 116
Sectele la modă 125
VIL SĂ NU-ŢI LIPSEASCĂ (NICI DECORAŢIILE) 132
Panglici şi rozete 136
Medalii din staniol 143

VIII. SNOBUL ŞI PRESA LUI 149
Fabulosul destin al lui Arthur Meyer 149
De la Le Gaulois la Point de vue 159
PARTEA A H-A. IPOSTAZE ALE SNOBISMULUI MODEI 165
IX. SNOBISMUL REVOLUŢIEI 167
Carmaniola marchizilor 169
Jobene şi drapelul negru 171
Ducesele roşii 176
X. SNOBUL ŞI ARTELE 182
Apariţia avangardei 186
Snobismul scenei 191
Şic-ul autentic în artă 198
XI. APARENŢE ŞI ELEGANŢĂ 212
Epoca aristocratică 213
Epoca democratică 235
XR. SNOBISMUL GASTRONOMIC 246
Arta culinară 248
Locurile cultului 264
Strategiile malthusianismului 269
XIII. TURF, LAWN, GREEN 273
Când sporturile erau şic 274
Desnobizarea 281
Supravieţuitorii snobismului 288
Despre snobismul automobilistic 295
EPILOG 305
Note 311
Indice selectiv 334

* „Jupâne corb, plecăciune” – vers din fabula *Corbul şi vulpea* de La Fontaine (n.tr.).

— A douăsprezecea lună (18 august-16 septembrie) în calendarul republican francez (n. red.).

— A opta lună (20 aprilie-20 mai) în calendarul republican francez (n. red.).

— A doua lună (22 octombrie-21 noiembrie) în calendarul republican francez (n. red.).